

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE BOTANİK TERİMLERİ

Doktora Tezi

Doktora Tezi

DENİZ KARADENİZ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

İZMİR

2024

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE BOTANİK TERİMLERİ

Doktora Tezi

DENİZ KARADENİZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hatice ŞİRİN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Lisans Derecesiyle Doktora Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Eski Uygur Türkçesinde Botanik Terimleri” başlıklı doktora tezimin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografya ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Deniz KARADENİZ

ÖN SÖZ

Bozkır Uygur Devleti'nin 840 yılında yıkılmasının ardından Kansu ve Hoço'ya göçen Uygurlar, konargöçer yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçmeye başlamıştır ve bu geçiş sırasında birçok farklı halk ve kültürle etkileşimde bulunmuşlardır. Karşılıklı etkileşimler sonucunda Budizm, Mahiheizm, Hristiyanlık dinleri Uygurlar arasında yayılma fırsatı bulmuştur ve bu inançlara dair eserler yoğun tercüme faaliyetleriyle Sanskritçe, Tibetçe, Çince, Toharca, Soğdcadan Uygurcaya çevrilmiştir. Uygurlardan günümüze kalan metinler arasında sivil belgeler de önemli bir yer tutar. Farklı dillerden birçok eserin çevrildiği bu dönemde Uygurcanın sözcük hazinesinde büyük bir zenginleşme görülür. Farklılaşan ve genişleyen Uygur sözcük hazinesinde botanik terimleri önemli bir yer kaplar. Uygur külliyatında geçen botanik terimlerinin hangi metinlerde ne biçimlerde geçtiğinin tespit edilmesi ve toplu bir biçimde verilmesi amaçlanan bu çalışmada *Taranan Metinler* bölümünde gösterilen metinler taranmış, elde edilen veriler çalışmaya işlenmiştir. Tezimin yazım aşamasında ve kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Hatice ŞİRİN'e teşekkür ederim.

İzmir, Mayıs, 12, 2024

Deniz KARADENİZ

ÖZET

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen botanik terimleri taranan metinlerde tespit edilmiş, bu terimlerin geçtikleri metinlerin türü, metinlerde geçtikleri yerler belirlenmiş, terimlerle ilgili literatürde yapılmış olan köken bilgisi denemeleri terimlerin ilgili maddelerine eklenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlığa ait metinlerin çevirileri kültürlerinde büyük bir yer tutan Uygurların tarihi ve içinde bulundukları kültürel çevre tasvir edilmiştir. Daha sonra *Botanik Terimleri* bölümünde terimlerle ilgili kaynaklardan elde edilen bilgiler derlenmiş ve Eski Uygur Türkçesinde geçen botanik terimleri toplu biçimde verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Botanik Terimleri, Etimoloji.

ABSTRACT

In this research, botanical terms were scanned and identified in Old Uighur Turkish texts. The type of texts containing these terms and the places where the terms occurred were displayed. An etymological analysis of these terms was added to the relevant entries.

The first part of the study describes the history and environment of the Uighurs, who adopted a sedentary lifestyle and translated texts from Manichaeism, Buddhism and Christianity. Then, the information obtained about botanical terms was compiled in the *Botanical Terms* section, and the botanical terms in Old Uyghur Turkish were attempted to be given collectively.

Key Words: Old Uighur Turkish, Botanical Terms, Etymology.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	xvi
1. BÖLÜM - GİRİŞ.....	1
1.1. Uygurların Tarihi ve Kültürel Gelişimleri.....	1
1.2. Uygurca Eserler Üzerine Yapılan İlk Çalışmalar	11
2. BÖLÜM – TERİMLERİN ELDE EDİLDİĞİ KAYNAKLAR.....	15
2.1. Çalışmanın Kapsamı	15
2.2. Yöntem	17
2.3. Taranan Kaynaklar.....	18
3. BÖLÜM - BOTANİK TERİMLERİ	33
3.1. abinus	33
3.2. agar	33
3.3. agaru.....	34
3.4. agat	35
3.5. ajok/aşok.....	36
3.6. ali.....	37
3.7. amartapatr.....	38
3.8 ampar	39
3.9. ananto	39
3.10. angabuş.....	40

3.11. arçuk	40
3.12. arçun	41
3.13. arire	42
3.14. artuç	44
3.15. artun	46
3.16. arugv(a)d	49
3.17. arvuud	49
3.18. aşvant	50
3.19. atimaktik	50
3.20. avşat/avşata	51
3.21. azğan	51
3.22. azragunçuvud	53
3.23. b(a)t(a)r	53
3.24. baaçana	53
3.25. badiyan	54
3.26. banduka	55
3.27. bat † → pat	55
3.28. bil	56
3.29. bimba	56
3.30. bindul	57
3.31. bintadu sögüt	58
3.32. bışığ siñir	58
3.33. boğmak	60
3.34. buda	61
3.35. burçak	62

3.36. çambu	67
3.37. çamlu ~ ç(a)mlu.....	68
3.38. çampak	68
3.39. çamuka	69
3.40. çandaru	70
3.41. çapak.....	70
3.42. çarun	70
3.43. çeçek.....	71
3.44. çığ.....	73
3.45. çiğdem	74
3.46. çiğjin.....	75
3.47. çımı-çamı.....	75
3.48. çinagantik	76
3.49. çintan / çandan.....	76
3.50. çira	85
3.51. çitrak.....	85
3.52. çivju	86
3.53. čmrasti † → amrasti	86
3.54. çüşüm	87
3.55. devadar	88
3.56. dimitu	89
3.57. eken	89
3.58. enetkek burçağı.....	90
3.59. fabḥuake	90
3.60. gai	91

3.61. gosar/gösar/gavsar/gausar çintan, k'ws'r cynt'n.....	92
3.62. granti.....	92
3.63. hoitse	92
3.64. huma	93
3.65. hyar.....	94
3.66. ikşu	94
3.67. imiti/amade.....	95
3.68. indirahazt.....	97
3.69. isiz	98
3.70. jim.....	98
3.71. jimba.....	99
3.72. jivak.....	99
3.73. k(a)lparvakş.....	100
3.74. k(a)ranç.....	100
3.75. kaitse evini.....	101
3.76. kakola	102
3.77. kamatsun/kamtsun/kamsun	102
3.78. kamgak	103
3.79. kantik.....	104
3.80. kantikar / k(a)ntakari	105
3.81. kapir.....	105
3.82. karba	106
3.83. karga tarmakı.....	106
3.84. karnikar.....	107
3.85. kaşak → sasak ~ saşak	107

3.86. katal, katali	108
3.87. katırğan.....	108
3.88. k(a)tp(a)l.....	109
3.89. kekre otı.....	109
3.90. kesar	110
3.91. kiñşu	110
3.92. kiñşuk	111
3.93. kısırın.....	112
3.94. kızıl burçak.....	112
3.95. köverge	112
3.96. k(a)pra	113
3.97. kroç/guruç ~ g(u)ruç.....	113
3.98. ktpl † → k(a)t(a)p(a)l	114
3.99. kubiça	115
3.100. kuçğundı	115
3.101. kulum.....	116
3.102. kundu burçak.....	116
3.103. kunkumu.....	117
3.104. kunt.....	117
3.105. kusalıñ	118
3.106. kuşğaç örük çeçeki	118
3.107. kusumba	119
3.108. kuşti	120
3.109. kuşeşay/kujejay	121
3.110. kumut/kümüt.....	121

3.111. künçi	122
3.112. kürküm.....	123
3.113. küvüz	124
3.114. le	125
3.115. lodur ~ lod(u)r	125
3.116. lukura.....	126
3.117. malik	126
3.118. mansoñ.....	126
3.119. martavik yörüg üzüm	127
3.120. matulunk~ matuluñ.....	128
3.121. mirau sögüt.....	128
3.122. mukuy-tu	128
3.123. mutugandik.....	129
3.124. nagakesara	129
3.125. nagapuşp.....	130
3.126. naktamal	131
3.127. narv(a)n	131
3.128. nilapuşup	131
3.129. niyagrot/nigrot.....	132
3.130. oşgun	133
3.131. p(a)tmakes(a)r	133
3.132. padmak	134
3.133. pariçatir.....	134
3.134. paşanabedak	135
3.135. patal	135

3.136. patol ~ p(a)tol	136
3.137. payas ~ p(a)yas	137
3.138. piçul	137
3.139. piçum(a)nt	137
3.140. pırşnaparni	138
3.141. piryañu ~ p(i)ryañu	138
3.142. piy(a)l ~ p(i)yal	139
3.143. pudara	139
3.144. puğa	140
3.145. sağbıç	141
3.146. s(a)hakar/sah(a)kar	141
3.147. salaparni	142
3.148. sarğan otı yaşı	142
3.149. sarıǵ muña	143
3.150. sarıǵ puğa	143
3.151. satçarasi	143
3.152. sınçğan	144
3.153. sırınçan	145
3.154. sirizavu	145
3.155. snuk	146
3.156. sökö	147
3.157. sökti	147
3.158. sudimika	148
3.159. sudu	148
3.160. sugandik	149

3.161. sukşumur/sükşümür.....	149
3.162. sulanı (?).....	150
3.163. suman	151
3.164. sunu	151
3.165. supuşup.....	152
3.166. süküçe ~ sukuça.....	152
3.167. ş(a)baralotr / ş(a)baralotur / ş(a)b(a)ralotr.....	153
3.168. ş(a)laka	153
3.170. şalmalı	154
3.171. şarip.....	155
3.172. şaruki	156
3.173. şişup.....	156
3.174. şravani	156
3.175. şudi	157
3.176 tagar.....	158
3.177. tal.....	158
3.178. taliz	160
3.179. tamalapatr	161
3.180. tambul.....	161
3.181. tastı	162
3.182. tatikapuşp	162
3.183. teve siñiri	162
3.184. teve tabanı	163
3.185. tinbar.....	164
3.186. turalim	164

3.187. toğra.....	165
3.188. tozğak	166
3.189. trikatun	166
3.190. triman	166
3.191. tsap	167
3.192. tseklitse.....	167
3.193. tsip	168
3.194. tugara.....	168
3.195. turmık	169
3.196. turmuz.....	169
3.197. tutça	170
3.198. tavğaç kāmışı.....	170
3.199. ud burçaķı.....	170
3.200. udumpar.....	170
3.201. ulun.....	172
3.202. updi/upadi/upudi.....	173
3.203. uulyan.....	174
3.204. vada	175
3.205. varşık ~ v(a)rşık.....	175
3.206. vaytulıg.....	176
3.207. vibuni.....	176
3.208. vidañ	176
3.209. virana.....	177
3.210. vrañ (← vrana†).....	177
3.211. vsada.....	178

3.212. yaşıl burçak	178
3.213. yava	178
3.214. yazak.....	179
3.215. yelim yı.....	179
3.216. yez	180
3.217. yıpar yorunçga.....	180
3.218. yupa	181
3.219. yutik.....	182
3.220. yürün bil	182
3.221. yürün ikisek, yürün kesek/kezek, yürün yıksek	183
3.222. z(a)rğunçvud.....	184
3.223. zaparka	184
3.224. zira.....	185
3.225. zmuran.....	186
3.226. zrgunç	186
4. BÖLÜM – SONUÇ VE ÖNERİLER.....	187
4.1. Sözcüklerinin Kökenine ve Alıntılanan Dillere Göre Botanik Terimleri.....	187
4.1.1. Toharca	187
4.1.1.1. Toharca A Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler.....	187
4.1.1.2. Toharca B Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler.....	187
4.1.1.3. Toharca A ve Toharca B Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler.....	188
4.1.2. Çince.....	188
4.1.2.1. Çinceden Geçen Terimler	188
4.1.2.2. Sanskritçeden Çince aracılığıyla Geçen Terimler	188
4.1.3. Sanskritçe	188

4.1.3.1. Nihai Kökeni Sanskritçeye Dayanan Ancak Hangi Dil Aracılığıyla Geçtiği Kesin Olmayan Terimler	188
4.1.3.2. Sanskritçeden Geçen Terimler.....	189
4.1.3.3. Sanskritçeden Orta Hintçe Aracılığıyla Geçen Terimler	189
4.1.4. Farsça	189
4.1.4.1. Orta Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler.....	189
4.1.4.2. Sanskritçeden Orta Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler	189
4.1.3.3. Yeni Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler.....	189
4.1.5. Soğdca	189
4.1.5.1. Sanskritçeden Soğdca Aracılığıyla Geçen Terimler	189
4.1.5.2. Soğdcadan Girmiş Terimler.....	190
4.1.6. Grekçe	190
4.1.6.1. Nihai Kökeni Grekçeye Dayanan Ancak Hangi Dil Aracılığıyla Geçtiği Kesin Olmayan Terimler	190
4.1.7. Hoten Sakacası	190
4.1.7.1. Sanskritçeden Hoten Sakacası ve Soğdca Aracılığıyla Geçen Terimler	190
4.1.7.2. Hoten Sakacası Aracılığıyla Geçen Terimler	190
4.1.8. Harezmi Türkçesi	190
4.1.8.1. Partçadan Harezmi Türkçesi Aracılığıyla Geçmiş Terimler.....	190
4.1.9. Orta Hintçe	190
4.1.9.1. Orta Hintçe Aracılığıyla Geçmiş Terimler	190
4.1.9. Kökeni Belirlenemeyen Terimler	192
4.1.10. Türkçe Terimler	193
4.2. Oluşturdukları Terkiplere Göre Botanik Terimleri.....	203
4.2.1. ıgaç ile terkip oluşturunlar	203

4.2.2. <i>sögüt</i> ile terkip oluşturanlar.....	204
4.2.3. <i>çeçek</i> ile terkip oluşturanlar.....	205
4.2.4. <i>yemiş</i> ile terkip oluşturanlar	205
4.2.5. <i>tüş</i> ile terkip oluşturanlar.....	205
4.2.6. <i>ot</i> ile terkip oluşturanlar	205
4.2.7. <i>uruğ</i> ile terkip oluşturanlar	206
KAYNAKLAR	208
TEŞEKKÜR	231
ÖZ GEÇMİŞ	232

KISALTMALAR

AGOT: Erdal, Marcel. A Grammar of Old Turkic, Brill, Leiden-Boston 2004.

AYFarklılıklar: Çetin, Engin. “Altun Yaruk Nüshalarındaki Söz ve Söz Dizimi Düzeyindeki Farklılıklar Üzerine-Altun Yaruk Yedinci Kitaptan Hareketle-”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2021, ss. 694-709.

AY: Altun Yaruk.

AY III (Ölmez): Ölmez, Mehmet. **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)**, Ankara, 1991.

AY V (Uçar): Uçar, Erdem. **Altun Yaruk Sudur V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir, 2009.

AY VI (Ayazlı): Ayazlı Özlem. **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Doktora Tezi)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

AY VII (Çetin): Çetin, Engin. **Altun Yaruk. VII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2012.

AY VIII (Çetin): Çetin, Engin. **Altun Yaruk. VIII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2017.

AY X. Tegzinç (Uçar): Uçar, Erdem. “Altun Yaruk Sudur X. Tegzinç, XXX. Bölök [R–M. 657/18–661/12]”, **Gazi Türkiyat**, Cilt: 1, Sayı: 10, 2012, s.182.

AY X (Gulcalı): Gulcalı, Zemire. **Altun Yaruk Sudur X. Kitap**, (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

BaileyMadu: Bailey, Harold Walter. Madu: A Contribution to the History of Wine”, **Silver Jubilee Volume of the Zinbun-Kagaku-Kenkyusyo Kyoto University**, 1954, ss. 1-11.

BaileyPlant: Bailey, Harold Walter . “Medical Plant Names in Uigur Turkish”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, ss. 51-56.

BHS: Edgerton, Franklin. **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Vol 2: Dictionary**, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 1993.

BSJ: Waku Hakuryū, **仏教植物辞典 Bukkyō shokubutsu jiten** (Buddhist Flora Sözlüğü), 1979, Tokyo.

BTT I (HazaiZiemeJin’ganjin): Hazai, Georg ve Zieme, Peter. **Fragmente der uigurischen Version des “Jin’ganjing mit den Gāthās des Meister Fu”**, Berliner Turfantexte I, Akademie Verlag, Berlin, 1971.

BTT III (Insadi): Tezcan, Semih. **Das uigurische Insadi-Sūtra**, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag, Berlin, 1974.

BTT V (ZiemeManichäisch): **Manichäisch-türkische Texte**, Berliner Turfantexte V, Akademie Verlag, Berlin, 1975.

BTT VII (Tantrischer): Zieme, Peter ve György Kara. **Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung**, Berliner Turfantexte VII, Akademie Verlag, Berlin, 1976.

BTT IX (Maitri): Maitrisimit nom bitig, die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika-Schule, I. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, II. Teil: Analytischer und rückläufiger Index, Berliner Turfantexte IX, Akademie Verlag, Berlin, 1980.

BTT XIII (Stabreim.): Zieme, Peter. **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren**, Berliner Turfantexte XIII, Akademie Verlag, Berlin 1985.

BTT XVIII (ZiemeAY): Zieme, Peter. **Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsaottamasūtra)**, Berliner Turfantexte XVIII, Brepols, Turnhout, 1996.

BTT XX (ZiemeVimala): **Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto**, Berliner Turfantexte XX, Brepols, Turnhout, 2000.

BTT XXI (Wilkenstrikāya): Wilkens, Jens. **Die drei Körper des Buddha (Triyāka) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruq Sudur), eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert**, Berliner Turfantexte XXI, Brepols, Turnhout, 2001.

BTT XXIII (ZiemeMagische): Zieme, Peter. **Magische Texte des uigurischen Buddhismus**, Berliner Turfantexte XXIII Brepols, Turnhout, 2005.

BTT XXV (SündenWilkens): Wilkens, Jens. **Das Buch von der Sündentilgung, Edition des Alttürkisch-Buddhistischen Kṣanti Kūlguluk Nom Bitig**, Berliner Turfantexte XXV, Brepols, Turnhout, 2007.

BTT XXVI (Kasaikoloph.): Kasai, Yukiyo. **Die uigurischen buddhistischen Kolophone**, Turnhout, Berliner Turfantexte XXVI, Brepols, Turnhout, 2008.

BTT XXXVII (DKPAM): Wilkens, Jens. **Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien**, Berliner Turfantexte XXXVII, Brepols, Turnhout, 2016.

BTT XLVI (MoriyasuLetters): Moriyasu, Takao. **Corpus of the Old Uighur Letters From the Eastern Silk Road**, Berliner Turfantexte XLVI, Brepols, Turnhout, 2019.

BTT XLVIII (Administrative): Matsui, Dai. **Old Uigur Administrative Orders from Turfan**, Berliner Turfantexte XLVIII, Brepols, Turnhout, 2023.

CaityaZieme: Zieme, Peter. “Caitya Veneration – an Uigur Manuscript with Potraits of Donors”, **Journal of Inner Asian Art and Archaeology**, Vol. 2, 2007, ss. 165-172.

CC: Codex Cumanicus.

DBTS I: Maue, Dieter. **Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

DBTS II: Maue, Dieter. **Alttürkische Handschriften. Teil 2: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.

Drogen I: Maue, Dieter ve Osman Fikri Sertkaya. “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I)”, **UAJ Neue Folge**, Band 6, Wiesbaden 1986, ss. 76–99.

Drogen II: “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II)”, **UAJ Neue Folge**, Band 10, Wiesbaden 1991, ss. 116–127.

DKPAM: Elmalı, Murat. **Daśakarmapathaavadānamālā** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

Diṣast.: Yakup, Abdurishid. **Diṣastvustik. Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuṣpariṣat-sūtra**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

DLT: Dîvânu Lugâti’t-Türk.

DTS: Надеяев, Владимир Михайлович, Дмитрий Михайлович Насилов, Эдхам Рахимович Тенишев, Александр Михайлович Щербак. **Древнетюркский словарь**, Наука, Ленинград, 1969.

DuttMateria: Dutt, Udoy Chand. **The Materia Medica of the Hindus**, Thacker, Spink & and Co., Calcutta, 1878.

ED: Clauson, Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford, 1972.

EhlersHandschriften II: Ehlers, Gerhard. **Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathaavadānamālā**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1987.

ESTY: Sevortyan, Edvard. Vladimiroviç. **Étimologiceskiy slovar' tyurkskih yazıkov. (Obşcetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glasnie)**, İzdatel'stvo "Nauka", Cilt: 1-2 Moskva, 1974-1978.

ETŞ: Arat, Reşit Rahmeti. **Eski Türk Şiiri**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Räsänen (EWb.): Räsänen, Martti. **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen**, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1969.

FragDKPAM-I: Shimin Geng; Laut, Jens Peter ve Wilkens Jens. "Fragmente der uigrischen Daşakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 1)", **UJb Neue Folge**, Band 19, 2005, ss. 72-121.

GürgenETT: Gürge, Mahmut. **Orta Asyadaki Eski Türk Tıbbının Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

HDA: Jens Wilkens. **Handwörterbuch des Altuigurischen**, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 2021.

Heilkunde I: Rachmati, G[abdur] R[eşit]. "Zur Heilkunde der Uiguren I", SPAW, 1930, ss. 451-473.

Heilkunde II: Rachmati, G[abdur] R[eşit]. "Zur Heilkunde der Uiguren II", SPAW, 1932, ss. 401-408.

HeilkundlicheKnüppel: Knüppel, Michael. **Alttürkische Handschriften, Teil 17: Heilkundliche, volksreligiöse und Ritualtexte**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2013.

HT III (Ölmez-Röhrborn): Ölmez Mehmet ve Klaus Röhrborn. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie III, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain,** Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2001.

HT III (Barat): Kahar, Barat. "The Uighur Xuanzang Biography Volume III." **Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Cilt: 16, 1992, ss. 5-65.

HT VII (Röhrborn): Röhrborn, Klaus. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain,** Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1991.

HT VIII (Röhrborn): Röhrborn, Klaus. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain,** Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996.

HT X (Tezcan): Tezcan, Semih. **Eski Uygurca Hsüan tsang Biyografisi. X. Bölüm,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul, 1975.

IrkB.: Tekin, Talat. **Irak Bitig,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

KaljanovaDışast: Kaljanova, Elmira. **Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım),** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

KaraZiemeTieferWeg: Zieme, Peter ve György Kara. **Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti,** Berliner Turfantexte VIII, Akademie Verlag, Berlin, 1977.

KEWTS: Stachowski, Marek. **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache**, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2019.

KMSTKK: Ünal, Orçun. **Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler Ve Türkçe Moğolca Ses Denklikleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016.

KudaraZiemeĀgama 1: Kudara Kōgi ve Zieme, Peter. “Uigurische *Āgama*-Fragmente (1)”, **Altorientalische Forschungen**, 10/2, 1983, ss. 269-318.

KudaraZiemeĀgama 2: Uigurische *Āgama*-Fragmente (2)”, **Altorientalische Forschungen**, 17/1, 1990, ss. 130-145.

KWb.: Ramstedt, Gustav John. **Kalmückisches Wörterbuch**, Druckerei-A.G. der Finnischen Literaturgesellschaft, Helsinki, 1935.

Laufer (Sino-Iranica): Laufer, Berthold. **Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran. With Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products**, Chicago, 1919.

LautDKPAM: Laut, Jens Peter. “Zwei Fragmente eines Höllenskapitels der uigurischen der uigurischen *Daśakarmapathaavadānamālā*” **UAJ Neue Folge**, Band 4, Wiesbaden 1986, ss. 118–133.

LeCoqIdiqu: Le Coq, Albert [August] von. “Ein manichäisch-uigurisches Fragment aus Idiqušahri”, **SKPAW**, 1908, ss. 398-414.

LeCoqLieder: Le Coq, Albert [August] von. **Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan mit einer dort aufgenommenen Wörterliste** (Baessler-Archiv. Beiträge zur Völkerkunde, Beiheft 1), B.G.Teubner, Leipzig und Berlin, 1911.

LigetiVocabulaire: Ligeti, Louis. “Un Vocabulaire sino-ouïgour des Ming. Le Kao-tch’angkouan yi-chou du bureau des traducteurs”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 19, No: 3, 1966, ss. 257-316.

MaitriHami (BarutcuLakṣaṇa): Barutcu, Fatma Sema. “Eski Türkçede Buddha’nın 32 Lakṣaṇası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Cilt: 35, 1987, ss. 11-33.

Maitrisimit-Forschung-I: Shimin, Geng; Laut, Jens Peter ve Pinault, Georges-Jean. “Neue Ergebnisse der Maitrisimit-Forschung (I)”, **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Vol. 154, No. 2, 2004, ss. 347-369.

Maitrisimit-Forschung-II: Shimin, Geng; Laut, Jens Peter ve Pinault, Georges-Jean. “Neue Ergebnisse der Maitrisimit-Forschung (II): Struktur und Inhalt des 26. Kapitels”, **Studies on the inner Asian languages**, 19, 2004, ss. 29-94.

MaueEinigeUigurischeWörter: Maue, Dieter. “Einige uigurische Wörter indischen und iranischen Ursprungs”, **Exegisti monumenta. Festschrift in honour of Nicholas Sims-Williams**, (Ed. Werner Sundermann vd.), Wiesbaden, 2009, ss. 293-311.

MaueVāgbhaṭa: Maue, Dieter. “An Uighur version of Vāgbhaṭa’s Aṣṭāṅgahrdayasaṃhitā”, **Asian Medicine**, 2008, 4, ss. 113-173.

Maue-WilliamsSogdische: Maue, Dieter ve Nicholas Sims-Williams. “Eine Sanskrit-Sogdische Bilingue in Brāhmī”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 54, Sayı: 3, 1991, ss. 486-495.

Maytrisimit (1976): Tekin, Şinasi. **Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uyğurca İptidaî Bir Dram**, Ankara, 1976.

MW: Monier-Williams, Monier. **A Sanskrit–English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages**, Oxford 1899.

OGM: Brockelmann, Carl. **Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens**. Leiden, 1954.

OTWF I: Erdal, Marcel. **Old Turkic Word Formation**, Otto Harrassowitz, Vol. 1, Wiesbaden, 1991.

SertkayaMaitri: Sertkaya, Osman Fikri. “Maitrisimit Nom Bitig”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 30-31, Sayı: 1982-1983, 1986, ss. 253-271.

ShōgaitoAbhidarma (1991): Shōgaito, Masahiro. **Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā, Volume I, Text, Translation, Commentary**, Nakanishi Printing, Kyoto: Shokado, 1991.

ShōgaitoAbhidarma (2014): Shōgaito, Masahiro. **The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm**. Turcologica, Band: 99, (Herausgegeben von Lars JOHANSON.) Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2014.

Şirin (Çilek): Şirin User, Hatice. “Türk Dillerinde *çilek* ve *yilek*.” In: **Mańczak-Wohlfeld E, Podolak B, eds. Studies on the Turkic World: A Festschrift in Honor of Stanisław Stachowski**. Jagiellonian University Press; 2010, ss. 131-138.

ŞirinETY: Hatice Şirin, **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

TDES: Eren, Hasan. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara, 1999.

TETTL: Tietze, Andreas. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Simurg, İstanbul-Wien, Cilt 1, 2002.

Totenbuch: Zieme, Peter ve György Kara. **Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

TKS I: Gülensoy, Tuncer. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Cilt, Ankara, 2007.

TKS II: Gülensoy, Tuncer. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Cilt, Ankara, 2007.

TMEN II: Doerfer, Gerhard. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag, Cilt 2, Wiesbaden, 1965.

TMEN III: Doerfer, Gerhard. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag, Cilt 3, Wiesbaden, 1967.

TT I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X: Türkische Turfantexte serisi.

TTS: Tekin, Talat; Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhale Ölmez ve Süer Eker. **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Simurg, Ankara, 1995.

UAY: Kaya, Ceval. **Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

UÇİS: Yunusoğlu Kemal, Mağrifet. **Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2021.

Uigurica I, II, III, IV: Uigurica serisi.

USadap.: Barutcu, Fatma Sema. **Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata**

Bodhisattva Hikâyesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi,
Ankara, 1987.

USP: Radloff, Wilhelm. **Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien, nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben**, Akademie der Wissenschaften der USSR, Leningrad, 1928.

UW: Röhrborn, Klaus. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1: a-agrig**, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1977.

UW (Bd. II/1): Röhrborn, Klaus. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 1: a –asvık**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.

UW (Bd. II/2): Röhrborn, Klaus. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 2: aš – äžük**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2017.

UW (Bd. III/1): Wilkens, Jens. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 1: eč – bodis(a)v(a)tv**. Stuttgart, 2021.

Ünal-I: Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D)”, **Journal of Old Turkic Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, ss. 502-615.

Xuanzang VI (Ölmez): Ölmez, Mehmet. **Hsüan-tsang'ın Eski Uyğurca Yaşam Öyküsü VI**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Xuanzang IX (Aydemir): Aydemir, Hakan. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert I-II** (Doktora Tezi) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Göttingen, 2010.

Xuanzang IX-X (Barat): Barat, Kahar. **The Uyğur–Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang, Ninth and Tenth Chapters**, Bloomington, Indiana, 2000.

YakupAparimitāyus: Yakup, Abdurishid. **Altuyğurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte**, Berliner Turfantexte XXXVI, Brepols Publishers, Turnhout, 2016.

YakupKnüppelTantrische: Yakup, Abdurishid ve Knüppel, Michael. **Alttürkische Handschriften, Teil 11: Die Uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2007.

YakupT(ä)ngrikän: Yakup, Abdurishid. “An Old Uyğur Appeal to T(ä)ngrikän Tegin T(ä)ngrim to Renounce Secular Life”, **Turkic Languages**, Vol. 23 /Num. 2, 2019, ss. 6-30.

ZiemeBegegnungen: Zieme, Peter. “Die Lehre des Buddha und das Königshaus des Westuyğurischen Reichs: Die vier Begegnungen”, **Journal of Old Turkic Studies**, Vol. 4/2, 2020, ss. 546-731.

ZiemeEssenz: Zieme, Peter. Der Essenz-Śloka des Saddharmapundarīka-Sūtras”, **Varia Eurasiatica, Festschrift für Professor András Róna-Tas**, Szeged, 1991, ss. 249-269.

ZiemeFurtherSaddharma: Zieme, Peter. “The Conversion of King Śubhavyūha. Further fragments of an Old Turkish Version of the Saddharmapundarīka”, **Sūryacandrāya: Essays in Honour of Akira Yuyama on the Occasion of His 65th Birthday**, Ed. P. Harrison ve G. Schopen, Indica-et-Tibetica-Verlag, Swisttal-Odendorf, 1998, ss. 257-265.

ZiemeGadgadasvara: Zieme, Peter. “Der Bodhisattva Gadgadasvara. Ein alttürkisches Fragment aus dem XXIV. Kapitel des Saddharmapundarīkasūtra”, **Vostok. Istorija i kul’tura. Professoru Ju. A. Petrosjanu k 70-letiju so dnja roždenija** içinde, St. Petersburg, 2000, ss. 271-286.

ZiemeHochzeitssegen: “Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen”, **Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde, Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag** (Ed. K. Röhrborn, H. W. Brands), Wiesbaden, 1981, ss. 221-232.

ZiemeIndWört: Zieme, Peter. “Indische Wörter in nichtbuddhistischen alttürkischen Texten”, **Indien und Zentralasien. Sprach- und Kulturkontakt. Vorträge des Göttinger Symposions 7-10. 05. 2001**, ss. 153-163.

ZiemeKaimeng: Zieme, Peter. “An Old Uyghur Translation of the 開蒙要訓 *Kaimeng yaoxun*”, **Written Monuments of the Orient**, Vol. 7, No. 1 (13), 2021, ss. 71–99.

ZiemeKudaraGuanjing: Zieme, Peter ve Kudara Kōgi. **Guanwuliangshoujing in Uigur**, Nagata Bunshōdō, Kyoto, 1985.

ZiemeLaymanĪndu: Zieme, Peter. “The Layman Īndu and an Old Uighur Poem”, **Written Monuments of the Orient**, Vol. 5, No. 2, 2019, ss. 39-48.

ZiemeNM: Zieme, Peter. “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren”, **Studia Tibetica et Mongolica** (Festschrift Manfred Taube), (Ed. Helmut Eimer, Michael Hahn, Maria Schetelich, and Peter Wyzlic), Indica et Tibetica-Verlag, Swisttal-Odendorf, 1999, ss. 323-340.

ZiemeSamanta: Zieme, Peter. “Zum uigurischen Samantabhadracaryāpraṇidhāna”, **Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata** (Istituto Universitario Orientale, Seminario di Studi Asiatici, Series Minor XIX.), Napoli, 1982, ss. 599-609.

ZiemeSandel: Zieme, Peter. “Sandelholz in den uigurischen Texten”, **Altorientalische Forschungen**, Cilt 11, Sayı 2, 1984, ss. 377-380.

ZiemeSiddhasāra: Zieme, Peter. “Notes on Uighur Medicine, Especially on the Uighur Siddhasāra Tradition”, **Asian Medicine**, Cilt: 3, 2007, ss. 308-322.

ZiemeWettkampf: Zieme, Peter. “Der Wettkampf Śāriputras mit den Hāretikern nach einer alttürkischen Version”, **Bahşı Ögdisi. Klaus Röhrborn Armağanı**, (Ed. J. P. Laut ve Mehmet Ölmez), Freiburg/İstanbul, 1998, ss. 429-447.

ZiemeZizyphus Zieme, Peter. “Ein Zizyphuskorn”, **Festschrift für Arslan Terzioğlu zum sechzigsten Geburtstag**, (Ed. Erwin Lucius et al.), İstanbul, 1999, ss. 83-92.

ZiemeZweiSaddharma: Zieme, Peter. “Zwei neue alttürkische Saddharmapuṇḍarīka-Fragmente”, **Altorientalische Forschungen**, 16, 1989, ss. 370-379.

ZiemeZwiebel: Zieme, Peter. Zur altuigurischen Zwiebel”, Aralık 2017, [https://www.academia.edu/35467124/Zur altuigurischen Zwiebel](https://www.academia.edu/35467124/Zur_altuigurischen_Zwiebel), (06.04.2019).

Dil Kısaltmaları:

Br.: Brahmi

Moğ.: Moğolca

EUT: Eski Uygur Türkçesi

Fars.: Farsça

GT: Genel Türkçe

HSak.: Hoten Sakacası

OF: Orta Farsça

OH: Orta Hintçe

OM: Orta Moğolca

OT: Orta Türkçe

Osm.: Osmanlıca

KM: Klasik Moğolca

Part.: Partça

Peh.: Pehleviçe

Sans.: Sanskritçe

Soğd.: Soğdca

Tat.: Tatarca

Tib.: Tibetçe

Toh. A: Toharca A

Toh. B: Toharca B

TT: Türkiye Türkçesi

YF: Yeni Farsça

Diğer Kısaltmalar

B: Batı

BK: Bilge Kağan Yazıtı

bk.: Bakınız

G: Güney

İİYE: İsimden isim yapma eki

krş. : Karşılaştırınız

T: Tonyukuk Yazıtı

Tar.: Taryat Yazıtı

1. BÖLÜM - GİRİŞ

1.1. Uygurların Tarihi ve Kültürel Gelişimleri

Uygurlar, Basmıl ve Karluklar ile ittifak yaparak Köktürk Kağanlığı'nı yıkarlar ve ardından önce Karluklar ile ittifak yaparak Basmılları ve daha sonra Karlukları yönetimden uzaklaştırarak 744 yılında Ötüken Uygur Devleti'ni kurarlar. Böylece siyasi iktidar Uygurlara geçer. 744 yılında Uygurlara geçen siyasi iktidar 840 yılında Kırgızların Uygurları yıkmasıyla birlikte son bulur.

Uygurlar, Köktürk Kağanlığı öncesinde T'ieh-lê konfederasyonunun, özellikle Kao-chü/Kao-ch'e "Yüksek arabalılar" adlı alt konfederasyonun bir parçasıydılar ve Jou-Jan'lar ile bir mücadelenin akabinde ikiye bölündüler. Bölünen bu gruplardan On Uygurlar Orhon-Selenga vadilerinde kalmıştır. Tokuz Uygurlar ise Altay-Tanrı Dağları bölgesine yerleşmiştir. Bunların öncü boyu Yağlakar boyudur.^{1,2}

Ötüken Uygur Devleti'nin ilk hükümdarının ünvanı Kutlug Bilge Kül Kagan'dır. İlk hükümdarın 747 yılında ölümünün ardından yerine ismi Çin kaynaklarında Mo-yen-ço biçiminde geçen oğlu geçmiştir. Mo-yen-ço'nun [Moyun Çor/Teñride Bolmış El Etmiş Bilge Kagan] döneminde Karluk ve Basmıllar himaye altına alındı. Bu kağanın zamanında Çin'de Tang hanedanı hüküm sürmekteydi. O dönemde 751 yılında Talas yenilgisiyle zayıflamış durumdaki Çin, An Lu-şan isyanıyla (755-763) büyük darbe

¹ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**. *Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*, çev. Osman Karatay, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 169.

² Ötüken Uygur Devleti kurulmadan önce Uygurların durumunu Bahaeddin Ögel şöyle açıklar: *Gerek Kao-ch'e ve gerekse Töles boyları arasında Uygur adına rastlayabiliyoruz. Bayırku, Pu-ku, Tongra, Uygur vs. oymakları daima bir birlikte görünüyorlar. Bunlardan birisi zaman zaman kuvvetleniyor ve diğerlerine öncülük ediyordu. Göktürk kaganı Moço zamanında Bayırku'lar önde bulunuyorlardı. Uygurlara ait Çin kaynakları, ilk "Uygurlar" tabiri altında Tölesleri kasdetmekte ve eski kaynaklardan Töles bahislerini aynen ictibas etmektedirler. Bu sebeple Göktürk devleti zamanında ve Ch'u-lo'nun saltanatı sırasında mevzu bahis olan Uygur birliğini Oymaklar Federasyonu olarak adlandırıyoruz. Göktürkler zamanında, iki büyük Töles grubu vardı. Bunlardan birincisi Tarduş'lar; diğeri ise Ch'i-pi'lerdi. 605 ile 628 arasında Uygur, Ediz, Tongra, Pu-ku v.s. oymakları, az çok istiklallerine sahip idiler. Bu oymaklar arasında federasyon halinde bir birliğin siyasî bakımdan mevcut olup olmadığını kat'i olarak bilmiyor isek de her oymağın kendi inisiyativine sahip olduğunu kuvvetle kabul edebiliriz. (Bahaeddin Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", **Belleten**, Cilt: 19/5, ss. 375-376.)*

almıştı ve bunun üzerine Moyun Çor isyanın bastırılması için Çin'e oğlunu bir orduyla beraber göndermiştir. Moyun Çor 759 yılında ölür ve yerine ismi Çin kaynaklarında Mog-yü [=Böğü] biçiminde geçen oğlu tahta geçer. Ötüken Uygur Devleti Böğü döneminde en güçlü dönemini yaşamıştır. Onun döneminde de Çin'e isyanların bastırılması konusunda askerî yardımda bulunulmuştur ancak Böğü'nün Uygur tarihindeki ayırt edici özelliği Manihaizm dinini benimsemesi ve devletin resmî dini yapmasıdır.³ Böğü'nün Manihaizm'i kabul edişinin ardından bu yeni inancın en yakın kaynağı olan Soğdluların Uygur sarayındaki etkileri artar ve Soğdlar hem siyaset hem ekonomi alanında söz sahibi olarak siyasetin şekillenmesinde rol alırlar.⁴ Manihaizm'in devlet dini olarak kabul edilmesinin Uygurlar üzerinde uygarlaştırıcı bir etkisi olmuştur. Manihaizm, Uygurlarda Soğd kültürüne sıkı sıkıya bağlıdır ve bu durum Soğdcanın ülkede ikinci dil durumuna gelmesini sağlamıştır.⁵ Çin'de hükümdar Day-dzung'un ölümü sebebiyle büyük yas ilan edilmiştir ve Böğü'nün Soğdlu danışmanları ona bu yastan faydalanarak Çin'i işgal etmesi tavsiyesini vermişlerdir. Böğü bu tavsiyeyi kabul eder ancak veziri ve yeğeni olan Tun Baga bu sefere karşı çıkar. Kağanı Çin'e saldırmaktan vazgeçiremeyen Tun Baga, onu ve çevresinde bulunan Soğdlu taraftarlarını öldürerek kendisi Alp Kutlug Bilge Kagan (779-789) ünvanıyla tahta geçer. Böylece onun döneminde Çin yanlısı bir siyaset başlar. Tun Baga'nın 789 yılında ölümünün ardından Manihaizm ve Soğd etkisi yeniden güçlenir ancak Çin ile ilişkiler bozulmaz. Tun Baga'nın ardılları Çin'e, Tibetlileri def etmeyi vadeder ancak bu vaadi yerine getiremeyen Uygurlar Çin karşısında prestij kaybına uğrar. 795 yılında tahta, ölen hükümdarın vezirlerinden birisi geçer. Yeni hükümdar Ediz soyundandır ve onun döneminde Uygurlar yine yükselişe geçmiştir.⁶ İlerleyen yıllarda Uygurların Çin, Tibet ve kendi iç unsurlarıyla mücadeleleri ve bunun yanında açlık, salgın hastalıklar ve iklim koşullarının zorlayıcılığı devletin çöküşüne

³ Colin Mackerras, "Uygurlar", çev. Şinasi Tekin, **Erken İç Asya Tarihi**, (Der. Denis Sinor), 6. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 426.

⁴ Golden, s. 172.

⁵ Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, 6. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 162.

⁶ Mackerras, s. 426.

zemin hazırlamıştır.⁷ Askerî ve siyasi mücadelelerle zayıflayan Ötüken Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızların saldırısıyla yıkılır. “Uygurlar bir daha böyle güçlü bir imparatorluk kuramadı. Bundan sonra tarihte oynayacakları rol, kültür alanındaki başarı olacaktı. Bunun hazırlıkları ve temelleri 744 ile 840 arasında atılmıştı.”⁸ Uygurların yıkılmasıyla Çin yönetiminin Manihaizm’e dair eserleri toplatıp yok etmesi Mani cemaatinin yok olmasına ve Budistlere propaganda yolunu açar.⁹

Ötüken Uygur Devleti’nin yıkılmasının ardından tebaanın bir bölümü Turfan bölgesinde bulunan Kao-ch’ang şehri (Kara Hoca, Koço) civarına, diğer bir bölümü de Kan-chou (Kansu) bölgesine göç etmiştir. Ötüken Uygur Devleti’nin yıkılmasından sonra Uygurların tarih sahnesindeki rolü ticari ve kültürel açıdan ağırlık kazanmıştır.

Uygurların Ötüken’deki hakimiyetlerinin bitmesi ve Hoço’ya göç etmelerinin ardından Böğü döneminde devlet dini olarak kabul edilmiş olan Manihaizm’in yaygınlığı azalır ve yerini Budizm’e bırakır. Bu durum Manihaizm dininin devlet inancı olarak kabul edildiği 762 yılından itibaren Uygurların yerleşik hayata alışmalarına ve Hoço Uygur Devleti döneminde farklı inanç mensupları arasında hoşgörölü bir ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır.¹⁰

Turfan bölgesine göç eden Uygurlar, Hoço Uygur Devleti’ni kurmuşlardır. Bu bölgeye göç eden Uygurlar yirmi beş yıl sonra Turfan, Beşbalık, Hami ve Kuça’yı ele geçirirler. Burada kurulan siyasi yapı Koço Krallığı adını alan federatif bir devlettir.¹¹ Devletin ilk hükümdarı Mengli’dir ve başkenti Kao-ch’ang’dır. Hoço Uygur Devleti önce Kara Hıtaıların sonra da 1209 yılında Cengiz’in himayesi altına girmiştir. Uygurlar, “eskiden Kitanları etkiledikleri gibi Moğol İmparatorluğunu da etkileyeceklerdir, öyle ki

⁷ Mackerras, ss. 457-458.

⁸ Mackerras, s. 458.

⁹ Lev Nikolayeviç Gumilëv, **Eski Türkler**, çev. D. Ahsen Batur, 7. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 512-513.

¹⁰ Şinasi Tekin, “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 10, 1962, s. 11.

¹¹ Roux, s. 174.

bu imparatorluğun kültürel temellerini atmışlar ve idari kadrolarını oluşturmalarını sağlamışlardır. Uzun bir süre varlıklarını koruyacaklardır.”¹²

Hoço şehrinin ön plana çıkan özelliği, Turfan seferleri sonucunda elde edilen malzemenin de kanıtladığı gibi yüksek kültürdür ve bu yüksek kültürde Çin etkilerine de rastlanmaktadır. Hoço Uygurları arasında yaygınlığı yüksek olan din hâlihazırda Çin kültürüne dair birçok unsuru bünyesinde barındıran Budizm’dir. Bu yüzden Turfan metinlerinin büyük kısmı Budizm’e dair metinlerdir ve Budizm’e dair Çince’den çevrilmiş birçok eser mevcuttur. Bununla birlikte Uygurların sivil belgelerinde de Çin kültürü etkisinden söz edilebilir.¹³

Çağatay döneminde önemi azalan Kao-ch’ang şehrinin adının Hou-chou (Koço) olarak değiştirildiği ve bölgede yaşayan Uygurların da Hoço Uygurları olarak anılmaya başladığı dönem Çağatay dönemine denk gelmektedir. Bölgede ön plana çıkan şehirlerden birisi de Beşbalık şehridir. Bu şehrin de önemini kaybetmesinin ardından Turfan şehri önem kazanmış ve bölgede yaşayan Uygurlar, Turfan Uygurları olarak anılmaya başlamıştır.¹⁴ Hoço Uygur Devleti 1209-1368 yıllarında Moğollara bağlı kalmıştır. Tarihin ilerleyen dönemlerinde de bölgedeki Uygurlar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kan-chou’ya (Gansu) göç eden Uygurlar buraya kademeli bir biçimde yerleştiler ve 10. yüzyılın başlarında örgütlü, refah içinde bir devlet kurdular¹⁵ ve Çin’deki durumdan faydalanarak Çinlilerin batıya giden ana ticaret yollarını ele geçirdiler.¹⁶ Tangutlar 1036 yılında devletin bütün topraklarını ele geçirince Tun-Huang mağara manastırında bulunan Burkan rahipleri kaçmak zorunda kalırlar ve kaçarken yüzlerce dinî kitabı bir mağaraya toplayıp önüne duvar örerler.¹⁷ “Tun Huang M.Ö. 111 yılında Hun

¹² Roux, s. 175.

¹³ Peter Zieme, “Die Uiguren und Ihre Beziehungen zu China, *Central Asiatic Journal*, Vol. 17, No. 2/4, 1972 (1973), ss. 292-293.

¹⁴ Özkan İzgi, “Kao-ch’ang Uygurları Hakkında”, *Tarih Dergisi*, Sayı 32, 1979, s. 5-9.

¹⁵ Roux, s. 173.

¹⁶ Golden, ss. 177-178.

¹⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011., s. 223.

akınlarına karşı yapılmış müstahkem mevkilerden biriydi. Bin Buda mağaraları ise Budist hacıların bağışlarıyla 5.-11. yüzyıllar arasında dağlara oyulmuş Budist manastırlarıydı.”¹⁸ 20. yüzyılın başlarında yapılacak keşiflerle bu mağaralardan Uygurlara ait çok sayıda dil ve kültür yadigarı ele geçirilmiştir. Kitanlar ve Tangutlar ile yoğun mücadelelere giren Kansu Uygur Devleti, 1226 yılından sonra Moğolların himayesi altına girer. Burada yaşamış olan halk, günümüzde Çin’in kuzeybatısında yaşayan Sarı Uygurların atalarıdır.

Kökenleri göçebeliliğe dayanan Uygurlar, yaşadıkları ve göç ettikleri bölgelerde çeşitli kültür, dil, din ve toplumlarla karşılaşmışlardır ve bunlara dönem koşullarına göre hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Soğd ve Çin medeniyetleriyle hem kültürel hem ticari alışverişte bulunarak daha ileri bir medeniyet oluşturmak yolunda ilerlemişlerdir.

Uygurların yerleşik hayata geçiş süreci Colin Mackerras tarafından şöyle açıklanmıştır:

Bir imparatorluğun kurulmasıyla zarurî olarak ortaya çıkan kuvvetli ve geniş bir alana yayılmış bir idarî mekanizma, hükümetin her zaman bulunacağı belli bir merkezin kurulmasını zorunlu kılar. Hükümdar kendi topraklarında nerede ne olduğunu bilmek ister. Haberleşmenin zayıf olduğu zamanlarda herkes hükümdarı nerede bulacağını bilmelidir. Bir kere şehir kuruldu mu, göçebelik zayıflamaya başlar. Ziraat ortaya çıkmaya başlar ve sonunda şehir dışında üretilen yiyecek maddelerine ihtiyacı olan yerleşik bir şehir halkı kısa zamanda oluşur. Kültür faaliyetlerinin gerektirdiği şartlar doğmaya başlar, bunlar daha da gelişmiş bir medeniyetin ortaya çıkmasına yol açar. Bütün bu eğilimler mantıktır ve bunların Uygur toplumunda gerçekleşmekte olduğunu açık bir şekilde görüyoruz.

Daha 744’ten Önce dokuz boy arasında Çin tesiri açıkça görülmektedir. Hatta Çin’in gelişmiş siyasî kurumları 7. yüzyılda bile kendini hissettirir. Bu yüzden, Çinlilerin Bey-balık gibi şehirlerin kurulmasına yardım etmiş olmaları şaşılacak bir şey değildir. Öte yandan güneydeki muazzam komşularında üretilen mallar, Uygurlar arasında şehirleşme ilerledikçe daha da cazip hale gelmişlerdi.

Bu arada, Soğdlar da medeniyet bakımından Uygurlar üzerindeki tesirlerini sürdürüyorlardı. Bilindiği gibi, kağanlar bilerek ve isteyerek, Çin kültürü yerine Soğd kültürünü seçmişlerdi. Ve bunun tabii bir neticesi olarak da, Uygur toplumu üzerinde Soğd tesiri daha yaygındı. Soğdlar, Daha az bilgili ve tecrübesiz efendilerine ticareti geliştirmelerinde yardımcı olmuş ve bunlara şehirde yaşama sanatını öğretmişlerdi. Bütün bunların üstüne, bir de Uygurlara bir din getirdiler. Bu din, yerleşik bir din adamları sınıfı ile tapınaklar kurulmasını gerektiriyordu. Sonunda tabii olarak göçebelik gün geçtikçe zorlaşmaya, gün geçtikçe cazibesini kaybetmeye başladı. Uygurların seçkin sınıfa mensup olanlarından bazıları zihinsel ve kültürel yeteneklerini geliştiriyorlar, dinî ve diğer meseleler üzerine kafa yoruyorlardı ki, atalarının böyle bir şeyi yapabilmeleri imkânsızdı.”¹⁹

¹⁸ Ercilasun, s. 265.

¹⁹ Mackerras, ss. 455-456.

Uygurların şehir geleneği, Orta Asya’da siyasî etkileri azalmaya başladıktan sonra da devam etmiştir:

Uygurların Orta Asya tarihinde giderek kaybolmaları, sadece siyasî yönden olmuş, kültürel etkileri, hele Soğdlardan miras kalan iktisadî canlılıkları devam etmiştir. Uygurların büyük kültürel etkilerinin söz konusu olduğu Cengiz ve evlâdı döneminde, eski Türk şehir gelenekleri yaşamaya devam etmiştir. XIII. yüzyıl ilk yarısında Kutlug-balık, Mau-balık adlı iki şehrin isimlerinin kaynaklarda bulunması, “balık” şehir geleneğinin devam ettiğini gösterir. Bu şehir geleneğinde, mevsime bağlı yerleşme hâkim bulnuyordu.

Uygur çağındaki şehirler, bir yandan balık geleneğine, yani mevsimlilik hayata bağlı iken, öteki kültür kaynağıyla Soğdlar vasıtasıyla tamamen yerleşik kent geleneğine de ulaşıyordu. Uygurların son zamanlarında, doğudaki Kırgızlar eski geleneği devam ettirmişlerdi. Fakat Orta Asya’daki boylar, Karluk, Çiğil, Basmıl ve ötekiler daha yeni gelişmelerin eşiğinde idiler. Bu da batıdan gelen yeni dinin, İslâmiyet’in hızlandırdığı bir etkileşimdir. XIII yüzyılın ortalarından itibaren “balık” şehir geleneği pek görülmez. Türk tarihi artık yeni bir döneme girmiştir.²⁰

Soğdlular, Uygurlardan önce Köktürklerle de kültürel olarak katkı sağlamış ve Uygurlara da hem maddi hem manevi kültür açısından yol gösterici olmuşlardır.²¹ 9. yüzyıldan itibaren göç ettikleri bölgelerde Uygurlar, kuzey Moğolistan’da olduğundan daha yüksek bir kültür düzeyine erişmişlerdir ve kültür düzeylerindeki ilerleme sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.²² Bu ilerlemede Soğdluların rolü çok önemli olmuştur. Bu sebeple Soğdlular ve Uygurlar arasındaki ilişkiye değinmek yerinde olacaktır.

Soğdluların anayurdu Amu Derya ile Sir Derya nehirleri arasındaki Zerefşan vadisiydi. Soğdlular, Zerdüştlük, Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlık dinlerini benimseyip bu dinleri hem Türkler hem başka toplumlar arasında yaymak için gayret göstermişlerdir. Türklerle ticari, dinî ve kültürel ilişkiler kurmuş olan Soğdlar, Türklerin karşılaştıkları başka toplumlarla ilişkiler kurmalarında da yardımcı olmuşlardır ve bunun karşılığında kolonilerinin varlığını sürdürme imkânı bulmuşlardır. Ticaretle uğraşan ve barışsever bir toplum olan Soğdlular ve Türklerin ilişkileri hep dostça olmuştur.²³ Soğdlularla Uygurların karşılıklı faydaya dayanan ilişkilerinin her iki topluma da fayda sağladığı ortadadır. Tarihleri boyunca Soğdlular, başka devletlerin egemenliği altında

²⁰ **Türk Dünyası Kültür Atlası-İslam Öncesi Dönem**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, Cilt 1, İstanbul, 1975, s. 185.

²¹ Golden, s. 184.

²² Roux, s. 175.

²³ Talat Tekin, **Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı**, Simurg Yayıncılık, Ankara, 1997, ss. 41-42.

yaşamalarına rağmen İslamiyet sonrası döneme kadar dil, kültür ve inanç sistemlerini devam ettirip himayesi altında bulundukları toplumlara bunları aktarmışlardır. Maverâünnehir'den Çin'e kadar İpek Yolu boyunca yaşayan halkların ekonomik ve kültürel hayatlarında çok önemli etkileri vardır:

Soğdlar, ticari ve ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra diller ve kültürler arasında taşıyıcı bir halk olarak Orta Asya'da, çok geniş bir alanda alfabelerin, özellikle sözlüksel ve biçim bilgisel öğelerin kopyalanması vb. dil bilimsel ilişkilerde; Budizm, Manihaizm, Nesturi Hristiyanlık, Zerdüştlük gibi dinlerin propagandasında önemli roller oynamışlardır. Soğdlular bu değerler dizisine dayalı olarak ilişkide bulundukları neredeyse her toplumla 'ortak yaşamsal' ilişkiler kurabilmişlerdir.²⁴

Ötüken Uyğur Devleti döneminde hükümdar Böğü'nün Soğdlu rahipleri ülkesine getirerek Manihaizm'i kabul etmesi ve devlet dini yapması sonucunda Mani alfabesi Türkler arasında girmiş, 8. yüzyılın ilk yarısından 9. yüzyılın ortalarına kadar Moğolistan ve Doğu Türkistan'da kullanılıp kısa sürede terk edilmiştir.²⁵ Manihaizm'in kabulüyle Manihaist Türk edebiyatının da başladığı da kabul edilebilir. Bu edebiyatın ürünleri Mani ve Uyğur alfabeleri kullanılarak üretilmiştir. Manihaist Uyğur edebiyatı külliyyatı içinde öyküler, dinî metinler, dine dair uyulması gereken kurallar, tövbe duaları ve ilâhiler mevcuttur.²⁶ Köktürk alfabesiyle yazılmış fal kitabı İrk Bitig, birçok nüshası bulunan tövbe duası Huastuanift ve Manihaizm'e dair manzum eserler Manihaist literatürün Uyğurlardan kalan başlıca eserleridir.

İpek Yolu boyunca koloniler kuran ve yoğun ticari faaliyetlerde bulunan Soğdluların dili ve yazısı yaşadıkları coğrafyada değer görmüştür. Türkçenin seslerini karşılamada yetersiz kalmasına rağmen Türkler tarafından kullanılmasının sebebi ticaridir ve kısa zamanda Türkleştirilerek Uyğur alfabesi adını almıştır.²⁷ Köktürk yazısından sonra Türklerin ikinci millî yazısı olan Uyğur alfabesi, Soğd alfabesinin

²⁴ Süer Eker, "Türk-Soğd Kültürel Ortak Yaşamının Bugüne Mirası Pencakent Antik Kenti ve Türklük Bilimi Araştırmaları", **VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012**, Cilt: 2, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 2154.

²⁵ Hatice Şirin User, **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 43.

²⁶ Fatma Sema Barutcu Özönder, "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", **Türkler**, Cilt: 3, Ankara, 2002, s. 490. 481-501.

²⁷ Şirin User, s. 48.

Türkçenin ses özelliklerine göre geliştirilmiş biçimidir ve 8.-17. yüzyıllar arasında Doğu Türkistan, Harezmi ve Altın Ordu bölgelerinden İstanbul'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada kullanılmıştır.²⁸ Köktürk, Mani, Soğd ve Uygur alfabelerinin yanında kendilerini Budizm inancıyla tanıştıran Budist misyonerlerden öğrendikleri Tibet ve Brahmi yazısını da kullanan Uygurların kullandıkları diğer alfabeler ise Süryani alfabesi ve bu alfabeden türeyen, Hristiyan Uygurlarca az sayıda metnin üretiminde kullanılmış olan Estrangelo yazısıdır.

Türklerin bozkırlardan şehir yaşamına geçmeleriyle karşılaştıkları yeniliklerden birisi de kağıt kavramıdır. Önceleri edebî ürünlerini taşta kazıyan Türkler, daha eski dönemlerden beri Çin'de kullanılan kağıt ile tanışmışlardır ve bu yeni malzemeye mürekkep kullanarak fırça ya da kamyş kalemlerle yazmışlar, bu eserlerden pothi vd. biçimlerde kitaplar oluşturmuşlar ve tahta oyma baskı tekniğiyle çeşitli eserleri basmışlardır ve bu yöntemleri başkalarına da öğretmişlerdir:

Budist manastırları, maddî ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla öteden beri aynı veya nakdî iâne karşılığında istenilen dua formüllerini, irili ufaklı dinî metinleri, bilhassa günah çıkarma kitaplarını halka, müminlere istinsah sûretiyle çoğaltıp satardı. Çok rağbette olan bu dua kitapları, günah çıkarma formülleri evvelden hazırlanır, sadece ketebe kaydı kısmı boş bırakılır; buralara kendi adları yazılıp müşterilere verilir. Sürümünü çoğaltmak için "tahta oyma baskı" tekniğinden mükemmel bir sûrette istifade edilmiş olduğu görülüyor.

Tibetliler ve Moğollar yüzbinlerce ciltten oluşan büyük Budist külliyyatını (Tripiṭaka) çoğaltmak için, bu baskı tekniğinden istifade etmişler ve gerçekten de bugün Tibetçe ve Moğolca Budist külliyyatı her yerde bulunmaktadır. Uygurların da aynı şekilde kendi dillerinde böyle bir külliyyatı bu usûlle basdıklarını biliyoruz ve bu konudaki bilgilerimiz güvenilir verilere dayanmaktadır. Moğolca Budist külliyyatında sık sık şu cümlelere rastlanır: "...Teknik terimlerin, yer adlarının, Buda ve diğer velîlerin ad ve ünvanlarının imlâsında Uygurca eserlerdeki usûle uyulmuş; Uygurcadaki şekiller olduğu gibi kabûl edilmiştir..."

*Bu ifâdelerden anlaşıldığına göre Moğollar dinî metinlerini tercüme ederlerken Uygurcalarından da istifade etmişlerdir. Yüzbinlerce, binlerce, teknik terim, yer adları, Buda ve velîlerine verilen çeşitli ad ve sıfatları kontrol etmek bir iki Uygurca esere bakmakla olacak bir iş değildir. Yani her Moğolca eser Tibetçeden tercüme edilirken Uygurcasına da bakılmış olmalıdır. Bundan da Budist Tripiṭakasının Uygurcada var olduğu neticesini çıkarmamız mümkün görünüyor..."*²⁹

²⁸ Şirin User, s. 58.

²⁹ Şinasi Tekin, **Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993, ss. 46-47.

Uygurlardan kalan Budist literatüre dair eserlerin büyük bölümü Uygur alfabesiyle yazılmakla birlikte Soğd, Brahmi ve Tibet yazısıyla yazılmış az sayıda metin de mevcuttur. Metinler pustaka formatında, Çin kitap tomarı tarzında ya da katlama kitap tarzında hazırlanmıştır.³⁰ Uygurlardan kalan blok baskıların sayısı oldukça fazladır ve bu tarzda oluşturulmuş metinlerde bulunan yazının niteliği kullanılan materyal sebebiyle serttir. Bununla birlikte el yazmaları çoğunlukla işlek yazı türüyle yazılmıştır.³¹ Uygurlardan kalan Budist literatüre dair eser ve metinlerin çoğu Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca, Toharca B ve Soğdcadan yapılmış çevirilerden oluşmaktadır. Çevirilerin büyük bölümü Çince'den yapılmıştır.³²

Dönemin en ünlü çevirmeni Altun Yaruk ve Hsüan Tsang Biyografisi'ni çeviren Şiňko Şali Tutuñ'dur. Şiňko Şali Tutuñ'un yaptığı çalışmalar bazı koşullar göz önüne alındığında, haklı olarak, kendisine atfedilen bütün eserlerin bizzat çevrilip çevrilmediği şüphesini doğurur. Ona atfedilen çevirilerin nicelik olarak fazlalığı ve çevirisi yapılan eserlerin hacimli eserler olmalarının yanı sıra bazen aynı eserde geçen Çince ifadelerin oldukça farklı çevirileri, bizi Şiňko Şali Tutuñ'un bir çeviri ekibinde sorumlu kişi olduğu sonucuna götürür. Dolayısıyla Şiňko Şali Tutuñ'un bir çeviri komisyonunda başkanlık ettiği, ana dili konuşuru olarak kaynak metnin yazıldığı edebî gelenek ile Çin edebî geleneğinin birbirine uyumunu denetlemekle sorumlu olduğu ortadadır. Eserleri hedef dil açısından bir ya da birden fazla kez kontrolden geçen çevirmenler, çevirilerinde öncelikle Şiňko Şali Tutuñ'un direktifleri doğrultusunda hareket ediyorlardı.

Bununla birlikte Tibetçeden yapılan çevirilerin de ait oldukları dönem itibarıyla bu yöntemle meydana getirildikleri söylenebilir; çünkü o dönemde, Orta Asya'nın tamamındaki çeviri faaliyetlerinde Çin etkisi hâkim durumdadır.³³

³⁰ Barutcu Özönder, s. 490

³¹ Wolfgang Scharlipp, "Die alttürkische Übersetzungsliteratur (Translation into Turkic)", **Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung**, edited by Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert and Fritz Paul, Berlin, New York: De Gruyter Mouton, Vol 2, 2007, s. 1257.

³² Barutcu Özönder, s. 490.

³³ Scharlipp, s. 1261.

Budizm ile ilgili terminoloji geniş anlamda düşünüldüğünde, sadece Budizm öğretisiyle ilgili terimleri değil, bunun yanında bağlantılı oldukları kavramlarla ilgili olan şahıs ve eser isimlerini de kapsar. Eski Türkçe çeviri geleneğine bağlı literatürde bu terminolojinin oluşturulması sürecinde farklı yollar mevcuttur. Bu yollarla üretilmiş sözcükler arasında fonetik olarak transkripsiyonu yapılmış sözcüklerin yanı sıra herhangi başka bir işleminden geçmemiş alıntı sözcükler, bazıları karma bir morfolojik yapıyla oluşturulmuş alıntı sözcükler ve bazıları da saf Türkçe kullanılarak meydana getirilmiş sözcüklerden oluşan ödünçleme çeviriler mevcuttur. “Klasik öncesi” dönemde ve daha sonra “klasik dönem”de, Sanskritçe alıntı sözcüklerin Uygurcaya geçişinde Toharcanın büyük etkisi görülmektedir. Çince ve Tibetçeden yapılmış çevirilerde de Soğdca yapıya sahip Sanskritçe sözcüklerin olması, o dönemde bu sözcüklerin artık yerlileşmiş olduğunu göstermektedir. Bunun sonucunda, bize ulaşan metinlerin yazıldıkları dönemde Uygur Türkçesinin belirli bir Budist terminoloji üretme vasıtasına sahip olduğu söylenebilir.³⁴

Manastır cemaatinin, Budist rahip ve rahibelerin hayatını, günlük yaşamlarını düzenleyen kuralları içeren vinaya-pitakalar, çoğunlukla diyalog şeklinde geçen, Budaların verdiği inanan vaazların işlendiği sūtra-pitakalar, karma felsefesi doğrultusunda seçimlerin sonucunu gösteren ve sūtralar grubuna giren avadānalar, Buda ya da boddhisattvaların başlarından geçenleri anlatan ve sūtralar grubuna giren jātakalar, Tibetçeden çevrilmiş Tanktrik metinler, Budizm’in metafizik yönünü ele alan abhidharma-pitakalar ve Şiñko Şali Tutuñ’un çevirdiği Hsüan Tsang Biyografisi ve Budist manzum eserler Uygur Budist külliyatını oluşturur.³⁵

Uygurlarda Hristiyanlık inancının Nesturî mezhebi Budizm ve Manihaizm kadar yaygın olmasa da yayılma imkânı bulmuştur ve bu inanca dair Semireçye ve Yedisu bölgesinden kalan Süryani yazısıyla yazılmış, 13-14. yüzyıllardan kalma Hristiyan mezar taşları ile Turfan, Bulayık’ta bulunmuş olan az sayıdaki metin parçası günümüze ulaşmıştır.³⁶

³⁴ Scharlipp ss. 1259-1260.

³⁵ Barutcu Özönder, ss. 491-492.

³⁶ Barutcu Özönder, s. 498.

1.2. Uygurca Eserler Üzerine Yapılan İlk Çalışmalar

20. yüzyılın başlarında Orta Asya'ya yapılan muhtelif verimli bilimsel keşif seferinin neticesinde oryantalist disiplinin birçok temsilcisi tarafından (çoğunlukla İngiliz, Fransız, Japon ve özellikle Prusyalıların Turfan seferleri) yaklaşık olarak yirmi dilde ve on iki alfabeyle yazılmış olan blok baskılar üzerine çalışmalar yürütülmüştür.³⁷

Doğu Türkistan'a yapılan ilk seferler 1898 yılında Otto Donner başkanlığındaki Fin heyeti ve Klementz başkanlığındaki Rus heyetlerinin yaptıkları seferlerdir. Aurel Stein'in 1900 yılında çıktığı seferden, Yarkent ve Hoten gibi şehirlerden elde ettiği birçok malzemeye döner ve elde ettiği malzemeye ilgili raporu Hamburg Müsteşrikler Kongresinde sunması sonucu Almanlar Albert Grünwedel başkanlığında bir heyetle Turfan bölgesine ilk seferi gerçekleştirir ve bu seferden 1903 yılında 46 sandıkla dönerler. 1904 yılında Albert August von Le Coq başkanlığında çıkılan ikinci sefere 1905 yılında Grünwedel de katılır ve bu seferler sonucunda birçok Uygur yazmasıyla birlikte Maytrisimit de bulunmuştur.

Daha önce 1900 yılında sefere çıkan Stein, Alman heyeti henüz dönmeden 1906 yılında tekrar sefere çıkar. O tarihlerde Paul Pelliot başkanlığındaki Fransız heyeti de Kâşgar, Hoço ve Tumşuk'u ziyaret etmişti.

Aurel Stein, daha önceleri varlığından haberdar olduğu, Kansu bölgesindeki Tun Huang'da bulunan Bin Buda mağaralarına 1907 yılında ulaşır burada Köktürkçe, Uygurca, Soğdca, Tibetçe binlerce metin parçasını keşfeder. Burada bulunan yazmalar arasında Sekiz Yükme, Irk Bitig, Huastuanift gibi eserler de vardır. Stein, bu seferden 24 sandıkla ülkesine döner.

Çin ve Doğu Türkistan dillerinin uzmanı olan Paul Pelliot, Stein'in yaptığı keşfi haber almasının ardından 1908 yılında Tun Huang'a gelir. Burada 15.000 civarı yazma inceleyen Pelliot, önemli gördüğü eserleri Paris'e götürmüştür. *Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin* hikâyesi Pelliot'nun yanında götürdüğü Uygur yadigârları arasındadır. Stein ve Pelliot'nun ardından Japonlar da Kont Otani başkanlığında Tun Huang'a bir heyet gönderip buradan bazı eserleri Kyoto'ya götürmüştür. 1908-1909 yılları arasında

³⁷ Scharlipp, 1256-1257.

Otani'nin başkanlığını yaptığı heyetten başka 1910-1914 arasında Taçibana başkanlığındaki heyetin bulduğu eserler de Kyoto'ya götürülmüştür.

Rus Türkolog Sergey Yefimoviç Malov, 1909-1911 yılları arasında Doğu Türkistan'a Kansu'ya gider ve burada *Altun Yaruk*'un 1687 yılında istinsah edilmiş parçalarını bulur ve Rusya'ya götürür. Altun Yaruk'a ait başka nüshalardan bazı parçalar da Almanlar tarafından bulunup Berlin'e götürülür.

Hem Doğu Türkistan'da hem de Avrupa'da siyasî gerginliğin bulunduğu döneme denk gelen 1913 yılında Albert von Le Coq başkanlığındaki Alman heyeti Turfan'dan ve Hoço'dan 156 sandıkla döner. Aurel Stein, 1913 yılında bölgeye yaptığı üçüncü seferinden 1914 yılında 182 sandıkla döner.

1. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle 1914 yılından sonra Doğu Türkistan'a yeni seferlerin önü kesilir ve Çin hükümeti ülkede bulunan eserlerin yabancılar tarafından yurt dışına çıkarılmasına müsaade etmez. 1914 yılından sonra Doğu Türkistan'da bulunan birçok eser Çinliler tarafından Pekin'e taşınmıştır.

Bölgeye yapılan bilimsel keşif seferleri haricinde Doğu Türkistanlı bir öğrencinin ülkesinde bulup getirdiği Hsüan Tsang Biyografisi, Paris Millî Kütüphanesine satılır.

Seferlerde bulunan metinlerle ilgili ilk yayınlar Rusya ve Almanya'da başlar. 1898'de Rusların Klementz başkanlığında yaptıkları seferlerden elde edilen malzemeler Wilhelm Radloff tarafından 1899'da neşredilir. 1908'de Friedrich Wilhelm Karl Müller tarafından 4 ciltlik *Uigurica* serisi çıkarılır. 4. cildi, Müller'in ölümü üzerine 1931 yılında Annemarie von Gabain tarafından tamamlanır. 1909 yılında Radloff, 1912'ye kadar devam edecek olan 6 kitaplık *Altürkische Studien* serisini Petersburg'da başlatır. A. von Le Coq'un Manihaist Uygur metinlerini incelediği 3 ciltlik seri, *Türkische Manichaica aus Chotscho* adında 1922 yılına kadar sürer. Stein tarafından Bin Buda Mağaralarında bulunan *Irk Bitig*, Vilhelm Thomsen tarafından 1912 yılında *Journal of the Royal Asiatic Society*'de yayımlanır. Prens Kalyanamkara ve Papamkara (*Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin*) hikâyesi, 1914 yılında Paul Pelliot tarafından yayımlanır. Malov tarafından bulunan *Altun Yaruk*, 1913-1916 yıllarında Radloff ve Malov tarafından yayımlanır. 1915'te Sekiz Yükme, Japonya'da Tôru Haneda tarafından yayımlanır.

Uygur metin yayıncılığında bir ekol başlatan Willi Bang-Kaup, A. v. Gabain ile birlikte *Türkische Turfantexte* serisini başlatmıştır. Serinin ilk beş kitabı 1929-1931 yılları

arasında Bang ve Gabain tarafından çıkarılır. 1931 yılında ilk beş kitabın indeksi de yayımlanır. Seriyi çıkaran ekibe *Sekiz Yükmek*'in ele alındığı ve 1934 yılında yayımlanan altıncı kitapta Reşid Rahmeti Arat da eklenir. yedinci kitap 1936'da Arat tarafından yayımlanır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1954 yılında çıkan sekizinci ve 1959'da çıkan onuncu kitaplar Gabain tarafından, 1958'de çıkan dokuzuncu kitap ise Gabain ve Werner Winter tarafından yayımlanır.

Huastuanift, 1909'da Radloff, 1911'de Le Coq ve 1923'te Bang tarafından yayımlanır. 1928'de Radloff, Uygurca hukuk vesikalarını yayımlar. 1932'de Bang ve Arat tarafından Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ilk kez yayımlanır. Paris Milli Kütüphanesine satılan Uygurca Hsüan Tsang biyografsinin bazı bölümleri Gabain tarafından 1935 yılında yayımlanır. Uygurca metinlere dair ilk sözlük 1934 yılında Ahmet Caferoğlu tarafından yayımlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da Uygur metinleri üzerine yapılan çalışmaları yavaşlatır ve bazı metinlerin kaybolmasına sebep olur. Avrupa'daki durumun aksine Türkiye'deki çalışmalar hızlanmıştır. Bang ve Arat tarafından 1932'de yayımlanmış olan Oğuz Kağan Destanı 1936 yılında Türkçeye çevrilir. *Manichaica*'nın ilk cildi Fuat Kösearif tarafından 1936'da *Türkçe Mani Elyazıları* adıyla yayımlanır. Stein'in bulduğu Köktürk harfli el yazmalarını ve *Irk Bitig*'i Hüseyin Namık Orkun, 1938 yılında *Eski Türk Yazıtları II* içinde yayımlar. Yine 1939'da Orkun tarafından Pelliot'nun yayımladığı *Prens Kalyanamkara ve Papamkara* hikâyesi kendi görüşleri de eklenmiş vaziyette tercüme edilir. S. Himran tarafından Le Coq'un yayımladığı *Huastuanift* 1941'de, *Uigurica IV*'de yer alan *Çaştani Bey Hikâyesi* 1945'te ve yine *Uigurica IV*'te yer alan *Uygurca Üç Hikâye* 1946'da Türkçeye çevrilir. Saadet Çağatay, Altun Yaruk'tan iki parçayı işler.

1941'de Gabain tarafından *Alttürkische Grammatik* yayımlanır.

1951 yılında Hsüan Tsang Biyografisi'nin Pekin'de bulunan parçaları Çinliler tarafından yayımlanır. 1957'de H. Scheel ve Gabain tarafından *Maytrisimit*'in Berlin'de bulunan parçalarının tıpkıbasımları yayımlanır. 1960'da Şinasi Tekin tarafından *Kuanşi İm Pusar* yayımlanır. 1965 yılında Arat tarafından *Eski Türk Şiiri* yayımlanır. A. Thomas Arlotto'nun 1966'da çalıştığı Hsüan Tsang Biyografisi ve Peter Zieme'nin 1968'de çalıştığı Mani metinlerine ait gramer alana dair önemli doktora tezlerindendir. 1968'de

Ahmet Caferoğlu'nun 1934'te yayımladığı sözlük genişletilmiş biçimde tekrar yayımlanır.

1970 yılında Şinasi Tekin, *Abidarim Koşavardi Şastr*'ı tıpkıbasım olarak yayımlar. 1971 yılında *Berliner Turfantexte* serisinin ilk cildi György Hazai ve Peter Zieme tarafından yayımlanır. Bu seride Turfan'da bulunmuş Uygurca metinler haricinde başka dillerdeki metinler de yayımlanır. *Berliner Turfantexte* serisi günümüzde de çıkmaya devam eder. 1971 yılında çıkan başka bir eser *Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin* hikâyesinin James Russell Hamilton tarafından yayımlanmıştır. 1975'de Semih Tezcan doçentlik tezinde *Hsüan Tsang Biyografisi*'nin 10. bölümünü çalışmıştır. 1976'da Şinasi Tekin'in doçentlik tezi olarak hazırladığı *Maytrısimit* yayımlanmıştır.

Ahmet Caferoğlu'nun sözlüğünün ardından 1969'da *Drevnetyurkskiy Slovar* adıyla Leningrad'da bir heyet tarafından Eski Türkçe sözlük yayımlanmıştır. 1972'de Sir Gerard Clauson'un *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* sözlüğü yayımlanmıştır. Günümüzde yayımı devam eden *Uigurisches Wörterbuch*, Klaus Röhrborn tarafından 1977 yılında Wiesbaden'de çıkarılmaya başlamıştır.

1980'de Şinasi Tekin tarafından *HSIN Tözin Okıdtaçı Nom* ve 1988'de Masahiro Şôgayto tarafından *Abidarim Koşavarti Şastir*'in bir bölümü yayımlanır. 1988'de Sema Barutcu Özönder tarafından *Üç İtigsizler* yayımlanır. Hsüan Tsang'ın altıncı bölümünü Kogi Kudara ve Peter Zieme 1984'te, beşinci bölümünü Mehmet Ölmez 1991'de, Röhrborn yedinci bölümünü 1991'de ve sekizinci bölümü 1996'da yayımlar. L. Yu. Tuguşeva tarafından Hsüan Tsang Biyografisi'nin Petersburg'da bulunan parçaları yayımlanır. *Altun Yaruk*'un 9. ve 10. bölümleri Şinasi Tekin, P. Schultz ve Röhrborn tarafından 1971'de yayımlanır. Eserin 2. bölümü yine Şinasi Tekin tarafından 1987'de yayımlanır. 16. ve 17. bölümler Roger Finch tarafından 1993 yılında yayımlanır. Ceval Kaya 1994'te tüm metni yayımlar. *Altun Yaruk* ile ilgili başka bir kapsamlı çalışma da Peter Zieme'nin 1996 ve 2000 yıllarında *Berliner Turfantexte* serisinde çıkan eserleridir. Hacimli Uygur yadigârlarından olan *Maytrısimit* Şinasi Tekin tarafından Berlin'de bulunan Sengim ve Murtuk nüshalarına dayanarak 1980 yılında *Berliner Turfantexte* serisinin dokuzuncu kitabı olarak yayımlanır. 1988'de Geng Shimin ve H. J. Klimkeit *Maytrısimit*'in Hami nüshasını yayımlarlar. Arat, Radloff'un 1928'de yayımladığı Uygur hukuk belgelerini *Eski Türk Hukuk Vesikaları* başlığıyla detaylı bir biçimde tekrar ele

almıştır. Larry Vernon Clark, 1975'te yayımlanan doktora tezinde Uygur sivil belgelerini kapsamlı biçimde incelemiştir. 1987'de Özkan İzgi de bu konuya değinmiştir. 1993'te Nobuo Yamada, *Sammlung uigurischer Kontrakte* adlı eseri bu konudaki en kapsamlı çalışmalardandır.³⁸

Yukarıda Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların başlaması, konuya dair ilk dönem çalışmaları ve sonrası hakkındaki çalışmalar özetlenmiştir. Alanda yapılan çalışmalar dünyanın dört bir yanında hâlâ devam etmektedir.

2. BÖLÜM – TERİMLERİN ELDE EDİLDİĞİ KAYNAKLAR

2.1. Çalışmanın Kapsamı

Eski Türkçenin ikinci dönemi olan Uygurca döneminin bir önceki dönemle ana farklarından birisi de yeni kültür çevreleriyle ilişkiler sonucunda, çeviri faaliyetleriyle sözcük kadrosunun genişlemesi ve değişmesidir. Genişleyen sözcük kadrosunda botanik terimleri önemli bir yer tutmaktadır. Konunun genişliği ve tezin belirli bir bitirme tarihi olması sebebiyle tespit edilen bütün botanik terimlerinin çalışmaya dahil edilmesi mümkün olmamıştır. *Sonuç* bölümünde madde başı olarak teze dahil edilmeyen botanik terimlerine de değinilmiştir. Çalışmaya madde başı olarak dahil edilmeyen terimlerin çoğu Uygur sivil belgelerinde yer alan ve daha önce çeşitli yayın ve tezlerde detaylı biçimde incelenmiş terimlerden seçilmiştir.

Sivil belgeler üzerine yapılmış ilk çalışmalardan biri Radloff'un ölümünün ardından Malov tarafından yayımlanan *Uigurische Sprachdenkmäler* eseridir. 1975 yılında L. V. Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)* başlıklı doktora tezinde Uygur sivil belgelerini incelemiştir. Çalışmanın 136-171. sayfaları arasında, belgelerde geçen çeşitli sözcüklerin köken ve kullanım alanlarının incelendiği bölümde botanik terimleriyle ilgili açıklamalar da mevcuttur. Sivil belgeleri konu alan bir diğer önemli eser ise Nobuo Yamada'nın ölümünden sonra 1993'te bir araya getirilen, makale ve yazılarından oluşan *Sammlung uigurischer Kontrakte* adlı çalışmadır. Takao Moriyasu'nun *Berliner Turfantexte* serisinin 46. cildi olan *Corpus of the Old*

³⁸ Uygur yadigârlarının bulunması ve bu konuda yapılan çalışmalar Ercilasun, ss. 262-270'ten özetlenmiştir.

Uighur Letters from the Eastern Silk Road eserinde incelenen mektubun *Commentary* bölümünde diğer sözcüklerin yanında botanik terimleriyle de ilgili detaylı açıklama ve yorumlar mevcuttur.

Bülent Gül, *Eski Türk Tarım Terimleri* başlıklı doktora tezinde Türklerin kullandığı tarım terimlerini birçok açıdan ele almıştır. Bu çalışmanın *Ürünler* ve *Tarımsal Ürünler* başlıklarında *arpa*, *buğday*, *saman*, *uruğ*, *tarığ* vd. Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında da geçen botanik terimleri tarihî ve günümüz lehçelerindeki biçimleriyle detaylı olarak incelenmiştir.

Tarım terimlerinin incelendiği bir diğer çalışma da Kamil Stachowski'nin 2008 yılında yayımlanan *Names of Cereals in the Turkic Languages* başlıklı çalışmasıdır. Bu eserde *Barley*, *Corn*, *Millet*, *Oats*, *Rice*, *Rye*, *Wheat* başlıkları altında bu sözcükler için Türkçede kullanılan terimlerin art zamanlı ve eş zamanlı incelemesinin yanı sıra terimlerle ilgili etimolojik literatür ve değerlendirmeler de verilmiştir.

Volker Rybatzki'nin *Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft* başlıklı makalesinde de *künçit*, *kağun* vd. terimler detaylı olarak incelenmiştir.

Botanik terimleri alanındaki çok değerli çalışmalarında Ingeborg Hauenschield birçok bitkiyi çeşitli yönlerden incelemiştir. Çalışmalarından bazıları: **Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Staude**, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1989; “Botanica im Dīvān luğāt at-türk”, **Journal of Turcology**, 2/1, 1994, ss. 25-100; **Tiermetaphorik in türksprachigen Pflanzennamen**, Turcologica 29, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996; **Türksprachige Gräsernamen: Eine lexikologische Untersuchung nebst Glossar**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2016.

Bu çalışmada yukarıda sayılan eserlerden de faydalanılmakla birlikte çalışmaya dahil edilen terimler, *Taranan Kaynaklar* bölümünde verilmiş olan çalışmalardan derlenmiştir.

2.2. Yöntem

Tezle ilgili yapılan ilk çalışma Eski Uygur Türkçesi kaynaklarının taranmasıdır. Ulaşılabilen kaynaklar titizlikle taranmış ve tespit edilen botanik terimleri çalışmaya eklenmiştir.

Madde başı olarak verilen terim koyu stilde gösterilip parantez içinde terimin Latince, Sanskritçe ve (eğer varsa) Mağrifet Kemal Yunusoğlu'nun *Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü* adlı çalışmasından karşılıkları verilmiştir. Son olarak terimin Türkiye Türkçesindeki karşılığı yazılmıştır. Anlamlandırması üzerinde literatürde fikir birliği olmayan sözcükler madde başlarında anlamlandırılmamış, etimoloji bölümünde bunlarla ilgili bilgi verilmekle yetinilmiştir. Madde başlarında Arat'ın transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Bir alt satırda italik stilde verilen biçimler, madde başı olan terimin taranan metinlerde geçtiği farklı kullanımları ilk bakışta özetlemek için kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilen terimlerin bütün biçimleri tekrara düşmemek için burada verilmemiştir.

Daha sonra her bir terim için *Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler* başlığı altında önce sözcüklerin geçtiği metinler verilmiştir. Bahsedilen metinler *Kısaltmalar* bölümünde verilen karşılıklarına göre kısaltılmış ve parantez içinde, terimlerin geçtiği metinde hangi transkripsiyon yöntemi kullanıldıysa o karakterlerle aynı şekilde verilmiştir.

Sonraki aşamada ise sözcükler tematik olarak gruplandırılmış ve geçtikleri metinlerdeki fonksiyonları verilmiştir. Üzerine çalışılan metinler Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık gibi dinî metinlerin yanı sıra tıp metinleri ve hukuk belgeleri gibi sivil metinleri de içermektedir. Metinlerin çeşitliliği sebebiyle yapılan grupta her madde başı için kendi içinde yapılmıştır. Taranan metinlerde bazı terimler bir ya da iki kez geçmeleri ya da bağlamdan kopuk olmaları sebebiyle bu açıklama bölümüne her maddede yer verilememiştir.

Bu bölümün ardından terimle ilgili *Etimoloji* bölümünde etimolojik literatürde geçen bilgiler aktarılmıştır. Sözcüklerin anlamlandırılmasıyla ve alıntı yollarını göstermesi açısından en çok başvurulmuş kaynak, Eski Uygur Türkçesi söz varlığına dair günümüzde en çok madde başı barındıran sözlük olan Jens Wilkens'in *Handwörterbuch des Altuigurischen* eseridir. *Etimoloji* bölümünde yapılan açıklamalar, açıklamanın

alıntılandığı kaynaktaki transkripsiyon anlayışı korunarak aktarılmıştır. Madde başının gösterildiği ilk bölümde ve sözcüklerin anlamlandırılmasında, *Etimoloji* bölümünde verilen açıklamalardan faydalanılmıştır ve bunlar için tekrar kaynak gösterilmemiştir.

Etimoloji bölümünün ardından terimlerin geçtikleri biçimler koyu stilde gösterilip metindeki biçimler, metin yayımcısının kullandığı transkripsiyon yöntemiyle ve yayımcının sözcüğü anlamlandırıdığı dilde aktarılıp sonra bu anlamlandırmanın Türkçe karşılığı verilmiştir. Sonra köşeli parantez içinde terimin geçtiği metin, katalog bilgileri ve satır numaraları metin yayımcısının verdiği bilgiler doğrultusunda aktarılıp son olarak da terimin geçtiği metnin türü verilmiştir.

2.3. Taranan Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti. **Eski Türk Şiiri**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ayazlı, Özlem. **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap** (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Aydemir, Hakan. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert** (Doktora Tezi), Göttingen, 2010.

Aydın, Erhan. “Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan Igaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine”, **Bilig**, Sayı: 56, Kış 2011, ss. 25-32.

Bailey, Harold Walter. “Madu: A Contribution to the History of Wine”, **Silver Jubilee Volume of the Zinbun-Kagaku-Kenkyusyo Kyoto University**, 1954, ss. 1-11.

———“Indo-Iranian studies-II”, **Transantions of the Philolohical Society**, 1954, ss. 129-156.

——— “Medical Plant Names in Uigur Turkish”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, ss. 51-56.

Barat, Kahar. “The Uighur Xuanzang Biography Volume III.” **Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Cilt: 16, 1992, ss. 5-65.

——— **The Uyğur–Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang, Ninth and Tenth Chapters**, Bloomington, Indiana, 2000.

Barutcu, Fatma Sema. **Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikāyesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1987.

Barutcu Özönder, Fatma Sema. **Üç İtigsizler: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998.

Clark, Larry Vernon. **Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)**, (Doktora Tezi), Bloomington, 1975.

Clauson, Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford, 1972.

Çetin, Engin. **Altun Yaruk. VII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2012.

——— **Altun Yaruk. VIII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2017.

Ehlers, Gerhard. **Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathaavadānamālā**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1987.

Elmalı, Murat. **Daśakarmapathaavadānamālā** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

Ercilasun, Ahmet Bican (haz.) ve Ziyat Akkoyunlu (haz.). **Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Erdal, Marcel, **Old Turkic Word Formation**, Otto Harrassowitz, Vol. 1-2, Wiesbaden, 1991.

Gabain, Annemarie von. **Türkische Turfan Texte VIII**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1954.

——— **Türkische Turfan-Texte X**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1959.

Gabain, Annemarie von ve Winter Werner. **Türkische Turfan Texte IX**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1958.

Gulcalı, Zemire. **Altun Yaruk Sudur X. Kitap**, (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Gül, Bülent. **Eski Türk Tarım Terimleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Gürgen Mahmut. **Orta Asyadaki Eski Türk Tıbbının Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde Tıp Tarihi Açısından**

Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Hamilton, James Russell. **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Hazai, Georg ve Zieme, Peter. **Fragmente der uigurischen Version des “Jin’ganjing mit den Gāthās des Meister Fu”**, Berliner Turfantexte I, Akademie Verlag, Berlin, 1971.

Kasai, Yukiyo. **Die uigurischen buddhistischen Kolophone**, Turnhout, Berliner Turfantexte XXVI, Brepols, Turnhout, 2008.

———Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra, Turnhout, Berliner Turfantexte XXIX, Brepols, Turnhout, 2011.

Kaup, Willi Bang ve Gabain, Annemarie von. **Türkische Turfan-Texte I**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1929.

———**Türkische Turfan-Texte II**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1929.

———**Türkische Turfan-Texte III**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1930.

———**Türkische Turfan-Texte IV**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1930.

———**Türkische Turfan-Texte V**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1931.

Kaup Willi Bang, Gabain, Annemarie von ve Rachmati, G[abdur] R[eşit]. **Türkische Turfan-Texte VI**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1934.

Kaya, Ceval. **Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

Kaljanova, Elmira. **Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

Kudara Kōgi ve Zieme, Peter. “Uigurische *Āgama*-Fragmente (1)”, **Altorientalische Forschungen**, 10/2, 1983, ss. 269-318.

——— **Guanwuliangshoujing in Uigur**, Nagata Bunshōdō, Kyoto, 1985.

——— “Uigurische *Āgama*-Fragmente (2)”, **Altorientalische Forschungen**, 17/1, 1990, ss. 130-145.

Le Coq, Albert [August] von. “Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idiqutschahri”, SKPAW, 1908, ss. 398-414.

——— **Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan mit einer dort aufgenommenen Wörterliste** (Baessler-Archiv. Beiträge zur Völkerkunde, Beiheft 1), B.G.Teubner, Leipzig und Berlin, 1911.

——— **Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1912.

——— **Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1919.

———**Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1922.

Laufer, Berthold. **Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran. With Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products**, Chicago, 1919.

Laut, Jens Peter. “Zwei Fragmente eines Höllenkapitels der uigurischen der uigurischen Daśakarmapathaavadānamālā” **UAJ Neue Folge**, Band 4, Wiesbaden 1986, ss. 118–133.

Maue, Dieter. **Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

———“An Uighur version of Vāgbhaṭa’s Aṣṭāṅgahrdayasaṃhitā”, **Asian Medicine**, 2008, 4, ss. 113-173.

———“Einige uigurische Wörter indischen und iranischen Ursprungs”, **Exegisti monumenta. Festschrift in honour of Nicholas Sims-Williams**, (Ed. Werner Sundermann vd.), Wiesbaden, 2009, ss. 293-311.

———**Alttürkische Handschriften. Teil 2: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.

Maue, Dieter ve Osman Fikri Sertkaya. “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I)”, **UAJ Neue Folge**, Band 6, Wiesbaden 1986, ss. 76–99.

———“Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II)”, **UAJ Neue Folge**, Band 10, Wiesbaden 1991, ss. 116–127.

Matsui, Dai. **Old Uigur Administrative Orders from Turfan**, Berliner Turfantexte XLVIII, Brepols, Turnhout, 2023.

Maue, Dieter ve Nicholas Sims-Williams. “Eine Sanskrit-Sogdische Bilingue in Brāhmī”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 54, Sayı: 3, 1991, ss. 486-495.

Moriyasu, Takao. **Corpus of the Old Uighur Letters From the Eastern Silk Road**, Berliner Turfantexte XLVI, Brepols, Turnhout, 2019.

Müller, Friedrich Wilhelm Karl. **Uigurica**, APAW, Berlin, 1908.

———**Uigurica**, II, APAW, Berlin, 1910.

———**Uigurica**, III, APAW, Berlin, 1920.

Müller, Friedrich Wilhelm Karl ve Gabain, Annemarie von. **Uigurica**, IV, SPAW, Berlin, 1931.

Ölmez, Mehmet. **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)**, Ankara, 1991.

———**Hsüan-tsang’ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

——— “Die alttürkische Xuanzang-Biographie II”, **Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme** (Ed. Mehmet Ölmez ve Simone Christiane Raschman), İstanbul-Berlin, 2002, ss. 199-242.

Ölmez Mehmet ve Klaus Röhrborn. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie III, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2001.

Özertural, Zekine. **Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözcük Varlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Rachmati, G[abdur] R[eşit]. “Zur Heilkunde der Uiguren I”, SPAW, 1930, ss. 451-473.

———“Zur Heilkunde der Uiguren II”, SPAW, 1932, ss. 401-408.

Rachmati, G[abdur] R[eşit] ve Eberhard, W[olfram]. **Türkische Turfan-Texte VII**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1937.

Röhrborn, Klaus. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1: a-agrig**, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1977.

———**Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1991.

———**Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996.

———**Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 1: a –asvık**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.

——— **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 2: aš – äžük**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2017.

Rybatzki, Volker. “Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft”, **Studia Etymologica Crocoviensia**, Vol. 6, 2001, ss. 133-171.

Shimin, Geng; Laut, Jens Peter ve Pinault, Georges-Jean. “Neue Ergebnisse der Maitrisimit- Forschung (I)”, **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Vol. 154, No. 2, 2004, ss. 347-369.

——— “Neue Ergebnisse der Maitrisimit- Forschung (II): Struktur und Inhalt des 26. Kapitels”, **Studies on the inner Asian languages**, 19, 2004, ss. 29-94.

Shimin Geng; Laut, Jens Peter ve Wilkens Jens. “Fragmente der uigrischen Daśakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 1)”, **UAJb Neue Folge**, Band 19, 2005, ss. 72- 121.

——— “Fragmente der uigrischen Daśakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 2)”, **UAJb Neue Folge**, Band 20, 2006, ss. 146-169.

——— “Fragmente der uigrischen Daśakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 3)”, **UAJb Neue Folge**, Band 21, 2007, ss. 124-140.

Shōgaito, Masahiro. **Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya tīkā Tattvārthā, Volume I, Text, Translation, Commentary**, Nakanishi Printing, Kyoto: Shokado, 1991.

——— **The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm**. Turcologica, Band: 99, (Herausgegeben von Lars JOHANSON.) Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2014.

Stachowski, Kamil. **Names of Cereals in the Turkic Languages** (Studia Turcologica Cracoviensia 11), Kraków, 2008.

Stachowski, Marek. **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache**, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2019.

Şirin, Hatice. **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Kömen Yayınları, Konya, 2010.

——— **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Tekin, Şinasi. **Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram**, Ankara, 1976.

——— **Maitrisimit nom bitig, die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika-Schule, I. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, II. Teil: Analytischer und rückläufiger Index**, Berliner Turfantexte IX, Akademie Verlag, Berlin, 1980.

——— **Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Tekin, Talat. **Irak Bitig**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Tezcan, Semih. **Das uigurische Insadi-Sūtra**, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag, Berlin, 1974.

——— **Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi. X. Bölüm**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul, 1975.

Tokyürek, Hacer. **Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri**, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011.

Uçar, Erdem. **Altun Yaruk Sudur V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir, 2009.

———“Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegzinç, XIX. Bölök”, **Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı**, Çantay, İstanbul, Cilt: 2, 2017, ss. 1197-1250.

———“Altun Yaruk Sudur X. Tegzinç, XXX. Bölök [R–M. 657/18–661/12]”, *Gazi Türkiyat*, Cilt: 1, Sayı: 10, 2012, s.182.

Wilkens, Jens. **Die drei Körper des Buddha (Triyāka) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur), eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert**, Berliner Turfantexte XXI, Brepols, Turnhout, 2001.

———**Das Buch von der Sündentilgung, Edition des Alttürkisch-Buddhistischen Kṣanti Kīlguluk Nom Bitig**, Berliner Turfantexte XXV, Brepols, Turnhout, 2007.

———**Handwörterbuch des Altuigurischen**, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 2021.

———**Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 1: eč – bodis(a)v(a)tv**, Stuttgart, 2021.

Yakup, Abdurishid. **Dišastvustik, eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catasparisat-sūtra**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

- **Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte**, Berliner Turfantexte XXXVI, Brepols Publishers, Turnhout, 2016.
- **Prajñāpāramitā literature in Old Uyghur**, Berliner Turfantexte XXVIII, Brepols Publishers, Turnhout, 2010.
- Zieme, Peter. **Manichäisch-türkische Texte**, Berliner Turfantexte V, Akademie Verlag, Berlin, 1975.
- Drei neue uigurische Sklavendokumente, **Altorientalische Forschungen**, 5, 1977, ss. 145-170.
- “Ein Hochzeitssegens uigurischer Christen”, **Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde, Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag** (Ed. K. Röhrborn, H. W. Brands), Wiesbaden, 1981, ss. 221-232.
- “Sandelholz in den uigurischen Texten”, **Altorientalische Forschungen**, 11/2, 1984, ss. 377-380.
- **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren**, Berliner Turfantexte XIII, Akademie Verlag, Berlin 1985.
- “Māngi Bulzun!-Ein Weiterer Neujahrssegens”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Cilt: 24, 1986, ss. 131-139.
- “Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichäer”, **Manichaeism: Proceedings of the First International Conference on Manichaeism**, Department of History of Religions, Lund University, Sweden/Lund, August 5-9, 1987, ss. 221-228.

- “Zwei neue alttürkische Saddharmapuṇḍarīka-Fragmente”, **Altorientalische Forschungen**, 16, 1989, ss. 370-379.
- “Der Essenz-Śloka des Saddharmapuṇḍarīka-Sūtras”, **Varia Eurasistica, Festschrift für Professor András Róna-Tas**, Szeged, 1991, ss. 249-269.
- Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsaottamasūtra)**, Berliner Turfantexte XVIII, Brepols, Turnhout, 1996.
- “Das nestorianische Glaubensbekenntnis in einem alttürkischen Fragment aus Bulayīq, **UAJ Neue Folge**, Band: 15, 1997/1998, ss. 173-180.
- “Der Wettkampf Śāriputras mit den Häretikern nach einer alttürkischen Version”, Bahşı Ögdisi, **Klaus Röhrborn Armağanı**, (Ed. J. P. Laut ve Mehmet Ölmez), Freiburg/İstanbul, 1998, ss. 429-447.
- “The Conversion of King Śubhavyūha. Further fragments of an Old Turkish Version of the Saddharmapuṇḍarīka”, **Sūryacandrāya: Essays in Honour of Akira Yuyama on the Occasion of His 65th Birthday**, Ed. P. Harrison ve G. Schopen, Indica-et-Tibetica-Verlag, Swisttal-Odendorf, 1998, ss. 257-265.
- “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren”, **Studia Tibetica et Mongolica (Festschrift Manfred Taube)**, (Ed. Helmut Eimer, Michael Hahn, Maria Schetelich, and Peter Wyzlic), Indica et Tibetica-Verlag, Swisttal Odendorf, 1999, ss. 323-340.
- “Der Bodhisattva Gadgadasvara. Ein alttürkisches Fragment aus dem XXIV. Kapitel des Saddharmapuṇḍarīkasūtra”, **Vostok. Istorija i kul'tura. Professoru Ju. A. Petrosjanu k 70-letiju so dnja roždenija** içinde, St. Petersburg, 2000, ss. 271-286.

- **Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto**, Berliner Turfantexte XX, Brepols, Turnhout, 2000.
- “Indische Wörter in nichtbuddhistischen alttürkischen Texten”, **Indien und Zentralasien. Sprach- und Kulturkontakt. Vorträge des Göttinger Symposions**, 7-10. 05. 2001, ss. 153-163.
- **Magische Texte des uigurischen Buddhismus**, Berliner Turfantexte XXIII Brepols, Turnhout, 2005.
- “Caitya Veneration – an Uigur Manuscript with Potraits of Donors”, **Journal of Inner Asian Art and Archeology**, Vol. 2, 2007, ss. 165-172.
- “Notes on Uighur Medicine, Especially on the Uighur Siddhasāra Tradition”, **Asian Medicine**, Cilt: 3, 2007, ss. 308-322.
- “Zur altuigurischen Zwiebel”, Aralık 2017, https://www.academia.edu/35467124/Zur_altuigurischen_Zwiebel, (06.04.2019).
- “Die Lehre des Buddha und das Königshaus des Westuigurischen Reichs: Die vier Begegnungen”, **Journal of Old Turkic Studies**, Vol. 4/2, 2020, ss. 546-731.
- “An Old Uyghur Translation of the 開蒙要訓 *Kaimeng yaoxun*”, **Written Monuments of the Orient**, Vol. 7, No. 1 (13), 2021, ss. 71–99.
- Zieme, Peter ve György Kara. **Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti**, Berliner Turfantexte VIII, Akademie Verlag, Berlin, 1977.

- Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung**, Berliner Turfantexte VII, Akademie Verlag, Berlin, 1976.
- Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)**, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

3. BÖLÜM - BOTANİK TERİMLERİ

3.1. abinus “abanoz”.

abinus, [']pybw

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maytrisimit (1976) (*abiruş* ?), BTT IX (Maitri) (['] *pybws*).

Etimoloji:

UW (Bd. II/1): abinus / 'pynws << gr. ἔβενοç.³⁹ **SertkayaMaitri:** Sertkaya, Tekin'in Maitrisimit yayımını incelediği yazısında, sözcüğün Tekin'in Türkçe yayımında *abiruş* şeklinde -ş ile transkripsiyonlandığını, dizinde “abiruş < ? ağaç ?” şeklinde yer aldığını belirtir. Sözcüğün Almanca yayımda ise metin cildinde (157. sayfa, 55v, 19. satır) ['] pynws olarak doğru transkripsiyonlanırken, indeks cildinde, s. 22a'da, “'pynwš < ? < Gr. ἔβενοç Ebenholz [abanoz]” şeklinde, -ş ile, tekrar yanlış biçimde geçtiğini belirtir. “Abanoz” kelimesinin k'pyr maddesinde 'pynws şeklinde doğru transliterasyonu ile geçtiğini söyler.⁴⁰ **HDA:** abinus << Gr. ἔβενοç “bir ağacın adı (Skt. *kālāguru*)”; abinuz → *abinus*.⁴¹

Abinus “Abanoz”: abinus [Maytrisimit 1976, 55/29. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; ['] pybws⁴² “Ebenholz” || “abanoz” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 55, arka, 19. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.2. agar (Lat. *Aquilaria malaccensis* LAM., *Aquilaria agallocha* ROXB, Sans. *agaru*)

“sarısabır, öd ağacı”. bk. *agaru* maddesi.

agar, 'K'RW agar, agaru agar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT VII (Tantrischer) (*agar*), Drogen I (Leningrad nüshası) ('K'RW *agar*), Drogen I (Mainz 144 (T II 851/VII)) ([*aga*]r), Drogen I (U 3244 (T III M

³⁹ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 4.

⁴⁰ Sertkaya, SertkayaMaitri s. 259.

⁴¹ Wilkens, HDA, s. 2.

⁴² Dizinde 'pynwš. (Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 22.)

131)) ([aga]r), Drogen I (U 3148 (T III [M] 118)) (ag(a)r), UAY (agaru agar), ZiemeNM (a. Ch/U 6532; b. Ch/U 7552) ([a]gar).

Etimoloji⁴³:: UW (Bd. II/1): agar / "k'r << Sans. *agaru*-; "banyo yaparken kullanılan bir bitki adı"⁴⁴. HDA: agar ~ ag(a)r << Sans. *agaru* "sarısabır, öd ağacı (*Aquilaria malaccensis* LAM., *Aquilaria agallocha* ROXB.)" (bk. Toh. B *akaru*, Moğ. *agaru*) (→ *agaru*).⁴⁵

Agar "Sarısabır, öd ağacı": agar "Agaru" [BTT VII, Tantrischer, A 729. satırda, tantrik metinde geçer.]; "K'RW agar "Aloë-Holz" || "öd ağacı" [Drogen I, Leningrad nüshası, 28. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī⁴⁶ icrasında geçer.]; [aga]r "Aloë-Holz" || "öd ağacı" [Drogen I, Mainz 144 (T II 851/VII), arka, 5. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; [aga]r "Aloë-Holz" || "öd ağacı" [Drogen I, U 3244 (T III M 131), arka, 4. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; ag(a)r "Aloë-Holz" || "öd ağacı" [Drogen I, U 3148 (T III [M] 118), ön, 8. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; agaru agar [UAY, 476 (VII. 9b), 4. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; [a]gar "Aloe" [ZiemeNM, a. Ch/U 6532 ve b. Ch/U 7552, 10. satırda, hangi geleneğe ait olduğu belirsiz bir tıp metninde geçer.]⁴⁷.

3.3. agaru (Lat. *Aquilaria malaccensis* LAM., *Aquilaria agallocha* ROXB, Sans.

agaru) "sarısabır, öd ağacı". bk. *agar*.

agaru, "K'RW *agar*, *agaru agar*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

⁴³ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 90.

⁴⁴ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 54.

⁴⁵ Wilkens, HDA, s. 16; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 203.

⁴⁶ Uygurcası *darni*. Altun Yaruk'ta çeşitli bölümlerde ne için ve nasıl yapılacağına dair bilgiler yer alır. HDA'da şu şekilde anlamlandırılmıştır: *darni* ~ d(a)rni << Sans. *dhāraṇī* "sihirli söz, sihirli formül, büyü formülü; Sans. mantra manasında da bulunur" (Wilkens, HDA, s. 245).

⁴⁷ bk. Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer), s. 61, A729 notu.

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 4. metin (*agaru*), Drogen I (Leningrad nüshası) (”K’RW *agar*), UAY (*agaru agar*).

Etimoloji⁴⁸: **HDA**: *agaru* << Sans. *agaru* (ya da: *akaru* Toh. B *akaru* < Sans. *agaru*) “sarısabır, öd ağacı (*Aquilaria malaccensis* LAM., *Aquilaria agallocha* ROXB.)” (bk. Toh. B *akaru*, Moğ. *agaru*) (→ *agar*); *agaru agar* “sarısabır, öd ağacı”.⁴⁹

Agaru “Sarısabır, öd ağacı”: *agaru* “*Aquilaria agallocha*⁵⁰” [Heilkunde II, 4. metin, 16. satırda, tıp metninde geçer.]; ”K’RW *agar* “Aloë-Holz” || “öd ağacı” [Drogen I (Leningrad nüshası), 28. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *agaru agar* [UAY, 476 (VII. 9b), 4. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]

3.4. **agat** (Sans. *agada*) bk. *avṣat*.

agat ot, suvastik agat ot, agat avṣat ot çurnı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VII (*akat*), UAY (*agad ot*) KaraZiemeTieferWeg (T I 545 (U 2251)) (*agat avṣat ot čurnı*), USP (*svastik akat ot*).

Etimoloji: **HDA**: *agat* < Toh. A/B *āgat* < Sans. *agada* “panzehir, ilaç”; yaşam iksiri” (bk. HSak. *agada*-, *agadā*, *agadām*, *agade*, *aggadā*) maddesi altında geçer: *agat avṣat ot* “Agada otu”; *ag(a)t ot* “panzehir ve şifalı ot, Agada ilacı”; *agat rasayan* “panzehir ve iksir, iksir”⁵¹; *akat* † → *agat*⁵²; *ājāt* † → *agat*⁵³.

⁴⁸ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 90.

⁴⁹ Wilkens, HDA, ss. 16-17; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 203.

⁵⁰ Rachmati, Heilkunde II, s. 439, 4₁₆. not.

⁵¹ Wilkens, HDA, s. 17.

⁵² Wilkens, HDA, s. 23.

⁵³ Wilkens, HDA, s. 109.

Agat “Budist öğretinin mecazi adı”⁵⁴ tört kirtü nom-luy akatīy töz-ü-ni taturyil [TT VII, 60. sayfada, 19. satırda, Budizm ile ilgili metin parçasında geçer.]⁵⁵ **Agat Ot** “Panzehir ve şifalı ot, agada ilacı”: agad ot [UAY, 534, VIII, 19b, 21. satırda, Budizm ile ilgili eserde, dhāraṇī icrasında geçer.]. **Suvastik Agat Ot** “Svastika agada ilacı”⁵⁶: suvastik agat ot [USP, 3 Kr. a, 102/37, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Agat Avşat Ot** “Agada Otu”: agat avşat ot čurnılar⁵⁷ “Pflanzen-Pulvern aus *agat* und *avşat*” || “*agat* ve *avşat*’tan yapılan bitki tozları” [KaraZiemeTieferWeg, T I 545 (U 2251), sol, 3-7 (“Blatt 18”) ‘de, A458 notunda geçer.].

3.5. ajok/aşok (Lat. *Jonesia Asoka* Roxb., Sans. *aśoka*) “Aśoka ağacı”.

aşok atlıg adınçığ sögüt, ’šwk ’tlq ”dyncy q swykwat, ajok sögütünüñ butıķı,

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maytrisimit (1976) (*aşok atlıg adınçığ sögüt*), BTT IX (Maitri) (*’šwk ’tlq ”dyncy q swykwat*), Uigurica II (*āžuk sögütünüñ butıķı*), DKPAM (*ajok sögütünüñ butıķı*).

Etimoloji: **UW (Bd. II/1):** aşok / ’šwk < Toh. A *aśok* < Sans. *aśoka* “*Jonesia Aśoka* Roxb.”; “bir ağaç adı; altında Buda’nın doğduğu ağacın da adı”.⁵⁸ **HDA:** aşok → *ažok*⁵⁹; *ažok* < Toh. A *aśok* < Sans. *aśoka* bir ağaç (*Jonesia Asoka* Roxb.) (bk. Khotansak. *aśśauka*); *ažok sögütünüñ butıķı* “Aśoka ağacının dalı”⁶⁰.

⁵⁴ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 54.

⁵⁵ *tört kertü nomlug a. +ıg tüzünü taturgil* “lasse [mich] kosten die Universalmedizin von allen Vier Wahrheiten (sc. die buddh. Lehre)” [=“dört gerçeğin evrensel ilacını (yani Budist öğretileri) tadayım”] (Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 54.)

⁵⁶ Röhrborn, UW, s. 62.

⁵⁷ krş. Uğur Uzunkaya, “Eski Uygurca Sitātapatrādhāraṇī’ye İlişkin Fragmanlar” **Gaziantep University Journal Of Social Sciences**, 2023 22 (1) s. 120 ve 123.

⁵⁸ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 14. (Sözcüğün geçtiği diğer kaynaklar ve özel isim olarak kullanımı için bk. aynı sayfa ve özel isim olarak kullanım için bk. Wilkens, HDA, s. 77, 94.

⁵⁹ Wilkens, HDA, s. 77.

⁶⁰ Wilkens, HDA, s. 94.

Aşok Athğ Adınçığ Sögüt “Aśoka adlı hârikulâde ağaç”: aşok atlıg adınçığ sögüt “Aşoka adlı hârikulâde bir ağaç” [Maytrısimit 1976, 13/53-54. satırlarda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; ” ’šwk ”tlq ”dyncy q swykw “wunderbaren Baum namens Aśoka” || “Aşoka adlı hârikulâde ağaç [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 13, arka, 23-24. satırlarda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]. **Ajok Sögütnüñ Butıķı** “Aśoka ağacının dalı”: äžuk sögütnüñ butıķı “Aśoka- Naumes Zweig (?)” || “Aśoka ağacının dalı” [Uigurica II, T II Y 52, 2, 3. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; ajok sögütnüñ butıkı “*Aśoka* ağacının budağı” [DKPAM, T. II. Y. 52. 2, ön, 3821 (03). satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]⁶¹.

3.6. ali (Lat. *Ocimum basilicum* (belki), Sans. *arjuka*, Çin. *a li*). krş *arçuk*.

ali ıgaç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VI (*ali iyaç*).

Etimoloji: **TT VI**: Dizin bölümünde sözcük alı < Sans. *arjaka* (ya da *ārjuka*) biçiminde verilmiştir. ⁶² Detaylı açıklama için eserdeki 375 numaralı açıklamaya bakılabilir. **UW**: ali / ”LY (I) < Çin. 阿梨, Sans. *arjaka*- (TT VI 375 dipnot)?; “bir ağacın adı, muhtemelen fesleğen (*Ocimum basilicum*).⁶³ **HDA**: ali < Çin. *a li* (Geç Orta Çince *pa li*) << Sans. *arjuka* “bir ağaç adı (belki *Ocimum basilicum*)”; *ali ıgaç* “bir ağaç adı”.⁶⁴

Ali İgaç: alı iyaç tğ “wie der *Ali*-Baum” || “arjaka ya da ārjuka ağacı gibi” [TT VI, 375-376. satırlarda, Sekiz Yükmek’te, benzetme yapılırken geçer: *ol yawlaq yäk ičgäknïñ başı yiti öñi yarılıyay, inčä qaltı alı iyaç tğ*.⁶⁵].

⁶¹ bk. Elmalı, DKPAM, s. 274, s. 3821 numaralı açıklama.

⁶² Kaup, Gabain ve Rachmati, TT VI, s. 173

⁶³ Röhrborn, UW, s. 94.

⁶⁴ Wilkens, HDA, s. 29.

⁶⁵ Kaup, Gabain ve Rachmati, TT VI, s. 136.

3.7. amartapatr (Sans. *amṛtapattra*, Lat. *Tinospora Cordifolia Miers*). “amṛtapattra ağacı”.

amartapatr atlıg sögütüniñ huası

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT X, T III, 84-58 (amartapatr atly sögüt-niñ / / / / /d/γ huası, amartapatr sögüt-niñ huası, amartapatr sögüt-niñ hu-ası), DKPAM, Mz. 815 (amartapatr atl(ı)g sögütüniñ [...]huasın, amartapatr atl(ı)g sögütüniñ [huası], amartapatr sögütüniñ huası, [amartapatr] atlıg sögütüniñ huası).

Etimoloji: **UW:** amartapatr / ”M’RT’P’TR << Sans. *amṛtapattra*- “ölümsüzlük yaprağıyla”⁶⁶, krş. *amūrta* < Sans. *amṛta*- “ölümsüzlük iksiri”⁶⁷. **HDA:** amartapatr << Sans. *amṛtapattra* “bir ağacın adı (*Tinospora Cordifolia Miers*) (bk. Toh. B. *amprātapātār*, *amprtapāttr*).⁶⁸

Amartapatr Atlıg Sögütüniñ Huası “Amṛtapattra adlı ağacın çiçeği”: amartapatr atly sögüt-niñ / / / / /d/γ huası “die...Blüte des amṛtapattra genannten Baumes” [TT X, T III, 84-58, sağ, 457. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr atl(ı)g sögütüniñ [...]huasın “amṛtapattra adlı ağacın...çiçeğini...” [DKPAM, Mz. 815, ön, (3904) (23)-(3905) (24). satırlar, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr sögüt-niñ huası “die Blüte des amṛtapattra-Baumes” [TT X, T III, 84-58, sağ, 468. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr atl(ı)g sögütüniñ [huası] “amṛtapattra adlı ağacın çiçeği” [DKPAM, Mz. 815, ön, (3915) (34). satırda, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr sögüt-niñ hu-ası “die Blüte des amṛtapattra-Baumes” [TT X, T III, 84-58, sol, 482. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr sögütüniñ huası “amṛtapattra ağacının çiçeği” [DKPAM, Mz. 815, arka, (3930) (12). satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; amartapatr sögüt- niñ hu-ası “die Blüte des (amṛtapattra) Baumes” [TT X, T III, 84-58, sol, 491. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; [amartapatr] atlıg sögütüniñ huası “[amṛtapattra] ağacının çiçeği” [DKPAM, Mz. 815, arka, (3939) (21)-(3940) (22). satırlar, Budizm ile ilgili metinde geçer.]

⁶⁶ Röhrborn, UW, s. 117.

⁶⁷ Röhrborn, UW, s. 118.

⁶⁸ Wilkens, HDA, s. 42.

3.8 ampar (Lat. *Mangifera indica*) “mango ağacı”.

ampar atlıg yimiş

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*ambar atl(ı)g yimiş*), BTT XVIII (ZiemeAY) (*ampar atly yimiş*).

Etimoloji: **BTT XVIII (ZiemeAY):** Toh. *āmpar* < hyrid skr. *āmbara* “Mango”.⁶⁹
UW (Bd. II/1): ampar / ’’mp’r < Toh. B *āmpar*.⁷⁰ **HDA:** ambar † → *ampar*⁷¹; ampar < Toh. A **āmpar* / < Toh. B *āmpār* BHS **āmbara* “mango, mango ağacı (*Mangifera indica*)”; *ampar yemiş* “mango meyvesi”⁷².

Ampar Yimiş “Mango meyvesi”: ambar atl(ı)g yimiş [UAY, 34f, I., ?, 6. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; ampar atly yimiş “Mango genante Früchte” || “mango isimli meyve” [BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1068 (6). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]

3.9. ananto (Lat. *Nardostachys jatamansi*, Sans. *nalada*).

ananto yıpar kāmış

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*ananto yıpar kāmış*).

Etimoloji: **UW:** anantı / ’’N’NTW << Sans. *nalada*; Çince metne göre bir ilacın adı, Sans. *nalada* (*Nardostachys jatamansi*).⁷³ **HDA:** ananto << Sans. *nalada* “bir ilaç adı (*Nardostachys jatamansi*)”; *ananto yıpar kāmış* “Nalada, (yani) güzel koku kāmışı”.⁷⁴

Ananto Yıpar Kāmış: ananto yıpar kāmış [UAY, 476 VII. 9b, 6-7. satırlarda, dhāraṇī icrasında geçmektedir.].

⁶⁹Zieme, BTT XVIII (ZiemeAY), s. 209.

⁷⁰Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 129. (Köken ile ilgili aynı sayfada daha fazla yer almaktadır.)

⁷¹Wilkens, HDA, s. 42.

⁷²Wilkens, HDA, s. 43.

⁷³Röhrborn, UW, s. 130.

⁷⁴Wilkens, HDA, s. 47; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), ss. 203-204.

3.10. ankabuş⁷⁵ (Lat. *Ferula asafoetida*) “hingu, şeytintersi”.

ankabuş, enkebüş, enkebüş çurnı otı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*änkäbüš, änkäbüš çurnı otı*), Heilkunde II (*ankabuš*).

Etimoloji: **Heilkunde I:** Arat, *ankabuš* (*änkäbüš*) olarak gösterdiği sözcüğün muhtemelen Toharca *aṅkwaš* (= *hiṅgu* ‘*Ferula asafoetida*’) ile bağlantılı olduğunu belirtir.⁷⁶ **UW:** *ankabuš, änkäbüš † / ’NK’PWŠ < OF ?*. Sözcüğün Toh. B *aṅkwaš* sözcüğü ile olan benzerliğine daha önce de değinilmiştir ancak direkt bir ödünçleme düşünülemez.⁷⁷ **HDA:** *änkäbüš † → angabuš⁷⁸; ankabuš † → angabuš⁷⁹; angabuš “hiṅgu (*Ferula assa foetida* Regel) (bk. HSak. *aṅgušda-, agūšda-, Toh. B aṅkwaš, aṃkwaš, aṅkwašt)*”⁸⁰.*

Ankabuṣ “Hingu, şeytintersi”: *änkäbüš* “Hingu” [Heilkunde I, 7. satır, tıp metni.]; *ankabuš* “Hingu” [Heilkunde II, 1. metin, 47. satır, tıp metni.]; *änkäbüš çurnı otı* “Das Hingu-Pulver” || “Hingu tozu⁸¹” [Heilkunde I, 6. satır, tıp metni.]

3.11. arçuk (Sans. *arjuka*) “arjuka ağacı”. bk. *ali*; bk. *boḳmaḳ*.

arçuk söğütnüñ boḳmaḳı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XXIII (*ZiemeMagische*) (*arçuk söğüt-nüñ bogmakı täg*). DBTS II (U 6857) (Br. *a rju ksyō gyo tñyo = arjuk sögötnö[η] [täg]*), DBTS II (U 6840) (Br. *a rju ksyō gyo = arjuk sögö[tnöñ täg]*).

⁷⁵ Eş anlamlısı *gazni* ile yan yana kullanılmaları ile ilgili bk Maue, Sertkaya, Drogen I, s. 91 ve Zieme, ZiemeSiddhasāra, ss. 315-316.

⁷⁶ Rachmati, Heilkunde I, s. 464.

⁷⁷ Röhrborn, UW, s. 145.

⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 108.

⁷⁹ Wilkens, HDA, s. 51.

⁸⁰ Wilkens, HDA, s. 50.

⁸¹ Hingu karışımı için bk. Rachmati, Heilkunde I, s. 464.

Etimoloji⁸²: **UW (Bd. II/1)**: arčuk ”rčwk < Sans. arjuka; “bir ağacın adı: a. sögüt “der Arjuka-Baum” BT XXIII A 053.⁸³ **HDA**: arčuk << Sans. *arjuka* “bir ağaç”; *arčuk sögüt* “Arjuka ağacı”; *arjuk sögöt* (br) → *arčuk sögüt*⁸⁴; *arjuk* (br) → *arčuk*⁸⁵.

Arčuk Sögütnüñ Boğmaķı “Arjuka ağacının goncası”: arčuk sögüt-nüñ bogmakı tåg “wie das Aufspringen der (Knospen) des Arjuka-Baumes” || “arjuka ağacının goncası gibi” [BTT XXIII, ZiemeMagische, U 2341, sağ, A053-A054. satırlarda, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Arčuk Sögüt** “Arjuka ağacı”: arjuk sögötnö[η] [tåg] [DBTS II, U 6857, b, b1-b2. satırlarda Budizm ile ilgili metinde, sutrada (Ātānāṭikasūtra) geçer.]⁸⁶; arjuk sögö[tnöñ tåg...] [DBTS II, U 6840, b2. satırlarda Budizm ile ilgili metinde, sutrada (Ātānāṭikasūtra) geçer.].

3.12. arčun (Lat. *Terminalia Arjuna*)

*arčuntvač*⁸⁷

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*arčun tinč*).

Etimoloji: **Heilkunde II**: Arat, sözcüğü *arčun* = Skr. *arjuna* “Terminalia arjuna” şeklinde göstermiştir. **UW**: Röhrborn, *arčun-tvač* ifadesini Bailey’e atıfta bulunarak *arčun-tvač*, *arčun-tinč* † / ’RČWN TV’Č << Sans. *arjuna* “Terminalia arjuna” ve Sans. *tvaca* “kabuk” biçimlerinde verir”⁸⁸. Bununla birlikte Zieme’nin Uygurca metinde iki ayrı drog olarak geçebileceği görüşünü aktarır.⁸⁹ **HDA**: *arčun-tinč* † → *arčuntvač*; *arčuntvač* << Sans. *arjunatvaca* “Arjuna ağacı kabuğu (*Terminalia arjuna*)”.⁹⁰

⁸² bk. Kaup, Gabain ve Rachmati, TT VI, s. 173; Zieme, BTT XXIII, ZiemeMagische, s 40, 45. dipnot; Kudara ve Zieme, KudaraZiemeĀgama 1, s. 298-299, 63. dipnot.

⁸³ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 226.

⁸⁴ Wilkens, HDA, s. 58.

⁸⁵ Wilkens, HDA, s. 63.

⁸⁶ bk. Maue, DBTS II, s. 156 ve 158. sayfalar.

⁸⁷ krş. *tutça* maddesi.

⁸⁸ Bailey, BaileyPlant, ss. 53-56’dan aktaran Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 226.

⁸⁹ Zieme, ZiemeZizyphus s. 85, 4. dipnottan aktaran Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 226.

⁹⁰ Wilkens, HDA, s. 58.

İncelenen metinlerde arçun terimine sadece Heilkunde’de rastlanmıştır. Heilkunde’de Arat ilgili bölümü ...*arčun* (•) *tinč*... şeklinde okuyup “...Terminalia Arjuna” ve *tinč*... şeklinde anlamlandırmıştır.⁹¹ Sanskritçe त्वक्[*tvac*] sözcüğünün “cilt, deri; kabuk, ağaç kabuğu”⁹² anlamlarına sahip olması ve Terminalia Arjuna kabuğunun eski Hint tıbbında da kullanımının bulunması⁹³ Röhrborn ve Wilkens’in okuma ve anlamlandırmalarını destekler niteliktedir.

Arçun “Terminalia Arjuna”: arçun “Terminalia arjuna” [Heilkunde II, 3. metin, 134. satır, tıp metni.].

3.13. **arire** (Lat. *Terminalia chebula*⁹⁴) “Halile”⁹⁵.

arire, arire uruğı, sarıg arire

Eski Uygur Türçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY, 595 (IX. 26a.) (*arır*); TT VII, T I D 596 (*ariri*); TT VIII, T III M 162-2 sağ? (*aririg*); Heilkunde I (*arir-i*); Heilkunde II, 1, 2, 3 ve 4. metinler (*arir-i, ariri, aruri, ariri uruyi, sariy ariri*).

İncelenen metinlerde *arire* terimine bağlam dışında kaldığı örnekler haricinde çeşitli ilaçların hazırlanması için gereken reçetelerde malzeme olarak rastlanmıştır. *Arire* terimi, tek başına geçtiği örneklerin dışında *sarıg arire* ve *arire uruğı* terimlerinin de bünyesinde görülür.

Etimoloji: **UW:** Röhrborn, Soğdca **ryr*’k sözcüğünün Uygurca terimin doğrudan kaynağı olamayacağını belirtir. Bununla birlikte Röhrborn, Bailey’nin Uygurca sözcüğü Soğdcanın eski dönemlerinde sözcük sonu –*k*’nin –*y* biçiminde görünmesine

⁹¹ Rachmati, Heilkunde II, ss. 426-427.

⁹² Arthur Anthony Macdonell, **A Practical Sanskrit Dictionary**, https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/macdonell_query.py?page=114, (10.12.2021)

⁹³ Gürgen, GürgenETT, s. 162.

⁹⁴ Güncel çalışmalar göz önüne alınarak Arat’ın verdiği “Terminalia chebuba” yerine “Terminalia chebula” karşılığı kullanılmıştır.

⁹⁵ Zieme, *xalilä* teriminin Osmanlıcaya Yeni Farsça aracılığıyla geçtiğini belirtir. (Zieme, ZiemeIndWört., s. 2.) Laufer ise *Terminalia chebula* ağacının Hindistan’a özgü olduğunu ancak ağacın meyvesinin Hindistan’dan İran’a geldiğinin aşikâr olduğunu ifade eder. (Laufer (Sino-Iranica) s. 378.)

dayanarak Soğdcanın daha erken bir döneminden alıntılandığı görüşünü aktarır⁹⁶, ⁹⁷ ve yine Bailey'nin ara merhale olarak Toharca B *arirāk*'ı göstermesine dikkat çeker.⁹⁸ **HDA:** *arire* < Soğd. (Br.) *ārire* ~ (Soğd yazısıyla) *'ryr'y* < Sans. *harītakī* “bir helile türü (*Terminalia chebula* Retz.) (bk. Toh. B *arirāk*, Moğolca *arur*-a ve Hotence *halīraa*); *arire uruḡ* “*Terminalia chebula* çekirdeği”; *ariri* (Br.) → *arire*⁹⁹; *arure* → *arire*; *arurī* † → *arure* → *arire*.¹⁰⁰ **ÜNAL-I:** Genel Türkçe (EUT) *arire* ~ *arure* ~ *āririḡ* ‘bir ilaç adı’ (← Soğd. *'rwr(h) arwar, arurā* ‘tıbbi bir bitki’, Toh. B *arirāk* ‘kara halile (*Terminalia chebula*)’ ← Sans. *harītakī* ‘sarı halile ağacı, *Terminalia chebula*); Klasik Moğolca *arur*-a “dericilikte ve boya işlerinde kullanılan helile ağacının meyvesi.”¹⁰¹ **Maue-WilliamsSogdische:** Maue ve Williams, sözcüğün Uygurca versiyonunun Toh. B’ye *arirāk* biçiminde gelen **ārīraki*’nin daha geç bir dönemdeki versiyonu olan **ārīrē*’den geldiğini belirtir.¹⁰² Zieme, *ārire* teriminin *Wanderwort* olduğunu, Maue ve Williams’ın bu sözcük için Sakaca *halīraa* ve Farsça *halile*’ye gönderme yaptıklarını ancak bu sözcüğün Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde de kullanıldığını belirtir.¹⁰³

Arire “*Terminalia Chebula*; Kara Halile¹⁰⁴: *arīr-i*¹⁰⁵ [Heilkunde I, 165. satır, tıp metni.]; *arīrī* “*Terminalia chebuba*” [Heilkunde II, 1. metin 15, 17, 83. satırlar; 2. metin 84. satır; 3. metin, 67, 176, 221. satırlar; 4. metin, 13. satır, tıp metni; TT VII, T I D 596, ön yüz, 1. satır, tıp metni; UAY, 595 (IX. 26a), 18. satır, Budist öğretiyile ilgili metin,

⁹⁶ Bailey, BaileyMadu, s. 7.

⁹⁷ Bailey bu bölümdeki 5. dipnotunda yabancı dillerden yapılan alıntılmalarda r~l nöbetleşmesinin yaygın olduğunu belirtir ve bu duruma örnek olarak Sanskritçe *haritaki*’nin Prakritçedeki bir versiyonundan türemiş olan Hotence *haltrai* ‘myrobalan’, Zerdüştlikle ilgili Orta Farsça metinlerinde geçen *halilak*, Yeni Farsça *halilah* sözcükleri gösterip *haritaki* için Uygurcada *'ryr' *arīrī* karşılığı bulunduğunu bilgisini verir.

⁹⁸ H. W. Bailey, “Indo-Iranian studies-II”, **Transantions of the Philolohical Society**, 1954, s. 135’ten aktaran: Röhrborn, UW, s. 195.

⁹⁹ Wilkens, HDA, s. 63.

¹⁰⁰ Wilkens, HDA, s. 69.

¹⁰¹ Ünal, Ünal-I, s. 526.

¹⁰² Dieter Maue ve Nicholas Sims-Williams, *Maue-WilliamsSogdische*, s. 493.

¹⁰³ Zieme, *ZiemeSiddhasāra*, s. 317.

¹⁰⁴ Ünal, Ünal-I, s. 107.

¹⁰⁵ Arat burada anlamlandırma yapmamıştır.

ilaçların sayıldığı listede geçer.]; arurī “Terminalia chebuba” [Heilkunde II, 1. metin, 42. satır, tıp metni.]; ārirī “harītakī” [TT VIII, T III M 162-2 sağ?, 36. satır, Budizm ile ilgili, Sans.-EUT çift dilli bir metinde geçer.]. **Arire Uruği**¹⁰⁶ “Terminalia Chebula Çekirdeği”: arirī uruyī “Terminalia-chebuba Samen” || “Terminalia chebula çekirdeği” [Heilkunde II, 3. metin, 124. satır, tıp metni.]. **Sarıg Arire** “Sarı Halile¹⁰⁷”: sarīy arirī “gelbe Terminalia chebuba¹⁰⁸; Terminalia citrina¹⁰⁹” || “Sarı Terminalia chebula çekirdeği” [Heilkunde II, 1. metin, 8 ve 22. satırlar, tıp metni.].

3.14. artuç (Lat. *Juniperus*, UÇİS *arduç* / *a-êrh-tou-ch'ê*, Çin. *po*) “ardıç ağacı”.

artuç, artuç söğüt, artuç uruği, arça, artız

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 98a + HtPek 69a) (*artuç*), TT I (T II Y 36, 11) (*artuç söğüt budıqi*), ETŞ (*artuç söğüt*), Heilkunde II, 3. metin (*artuç uruyi*).

Artuç terimi Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 98a + HtPek 69a), 1785 (2). satırda *artuç* “ardıç”¹¹⁰ biçiminde geçmektedir ancak kendisinden önceki ve sonraki sözcükler okunamamıştır.¹¹¹ *Artuç söğüt* terimi TT I, T II Y 36, 11, 165. satırda, fal metninde, *artuç söğüt butıki* ifadesinde geçmektedir. ETŞ 8. metin 2. satırda *anı teg orunlarta* redifli Budist edebiyata ait metinde *artuç söğüt* biçiminde geçer. Heilkunde II, 3. metin, 177. satırda *artuç uruği* biçiminde, tıp metninde, reçetede geçmektedir.

¹⁰⁶ Zieme, *arire uruği* “Terminalia chebula çekirdeği (*harītakī*) teriminin Siddhasāra’da geçen *cūtāsthi* “mango ağacı” sözcüğünü çevirmek için kullanıldığını belirtir. (Zieme, *ZiemeSiddhasāra*, s. 316.)

¹⁰⁷ Ünal, Ünal-I, s. 129.

¹⁰⁸ Arat, Heilkunde-II, I. metin, 8. dipnotta bu terimi “gelbe [sarı] Terminalia chebuba” olarak çevirdiğini ancak bu terimin başka bir bitkiyi de ifade ediyor olabileceğini belirtmiştir.

¹⁰⁹ Gürgen, GürgenETT, s. 129.

¹¹⁰ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 210.

¹¹¹ Çin coğrafyasındaki anlamlar için bk. Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 418.

Etimoloji: **ED:** Clauson, *artuç* (?*arduç*) biçiminde verdiği terimin ardıç ağacı için kapsayıcı terim olduğunu söyler.¹¹² **TETTL:** *ardıç* (ağaç ismi) < ET *artuç*.¹¹³ **TMEN II:** Çağdaş Türk dillerinde *ardıç* sözcüğünün yanı sıra *arça* terimi de görülür.¹¹⁴ Doerfer iki sözcüğü birlikte ele almıştır. Ramstedt, *arça* sözcüğünün **ari-* kökünden geldiğini söyler.¹¹⁵ Doerfer, Ramstedt'in *arça* sözcüğünü “temizlemek” anlamlı kök ile ilişkilendirmesini destekleyen bazı halk geleneklerine değinmiştir ancak *ari-* fiilinden *arça* ve *artuç* biçimlerine ulaşmanın güç olduğunu, en eski kaynaklarda *ari-* fiilinde –ı'nın izine rastlanmadığını ve Türkçede fiilden isim yapan –ça ekinin olmamasını gerekçe göstererek *arça* ile *ari-* fiilini birleştiren görüşe karşı çıkar. Doerfer, *artuç*'un *art-* “artmak” ile ilişkili olabileceğini, *arça*'nın ise **artuçak* (küçültme eki almış) > *artuçak* > (haploloji) *artçak* > *arçak* > *arça* biçiminde açıklanabileceğini belirtir. Bununla birlikte Doerfer *arça* sözcüğünün Türkçede Moğol dönemi sonrasında görülmesi sebebiyle aslen Moğolca olabileceğini (*artuç* Türkçe olmakla birlikte) ve Moğolca *arça* sözcüğü ile Türkçe *artuç* sözcüklerinin bağlantısının belirsiz olduğunu söyler.¹¹⁶ **KEWTS:** *artuç* < **arytuç* < GT **aryt-* > TT *artı* “temizlemek.”¹¹⁷ **KMSTKK:** Ünal, Doerfer'in yukarıda aktarılan etimolojisine değinir ve Türkçe *arça* sözcüğünün Moğolcadan alındığını belirtir. Ünal şu etimolojiyi önermiştir: KM *arça* < **arçaça* < Moğ. **arçiça* ← GT **artıç* < *artuç*.¹¹⁸

Not: Heilkunde II, 2. metin, 79. satırda geçen *artiz* ile ilgili olarak dipnottaki literatür incelenebilir.¹¹⁹

¹¹² Clauson, ED, s. 204.

¹¹³ Tietze, TETTL, s. 193.

¹¹⁴ Bu sözcüklerin Türk dillerindeki biçimleri ve etimolojileriyle ilgili literatür için bk. TDES (Eren, TDES, ss. 15-16 ve TKS (Gülensoy, TKS I, ss. 75-76.)

¹¹⁵ Ramstedt, KWb., s. 15.

¹¹⁶ Doerfer, TMEN II, ss. 28-29.

¹¹⁷ Stachowski, KEWTS, ss. 62-63.

¹¹⁸ Ünal, KMSTKK, s. 103.

¹¹⁹ Heilkunde II, 2. metin, 79. satırda *artiz* sözcüğü anlamı verilmeden geçmektedir ancak sözcük, *artuç* sözcüğü ile ilgili olan 3¹⁷⁷ numaralı notta, Moğ. *arça*, *agharça* ve *artiz* grubu içinde değerlendirilmiştir. (Arat, Heilkunde II, s. 438.) UW'de ise *artiz* sözcüğü şimdiye kadar belirlenmemiş bir ilaç ya da *artuç*'un bir varyantı mı? -*artiz* sözcüğü için de aynı ifade vardır- biçiminde geçmektedir ve terimin sözlüğe

Artuç “Ardıç ağacı”: artuč “Wacholder” || “Ardıç ağacı” [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 98a + HtPek 69a), 1785 (2). satır, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]. **Artuç Sögüt** “Ardıç ağacı”: artuç sögüt “ardıç ağacı” [ETŞ, 8. metin, 3. satır, *anı teg orunlarta* redifli Budist edebiyata ait metinde geçmektedir.]; artuč sögüt budıqı “Wacholder-Baums Zweige” || “Ardıç ağacının dalı” [TT I, T II Y 36, 11, 165. satır, fal metninde geçmektedir.]. **Artuç Uruğı** “Ardıç meyvesi”: artuč uruğı¹²⁰ [Heilkunde II, 3. metin, 177. satır, tıp metni.].

3.15. **artun** (*Lat. Cuminum cyminum; Coriandrum sativum*) “Kimyon; Kişniş”.

artun, enetkek artunı, yibuni artun

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VII, T III M 66 (*arđun*), TT VII 20. dipnot (*artun öng*), Heilkunde I (*artun*), Heilkunde II, 1., 2. ve 3. metinler (*arđun, änätkäk artunı*), UAY, 476, VII, 9b (*yibuni artun*), Drogen I (Leningrad nüshası) (*YYPWNY arđun*).

İncelenen metinlerde *artun* sözcüğü yalın hâlden başka *enetkek artunı* “Hint kimyonu” teriminde ve *yibuni artun* “kimyon kişniş” sözcük grubuna dahil olarak geçmektedir. TT VII, T III M 66 (*arđun*), Heilkunde I (*artun*), Heilkunde II, 1, 2 ve 3. (*arđun, änätkäk artunı*) metinlerinde geçen terimlerin hepsi ilaç tarifinde malzeme olarak geçmektedir. TT VII, s. 70, 20. dipnotta bağlamdan bağımsız olarak *artung öngt* ifadesi geçmektedir. UAY’de ise *yibuni artun* sözcük grubu ilaçlarla ilgili listede geçmektedir.

Etimoloji: **ED**: Clauson sözcüğün aslını tespit edememekle birlikte sözcük kökeninin muhtemelen yabancı bir dil olduğunu belirtmiştir.¹²¹ **UW**: Röhrborn sözcüğü

varsayımsal olarak eklendiği belirtilmiştir. (Röhrborn, UW, s. 210.) Wilkens ise sözcüğün okunuşunun şüpheli olduğunu belirtir. (Wilkens, HDA, s. 67.) DTS’de sözcük “ardıç ağacı” (?) biçiminde verilmiştir ve *artuç* maddesine gönderme yapılmıştır. (Наделяев, DTS, s. 57.) Clauson’da ise sözcük muhtemelen yabancı kökenli, tanımsız, hapax. *artız* (ya da *artış*?) biçiminde verilmiştir. (Clauson, ED, s. 207.)

¹²⁰ Wilkens, *artuç uruğı* ifadesi için “ardıç meyvesi, ardıç yemişi (Sans. *padmaka*’nın eş değeri)” karşılığını vermiştir. (Wilkens, HDA, s. 68.)

¹²¹ Clauson, ED, s. 207.

“artun / “RTWN < ? “RDWN” biçiminde göstermiştir.¹²² **HDA:** ardun → *artun*¹²³; *änätkäk artun* Hint kimyonu (Trachyspermum ammi)¹²⁴; *vibuni artun* “Yavānī, (yani) kimyon”¹²⁵; artun “kimyon; kişniş (Coriandrum sativum, Linn.).¹²⁶”

Artun “Kimyon”: artun “Kümmel” || “kimyon” [Heilkunde I, 15. satır; Heilkunde II, 2. metin 79. satır, tıp metni.]; arđun “Kümmel” || “kimyon” [Heilkunde II, 1. metin, 38. satır ve 91. satır; 3. metin 112. satır; TT VII, T III M 66, 10. satır, tıp metni.]. **Enetkek Artun** “Hint kimyonu”: änätkäk artunī “indischer Kümmel¹²⁷” || “Hint kimyonu” [Heilkunde II, 2. metin 79. satır, tıp metni.]. **Yibuni Artun** “Kimyon, kişniş”: yibunī¹²⁸artun¹²⁹,¹³⁰ [UAY, 476, VII, 9b, 12. satır, Budist öğretiyle ilgili metin, ilaçların sayıldığı listede geçer.]

Yibuni artun Röhrborn tarafından Worthäufung¹³¹ olarak kategorize edilmiştir ve bu terimler Clauson tarafından da birlikte anlamlandırılmıştır.¹³², ¹³³ Bu sebeple iki sözcük *artun* maddesinde birlikte ele alınmıştır. Arat, Heilkunde I’de *artun* ile ilgili notta F. W. K. Müller’e ithafen *artun*’un *Altun Yaruk*’ta Sanskritçe *yavanī* “Carum copticum” terimine denk geldiğini¹³⁴, *Altun Yaruk*’un Çince versiyonunda ise *ma k’in* (“ammium;

¹²² Röhrborn, UW, s. 215.

¹²³ Wilkens, HDA, s. 58.

¹²⁴ Wilkens, HDA, s. 107.

¹²⁵ Wilkens, HDA, s. 844.

¹²⁶ Wilkens, HDA, s. 68.

¹²⁷ Metinde bu kısmın çevirisi yoktur ancak Arat, *artun* sözcüğüyle ilgili verdiği Heilkunde-I’in 15. dipnotunda bu anlamlandırmayı yapmıştır.

¹²⁸ *vibuni* (*yibuni*?) (Röhrborn, UW, s. 215); *yibuni* (Wilkens, HDA, s. 901); YYPWNY (Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 80). Bununla birlikte Wilkens HDA’da *yibuni* okumasını eski ya da hatalı olarak kabul edip sözcüğü *yibuni* olarak okur (Wilkens, HDA, s. 896); ayrıca bk. Çetin AY VII (Çetin), s. 205.

¹²⁹ Metinde anlamlandırma yapılmamıştır.

¹³⁰ Maue ve Sertkaya’da *ardun* (Leningrad nüshası) olarak okunmuştur (Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 81).

¹³¹ Röhrborn bu kavramın hendiadyoinden daha geniş bir kapsamı olduğunu söyler. Detaylı açıklama için Röhrborn, UW, ss. 5-6.

¹³² Clauson, ED, s. 207.

¹³³ Röhrborn, UW, s. 215.

¹³⁴ Geçtiği kısım Suv. S. 475 olarak gösterilmiştir.

pipercula; cummin”) şeklinde çevrildiğini belirtmiştir.¹³⁵ Clauson *vibuni artun*’un Sanskritçe metinde “Carum copticum”, Çince metinde ise *ma ch’in* “cumin, ammiun, pipercula” terimlerine karşılık geldiğini ifade eder.¹³⁶ Röhrborn ise anlamlandırmayı *vibuni (yibuni?) artun* “Kümmel, [Sanskritçe] *yavanī* (?)” (bk. *vibuni* maddesi) biçiminde yapmıştır ve Sanskritçe metinde bu terimin karşılığı olmadığını, muhtemelen Clauson’ın Arat’ın yukarıda bahsi geçen nottaki bilgiye dayanarak hatalı biçimde bu kanıya vardığını belirtir.¹³⁷ Maue ve Sertkaya YYPWNY’nin Sanskritçe metinde eksik olduğunu ancak I-tsing’in transkripsiyonunda açıkça *yavānī* “Trachyspermum copticum” şeklinde geçtiğini bildirir. Bununla birlikte I-tsing’in Çince *ma ch’in* tercümesinin çok net olmadığını ifade eder. Sözcüğün Tibetçe versiyondaki metindeki karşılığının (*go sñod*) birçok kez Sanskritçe *ajāṇī*, *jīraka* terimleriyle karşılanmasından hareketle YYPWNY’nin “Cuminum cyminum”, Kreuzkümmel [kimyon] şeklinde anlamlandırılabilirliğini belirtir.¹³⁸ Wilkens, HDA’da sözcüğü *yibuni* << Skt. *yavanī* Kümmel “Frenk kimyonu, kimyon” biçiminde göstermiştir.¹³⁹ Maue ve Sertkaya *ardun* teriminin ise Altun Yaruk’un diğer versiyonları ve Heilkunde II’de *ardun*’un Sanskritçe ve Tibetçe metinlerdeki karşılık geldiği sözcüklere dayanılarak bu metindeki *ardun*’un “Koriander” [kişniş] olarak anlamlandırılmasının daha uygun olduğunu belirtir.¹⁴⁰ Wilkens ise *artun*’u Kümmel (*Coriandrum sativum*) [kimyon]; Koriander (*Coriandrum sativum*) [kişniş] şeklinde anlamlandırmıştır.¹⁴¹

Maue ve Sertkaya’nın yukarıda verilen açıklamaları ışığında UAY’de geçen *yibuni* terimi “kimyon” ve *artun* terimi ise “kişniş” olarak anlamlandırıldı.

¹³⁵ Rachmati, Heilkunde I, s. 465.

¹³⁶ Clauson, ED, s. 207.

¹³⁷ Röhrborn, UW, s. 215.

¹³⁸ Daha fazla bilgi için bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 97, 125. dipnot.

¹³⁹ Wilkens, HDA, s. 901.

¹⁴⁰ Maue ve Sertkaya, Drogen I, ss. 97-98.

¹⁴¹ Wilkens, HDA, s. 68.

3.16. arugv(a)d (Lat. *Cathartocarpus (Cassia) fistula*), Sans. *āragvadha* “altın yağmur sinemakisi”.

arugv(a)d

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*ärugüd*).

Etimoloji: **UW (BdII/1)**: arugw(a)t, ärugüd †, ärügüd † / ’rwkwd << Toh. A *āragvat* (Carling 42 b) < skr. *āragvadha*- „Trommel-Schlegel“ (ZiemeIndWört 158 f.)¹⁴². Okunuş kontrol edilmedi, orijinal metin kayıp; İlaç olarak kullanılan bir bitki adı (Catharto-carpus [Cassia] Fistula), ilaçların sayıldığı bir listede geçer.¹⁴³ **HDA**: ärugüd † → *arugw(a)d*; ärügüd † → *arugw(a)d*¹⁴⁴; arugw(a)d < Toh. A *āragvat* < Sans. *āragvadha* “altın yağmur sinamekisi (Cathartocarpus (Cassia) fistula)”¹⁴⁵.

Arugv(a)d “Altın yağmur sinemakisi”: ärugüd [Heilkunde II, 3. metin, 179. satırda, tıp metninde geçer.].

3.17. arvuud

arvuud

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 2. metin (*arvuud*).

Etimoloji: **UW**: arvuud / ’RVWWD (?) < ? “reçetede bir ilaç adı”.¹⁴⁶ **HDA**: arvuud “bir ilaç adı (belki bir salatalık türü; b. Sarı Uygurca arvut)”¹⁴⁷.

Arvuud: arvuud [Heilkunde II, 2. metin, 84. satırda, tıp metninde geçer.].

¹⁴² Sözcüğün okunuşu hakkında daha fazla bilgi için bk. Zieme, ZiemeIndWört, ss. 158-159.

¹⁴³ Röhrborn, UW (BdII/1), s. 279.

¹⁴⁴ Wilkens, HDA, s. 121.

¹⁴⁵ Wilkens, HDA, s. 69.

¹⁴⁶ Röhrborn, UW, s. 218.

¹⁴⁷ Wilkens, HDA, s. 69.

3.18. aşvant (Lat. *Ficus religiosa*, Sans. *aśvattha*) “kutsal incir”.

aşvant atl(ı)ğ m(a)habodi sögüt, bodi sögüt [erser] aşvant sögüt ol

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: CaityaZieme U 3367 (T III TV 68.506) sağ (*aşvant atl(ı)ğ m(a)habodi sögüt*¹⁴⁸), HT III (Barat) HtPek 159 a (*bodi sögüt [ärsär] aşvant sögüt ol*¹⁴⁹).

Etimoloji: **UW (Bd. II/2):** aşvant / ”ŠV’NT << Sans. *aśvattha* “bir ağacın adı” (UigTot [=Totenbuch] 27 numaralı not). Türevler: ”ŠV’NT (CaityaZieme, 05. satır). UigTot 27 numaralı notta geçen (”VŠ’T’) *avšata*, Sans. *aśvattha*’yı (bk. *aşvant* maddesi) değil Sans. *auśadha*’yı ifade eder. bk. *avšat* maddesi. “**Bir ağacın adı (Ficus religiosa), Bodhi ağacı**”.¹⁵⁰ **HDA:** aşvant << Sans. *aśvattha* “kutsal incir (*Ficus religiosa*)”; *aşvant sögüt* “incir ağacı (*Ficus religiosa*)”; *ašvat* → *aşvant*.¹⁵¹

Aşvant atl(ı)ğ M(a)habodi Sögüt “Aśvattha adlı Mahābodhi ağacı”: aşvant atl(ı)ğ m(a)habodi sögüt “the Mahābodhi tree called Aśvattha” || “Aśvattha adlı Mahābodhi ağacı” [CaityaZieme U 3367 (T III TV 68.506) sağ, 5. satırda, caitya metninde geçer.]. **Bodi Sögüt [Ärsär] Aşvant Sögüt Ol** “Bodhi ağacına gelince, (o) Aśvattha [=Ficus religiosa] ağacıdır: bodi sögüt [ärsär] aşvant sögüt ol “Der Bodhi-Baum ist ein Feigenbaum” || “Bodhi ağacı incir ağacıdır” [HT III (Barat), HtPek 159 a, 357 (25)- 358 (26). satırlarda geçer.].

3.19. atimaktik (Lat. *Dalbergia Oujeinensis Gaertnera Racemosa* veya *Hiptage madablota*, Sans. *atimuktaka*).

atimaktik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maitrisimit-Forschung-II (Blatt 8) (*atimaktik*).

¹⁴⁸ bk. UigTot 27 numaralı not.

¹⁴⁹ bk. Ölmez ve Röhrborn, HT III (Ölmez-Röhrborn), s. 69.

¹⁵⁰ Röhrborn, UW II (Bd. II/2), s. 16.

¹⁵¹ Wilkens, HDA, s. 78.

Etimoloji: **HDA**: [a]timukdik → *atimaktik*; *atimaktik* << Sans. *atimuktaka* “bir ağaç türü (*Dalbergia Oujeinensis Gaertnera Racemosa* veya *Hiptage madablota*)” (bk. Pāli *atimuttaka*, Moğ. *adimudaka*, *adimugdaka*).¹⁵²,¹⁵³

Atimaktik “*atimuktaka*”: *atimaktik* “*Atimuktaka*” [Maitrisimit-Forschung-II, 26. Kap., Blatt 8, r, 60. sayfa, 18-19. satırlarda, Maitrisimit’in Hami nüshasına ait parçada geçer.]

3.20. **avşat/avşata** (Sans. *auşada*) “şifalı bitki”. bk. *agat*.

avşata, agat avşat ot çurnılar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UigTot 27 (*avşata*), KaraZiemeTieferWeg (T I 545 (U 2251)) (*agat avşat ot çurni*).

Etimoloji: **UW (Bd. II/2)**: *avşat* / ”VŠ’T << Sans. *auşadha* “bitki”; UigTot 27 numaralı notta geçen (”VŠ’T”) *avşata*, Sans. *aśvattha*’yı (bk. *aşvant* maddesi) değil Sans. *auşadha*’yı ifade eder.¹⁵⁴ **HDA**: *avşat* << Sans. *auşada* “şifalı bitki” (→ *avşata*); *avşata* << Sans. *auşada* “şifalı bitki” (→ *avşat*).

Agat Avşat Ot “Agada Otu”: *agat avşat ot çurnılar*¹⁵⁵ “Pflanzen-Pulvern aus *agat* und *avşat*” || “*agat* ve *avşat*’tan yapılan bitki tozları” [KaraZiemeTieferWeg, T I 545 (U 2251), sol, 3-7 (“Blatt 18”) ‘de, A458 notunda geçer.]. **Avşata**¹⁵⁶.

3.21. **azğan** “yaban gülü”.

azğan, azğan tiken, sundari teri terim azğan çeçek terim, suntari azğan çeçek terim

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

¹⁵² Wilkens, HDA, s. 81.

¹⁵³ *Atimuktaka* “çiçeklerinin güzelliği ve kokusuyla bilinen bir tür çalı.” (Shimin, Laut ve Pinault, Maitrisimit-Forschung-II, s. 63, 155. dipnot.

¹⁵⁴ Röhrborn, UW (Bd. II/2), s. 56.

¹⁵⁵ bk. *agat* maddesi altında *agat avşat ot*.

¹⁵⁶ bk. Etimoloji bölümü, Röhrborn, UW (Bd. II/2).

Geçtiği metinler: DKPAM (*süvri tikenlig azgan kamçı*), Xuanzang XI-X (Barat) (*azyan*), Xuanzang IX (Aydemir) (*azgan*), HT VIII (Röhrborn) (*azgan tikän*), UAY (*sundari terim azgançeçek terim, sundari azgançeçek terim*), AY III (Ölmez) (*sundari teri terim azgan çeçek terim, suñtari az-ğan çeçek terim*).

Etimoloji: **ED**: Clauson, kelimesi kelimesine “sürekli yoldan çıkan” anlamını verdiği sözcüğün a:z-‘dan geldiğini ve pratikte bir çalı, “yaban gülü” için kullanıldığını belirtir.¹⁵⁷ **UW**: Röhrborn, Clauson’un yukarıda verilen açıklamasını ve Sevortyan’ın sözcüğün *az- “stechen” [=batırmak; delmek] fiilinden türemiş olabileceği ve Anadolu ağızlarında görülen azı- “zerkauen” [=yiyecek şeyleri çiğnemek] ile bağlantılı olabileceği görüşünü aktarır.¹⁵⁸ **OTWF I**: Erdal, sözcüğü +gAn isimden isim yapma ekiyle oluşturulmuş sözcükler başlığında değerlendirmiştir ve sözcüğün az- fiilinden türeme ihtimalinin düşük olduğunu belirtir.¹⁵⁹ **HDA**: azgan “diken; dikenli çalı; yaban gülü”; azgan çäčäk “yaban gülü”; azgan tikän “Zizyphus diken (çalılığı)”; Azgan “kişi adının bir bölümü; kadın adı”; Azgan Čäčäk Tärim “kadın adı”¹⁶⁰; Sundari Azgan Čäčäk Tärim “kadın adı”, Sundari Tär Tärim Azgan Čäčäk Tärim “kadın adı”¹⁶¹.

Azğan “Diken; dikenli çalı; yaban gülü”: süvri tikenlig azgan kamçı “sivri dikenli yaban çiçeğinden (yapılmış) kamçı” [DKPAM, Mz. 750, arka, 4023 (33). satırda, Budizm ile ilgili eserde, kendisinden yapılan bir aracı ifade eder.]; azyan “wild briar” || “dikenli çalı” [Xuanzang XI-X (Barat), IX33a (B97a + B68a), 4. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda *ot azgan teve siñiri* ifadesinde mezarı kaplayan bitki olarak geçer.¹⁶²]; azgan “Dornen” || “dikenler” Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 97a + HtPek 68a), 1733 (5). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda *ot azgan teve siñiri* ifadesinde mezarı kaplayan bitki olarak geçer.¹⁶³]. **Azğan Tiken** “Zizyphus diken”: azgan tikän “Zizyphus-Dornen” || “Zizyphus diken” [HT VIII (Röhrborn), 0392 (22). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]. **Sundari Teri**

¹⁵⁷ Clauson, ED, s. 283.

¹⁵⁸ Sevortyan, ESTY I’, s. 97’den aktaran Röhrborn, UW, s. 320.

¹⁵⁹ Erdal, OTWF I, s. 86.

¹⁶⁰ Wilkens, HDA, s. 92.

¹⁶¹ Wilkens, HDA, s. 631.

¹⁶² bk. *teve siñiri* maddesi.

¹⁶³ bk. *teve siñiri* maddesi.

Terim Azgan Çeçek Terim: sundarı terim azgançeçek terim [UAY, 137, III. 6a, 17-18. satırlarda, kadın adı olarak geçer.]; sundari teri terim azgan çeçek terim “Sundarı Teri (?) Terim Azgan Çeçek Terim” [AY III (Ölmez), 137, III. 6a, 17-18. satırlarda kadın adı olarak geçer.¹⁶⁴]. **Sundari Azgan Çeçek Terim:** sundarı azgançeçek terim [UAY, 173, III. 24a, 5. satırda kadın adı olarak geçer.]; suñtari az-ğan çeçek terim “Sundarî Azgan Çeçek Terim” [AY III (Ölmez), 173, III. 24a, 5. satırda kadın adı olarak geçer.].

3.22. azrağunçuvud “fesleğen”. bk. *z(a)rğunçvud* ve *tugara* maddeleri.

3.23. b(a)t(a)r (Lat. *Zizyphus jujuba* Mill. et Lamk, Sans. *badara* (*badarî*)). bk. *ş(a)laka* maddesi.

b(a)t(a)r

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*slaka ptr †*).

Etimoloji: **HDA:** *slaka ptr †* → *ş(a)laka* ve → *b(a)t(a)r*¹⁶⁵; *b(a)t(a)r* << Sans. *badara* (*badarî*) “bir bitkinin adı (*Zizyphus jujuba* Mill. et Lamk.)”^{166, 167}

B(a)t(a)r: *slaka ptr* [Heilkunde II, 3. metin, 133-134. satırlarda, tıp metninde geçer.].

3.24. baaçana (Lat. *Acorus calamus*, Linn., Sans. *vacā*) “eğirotu”.

baačana

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*bañčana*)¹⁶⁸.

¹⁶⁴ “teri (?) büyük olasılıkla *terim* yazılırken tekrar edilmiş olmalı (?), çünkü, Sundarî’nin ikinci kez geçtiği 173.15’te *teri*’siz geçer.” (Ölmez, AY III (Ölmez), s. 31, 137.17 numaralı dipnot.)

¹⁶⁵ Wilkens, HDA, s. 618.

¹⁶⁶ Wilkens, HDA, s. 150.

¹⁶⁷ Okunuş ile ilgili bk. Zieme, ZiemeZizyphus, s. 85 ve UW (Bd. III/1)’te *b(a)t(a)r* maddesi.

¹⁶⁸ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 81, 20. satır: ¹P’Ç’; krş. AY VII (Çetin) *bañčana*.

Etimoloji: **UW (Bd. III/1):** baačana, bančana † / p''č'n' < skr. vacā *Acorus calamus* (MW 912 c). Altun Yaruk'un Leningrad nüshasında geçen sözcük, üç heceli biçimiyle ilginçtir ve sözcüğün doğrudan ödünçleme olduğu düşünülebilir. Yazım hatası olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Bir ilaç adı, eğirotu (*Acorus calamus*, Linn.): *b.[aačana] äkir* “*Acorus calamus*”¹⁶⁹ UAY, 475, 20. satır; Drogen I, Leningrad nüshası, 20. satır (drogların sayıldığı listede).¹⁶⁹ **AY VII (Çetin):** Çetin, Çince metinde *chāng pú*, Sans. *vacā*'nın karşılığı olan bitkinin özgün biçiminin [= *bančana*] yazıldıktan sonra Uygurcasının [= *ekir*] verildiğini belirtir.¹⁷⁰ **HDA:** bančana † → *baačana*¹⁷¹; baačana < Sans. *vacā* “bir ilaç adı, eğirotu (*Acorus calamus*, Linn.) (bk. Toh. B *vaca*, Sogd. *βc*’); *baačana äkir* “*Acorus calamus*, eğirotu”.¹⁷²

Bu çalışmada madde başı olarak yer almayan ekir ~ egir sözcüğü de dönem metinlerinde *Acorus calamus* bitkisini ifade eden terimlerden [bk. DBTS I, Mz. 190 (T III 114), B, 3. satır; Drogen I, Leningrad Nüshası, 21. satır (krş. AY VII (Çetin), 396. satır ve ayrıca bk. açıklamalar bölümü); Heilkunde II, 2. metin, 31 ve 75. satırlar; 3. metin 221 ve 228. satırlar; 4. metin 25. satır]. UW (Bd. II/2), 178. sayfada ağır †, akir † / 'kyr << gr. *akoron* “(ilaç listelerindeki) bir ilacın adı (Linné'ye göre: *Acorus calamus*) açıklaması geçer. HDA'da ise sözcük äkir ~ ağır (br) << Gr. *ākopov* Hazanbel, Eğir kökü (*Acorus calamus*, Linn.) (bk. TochB *okaro*) biçiminde verilmiştir. (Wilkens, HDA, s. 103.) *Acorus calamus* anlamındaki bir diğer terim için bk. *granti* maddesi.

Baačana “Eğirotu”: bančana [UAY, 475, VII, 9a, 20. satırda, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.25. badiyan (Lat. *Illicium verum*) “yıldız anasonu”.

badiyan

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*badiyan*).

¹⁶⁹ Wilkens, UW (Bd. III/1), *baačana* maddesi.

¹⁷⁰ Çetin, AY VII (Çetin), s. 200.

¹⁷¹ Wilkens, HDA, s. 141.

¹⁷² Wilkens, HDA, s. 134.

Etimoloji: **UW (Bd. III/1):** badiyan / p'dyy'n < Yeni Farsça bādiyān “Sternanis” (Heilk I, 48. satır, çeviri). Nom.: “yıldız anasonu (*Illicium verum*)“ b.+nı yarıp... „yıldız anasonu parçalayıp ...“ Heilkunde II, 48 satır.¹⁷³ **HDA:** badiyan < YF bādiyān (*Illicium verum*) “yıldız anasonu”¹⁷⁴.

Badiyan “Yıldız anasonu”: badiyan “Sternanis” || “yıldız anasonu” [Heilkunde I, 48. satırda, tıp metninde geçer.].

3.26. banduka (Lat. *Calosanthos indica* = *Oroxylum indicum*, Sans. *bhaṇḍuka*).

banduka hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT VII (Tantrischer) (*banduka xu-a önglög*).

Etimoloji: **UW (Bd. III/1):** banduka / p'ndwk' < Sans. *bhaṇḍuka* „Calosanthos Indica“ (MW 745 c; BT VII A 144 Anm.). Bir çiçeğin adı (*Calosanthos indica* = *Oroxylum indicum*).¹⁷⁵ **BTT VII (Tantrischer):** *banduka* Sans. *bhaṇḍuka* “Calosanthos indica” (MW, s. 745 c).¹⁷⁶ **HDA:** banduka < Sans. *bhaṇḍuka* “bir çiçeğin adı (*Calosanthos indica* = *Oroxylum indicum*)”; *banduka hwa* “Bhaṇḍuka çiçeği”.¹⁷⁷

Banduka Hua “Calosanthos indica” banduka xu-a önglög “[...es ist von der Farbe] der Bhaṇḍuka-Blume... || “...banduka çiçeği renginde...” [BTT VII, Tantrischer, A 144. satırda, tantrik metinde, renk belirtirken geçer.]

3.27. bat † → pat (Lat. *Cissampelos pareira*, Linn., *Stephania hernandifolia*, *Cissampelos hernandifolia*, *Clypea hernandifolia*, Sans. *pāṭhā*).

bat

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. ve 3. metinler (*bat*, *b[a]ḍ*).

¹⁷³ Wilkens, UW (Bd. III/1), *badiyan* maddesi.

¹⁷⁴ Wilkens, HDA, s. 135.

¹⁷⁵ Ayrıca bk. Wilkens, UW (Bd. III/1), *banduka* maddesi.

¹⁷⁶ Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer), s. 37.

¹⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 141.

Etimoloji: **HDA**: bat † → *pat*¹⁷⁸; Toch. B *pāth* < Sans. *pāthā* “bir bitkinin adı (*Cissampelos pareira*, Linn., *Stephania hernandifolia*, *Cissampelos hernandifolia*, *Clypea hernandifolia*).¹⁷⁹

Pat “*Cissampelos pareira*, Linn., *Stephania hernandifolia*, *Cissampelos hernandifolia*, *Clypea hernandifolia*”: bat [Heilkunde II, 1. metin, 123. satırda, tıp metninde geçer.]; bat [Heilkunde II, 3. metin, 99, 119, 126, 176, 219 ve 225. satırlarda, tıp metninde geçer.]; b[a]d [Heilkunde II, 3. metin, 101. satırda, tıp metninde geçer.].

3.28. bil¹⁸⁰ (Lat. *Aegle marmelos*, Sans. *bilva*) “bel”. krş. *yürüñ bil* maddesi.

bil

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*b[i]l*, *bil*), DBTS I (Mz 190) (Br. *bi-l*=*bil*).

Etimoloji: **HDA**: bil << OF *bella* ~ *billa* < Sans. *bilva* “bel (*Aegle marmelos*)” (bk. HotenSak. *bela-*, *bila-*, Moğ. *bilba*).^{181, 182}

Bil “Bel”: bil [Heilkunde II, 1. metin, 123 ve 126. satırda; 3. metin 120. satırda, tıp metninde geçer.]; bil “*Aegle marmelos*” [DBTS I (Mz 190) (T III 114), B, 4. satırda, tıp metninde geçer.].

3.29. bimba (Lat. *Momordia monadelph*a Roxb., Sans. *bimba*) “kırmızı meyve”.

bimba atlıg yimiş

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY(*bimba atl(i)g yimiş*), (BTT XVIII (ZiemeAY) (*bimba atly yimiş*). AY V (Uçar) (*bimba atl(i)g yimiş*).

¹⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 150.

¹⁷⁹ Wilkens, HDA, s. 553.

¹⁸⁰ krş. *yürüñ bil* maddesi.

¹⁸¹ Wilkens, HDA, s. 170.

¹⁸² Ayrıca bk. UW (Bd. III/1) maddesi.

Etimoloji¹⁸³: **BTT XVIII (ZiemeAY)**: bimba < Sans. *bimba* “(genellikle kadın dudağına benzetilen) *Momordia monodelpha* meyvesi” (Monier-Williams, MW, s. 731; BSJ Nr. 371: *Coccinia nucifera*, Linn).¹⁸⁴ **AY V (Uçar)**: bimba atl(ı)g yemiş “*bimba* adlı meyve”. Çince metinde 頻婆 *pin po* karşılığındadır. *bimba* << Sans. *bimba*. bk. Monier-Williams, MW, s. 731 ve Zieme, BTT XVIII (ZiemeAY), s. 209; “meyvenin bir diğer adı da ‘*coccinia grandis*’ olmalıdır.”¹⁸⁵ **HDA**: bimba < Sans. *bimba* “kırmızı meyve, kırmızı yemiş (*Momordia monodelpha* Roxb.); resim, suret, heykel” (bk. Moğ. bimba).¹⁸⁶

Bimba Atlıg Yemiş “Bimba adlı meyve”: bimba atl(ı)g yemiş teg (2 kez) [UAY, 34ğ (I. 25b [=R-M: 693]), 11-12. satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, eşeğin dudaklarının rengi ağacın meyvesinin kırmızı rengine benzetilirken geçer ve aynı biçimde, 348 (V. 2b), 20-21. satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, kutsal bir kişiliğin dudaklarının rengi ağacın meyvesinin kırmızı rengine benzetilirken geçer.]; bimba atly yemiş “*bimba* genante Frucht” || “bimba adlı meyve” [BTT XVIII, ZiemeAY, Suv 693, 1115 (11)-1116 (12). satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, eşeğin dudaklarının rengi ağacın meyvesinin kırmızı rengine benzetilirken geçer.]; bimba atl(ı)g yemiş “*bimba* adlı meyve” [AY V (Uçar), 348 (V. 2^b), 0088 (20)-0089 (21). satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, kutsal bir kişiliğin dudaklarının rengi ağacın meyvesinin kırmızı rengine benzetilirken geçer.]¹⁸⁷.

3.30. bindul (Lat. *Calamus rotang*, Sans. *bindula*) “benekli Hint kamışı”.

bindul

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (Ch/U 7605) (Br. *bi ndu l[a-]* = *bindul*), Handschrift 80TBI 529¹⁸⁸ (Br. *bi ndu-l* = *bindul*).

¹⁸³ ayrıca bk. Wilkens, UW (Bd. III/1), *bimba* maddesi.

¹⁸⁴ Zieme, BTT XVIII (ZiemeAY), s. 209.

¹⁸⁵ Uçar, AY V, s. 409.

¹⁸⁶ Wilkens, HDA, s. 176.

¹⁸⁷ Uçar, AY V, s. 38’de ayrıca U 1040 (T I D 121) // RaschmKat. 356, arka, 348₁₅₋₂₀, B0081 (09)’da *bimba* geçer.

¹⁸⁸ Maue, DBTS II, s. 278’de geçen *bindula-* ile ilgili nottaki açıklamadan alıntılanmıştır.

Etimoloji¹⁸⁹: **HDA**: bindul << Sans. *bindula* (= *vidula*) “benekli Hint kamışı (*Calamus rotang*)”.¹⁹⁰

Bindul “Benekli Hint kamışı”: bindul “*Calamus rotang*, Rattanpalme” || “benekli Hint kamışı” [DBTS II, Ch/U 7605, Sanskritçe-Uygurca çift dilli, türü belirsiz metinde geçer.¹⁹¹]; bindul “*Calamus rotang*, Rattanpalme” || “benekli Hint kamışı” [80TBI 529].

3.31. bintadu sögüt “dut ağacı”.

bintadu sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT VIII (Röhrborn) (*bintadu sögüt*).

Etimoloji¹⁹²: **HT VIII (Röhrborn)**: Röhrborn, *bintadu* “ipek”, *sögüt* “ağaç” anlamlandırmasını yapar ve *bintadu sögüt*’ün Çince *sang* “dut ağacı”nın karşılığı olduğunu, HT VII 1483’te geçen *bintadu kurtı*’nın ise bu dut ağacı ile beslendiğini belirtir.¹⁹³ **HDA**: bintadu “ipek pamuğu”; *bintadu kurtı* “ipek böceği”; *bintadu sögüt* “dut ağacı”.¹⁹⁴

Bintadu Sögüt “Dut ağacı”: bintadu sögüt “Maulbeer-Bäume” || “dut ağacı” [HT VIII (Röhrborn), 1961 (11.) satırda geçer.].

3.32. bışığ siñir (Lat. *Zingiber Officinale*) “kurutulmuş zencefil”. krş. *ş(a)ngabir* maddesi.

bışığ siñir

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*bışığ singir*); Heilkunde II, 1, 2, 3 ve 4. metinler (*bışığ singir*); TT VII, T III M 66 (*bışığ singir*); TT VIII, M TII Y 3, (Br. *bi śi g si ñi ɽ* =

¹⁸⁹ *vidula* için bk. Maue, DBTS II, s. 278, *bindula*- notu.

¹⁹⁰ Wilkens, HDA, s. 176.

¹⁹¹ tür için bk. Maue, DBTS II, s. 277, 2. dipnot.

¹⁹² Sözcüğün geçtiği diğer biçim ve metinler için bk. UW (Bd. III/1), *bintadu* maddesi.

¹⁹³ Röhrborn, HT VIII (Röhrborn), 1961 (11). satırdaki açıklama.

¹⁹⁴ Wilkens, HDA, s. 167.

bīṣig siñir) ve (Br. *pśi g si ñkār* transkripsiyon *pśig siñkār*); DBTS I, (Br. *pi śi [-]γ s[]* = *bīṣig s[iñir]*).

Etimoloji: **BaileyPlant:** Bailey, *siñir* sözcüğünün Sans. *śuñṭhī* (=viśva, nāgara) “Zingiber officinale” sözcüğünün karşılığı olduğunu ve etimolojik olarak *śṛṅgavera* sözcüğü ile bağlantılı olduğunu belirtir.¹⁹⁵ **ED:** Clauson sözcüğü *siñir* “kas, sinir” maddesi altında vermiş, *bīṣig siñir* terimini kelimesi kelimesine “pişirilmiş sinir” olarak aktarmıştır ancak Bailey’nin yukarıda değinilen makalesini karşılaştırma için işaret etmiştir.¹⁹⁶ **DBTS I:** Sözcük ile ilgili önce Bailey’nin yukarıda geçen görüşünü veren Maue, daha sonra Clauson’un sözlüğündeki *siñir* sözcüğüyle ilgili görüşünü aktarmıştır ve Bailey’nin etimolojik açıklamasının inandırıcı olmasına rağmen Clauson’un *siñir* sözcüğünü “kas, sinir” sözcükleriyle ilişkilendirmekten vazgeçmediğine değinmiştir. Bununla birlikte Maue *siñir* sözcüğünün önünde neredeyse her örnekte görülen *bīṣig* niteleyicisinin çoğunlukla “pişirilmiş” olarak çevrildiğini ancak bu sözcüğün özellikle *śṛṅgavera*’dan farklı olarak sadece kurutulmuş zencefil ifade eden *śuñṭhī* sözcüğünün karşılığı biçiminde düşünüldüğünde “kurutulmuş” şeklinde anlamlandırılması gerektiğini belirtir.¹⁹⁷ **HDA:** Wilkens’in sözlüğünde eş sesli iki *siñir* vardır. Bunlardan birincisi “sinir, kırıṣ” olarak anlamlandırılmışken ikincisi için şu açıklama verilmiştir: *siñir* << Sans. *śṛṅgavera* “zencefil” (*Zingiber officinale*) (→ *ś(a)ngabir*)¹⁹⁸; *bīṣig siñir* “kuru zencefil (Sans. *śuñṭhī*’nin de eş değeri)”¹⁹⁹.

Bīṣig Siñir “Kurutulmuş Zencefil”: *bīṣiṣ singir* “gekochte Sehne” || “pişmiş zencefil” [Heilkunde I, 4, 8, 136 ve 163. satırlar, tıp metni; Heilkunde II, 2. metin 4, 8, 136, 163. satırlar; Heilkunde II, 1. metin, 47, 51, 57, 74, 114, 119, 123, 125, 128. satırlar; 2. metin, 70, 79. satırlar; 3. metin, 49, 67, 69, 70, 76, 95, 112, 116, 119, 120, 122, 126. satırlar; 4. metin, 14 ve 20. satırlar, tıp metni; TT VII, T III M 66, 7. satır, tıp metni.]; *bi śi g si ñi ṛ* (transkripsiyon *bīṣig siñir*) [TT VIII, M TII Y 3, 16. satır, Brahmi yazısıyla, tıp metninde geçer.]; *pśig siñkār* [TT VIII, M T II Y 3, 29. satır, Brahmi yazısıyla, tıp

¹⁹⁵ Bailey, BaileyPlant, ss. 52-54.

¹⁹⁶ Clauson, ED, s. 841.

¹⁹⁷ Maue, DBTS I, s. 125.

¹⁹⁸ Wilkens, HDA, s. 615.

¹⁹⁹ Wilkens, HDA, s. 168.

metninde geçer.]; bışıg s[iñir] “gectrockneten Ingwer” || “kurutulmuş zencefil” [DBTS I (Mz 202), r3, 6, satırda, śunthī[m]’in karşılığı olarak, tıp metninde geçer.]

3.33. boḡmak “gonca”. bk. arçuk maddesi.

arçuk söğüt-nüñ boḡmakı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XXIII (ZiemeMagische) (*arçuk söğüt-nüñ bogmakı tåg*).

Etimoloji²⁰⁰: **ZiemeMagische**: *bogmak*. Zieme, sözcüğün bağlama göre “(goncalar için) yarılp açılmak” anlamına gelmesi gerektiğini ancak bog- kökünün bu anlamda daha önce belgelenmediğini ve bununla birlikte *bokuk/bukuk* “tomurcuk” sözcüğünün kökeni olabileceği açıklamasını yapar.²⁰¹ **DBTS II**: Maue, Zieme’nin sözcükle ilgili yukarıda verilen görüşünü eleştirir ve sözcükle ilgili yeni bir etimolojik bağlantı aranması gerektiğini belirtir.²⁰² Maue’nin *bokuk* ve *bokmak* sözcükleriyle ilgili görüşleri şu şekildedir: Metinde Sans. mañjarī “gonca”nın eş değeri olarak verilmiş olan bokok sözcüğü Uygurcada ilk kez bu metinde geçer ve bununla birlikte isimden türemiş fiil olan bokoklan-’ın geçtiği örnekler mevcuttur. Aynı bağlamda, ZiemeMagische, A 54’te bokmak “gonca” sözcüğü geçmektedir. Her iki biçim de *bok- fiil köküne dayanmaktadır..Sözcüklerin etimolojisi: bok- “şişmek; tomurcuklanmak”, bokmak “tomurcuk (*şiş, şişmiş < *şişme)”, bokok “tomurcuk” (<*şişmiş < *şiş), isimden türemiş fiil bokoklan- “tomurcuklanmak” ile birlikte.²⁰³ **HDA**: bogmak † → bokmak²⁰⁴; *bokmak* “gonca (Skt. *mañjarī*’nin de eş değeri)”²⁰⁵.

Arçuk Söğüt-nüñ Boḡmakı “Arjuka ağacının goncası”: arçuk söğüt-nüñ bogmakı tåg “wie das Aufspringen der (Knospen) des Arjuka-Baumes” || “arjuka ağacının goncası gibi” [BTT XXIII, ZiemeMagische, U 2341, sağ, A053-A054. satırlarda, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

²⁰⁰ ayrıca bk. Clauson, ED, s. 315, *boḡmak* ve türevleri; Gülensoy, TKS I, s. 157, *boḡmak* maddesi.

²⁰¹ Zieme, BTT XXIII (ZiemeMagische), s 40, 45. dipnot;

²⁰² Maue, DBTS II, s. 159, 5. dipnot.

²⁰³ Maue, DBTS II, s. 160; ve ayrıca bk. 4. dipnot.

²⁰⁴ Wilkens, HDA, s. 185.

²⁰⁵ Wilkens, HDA, s. 186.

3.34. buda (Lat. *Glycyrrhiza glabra*, Linn. << Sans. *madhuka*.) “meyan kökü”.

buda, buda meni, buda tüpi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*buda*), Heilkunde II, 1, 2 ve 3. metinler (*buda, bu[da mini]* ve *buda mini, buda tübi*).

Sözcük Heilkunde I, 146. ve 150. satırlar; Heilkunde II, 1. metin, 111, 133. satırlar; 3. metin, 123, 132, 136, 138, 144, 166. satırlarda *buda* biçiminde, tıp metninde geçer. Heilkunde I, 191. satır; Heilkunde II, 1. metin 120. satır ve 2. metin 48. satırlarda *buda tübi* biçiminde, tıp metninde geçer. Heilkunde I, 1. metin, 70. ve 99. satırlarda, sırasıyla, *bu[da mini]* ve *buda mini* biçimlerinde, tıp metninde geçer.

Etimoloji:²⁰⁶ **ED:** Clauson, “meyan kökü” anlamını verdiği sözcüğün Sanskritçe *madhuka*’dan geldiğini söyler ve Arat’ın sözcüğü Çince *p’u t’ao*’ya dayandırarak *üzüm*²⁰⁷ olarak çevirmesinin hatalı olduğunu belirtir.²⁰⁸ **HDA:** *buda* << Sans. *madhuka* “meyan kökü özütü, meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra*, Linn)”; *buda meni* “meyan kökünden un”; *buda tüpi* “meyan kökü”.²⁰⁹

Buda “Meyan kökü”: *buda* (10 kez) “üzüm” [Heilkunde I, 146. ve 150. satırlar; Heilkunde II, 1. metin, 111, 133. satırlar; 3. metin, 123, 132, 136, 138, 144, 166. satırlar, tıp metinlerinde geçer.]. **Buda Tüpi** “Meyan Kökü”: *buda tübi* (3 kez) “*buda Wurzel*”²¹⁰ || “*buda kökü*” [Heilkunde I, 191. satır; Heilkunde II, 1. metin 120. satır ve 2. metin 48. satırlar, tıp metninde geçer.]. **Buda Meni** “Meyan Kökünden Un”: *bu[da mini]*, *buda mini* (2 kez) “*buda Mehl*”²¹¹ || “*buda unu*” [Heilkunde I, 1. metin, 70. ve 99. satırlar, tıp metninde geçer.].

²⁰⁶ Sözcüğün etimolojisi ile ilgili kapsamlı çalışmalar: a. Laufer, Laufer (Sino-Iranica), b. Bailey, BaileyPlant, c. Bailey, BaileyMadu.

²⁰⁷ Arat, bu anlamlandırmayı yukarıda Laufer’in adı geçen makalesinin 225. sayfasına atıfta bulunarak yapar. (Rachmati, Heilkunde I, s. 469.)

²⁰⁸ Clauson, ED, s. 299.

²⁰⁹ Wilkens, HDA, s. 195.

²¹⁰ “Süßholz Wurzel” || “meyan kökü” (Wilkens, HDA, s. 195.)

²¹¹ “aus der Süßholz Wurzel gewonnenes Mehl” || “meyan kökünden un” (Wilkens, HDA, s. 195.)

3.35. burçaq (Lat. *Vicia ervilia*, Sans. *mudga*; UÇİS *burçaq* / *pu-êrh-ch'a*, Çin. *tou*.)

“bezelye; fasulye”.

burçaq, kara burçaq, kundu burçaq, yaşıl burçaq, enetkek burçağı, kızıl burçaq, ud burçağı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VIII, T II S 49, I, 13. satır, Brahmi yazısıyla (*purcāhk*), Heilkunde II, 3. ve 1. metin (*burçaq, änätkäk burçaq-ï, qizil burçaq*), Heilkunde I (*burçaq-ča*), TT VII, T III M 190, 14. metin (*qara burč[aq], yaşıl burçaq*), HT III (Ölmez-Röhrborn), HtPek 133 b (*[k(a)ra burča]k-ča*), TT VII, T III M 228 (*qundu burçaq*), TT VII, TM III M 228 (*yaşıl burçaq, [yaşıl burçaq-lıy]*), TT VII, T. I 603, ön yüz, 25. metin (*yaşıl burçaq*), Ein Uigurisches Totenbuch, 56a (*burçaq-ča*) ve 50a (*ud burçaqinča*).

İncelenen metinlerde *burçaq* teriminin yalın hâlimden başka altı farklı biçimine daha rastlanmıştır: *kara burçaq* “siyah fasulye”, *kundu burçaq* “kırmızı fasulye” *yaşıl burçaq* “yeşil fasulye”, *enetkek burçağı* “Hint bezelyesi”, *kızıl burçaq* “kızıl fasulye”, ve *ud burçağı* “öküz bezelyesi”. *Burçaq* terimi tek başına 3 yerde tıp ile ilgili metinlerde geçmektedir. Bu metinlerden TT VIII, T II S 49, I, 13 ve Heilkunde II, 3. metin, 48. satırda reçetede malzeme olarak; Heilkunde I, 197. satırda *burçaqça* biçiminde, bir malzemenin boyutu belirtilirken; Totenbuch, C, 56.a, 1237. satırda damlanın boyutu nitelenirken kullanılmıştır. Sözcüğün benzetme yoluyla başka bir nesnenin boyutunu ifade ettiği bir diğer örnek ise HT III, HtPek 133 b, 484 (20). satırda geçen *kara burçaqça* örneğidir. *Kara burçaq* terimi burada pirinç tanesinin büyüklüğünü göstermek için kullanılmıştır. Totenbuch, 50a, 1082-1083. satırlarda geçen *ud burçaqinča*²¹² terimi ise büyü metninde, *śukra*²¹³’nın boyutunu belirtirken kullanılmıştır. *Kara burçaq, kundu*

²¹² Zieme bu terimi Tibetçe *ba-glañ mig* “tıbbî bir bitkinin ve bir tür darının adı”, Albert von Le Coq’un *Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen*’e dahil ettiği *böri purcháqi* “Wolfserbse, -bohne” (Albert von Le Coq, “Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen”, **Baessler-Archiv VI**, Leipzig und Berlin, 1917, s. 121), Tat. *mäçe borčaqi*, Tat. *tākā borčaqi* ve Osm. *öküz yemişi* ile karşılaştırmıştır (Zieme ve Kara, Totenbuch, s. 169.) Sözcük, Wilkens’te ise “*ud burčaki* “inek burçağı” (Wilkens, HDA, s. 784) şeklinde geçmektedir.

²¹³ Wilkens, sözcüğü “*śukra* < Skt. *śukra* Samen || döl, sperma, tohum (s./bk. TochB *śukkar*)” şeklinde anlamlandırmıştır (Wilkens, HDA, s. 657.).

*burçaḳ*²¹⁴ ve *yaşıl burçaḳ* terimleri TT VII, T III M 190, 14. metin, 59-60. satırlarda; TT VII, T III M 228, 16. metin, 14. satırda; TT VII, T III M 190, 14. metin, 69. satırda; TT VII, TM III M 228, 16. metin; 10, 13, 19 ve 22. satırlarda ve TT VII, T. I 603, ön yüz, 25. metin, 11. satırda, çeşitli tehlikelere karşı hazırlanması gereken yiyeceklerin, yapılması gereken ritüellerin malzemesi olarak astrolojiyle ilgili metinlerde geçmektedir. Heilkunde II, 3. metin, 20-21. satırlarda geçen *enetkek burçaḳı*, bir cilt hastalığının sebep olduğu yara tasvir edilirken kullanılmıştır.²¹⁵,²¹⁶ Heilkunde II, 1. metin, 32. satırda geçen *kızıl burçaḳ* terimi ise ilaç tarifinde malzeme olarak geçmektedir.

Burçaḳ ve türevleri incelenen metinlerde dört yerde (Heilkunde I, 197. satır; Totenbuch, C, 56.a, 1237. satır; HT III, HtPek 133 b, 484 (20). satır; Totenbuch, 50a, 1082-1083. satırlar) başka bir nesnenin boyutunu belirtirken kullanılmıştır. Botanik elemanlarının tohumlarının, tanelerinin farklı nesnelerin ve ölçü birimlerinin adı olduğu

²¹⁴ Arat, TT VII'de *ḳundu* için Çince *hung-tou* "ateş fasulyesi?" açıklamasını yapıp metnin çevirisinde terimin karşılığı olarak "kırmızı fasulye" anlamını vermiştir. DTS'de ise TT VII'ye gönderme yapıp yukarıdaki bilgiye ek olarak *Abrus precatorius* (bk. *enetkek burçaḳı*) karşılığı verilmiştir (DTS s. 466). Arat, Heilkunde II'de *kakani* ile ilgili düştüğü notta Jolly'nin çalışmasıyla karşılaştırma yaparak *kakani*'nin *kuṣṭha* türlerinden biri olduğunu ve *enetkek burçaḳı* = *kākaṇantikā* (*Abrus precatorius*) bilgisini verir. Jolly, *kākaṇa*'yı (= *kakani*) *kuṣṭha* "cüzam" türleri arasında gösterir ve bu yaraların *kākaṇantikā* (*Abrus precatorius*) tohumlarıyla aynı renkte (ortası siyah, etrafı kırmızı) ve tedavi edilemez olduğunu belirtir. *Enetkek burçaḳı*'nın (*Abrus precatorius*) tohumları parlak kırmızı renge sahiptir. *Ḳundu burçaḳ*'ın ifade ettiği botanik elemanı ile ilgili ise elimizde Arat'ın "Çince *hung-tou* "ateş fasulyesi?" açıklaması mevcuttur. Bunun yanında *Abrus precatorius*'un Sanskritçe adlarından birisi *raktikā*'dır ve bu sözcük *rakta* "kırmızı" sözcüğüyle ilişkilidir (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/ruttee#h1>, 27. 10. 2021). Bu verilere dayanarak renklerinin tutarlı olmasının haricinde, DTS'de (s. 466) *ḳundu burçaḳ* için verilen *Abrus precatorius* karşılığını doğrulamak; yani *ḳundu burçaḳ* ile *enetkek burçaḳı* terimlerinin aynı botanik elemanı karşıladığı çıkarımını yapmak için yeterli delil yoktur.

²¹⁵ krş. hastalığın sebep olduğu yara ya da semptomun botanik terimiyle karşılandığı bir diğer örnek TT *hıyarcıklı veba*'dır (Bubonik veba). *Hıyarcıklı veba* ismi hastalığa *hıyarcık* (*Ecballium elaterium*) bitkisinin bu hastalık neticesinde hastanın vücudunda oluşan lenf şişliklerine benzerliği sebebiyle verilmiş olmalıdır: "Hıyar resminde olarak ârız olan bir şiş." (KT s. 466.) *Hıyarcıklı veba*'nın kullanımlarıyla ilgili daha fazla örnek için Besim Ömer'in 1900'de yazdığı Nevsâl-i Âfiyet salnâmesinin ikinci cildine bakılabilir (Ekrem Taşdemir, **Nevsal-i Afîyet (H.1316/M.1900 Tarihli) Salnamesinin Çeviri Yazısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2019.).

²¹⁶ bk. 214. dipnot.

başka örneklere de rastlamak mümkündür. İncelenen metinlerin çeviri metinler olması sebebiyle burada geçen *burçak* terimi ve türevlerinin kullanımının o dönemde yaşamış olan Uygurların kültüründe ne boyutta yer tuttuğu konusu sislidir ancak Totenbuch, C, 56.a, 1237. satırda her ne kadar soyut bir kavram tasvir edilirken kullanılsa da bu metinde *burçak* terimi bir damlanın boyutunu belirtirken kullanılmıştır. DLT’de sözcük *burçak* “ter taneleri”, *burçaklan-* “ter vb. sıvılar boncuk boncuk olmak” anlamlarında geçer.²¹⁷ CC’da sözcük “dolu” anlamında geçmektedir.²¹⁸ Çağdaş Türk dillerinden Türkmencede de *burçak-burçak derle-* “buram buram terlemek” ve *burçakla-* “çok terlemek, kan ter içinde kalmak” kullanımları vardır.²¹⁹ Türkçenin çağdaş ve tarihî dönemlerindeki verilen örneklerden yola çıkarak sözcüğün sıvılarla ilişkilendirilmesinin Eski Uygur Türkçesi dönemindeki örneklerle paralel olduğu söylenebilir.

Heilkunde II, 3. metin, 20-21. satırlarda, bir cilt hastalığının sebep olduğu yara tasvir edilirken kullanılan²²⁰ *enetkek burçakı*’nın (*Abrus precatorius* “Indian licorice”, “rosary pea”) Hintçedeki karşılıkları *rattī* (Sans. *raktikā*) ve *guñjā*’dır.²²¹ *Rattī*, Hindistan’da kullanılan geleneksel bir ağırlık birimidir.²²² Tutarlı ağırlık oranı sebebiyle değerli taşların ve paraların tartılması işinde kullanılan *rattī*, anlam alanı yönünden Türkçeye Arapçadan girmiş olan *karat-kırat* sözcüğüyle karşılaştırılabilir.

²¹⁷ Ahmet Bican Ercilasun (haz.), Ziyat Akkoyunlu (haz.), **Dīvānu Lugātī’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 602.

²¹⁸ Kutluay Erk, **Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, İzmir, 2015, s. 573.

²¹⁹ Talat Tekin ve diğerleri, **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Simurg, Ankara, 1995, s. 87.

²²⁰ Metinde *enetkek burçakı*’na benzetilen *buğan*, Károly tarafından “şişlik veya tümör?” biçiminde anlamlandırılmıştır. (László Károly, “Some Remarks on the Turkic Word *qart*”, **Studia Etymologica Cracoviensia**, Cilt: 10, 2005, s. 57.) Zieme ise bu terimin yaranın dış görünüşünü ifade ettiğini ve anlamının “boğum” olduğunu belirtir. (Zieme, *ZiemeSiddhasāra*, s. 319.)

²²¹ <https://www.wisdomlib.org/definition/raktika>, (26. 10. 2021).

²²² Alexander Cunningham, **Coins of Ancient India: From the Earliest Times Down to the Seventh Century A. D.**, B. Quaritch, London, 1891, ss. 1-2.

Etimoloji: **KWb.:** G. J. Ramstedt, Kalmückisches Wörterbuch'ta Kalmukça *burtsvy*'ı Türkçe *burçak* sözcüğü ile birleştirmiştir.²²³ **ED:** Clauson *burçak* sözcüğünün muhtemelen *bu:r-* “kokmak” köküyle bağlantılı olduğunu belirtir ve sözcüğün şu anlamlarını verir: “çeşitli bakliyat, genellikle ‘fasulye’, bazen ‘bezelye’ ve metaforik olarak ‘dolu tanesi’, ‘ter damlası’”²²⁴. **TMEN II:** G. Doerfer ise sözcüğün Moğolcadaki biçimini kültürel bir ödünçleme olarak nitelendirir ve Ramstedt’e itiraz eder.²²⁵ **ESTY II:** Sevortyan *burçak* sözcüğünü *bur-* “bükmek”, “sarmak” fiili ile ilişkilendirir ve fiilin anlamlarının baklagillerin sararak tırmanan bitkiler olmasıyla tutarlı olduğunu ve sözcüğün alet/araç, eylem faili yapan –çak ekiyle (Brockelmann, OGM, s. 26) yapıldığını belirtir. Bunun yanında sözcük için başka iki muhtemel etimoloji daha önerir: a. TT ağızlarındaki *burç* “kışın hayvanlara yem olarak verilen söğüt, kavak gibi ağaçların yeşil kabuğu, filizi”, “filiz”, “tomurcuk” (DS II, 794); “dallardaki taze yaprak ve filiz” (DS II, 795) sözcüğüne küçültme eki –ak’ın eklenmesiyle oluşmuştur. *burçak* sözcüğünün Tatarca *purça-* “filizlenmek” (Tum. 155) fiili ile ilişkilendirilebileceğini belirtir. Bunun yanında Sevortyan *burçak* sözcüğüyle birlikte *borsu*’yu “bezelye ve baklagillerden diğer bitkilerin adı” da ele almıştır. *borsu*’nun *bur-* fiil köküne –sa/–sı fiilden isim yapma ekinin (Brockelmann., OGM, 107) geniş vokalli biçiminin gelmesiyle meydana gelmiş olabileceğini söyler. Bu etimolojilerin yanında Sevortyan Kırgızcada uzun vokalli olan *būrçak* sözcüğünün Moğolca *buγurçay*’a dayanabileceğini söyler ve Ramstedt’in görüşünü²²⁶ kabul eder. Daha fazlası için bk. ESTY-II, ss. 275-277.²²⁷ **HDA:** buçak † (→*burčak* için eski bir hata)²²⁸; burčak “fasulye, bezelye (Sans. *mudga*’nın da eş değeri) (bk. Moğ. *burčay*, *buγurčay*); *burčaklıg* “bezelye ..., bezelyeli”²²⁹; *änätkäk burčakı* “Hint bezelyesi (*Abrus precatorius*)”²³⁰, *kara burčak* “siyah burçak”; *kara burčaklıg* *yügmək*

²²³ Ramstedt, KWb. s. 62.

²²⁴ Clauson, ED, s. 357.

²²⁵ Gerhard Doerfer, TMEN II, s. 281.

²²⁶ Ramstedt, KWb., s. 62.

²²⁷ Sevortyan, ESTY II, ss. 275-277.

²²⁸ Wilkens, HDA, s. 195.

²²⁹ Wilkens, HDA, s. 200.

²³⁰ Wilkens, HDA, s. 107.

“siyah burçak yığını”²³¹; *kundu burçak* “Kundu bezelyesi, Kundu fasulyesi”²³²; *ud burçakı* “inek burçağı”²³³; *yaşıl burçak* “yeşil fasulye, sarı fasulye, yeşil burçak”²³⁴. **Rybatzki**²³⁵: Rybatzki, Aulis Johannes Joki’nin sözcüğü *burç* “biber” ile birleştirmesini²³⁶ hatalı bulur ve ED²³⁷’ye gönderme yaparak *burç*’un Sans. *marica*, *marīca*’dan alıntı olduğunu belirtir. Bunun yanında Rybatzki, Clauson²³⁸’un sözcüğü *būr-* “güzel kokmak” ve Menges²³⁹’in *bur-* “dönmek, sarmak” fiillerine *-çaq* ekinin gelmesiyle oluştuğunu varsayan etimolojilerini *-çaq* ekinin İİYE eki²⁴⁰ olduğunu belirtip bu etimolojileri problemli sayar ve *bur*’un aslen nomenverbum olup olamayacağı sorusunu sorar. Rybatzki, *-çaq* ekinin sadece Türkçede bulunmasından yola çıkarak Doerfer’in *burçak* sözcüğünün Moğolcada kültürel bir ödünçleme olduğu görüşünü kabul eder.

Burçak “Bezelye; Fasulye”: *purcāhk*²⁴¹ “Bohnen” || “fasulye” [TT VIII, T II S 49, I, 13. satır, Brahmi yazısıyla, tıp metni.]; *burčaq* “Erbsen” || “bezelye” [Heilkunde II, 3. metin, 48. satır, tıp metni.]; *burčaq-ča* “wie eine Erbse” || “bezelye kadar” [Heilkunde I, 197. satır, tıp metni.]; *burčaq-ča* “Größe einer Erbse” || “bezelye büyüklüğünde” [Totenbuch, 56a, 1237. satır, büyü metni.]. **Qara Burçak** “Siyah Fasulye”: *qara burč[aq]* “schwarze Bohne” || “siyah fasulye” [TT VII, T III M 190, 14. metin, 59-60. satırlar,

²³¹ Wilkens, HDA, s. 333.

²³² Wilkens, HDA, s. 424.

²³³ Wilken, HDA, s. 784

²³⁴ Wilkens, HDA, s. 875.

²³⁵ Volker Rybatzki, “Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft”, **Studia Etymologica Crocoviensia**, Vol. 6, 2001, ss. 146-147.

²³⁶ Aulis Johannes Joki. **Die Lehnwörter des Sajansamojedischen**. MSFOu 103, Helsinki, 1952, ss. 94-95.

²³⁷ Clauson, ED, ss. 771-772.

²³⁸ Clauson, ED, s. 357.

²³⁹ Karl Heinrich Menges, “Etymologika zu den altajischen Bezeichnungen von Metallen, Haus-tieren und Gewächsen”, **UJb Neue Folge**, 3, 1983, s. 143.

²⁴⁰ Erdal, OTWF I, ss. 46-47.

²⁴¹ Erdal, Brahmi kaynaklarında sözcük başında *p*’nin net biçimde daha fazla kullanıldığını belirtir (Erdal, (AGOT), s. 101).

(*Yetiken Sudur*²⁴²), astroloji metni.]; [k(a)ra burça]k-ça “siyah fasulye boyutunda” [Die alttürkische Xuanzang–Biographie III, HtPek 133 b, 484 (20). satır, biyografi.]. **Kundu Burçaq** “Kırmızı Fasulye”: qundu burçaq “roten Bohnen” || “kırmızı fasulye” [dizinde = Chines. *hung-tou* Feuer bohne?] [TT VII, T III M 228, 16. metin, 14. satır, astroloji metni.]. **Yaşıl Burçaq** “Yeşil Fasulye, Sarı Fasulye”: yaşıl burçaq “grüne Bohne, gelbe Bohnen²⁴³” || “yeşil fasulye”, “sarı fasulye” [TT VII, T III M 190, 14. metin, 69. satır, *Yetiken Sudur*²⁴⁴, astroloji metni. Kişinin doğum zamanına göre tehlikeleri def etmek için sunması gereken yiyecekler anlatılıyor.]; yaşıl burçaq (3 kez), [yaş]ıl burçaq-lır (1 kez) “grünen Bohnen” || “yeşil fasulye”, “yeşil fasulyeli” [TT VII, TM III M 228, 16. metin’de 10, 13, 19 ve 22. satırlar. Astroloji metninde adak yemeği olarak geçiyor.]; yaşıl burçaq “grüne Bohnen” || “yeşil fasulye” [TT VII, T. I 603, ön yüz, 25. metin, 11. satır. Bozulan yeminler sebebiyle meydana gelen hastalıkların def edilmesi için Buda ve şeytanlara sunulması gerekli olan içki ve adak yemeklerinin anlatıldığı bir metinde adak yemeği olarak geçiyor.]. **Enetkek Burçağı** “Hint Bezelyesi”: änätkäk burçaq-ı “indische Erbsen” || “Hint bezelyesi” [Heilkunde II, 3. metin, 20-21. satırlar. Bir hastalığın tasvirinde benzetme amacıyla kullanılmış.]. **Kızıl Burçaq** “Kırmızı Fasulye”: qızıl burçaq “roten Bohnen” || “kırmızı fasulye” [Heilkunde II, 1. metin, 32. satırda, tıp metninde geçer.]. **Ud Burçağı**²⁴⁵ “Öküz Bezelyesi”: ud burçaqınça “Größe einer Rinderbse” || “öküz bezelyesi büyüklüğünde” [Totenbuch, 50a, 1082-1083. satırlar, büyü metni.].

3.36. çambu (Lat. *Eugenia cumini*, Druce, *Eugenia jambolana*, Sans. *jambu* ~ *jambū*).

çambu söğüt, çambu atlıg söğüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT IX (Maitri) (*c’mpw swykw*), UAY (*çambu (?) atlıg söğüt*), BTT XVIII (ZiemeAY) (*çambu atly söğüt*).

²⁴² Zieme, BTT XXIII (ZiemeMagische)’te T III M 190 (U 496) numaralı metni, *Yetikān sudur* bölümünün *Fragmente aus einem gedruckten Faltbuch* (=Basılı bir katlanır kitaba ait metin parçaları) alt başlığında değerlendirir.

²⁴³ Zieme, BTT XXIII (ZiemeMagische), s.134, G 77. satırda bu anlamlandırmayı yapmıştır.

²⁴⁴ bk. TT VII.

²⁴⁵ krş. TT VII.

Etimoloji: **HDA**: čampu † → čambu²⁴⁶; čambu < Toh. A/B *jambu*^o < Sans. *jambu* ~ *jambū* “jambol, Java eriği (*Eugenia cumini*, Druce, *Eugenia jambolana*)” (bk. Moğ. *čambu*); *čambu* sögüt “jambol ağacı” (bk. Moğ. *čambu modun*).²⁴⁷

Çambu Sögüt “Jambol ağacı”: c’mpw swykw (2 kez) “Rosenapfelbaum” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 143. XI, ? = Nr. 144, arka ?, 1. satırda ve 37. XI (?), ? = 82, arka ?, 11. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]²⁴⁸; çambu (?) atl(ı)g sögüt [UAY, 34f, I., ?, 3. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; čambu atly sögüt “Jambu genannten Baum” || “jambu isimli meyve” [BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1062 (3). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.37. çamlu ~ ç(a)mlu (Lat. *Eugenia jambolana*, Sans. *jambu* ~ *jambū*) “jambol”.

ç(a)mlu

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*čmlu*).

Etimoloji:

HDA: čamlu ~ č(a)mlu << Sans. *jambu* ~ *jambū* “jambol (*Eugenia jambolana*) (Sans. *jambū* ’nun eş değeri) (krş. Sans. *jambula*)”.²⁴⁹

Ç(a)mlu “Jambol”: čmlu [Heilkunde II, 3. metin, 134. satırda, tıp metninde geçer.].

3.38. çampak (Lat. *Magnolia champaka* ~ *Michelia champaca*, Sans. *campaka*) “bir manolya türü”. bk. *çapak*.

çampak, çimpak, çampak sögütlüg arıg

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XX (ZiemeVimala) ([...*çampak*] sögüt-lüg arıg), Maitrisimit-Forschung-II (Blatt 8) (*či/mpak*), İÜ Nr. 20 (*čampak*).

²⁴⁶ Wilkens, HDA, s. 221.

²⁴⁷ Wilkens, HDA, s. 220.

²⁴⁸ krş. Tekin, Maytrisimit (1976), 37/7-8 ve 20. satırlar.

²⁴⁹ Wilkens, HDA, s. 220.

Etimoloji: **Maitrisimit-Forschung-II**: *čimpak* sözcüğü, Eski Türkçede ikincil bir vokalizasyonun meydana geldiği bir Soğdizm olabilir: < Soğd. **cmp*’k < Sans. *campaka* (krş. Uyg. *čintan* < Soğd. *cntn* < Sans. *candana* “sandal ağacı”).²⁵⁰ **BTT XX (ZiemeVimala)**: Sans. *campaka* “bir manolya türü”.^{251, 252} **HDA**: *čimpak* → *čampak*²⁵³; *čampak* < Toh. A *campāk* < Sans. *campaka* “bir manolya türü (*Magnolia champaka* ~ *Michelia champaca*)” (bk. Moğ. *čambag*);²⁵⁴ *čapak*: tahminen → *čampak*’ın bir varyantı (Sans. *japā*’dan türetme muhtemelen uygun değil).²⁵⁵

Çampak “Campaka”: *čampak* [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]²⁵⁶. **Çimpak** “Campaka”: *čimpak* “Ca [mpaka] [Maitrisimit-Forschung-II, 26. Kap., Blatt 8, r, 60. sayfa, 18. satırda, Maitrisimit’in Hami nüshasına ait parçada geçer.]. **Çampak Sögütlüg Arıg** “Manolya ağaçlı orman”: [...*čampak*] *sögüt-lüg arıg* “einen Wald mit [*campaka*]-Bäumen” || “manolya ağaçlı orman” [BTT XX, ZiemeVimala, B 1 + m (II,24) U 1789 + U 762 + U 755, sağ, 615 (15). satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.39. *çamuka* (Lat. *Conioselinum univittatum* TURCZ, Sans. *jñāmaka*, Çin. *she mo jia*).

çamuka

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*çamuka*?)²⁵⁷.

²⁵⁰ Shimin, Laut, Pinault, Maitrisimit-Forschung-II, s. 60.

²⁵¹ Zieme, BTT XX (ZiemeVimala), s. 103.

²⁵² Zieme bu eserde ve ZiemeBegegnungen 459. dipnotta İstanbul Üniversitesi Nr. 20’ye atıfta bulunmuştur: *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı*.

²⁵³ Wilkens, HDA, s. 232.

²⁵⁴ Wilkens, HDA, s. 221.

²⁵⁵ Wilkens, HDA, ss. 222-223.

²⁵⁶ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

²⁵⁷ AY VII (Çetin)’de *çamuka kayu it burnı*. Çetin, *kayu* (q’yw)’nın anlamlı bir birim olmadığını, Çince metindeki *qióng*’un fonetik karşılığı olabileceğini belirtir. Bu örneği *çımıçamı* ve *şiripivisika* ile karşılaştırır ve bu örneklerin Çince yazımın Uyğurca yazıma etkisi olabileceğini söyler. *it burnı* Lat. “Conioselinum univittatum” anlamıyla verilmiştir. (Çetin, AY VII (Çetin), s. 202). Maue ve Sertkaya da Q’YW’nun belirsiz olduğunu ifade eder. (Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 88).

Etimoloji: **HDA**: čamuka < Çin. she mo jia (Geç Orta Çince *shia mak kia*) < Sans. *jñāmaka* “bir bitkinin adı (Conioselinum univittatum TURCZ.)”.²⁵⁸

Çamuka “Conioselinum univittatum”: çamuka (?) [UAY, 476 VII. 9b, 1. satır, dhāraṇī icrasında geçmektedir.].

3.40. çandaru. bk. *çintan* maddesinde, Etimoloji başlığında, HDA’da *çandaru*.

3.41. çapak. bk. *çampak*.

çapak hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT VII (Tantrischer) (*çapak xu-a*).

Etimoloji: **BTT VII (Tantrischer)**: *çapak* = ? Sans. *japā* (=javā) “the Chinese rose” (Monier-Williams, MW, s. 412).²⁵⁹ **HDA**: çapak: tahminen → *çampak*’ın bir varyantı (Sans. *japā*’dan türetme muhtemelen uygun değil).²⁶⁰

Çapak Hua: çapak xu-a “Çapak-Blume” || “çapak çiçeği” [BTT VII, Tantrischer, A 197-198. satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, renk bildirir.].

3.42. çarun (Lat. *Catalpa bungei*; *Platanus orientalis*) “kara meşe”.

çarun ıgaç, çarunluk ordo

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT VII (Röhrborn) (*çarun ıgaçları, çarunluk*).

Etimoloji: **ED**: Clauson, DLT I, 414’teki çaru:n “plane tree, *Platanus orientalis*”i hapax. olarak verir.²⁶¹ Sözcük, aşağıdaki örneklerle hapax. olmaktan çıkar. **HT VII (Röhrborn)**: çarun ıgaç “Trompetenbaum-Holz” [=“katalpa ağacı ahşabı”];²⁶² çarunluk

²⁵⁸ Wilkens, HDA, s. 221.

²⁵⁹ Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer) s. 40.

²⁶⁰ Wilkens, HDA, ss. 222-223.

²⁶¹ Clauson, ED, s. 430.

²⁶² Röhrborn, HT VII (Röhrborn), 0397 (12). satırdaki açıklama.

ordo “Katalpahain-Palast” [=“katalpa ormanı sarayı”].²⁶³ **HDA:** čarun “kara meşe, katalpa ağacı (*Catalpa bungei*); doğu çınarı (*Platanus orientalis*); čarun ıgačları “kara meşe ağaçları”; čarunluk “Katalpa (meşe) ormanı”; čarunluk ordo “meşe ormanı sarayı, katalpa ormanının sarayı”.²⁶⁴

Čarun Igač “Katalpa ağacı”: čarun ıgač “Trompetenbaum-Holz” || “katalpa ağacı ahşabı” [HT VII (Röhrborn), 0397 (12). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].
Čarunluk Ordo “Katalpa ormanı sarayı”: čarunluk ordo “Katalpahain-Palast” || “katalpa ormanı sarayı” [HT VII (Röhrborn), 1314 (25)-1315 (26). satırlarda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.43. çeçek “çiçek”.

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT IX (Maitri) (*c’c’k* vd.), ZiemeGadgadasvara (*lenhua čäčäk*), ZiemeEssenz (*soğançıy’k[örklä] nom čäčäki atly vapx[ua]ki sudur ä[r dini]ning öžäni, soğançıy’nom-m čäčäki atly sudur ärdini-[ning] öžäni* vd.), ZiemeZweiSaddharma (*soğančiy [nom čäčä]k* vd.), ZiemeFurtherSaddharma (*suk[ančig nom updi čäčäk bitig]*), USP (*kır çeçek*), BTT XLVIII (Administrative) ((ay) *čäčäk, čäčäkü*), AY III (Ölmez) (*sundari teri terim azğan çeçek terim, suntari az-ğan çeçek terim* vd.), Heilkunde II, 3. metin (*qabaq čäčäki, qiz-ıl kntir čäčäki*), DKPAM (*hua çeçek, lenhua çeçek* vd.). Xuanzang VI (Ölmez) (*lenhua çäčäk, miñ yapırgaklıg lenhua çäčäk* vd.), BTT XVIII (ZiemeAY) (*xu-a čäčäk*), BTT XXV (SündenWilkens) (*lenhwa čäčäk, açılmış lenhwa čäčäk, ärdini lenhwa čäčäk, bilgä biliglig čäčäk, hwa čäčäk ädrämlig, sukančig hwa čäčäk, yertinčünün hwa čäčäki*), BTT III (Insadi) (*xu-a čäčäk*), BTT XXI (WilkensTrikāya) (*hwa čäčäk, lenhwa čäčäk, ulug ärdini lenhwa čäčäk*), BTT XXVI (KasaiKoloph.) (*udumbar čäčäk, pundarik čäčäk*), BTT VII (Tantrischer) (*vsır-liy tngri qizi ärür xua čäčäk atly kürküm önglög ärip xu-a čäčäk tutar xu-a-liy yaymur-uγ yayıdu, nom čäčäki, padum čäčäk*), BTT XXIII (ZiemeMagische) (*hua čäčäk, lenhua [čäčä]k, updi čäčäk* vd.), BTT XX (ZiemeVimala) (*lenhua čäčäklig*), Usadap (*hua çeçek, lenhua*

²⁶³ Röhrbor, HT VII (Röhrborn), 1314 (25)-1315 (26). satırlardaki açıklama.

²⁶⁴ Wilkens, HDA, s. 223.

çeçek vd.), Xuanzang IX-X (Barat) (*tāngridām xua čäčäk, tangsuq xua čäčäk, äsringü čäčäklär, len xua čäčäk, qaš čäčäk tegli ordu*)²⁶⁵, Xuanzang IX (Aydemir) (*t(ä)ñridām hua čäčäk, tañsok hua čäčäk, äsriñü čäčäklär, lenhua čäčäk*), ShōgaitoAbhidarma (1991) (*čäčäk, xua- liy čäčäk-lig, linxua čäčäk* vd.).

Çalışmada *çeçek* teriminin geçtiği diğer maddeler: *kusgaç örük çeçeki, udumbar, kumut/kümüüt, supuşup* ve *yutik* maddeleri.

Taranan metinlere göre elde edilen botanik terimleri arasında *çeçek* sözcüğü en yüksek frekansa sahip sözcüklerdendir. Budizm inanç sisteminde birçok bitkinin ve bu bitkilerin çiçeklerinin sembolik anlamları mevcuttur. *Çeçek* sözcüğü Budist külliyata ait eserlerden Altun Yaruk'ta 56²⁶⁶, Maitrisimit'te 40'tan fazla defa²⁶⁷ ve DKPAM'da 8 kez²⁶⁸ ve HT'de birçok kez geçer. Sözcüğün Uygur dönemi tıp metinlerinde başka bitkilerin çiçeklerini ifade ettiği örnekler vardır: bk. *kapak çeçeki*²⁶⁹ ve *kızıl kentir çeçeki*²⁷⁰. Sözcük, idari metinlerde *ay çeçek*²⁷¹ ve *çeçektü*²⁷²; Altun Yaruk'ta *sundari teri terim azğan çeçek terim*²⁷³ ve *sundari azğan çeçek terim*²⁷⁴ (bk. *azğan* maddesinde *sundari teri terim azğan çeçek terim* ve *sundari azğan çeçek terim* maddeleri) ve USP'de *kır çeçek*²⁷⁵ biçimlerinde özel isim olarak geçmektedir. ZiemeEssenz'de *soğançığ körkle nom çeçeki athğ vaphuaki sudur erdininiñ özeni*²⁷⁶, ZiemeFurtherSaddharma'da *suğançığ nom updi çeçek bitig*²⁷⁷ biçimlerinde, Budizm ile ilgili eserlerin bölüm adlarında ya da başlıklarında geçer (bk. *fabhuake* maddesi). Bununla birlikte *çeçek* sözcüğünün Maitrisimit, Altun

²⁶⁵ krş. Tezcan, HT X (Tezcan), s. 133, dizin, *čäčäk* ve *čäčäklig* maddeleri.

²⁶⁶ Kaya, UAY, s. 361.

²⁶⁷ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 52.

²⁶⁸ Elmalı, DKPAM, s. 322.

²⁶⁹ Rachmati, Heilkunde II, s. 429, 197. satır.

²⁷⁰ Rachmati, Heilkunde II, s. 424, 102. satır.

²⁷¹ Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 189, 3. satır.

²⁷² Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 147, 9. satır.

²⁷³ Ölmez, AY III (Ölmez), s. 31, 137/17-18. satırlar.

²⁷⁴ Ölmez, AY III (Ölmez), s. 58, 173/5. satır.

²⁷⁵ Radloff, USP, s. 93, 54/3. satır (ve bk. Clauson, ED, s. 400).

²⁷⁶ Zieme, ZiemeEssenz, s. 255, sağ, (4) 2-(5) 3-(6) 4. satırlar.

²⁷⁷ Zieme, ZiemeFurtherSaddharma, sağ, 7-8. satırlar.

Yaruk vd. eselerde Çin. aynı anlama gelen *hua* ile birlikte hend. olarak sıkça kullanıldığı görülür.

Etimoloji²⁷⁸: **KWb.:** *tsetsəG*. Türkçe çäčäk: čäč- < säč- “çözmek, bir düğümü çözmek”.²⁷⁹ **ED:** çéček “çiçek”, metaforik olarak deri döküntüsü, özellikle “çiçek hastalığı”. Moğolcada erken dönemde alıntılanmıştır (*çeçeg*) ve çağdaş Türk dillerinde çoğunlukla çéček, bazı dillerde de çéček biçimlerinde görülür. Uygurcada, Sanskritçe *puṣpa* ve Çince *hua*’nın karşılığı olarak ve bazen tek başına kullanılmıştır.²⁸⁰ **TMEN III:** Doerfer, Ramstedt’in yukarıda verilen etimolojisine şüpheyle yaklaşır ve sözcüğün kökeninin Türkçe *čäč’e dayanabileceğini belirtir.²⁸¹ **KEWTS:** Sözcüğün kökeni belirsizdir, ancak muhtemelen *çiçek* < GT *čēč “çiçek 1. çiçek; 2. çiçek hastalığı”.²⁸²

3.44. çığ.

çığ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VII, (T III 62) (čïγ), DBTS I (Mz 202) (*satatāmatāyā[m]*)’ın karşılığı, Br. *u za tti xi bho lmā hkq=uzatı [č]ı[g] bolmak*).

Etimoloji: **DBTS I:** Sans. *satata* = *āmatā*, Uyg. *uzatı çig bolmak* (kelimesi kelimesine) “daimi kamış olmak”.²⁸³ **HDA:** çığ “muhtemelen bir bitki türü; kamış”.²⁸⁴

Çığ: čïγ [TT VII, T III 62, 24. metinde, 10. satırda, çeşitli tehlikelere ve hastalıklara, ölüme karşı hazırlanması gereken yiyeceklerin, yapılması gereken ritüellerin anlatıldığı metin parçasında geçer.]; *uzatı [č]ı[g] bolmak*= *satatāmatāyā[m]* [DBTS I (Mz 202), 11, sağ, 11. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.].

²⁷⁸ bk. Tietze, TETTL, 1. cilt, s. 514; sözcükle ilgili etimoloji literatürü ve tarihî Türk lehçeleri ve çağdaş Türk dillerindeki durumuyla ilgili bk. Eren, TDES, ss. 91-92; Doerfer, TMEN III, ss. 57-59 (diğer dillere verintileme ve tekrar alıntılar da yer alır).

²⁷⁹ Ramstedt, KWb., s. 428.

²⁸⁰ Clauson, ED, s. 400.

²⁸¹ Doerfer, TMEN III, s. 58.

²⁸² Stachowski, KEWTS, ss. 112-113.

²⁸³ Maue, DBTS I, s. 126.

²⁸⁴ Wilkens, HDA, s. 227.

3.45. **çigdem** (Lat. *Crocus sativus*) “çiğdem”.

çigdem

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT V, B (*çigidäm*).

Etimoloji: **TT V:** Bang ve Gabain, *çigidäm* sözcüğünü *crocus sativus* ile karşılaştırır.²⁸⁵ **ED:** Clauson, hem isim hem sıfat fonksiyonuna sahip, isimden türemiş olduğunu belirttiği sözcüğün muhtemelen *çig*’den geldiğini, etimolojik olarak “nemli” anlamına sahip olduğunu söyler.²⁸⁶ **OTWF I:** Erdal, sıfat yapan *+dAm* eki maddesinde, TT V, B, 123. satırda geçen *çigidäm* sözcüğünün şimdiye kadar düşünüldüğü gibi Osm. *çiğdem* “crocus” ile eşdeğer olmayabileceğini belirtir. *özlärdäki özäklärdäki yava çigidäm suvlardaki ögänlärdäki sargan otı* cümlesinde geçen *sargan* ve *yava*’nın bitki adı olduğunu ancak *çigidäm*’in *suvar ögänlär*’i niteleyen bir sıfat olabileceğine değinir ancak sözcüğün kökü belirsiz olduğundan çıkarımların net bir sonuç sunmayacağını ifade eder. **Şirin (Çilek):** Şirin, *özlerdeki özeklerdeki yava çigdem / suvlardaki ögenlerdeki sargan otı* cümlesinin 4+5+4 şeklinde bir hece vezniyle yazıldığını, bunun da *çigdem* değil, *çigdem* biçimini doğruladığını belirtir. Erdal’ı (bk. yukarı) kuşkuya düşüren noktanın *-dAm* ekinin niteleme adları yapımındaki etkin rolü olduğunu ifade eder ancak “özellikle bitki ve hayvan adlarının alt anlam katmanları incelendiğinde, bu sözcüklerden bir kısmının sıfat tamlaması aşamasından sonra elipsleşmeler yaşayarak üst anlam katmanları kazandıklarının görülebileceğini söyler ve *ısırgan otu > ısırgan; küstüm çiçeği küstüm* ve başka örnekleri verir. “Çiğ olan, yaş olan, taze” vb. anlamlı *çigdem* sözcüğünün muhtemelen *çigdem çiçeği / yemişi* vb. bir tamlama yapısından kısaltarak özel bir bitkinin adı hâline gelmesinin söz konusu olduğunu söyler.^{287, 288} **HDA:** *çigidäm* “bir bitkinin adı (muhtemelen çiğdem)”.²⁸⁹

²⁸⁵ Bang ve Gabain, TT V, s. 356.

²⁸⁶ Clauson, ED, s. 414.

²⁸⁷ Şirin User, Şirin (Çilek), ss. 134-135.

²⁸⁸ bk. Stachowski, KEWTS, s. 113, *çilek* maddesi.

²⁸⁹ Wilkens, HDA, s. 231.

Çigdem “Çiğdem”: *čigidäm* “Krokusse” || “çiğdem” [TT V, B, 123. satırda, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.46. **çigjin** “bir tür darı, pişmiş hububat”.

çijšin, çigšin, çigjin ökre

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XIII (Stabreim.) (*čigšin, čigšin ügr-ä*), KudaraZiemeĀgama 2 (*čigžin*).

Etimoloji: **KudaraZiemeĀgama 2**: Kudara ve Zieme, *čigžin* sözcüğünün “darı” anlamına geldiğini ya da belirli bir tür darıyı ifade ettiğini ve sözcüğün kökeninin Türkçe olmamakla birlikte belirsiz olduğunu söyler.^{290, 291} **HDA**: *čigšin* → *čigžin*; *čikzin* † → *čigžin*; *čigžin* < Çin. (?) “bir tür darı, pişmiş hububat”; *čigžin ökrä* “darı püresi”.²⁹²

Çigšin “Darı, pişmiş hububat”: *čigšin* “Brei” || “lapa” [BTT XIII, Stabreim., T II S 90 (U 5335), 39. satırda, sadaka konulu, Budizm ile ilgili metinde eserde geçer.]; *čigžin* “Hirse” || “darı” [KudaraZiemeĀgama 2, H2, 7. satırda, Āgama metninde geçer.]. **Çigšin Ökre** “Darı püresi”: *čigšin* “Brei” || “lapa” [BTT XIII, Stabreim., T II S 90 (U 5335), 37. satırda, sadaka konulu, Budizm ile ilgili metinde geçer.

3.47. **çımı-çamı** (Lat. *Prosopis spicigera* veya *Mimosa suma*, Sans. *śamī*).

çımı-çamı tiken tüpi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*çımıçamı tiken tüpi*).

Etimoloji: **AY VII (Çetin)**: *çımıçamı tiken tüpi* Çin. gǒu qǐ gēn *shān mǐ* Sans. *śamī*. Çetin, Sanskritçe sözcüğün Çince fonetik karşılığının Uygurcada iki kez yazılmış olması gerektiğini belirtir.²⁹³ **HDA**: *çımı-çamı* “bir ilaç adı (muhtemelen << Sans.

²⁹⁰ Kudara ve Zieme, KudaraZiemeĀgama 2, s. 139, 7. açıklama.

²⁹¹ ayrıca bk. Zieme, BTT XIII (Stabreim.), s. 107, 15.37 numaralı açıklama.

²⁹² Wilkens, HDA, s. 232.

²⁹³ Çetin, AY VII (Çetin), s. 202.

śamī’nın değiştirilmiş şekli; *Prosopis spicigera* veya *Mimosa suma*); *çımı-çamı tikän tüpi* “Çımı-çamı, (yani) dikenli çalı kökü”.²⁹⁴

Çımı-çamı Tiken Tüpi “Dikenli çalı kökü”: çımıçamı tiken tüpi [UAY, 476 VII. 9b, 1. ve 2. satırlarda, dhāraṇī icrasında geçmektedir.].

3.48. *çinagantik* (Sans. **jinagandhika*).

çinagantik

Eski Uygur Türçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maytrısimit (1976)²⁹⁵ (*çinagantik atlıg ot*).

Etimoloji: **Maytrısimit (1976):** *çinagantik* < Sans. *jina-gandhika* “güzel kokulu bir ot”.²⁹⁶, ²⁹⁷ **HDA:** *çinagantik* << Sans. **jinagandhika* “Himalaya’da yetişen şifalı bir bitkinin adı.”²⁹⁸

Çinagantik “**Jinagandhika*”: *çinagantik atlıg ot* “jina-gandhika” [Maytrısimit 1976, 5/16. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.49. *çintan* / *çandan* (Lat. *Santalum album*, Sans. *candana*, UÇİS *çından* / *chên-t’an*, Çin. *ch’ên-t’an*) “sandal ağacı”.

çandan, *çintan*, *çintan ıgaç*, *çintan suvı*, *kızıl çintan*, *yürüñ çintan*, *yürüñ çintanlıq*, *gosar/gösar/gavsar/gausar çintan*, *k’ws’r cynt’n*²⁹⁹, *uragasara atlağ çintan*, *çintanğa oğşatı edremliq atlıg*, *çantani/çantane yek*, *çandanaşiri*, *çından ülüglüg*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

²⁹⁴ Wilkens, HDA, s. 228.

²⁹⁵ krş. Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 37, 16. satır.

²⁹⁶ Tekin, Maytrısimit (1976), s. 379; Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 37, 5/16. not.

²⁹⁷ Tekin, sözcüğü *jina-gandhika* biçiminde vermiştir. *Gandhika* sözcüğü MW’de “kokusuna sahip” veya “kokan” biçiminde anlamlandırılmıştır (Monier-Williams, MW, s. 345). Erdal, sözcüğün karşılığını *cīnagandhika* olarak vermiştir (Erdal, AGOT, s. 372.). *Cīna*, Āyurveda disipliniinde kullanılan bir terim olan ve tıbbi bitkilerden kılçıklı buğday türlerini ifade eden Śūkadhānyavarga sınıfına mensup bir bitkidir (<https://www.wisdomlib.org/definition/cina>).

²⁹⁸ Wilkens, HDA, s. 232.

²⁹⁹ Tekin sözcüğü =*keśara-candana* biçiminde vermiştir. (Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt: 1, s. 245).

Geçtiği metinler: BK G 11 (*çint(a)n ığ(a)ç*)³⁰⁰, IrkB (*çintan ığaç*)³⁰¹, AY VI (Ayazlı) (*[kızıl çintan]*)³⁰², Heilkunde I (*qışıl čindan yürüng čindan-lar; qışıl yürüng čindan-lar*), Heilkunde II, 1. ve 3. metin (*čintan, čintan önglög, yürüng čintan, qız-ıl čintan*), UAY (*çindan, çindan suvı, kızıl çindan*), Drogen I (Leningrad nüshası, U 3244 (T III M 131), U 3148 (T III [M] 118)) (*kızıl čindan*), Maytrısimit (1976) (*çintan*), BTT IX (Maitri) (*cynt 'n, k 'ws 'r cynt 'n yydy*), CaityaZieme U 3366 (T III TV 68.505) sağ, (*yürüng čintanlık*), ZiemeNM (a. Ch/U 6532; b. Ch/U 7552) (*yürüng čintan*), HT III (Ölmez-Röhrborn) III, HTPek 140 a (*yıparlıg čint[an]*), BTT XXV (SündenWilkens) (*čintanka [ogšatı ädrämlig at]l(i)g*), gavsar čintan), BTT III (Insadi) (*čintanlıy*), BTT VII (Tantrischer) (*uraga-sar-a atlay čintan*), BTT XXIII (ZiemeMagische) (*yürüng čintan*), USadap (*engridim kızıl çindan suv-ı, gavsar çindan yıldı*), Xuanzang XI-X (Barat) (*čintan kraža tonluğ bağlär, čintan kraža tonluylarqa*), Dişast. (*čandani yäk, čandani...- yäk*), ETŞ (*çandana şiri, çindan ülüglög*), BTT XIII (Stabreim.) (*gösar čintan*), DBTS I (Mz 648 ([T II] S 19 oo MIK III 598a) (Br. *candām sāt[] = čandan sat[mak...]*).

Sanskritçe *candana* sözcüğü sandal ağacının kendisini ya da ağacın ahşabını ifade edebilir. Ağacın ahşabından elde edilen yağlı karışım parfüm olarak büyük değere sahiptir, bu vasıtayla bir sözcükle beraber kullanıldığında “türünün en iyisi” anlamı veren birleşik yapılar oluşturur.³⁰³ Sandal ağacı tütsü yapımında da kullanılan bir bitkidir. Budizm’de tütsü kullanımı oldukça yaygın bir ritüeldir. Ağaç, ilaç yapımında da kullanılır. Bu çalışma kapsamında incelenen metinlerde geçen botanik terimleri göz önüne alındığında *çintan* sözcüğünün metinlerde geçme sıklığının ve kullanım alanlarının diğer botanik terimlerine göre daha fazla olduğu görülür. Bu durum sandal ağacının Hint kültürü ve Budizm’de önemli bir yere sahip olması ve Uygurcaya çevrilen metinlerde geçme sıklığının fazla olmasıyla doğrudan ilişkilidir. İncelenen metinlerde *çintan* teriminin yalın hâlde geçtiği biçimler haricinde şu biçimlerine rastlanmıştır: *çintan ığaç, kızıl çintan, yürüñ çintan, yürüñ çintanlık, gosar/gösar/gavsar/gausar çintan, k 'ws 'r*

³⁰⁰ Şirin, ŞirinETY, s. 637.

³⁰¹ Tekin, IrkB., s. 19.

³⁰² Ayazlı, AY VI. (Ayazlı), s. 203.

³⁰³ Monier-Williams, MW, s. 396.

cynt'n, uragasara atlağ çintan, çintanğa oğsatı edremliġ atlıġ, çantani/çantane yek, çandanaşiri, çindan ülüġlüġ, çandan satmak.

Çintan terimi Heilkunde II, 3. metin, 140 ve 177. satırlarda, tıp metninde, reçetede geçer. Aynı metinde 152. satırda *çintan önglüġ* “sandal ağacı renkli” biçiminde geçer ancak kendisinden önce ve sonra metinde okunamayan fazla bölüm vardır. BK G 11’de *ıġaç* sözcüğüyle birlikte, Bilge Kaġan’ın cenaze töreninde Çin tarafından gönderilen hediyeler arasında geçer (bk. 335. dipnot). IrkB, 4. ırkta, *ıġaç* sözcüğüyle birlikte ağaç olarak geçer. UAY, 525, VIII. 15a’da, dhāraṇī icrasında tütüsü olarak geçer. BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 8. satırda, *cynt'n* tapınak duvarlarına sürülürken geçer ancak kendisinden sonraki sözcük okunamadığı için hangi formda kullanıldığı belirsizdir. Maytrisimit 1976, 18/34 ve 55/28’de tasvir yapılırken diġer güzel kokulu bitkilerle birlikte geçer. UAY, 640 X. 21b’de *çindan suvı* “sandal ağacı suyu” biçiminde geçer. HT III (Ölmez-Röhrborn), HtPek 140 a, 229 (22). satırda biyografide geçen Budizm ile ilgili bir anlatıda, kokulu sandal ağaçlarıyla yakılan bir bedenden bahsedilirken *yıparlıġ çintan* ifadesinde geçer. BTT III, Insadi, 982 (15). satırda, *çintan-lıġ lnhu-a-lıġ yuul ögen* ifadesinde “sandal ağaçlı” anlamında geçer. BTT XXV, SündenWilkens, Mainz 431+U 2728 sol, 868. satırda Buda isimleri sıralanırken *çintanğa [oğsatı edremliġ at]l(ı)ġ*³⁰⁴ biçiminde bir Buda ismi olarak geçer. Dişast., 40b=Radloff 40b S. 23 L, 636 (12). satırda ve 43a=Radloff 43a S. 26 R, 675 (3). satırlarda, sırasıyla, *çandani yek* ve *...çandani....yek* “Candana isimli bir yakşa” olarak geçer. ETŞ, 10. metin, 158. satırda Buda isimlerini sıralanırken *...çandana şiri çindan ülüġ-lüġ...* “...Candana-Śri sandal saâdeti...” biçiminde geçmektedir. Zieme, metinde Sanskritçe *çandana-şiri*’yi [=Candanaśrī], *çindan ülüġ-lüġ* “sandal ağacı talihli” Uygurca çevirisinin takip ettiğini söyler ve bu durumun çevirmenin artık *çintan* biçimini yabancı sözcük olarak algılamadığına işaret edebileceğini belirtir.³⁰⁵ Xuanzang XI-X (Barat), IX 6b (Uig6 5b + B72b) 16 (3). satırda ve IX 20b (B91b + H4b + B 163b) 5. satırda, sırasıyla, *...çintan kraja tonluġ beglerge...* “...siyah ve kırmızı cübbeli soylulara...” ve *...çintan kraja tonluġlarğa...* “...siyah

³⁰⁴ Wilkens, eksik bölümdeki *oğsatı* doldurmasının kesin olmadığını ve Buda adının muhtemelen *Candanaśrī* olduğunu söyler. (Wilkens, BTT XXV (SündenWilkens), s.109.)

³⁰⁵ Zieme, ZiemeSandel, s. 377.

cübbelilere...” biçimlerinde geçer. HDA’da ise sırasıyla “sarı (rahip) elbiseli beyler” ve sarı “elbiseliler (yani, Budist rahipler ve rahibeler)” anlamları verilmiştir.³⁰⁶ Budist rahip ve rahibelerin siyah, mavi, kırmızı, turuncu ve sarı tonlarında cübbeler giydikleri bilinmektedir.

Kızıl çintan terimi Heilkunde I, 91. satırda ...*kızıl çından yürüng çından-lar...*; Heilkunde I, 158-159. satırlarda ...*kızıl yürüng çından-lar...*; Heilkunde II, 1. metin, 109. ve 126. satırlarda *kız-ıl çintan* biçimlerinde, tıp metinlerinde, reçetelerde geçmektedir. AY VI (Ayazlı) (U 1559 [Katalog: VOHD 13, 15 no: 427] U 1537 (T I D) + U 1559 (T I D) ön yüz (440b.14-440c.10)], 882 (3). satırda [*kızıl çintan*]³⁰⁷ biçiminde, dhāraṇī icrasında, tütsü yapımında geçer³⁰⁸ ve UAY, 476 VII. 9b, 4. satırda³⁰⁹ yine dhāraṇī icrasında, Altun Yaruk’ta geçmektedir. USadap, 590 (3). satırda, Budizm ile ilgili bir anlatıda akmış olan kanlar, Indra tarafından *engridim kızıl çından suvı* “çintan kırmızısı sandal suyu”na çevrilir.

Yürüñ çintan terimi Heilkunde I, 91. satırda ...*kızıl çından yürüng çından-lar...*; Heilkunde I, 158-159. satırlarda ...*kızıl yürüng çından-lar...*; Heilkunde II, 1. metin, 137. satırda ve Heilkunde II, 2. metin, 82. satırda *yürüng çintan* biçimlerinde, tıp metinlerinde, reçetelerde geçmektedir. ZiemeNM, a. Ch/U 6532 ve b. Ch/U 7552, 11. satırda *yürüñ çintan* terimi hangi geleneğe ait olduğu belirsiz³¹⁰ bir tıp metninde geçer. BTT XXIII, ZiemeMagische, Mainz. 727 (T II D 85), 14-15. satırlarda *yürüñ çintan* biçiminde, mandala hazırlama tarifinde geçer. CaityaZieme, U 3366 (T III TV 68.505) sağ, 5. satırda *yürüñ çintanlık* biçiminde, caitya metninde geçmektedir. Caitya, Buda’nın zaman geçirdiği kutsal mekânlara verilen ve bu sebeple övgüye mazhar olan yerlerin adıdır.³¹¹

³⁰⁶ bk. 331 ve 332. dipnotlar.

³⁰⁷ Ayazlı, Leningrad nüshasında silik olan bu bölümü U 1559 ön /6/ ve Çince çeviri yardımıyla tamamladığını belirtir. (Ayazlı, AY VI (Ayazlı), s. 203.)

³⁰⁸ USadap 347. satırın dipnotunda *salınduruk[-luğ?]* *kızıl çından tütsüglüg* sözcüklerinin geçtiği yazar. Dizinde kayıtlı değildir. (Barutcu, USadap, s. 115.)

³⁰⁹ Drogen I’de Leningrad yazmasının yanı sıra U 3244 (T III M 131) arka, 4. satır ve U 3148 (T III [M] 118) ön, 8. satırlarda *kızıl çından* terimi geçmektedir. (Maue, Sertkaya, Drogen I, s. 85.)

³¹⁰ Zieme, ZiemeNM, s. 328.

³¹¹ Zieme, CaityaZieme, s. 165.

BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 10. satırda *k'ws'r cynt'n yydynk' 'wqšty* ve BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 28. satırda *k'ws'r cynt'n yydy 'wyz'* ifadelerinde kutsal kişiliklerin vücutlarından yayılan kokular tasvir edilirken kullanılmıştır. Tekin, sözcüğün kökenini şöyle göstermiştir: *k'ws'r < ? < Sans. keśara* sandal ağacı.³¹² Zieme, ses bilimsel sebeplerle Tekin'in *gausar* ve *gavsar*'ı Sanskritçe *keśara*'dan türetmesinin doğru olmadığını belirtir.³¹³ BTT XIII, Stabreim., U 4464+U 4557, b, 21. satırda ...*gōsar çintan teg kṣu yid-[līg]* ifadesinde geçmektedir. Zieme, *gōsar < Sans. *gosāra*, hipotetik biçimin *go-śīrṣa* ve *uraga-sāra* sözcüklerinin kontaminasyonu vasıtasıyla oluşmuş olabileceğini ancak **gosāra* biçiminin MW'de belgelenmediğini, belki de Uygurların Çinceden yaptıkları çevirilerde sözcüklerin kendilerine özgü Sanskritçe versiyonlarını oluşturmuş olabileceklerini söyler³¹⁴ ancak Wilkens, Uygurcada iki terimden kontaminasyon vasıtasıyla yeni bir versiyonun nasıl oluşmuş olabileceğinin sorgulanması gerektiğini belirtir ve Orta Farsçanın aracı dil olabileceğini, sandal ağacının ticari değerinin yüksek olduğunu, sözcüğün Budizm'e dair sözcük hazinesinden değil de tüccarlarla ilgili sözcük hazinesinden kaynaklanıyor olabileceğini belirtir.³¹⁵ Bununla birlikte Wilkens'in sözlüğünde ilgili madde şöyle geçer: “*gosar < OF gāwsār < Sans. *gosāra* (aslen *gośīrṣa*) ‘bir sandal ağacı türü’; *gausar çindan* ‘Gosāra sandal ağacı’, *gavsar çintan yidi* ‘Gosāra sandal ağacının (güzel) kokusu’, *goşir † → gausar → gosar*”,³¹⁶ “*gausar → gosar*”³¹⁷, *gavsar → gosar*.³¹⁸ USadap, 592 (5). satırda ...*adınçığ muñadınçığ gavsar çindan yidi*... ifadesinde geçmektedir. Barutcu, ZiemeSandel'e gönderme yapmış³¹⁹ ve çeviri bölümünde *gavsar çindan*'ı hendiadyoin olarak nitelendirmiştir.³²⁰ BTT XXV,

³¹² Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 57.

³¹³ Zieme, ZiemeSandel, s. 379.

³¹⁴ Zieme, ZiemeSandel, s. 379.

³¹⁵ Wilkens, BTT XXV (SündenWilkens), s. 319.

³¹⁶ Wilkens, HDA, s. 274.

³¹⁷ Wilkens, HDA, s. 273.

³¹⁸ Wilkens, HDA, s. 273.

³¹⁹ Barutcu, USadap, s. 288.

³²⁰ Barutcu, USadap, s. 221.

SündenWilkens, U 939 + Mainz 55c, sağ, 3649. satırda *gavsar çintan* biçiminde, tövbe duası metninde, güzel kokular tasvir edilirken geçmektedir.³²¹

BTT VII, Tantrischer, A 729. satırda ...*uraga-sar-a atlağ çintan...* biçiminde, Tantrik bir metin parçasında ağacın güzel kokusu belirtilirken geçer.³²²

Etimoloji: **ED:** Clauson *çintan* (*çından*) sözcüğün kökeninin Sanskritçe *candana* “*Santalum album*”a dayandığını ancak Eski Uygur Türkçesine hangi dil aracılığıyla girdiğinin belirsiz olduğunu söyler.³²³ **ZiemeSandel:** Zieme, sözcüğün kökeninin Sanskritçe *candana*’ya dayanması konusunda literatürde fikir birliği olmasına rağmen Sanskritçe sözcüğün ilk hecesindeki -a-’nın Eski Uygur Türkçesinde neden -ı- (ya da -i-) olduğunun açık olmadığını belirtir ve bu durumla ilgili Clauson’un sözcüğün alıntılandığı dilin belirsiz olması³²⁴ görüşüne atıfta bulunur.³²⁵ **HDA:** *čint(a)n* † → *čint(a)n*³²⁶; *čandan* (Br.) < Toh. B *candām* < Sans. *candana*“ sandal ağacı tahtası, sandal ağacı (*Santalum album*)”, (bk. HSak. *candana*-), (Toh. B *candām*), (→*čantana*, *čintan*); *čandana* < Sans. *candana*“ bir Buda’nın adı; sandal ağacı” (→*čandan*, *čintan*); *čandanaširi* << Sans. *candanaširī*“ bir Buda’nın adı”³²⁷; *čandaru* † (eski bir hata) << Sans. *candana* “sandal ağacı tahtası, sandal ağacı” (metinde iki kelime önce; agaru ile açıklanıyor).^{328, 329}; *čantane* << Sans. *candana*“ bir Yakşa’nın adı”³³⁰; *čından* →*čintan*;

³²¹ bk. alt.

³²² krş. Sans. *uragasāracandana* ~ Tib. *can-dan sbrul-gyi sñin-po*. Kelimesi kelimesine “yılan kalbi sandal ağacı” anlamına gelir. Bu durum yılanların bu ağacın çevresine sarılı biçimde durmaktan hoşlanmasıyla ilgili olabilir. Bununla birlikte kokusu sebebiyle tanrıların nazarında da değere sahip, Malayan dağlarında yetişen en güzel sandal ağacıdır. (Sarat Chandra Das, **A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms**, Bengal Secretariat Book Depoôt, Kalkuta, 1902, s. 999’dan aktaran Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer) s. 61.) Ayrıca bk. ZiemeSandel makalesi.

³²³ Clauson, ED, s. 425.

³²⁴ bk. yukarı.

³²⁵ Zieme, ZiemeSandel, s. 377.

³²⁶ Wilkens, HDA, s. 230.

³²⁷ Wilkens, HDA, s. 221.

³²⁸ Wilkens, HDA, s. 221.

³²⁹ bk. UAY, 476, VII. 9b, 4. satır. (Kaya, UAY, s. 186.); Maue ve Sertkaya, Drogen I, ss. 90-91, Nr. 14; Çetin, AY VII (Çetin), s. 203.

³³⁰ Wilkens, HDA, s. 222.

čintan ~ *čint(a)n*: < Çin. *zhan tan* (Geç Orta Çince *tšian tšan*) / < Soğd. *cntn* < Sans. *candana*“ sandal ağacı (*Santalum album*), sandal ağacının tozu, sandal ağacı macunu || sandal ağacı renkli || sandal ağacından”, (bk. Toh. B *candām*, HSak. *candana*-, Moğ. *čandan*, *čindan*, Tib. *tsandan*) (→*čandan*).^{331, 332}; *čintanlıg* “sandal ağacından, sandal ağaçlı, sandal ağacı kokulu”; *čintanlıg lenhwalıg yuul ögän* “sandal ağacı ve nilüfer çiçeği (kokulu) dere”³³³; *čintanlık* “sandal ağacı bahçesi”.³³⁴

Çintan “Sandal ağacı”: *čintan* (2 kez) “Sandelholz” || “sandal ağacı” [Heilkunde II, 3. metin, 140 ve 177. satırlar, tıp metni.]; *čint(a)n ıg(a)ç* “sandal ağacı” [BK, G 11, Bilge Kağan’ın cenaze töreninde, Çin tarafından gönderilen hediyeler arasında geçer.³³⁵]; *čintan ıgaç* “sandal ağacı” [IrkB, 4. ırk, fal metninde geçiyor.]: *Ürüñg esri togan kuş men. Čintan ıgaç üze olurūpan meñgileyür men. Anča bilıñler: [Edgü ol]*.³³⁶; *čından* [UAY, 525, VIII. 15a, dhāraṇī icrasında, tütsü olarak geçer.]; *cynt’n* [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 8. satır, tapınak duvarlarına sürülürken geçiyor ancak sonraki sözcük belirsiz olduğu için tam kullanım alanı belirsizdir.]; *čintan* (2 kez) [Maytırsimit 1976, 18/34 ve 55/28. satırlar, tasvir yapılırken diğer güzel kokulu bitkilerle birlikte geçer.]; *čından*

³³¹ Wilkens, HDA, s. 233.

³³² Wilkens bu maddede sözcüğün kullanıldığı çeşitli biçimleri sıralamıştır: *čindan ülüglüg*“ sandal ağacı şanslı (bir Buda’nın adı = → *čandanaširi* = Sans. *candanaširī*); *čint(a)n ekiši*“ sandal ağacı tozu”; *čint(a)n ıg(a)ç*“ sandal ağacı”; *čintan kar(a)ža tonlug bağlär*“ sarı (rahip) elbiseli beyler”; *čintan kar(a)ža tonluglar* “sarı elbiseliler (yani, Budist rahipler ve rahibeler)”; *čintan öñlüg*“ sandal ağacı renkli”; *čintan suvı*“ sandal ağacı ile parfümlenmiş su, sandal ağacının macunu”; *čintan yıdlıg bulıtlar*“ sandal ağacının tozu kokulu bulutlar”; *čintanka ogšatı ädrämliġ*“ sandal ağacına benzeme yeteneğini elinde bulunduran (bir Buda’nın adı). (Wilkens, HDA, s. 233.).

³³³ Wilkens, HDA, ss. 233-234.

³³⁴ Wilkens, HDA, s. 234.

³³⁵ Aydın, sandal ağacının özellikleri göz önüne alındığında bu bitkiden çıkarılan uçucu yağın hastalıkların iyileştirilmesinde ya da Bilge Kağan’ın cenaze töreninde tütsü yakılması amacıyla kullanıldığının düşünülebileceğini ancak sözcüğün tam kullanım alanının belirsiz olduğunu belirtir. (Erhan Aydın, “Eski Türk Yazıtlarındaki Çintan Igaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine”, **Bilig**, Sayı: 56, Kış 2011, s. 28.) Yukarıda, “Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler” bölümünde, sözcüğün kullanım alanları dikkate alındığında Aydın’ın yorumunun isabetli olduğu söylenebilir.

³³⁶ Tekin, IrkB, s. 19.

suvi³³⁷ [UAY, 640 X. 21b, 1. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; yıparlıg çint[an] “kokulu sandal ağacı” [HT III (Ölmez-Röhrborn), HTPek 140 a, 229 (22). satır, Budizm ile ilgili bir anlatıda kokulu sandal ağaçlarıyla yakılan bir bedenden bahsedilirken geçer.]; çintan-lîy “mit Sandelholz” || “sandal ağaçlı” [BTT III, Insadi, 982 (15). satır, Budizm ile ilgili olan eserde geçmektedir.]; çintanka [ogşatî ädrämlig atl](1)g tājri burhan kutıña yükünürbiz “Wir verneigen uns vor der Majestät des Gottes Buddha [namens "Der den Vorzug besitzt"] dem Sandelholz [ähnlich zu sein]. || “Sandal ağacına benzeme erdemli isimli Buda hazretlerinin önünde eğiliriz.” [BTT XXV, SündenWilkens, Mainz 431+U 2728 sol, 868. satır, bir Buda ismi olarak geçer.]; çandani yāk / çandani... yāk (2 kez) “Candana genannter Dämon” / ”Candana...- Dämon” || “Candana isimli yakşa” / “Candana yakşa” [Sırasıyla: Dişast., 40b=Radloff 40b S. 23 L, 636 (12). satırda ve 43a=Radloff 43a S. 26 R, 675 (3). satırlar, bir yakşanın ismi olarak geçer.]; çandana şiri çından ülüg-lüg “*Candana-Śri* sandal saadeti” [ETŞ, 10. metin, 158. satır, bir Buda ismi olarak geçer.]; çintan kraža tonluğ bağlārgä / çintan kraža tonluğlarqa (2 kez) “among the black and garbed nobles” / “...to the black-garbed people” [Sırasıyla: Xuanzang XI-X (Barat), IX 6b (Uig6 5b + B72b) 16 (3). satırda ve IX 20b (B91b + H4b + B 163b) 5. satır, Budistlerin giydikleri cübbelerin rengi belirtilirken geçmektedir.]. **Kızıl Çintan** “Kırmızı sandal ağacı”: qışıl çindan yürüng çindan-lar “rotes und weißes Sandelholz” || “kırmızı ve beyaz sandal ağaçları” [Heilkunde I, 91. satır, tıp metni.]; qışıl yürüng çindan-lar “rotes und weißes Sandelholz || “kırmızı ve beyaz sandal ağaçları” [Heilkunde I, 158-159. satırlar, tıp metninde geçer.]; qiz-ıl çintan “rotes Sandelholz” “kırmızı sandal ağacı” [Heilkunde II, 1. metin, 109 ve 126. satırlar, tıp metninde geçer.]; [kızıl çintan]³³⁸ “kızıl sandal ağacı” [AY VI (Ayazlı) (U 1559 [Katalog: VOHD 13, 15 no: 427) U 1537 (T I D) + U 1559 (T I D) ön yüz (440b.14-440c.10)], 882 (3). satır, dhāraṇī icrasında, tütsü yapımında geçer.]; kızıl çından [UAY, 476 VII. 9b, 4. satır, dhāraṇī icrasında geçmektedir.]; engridim kızıl çından suv-ı “tan kırmızısı sandal suyu” [USadap, 590 (3). satır, Budizm ile ilgili bir anlatıda akmış olan kanlar, İndra tarafından tan kırmızısı sandal suyuna çevrilirken geçer.]. **Yürün Çintan** “Beyaz Sandal Ağacı”: qışıl çindan yürüng

³³⁷ bk. Gulcalı, AY X (Gulcalı), s. 43, 1. satır.

³³⁸ bk. 307. dipnot.

čindan-lar “rotes und weißes Sandelholz” || “kırmızı ve beyaz sandal ağaçları” [Heilkunde I, 91. satır, tıp metninde geçer]; qışıl yürüng čindan-lar “rotes und weißes Sandelholz” || “kırmızı ve beyaz sandal ağaçları” [Heilkunde I, 158-159. satırlar, tıp metninde geçer.]; yürüng čintan “weißes Sandelholz” || “beyaz sandal ağacı” [Heilkunde II, 1. metin, 137. satır, tıp metninde geçer.]; yürüng čintan³³⁹ [Heilkunde II, 2. metin, 82. satır, tıp metninde geçer.]; yürüng čintan “weißes Sandelholz” || “beyaz sandal ağacı” [ZiemeNM, a. Ch/U 6532 ve b. Ch/U 7552, 11. satır, hangi geleneğe ait olduğu belirsiz bir tıp metninde geçer.³⁴⁰]; yürün čintan [BTT XXIII, ZiemeMagische, Mainz. 727 (T II D 85), 14-15. satırlar, mandala hazırlama tarifinde geçer.]; yürün čintanlık “white sandel garden” || “beyaz sandal ağacı bahçesi” [CaityaZieme, U 3366 (T III TV 68.505) sağ, 5. satır] *yürüñ čintanlık* biçiminde, caitya metninde geçmektedir.]. **Gosar/Gösar/Gavsar/Gausar Čintan, k 'ws 'r cynt 'n** “Gośīrṣa sandal ağacı”: k 'ws 'r cynt 'n yydy wq 'šty “Düften des Sandelholzes ähneln (=keśara-candana)” || “(keśara-candana) sandal ağacı kokusuna benzer kokular” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 10. satır, kutsal kişilikler vasıtasıyla yayılan kokular tasvir edilirken geçmektedir.]; k 'ws 'r cynt 'n yydy 'wyz ' “...von den wohlriechenden Düften des Sandelholzes erfüllt.” || “...sandal ağacının güzel kokularıyla doldu.” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 196.=Nr. 8, 28. satır, kutsal kişilikler vasıtasıyla yayılan kokular tasvir edilirken geçmektedir.]; gösar čintan tåg kuü yid-[lɪɣ] “Ruhm-Düften wie Gosāra-Candana” || “Gosāra sandal ağacı gibi meşhur kokulu” [BTT XIII, Stabreim., U 4464+U 4557, b, 21. satır, Budizm ile ilgili metinde güzel bir koku tasvir edilirken geçer.]; adınçığ muṅgadınçığ gavsar čindan yıdı “muhteşem, hayranlık verici gavsar-candana (hend.) kokusu” [USadap, 592 (5). satır, Budizm ile ilgili eserde güzel kokulu bitkiler etrafa saçılırken geçer.]; gavsar čintan “go-śīrṣa Sandelholz” || “gośīrṣa sandal ağacı” [BTT XXV, SündenWilkens, U 939 + Mainz 55c, sağ, 3649. satır, tövbe duası metninde, güzel kokular tasvir edilirken geçer.]. **Uragasara Čintan** “Urugasāra Sandal Ağacı”: uraga-sar-a atlay čintan³⁴¹ [BTT VII, Tantrischer, A 729. satırda ...uraga-sar-a atlağ čintan... biçiminde, Tantrik bir metin parçasında ağacın güzel kokusu belirtilirken geçer.].

³³⁹ Çeviri yok.

³⁴⁰ bk. 310. dipnot.

³⁴¹ Anlam için bk. 322. dipnot.

Çandan “sandal ağacı”: čandan [DBTS I, Mz 648 ([T II] S 19 oo MIK III 598b, bv1, 40. satırda, Budizm literatürüne ait Vinayavibhaṅga der Mūlasarvāstivādin’den Mūsikāhairaṇyika anlatısında geçer.³⁴²].

3.50. çira (Lat. *Holoptelea integrifolia* Roxb., Sans. *cira(bilva)*).

çira

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*çira*).

Etimoloji: **HDA**: čira < Sans. *cira(bilva)*, “Hint karaağacı (*Holoptelea integrifolia* Roxb.)”³⁴³.

Çira “*Holoptelea integrifolia*”: čira [Heilkunde II, 3. metin, 175. satırda, tıp metninde geçer.].

3.51. çitrak (Lat. *Plumbago zeylanica*, Sans. *citraka*) “diş otu”.

çitrak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (U 5212 a-b (T.M. 308; exToch 403)) (Br. *c[] tra-k* = *č[i]trak*).

Etimoloji: **DBTS II**: č[i]trak: Sans. *citraka*- “*Plumbago zeylanica*”, belki Uygurcaya Toh. B (*citrāk*) vasıtasıyla geçti.³⁴⁴ **HDA**: čitrak (br) < Toh. B *citrāk* < Sans. *citraka* “diş otu (*Plumbago zeylanica*)” (bk. Toh. B *citraka*).³⁴⁵

Çitrak “diş otu”: č[i]trak “*Plumbago zeylanica*” [DBTS II, U 5212 a-b (T.M. 308; exToch 403), b4, belirsiz bir tıp metninde, bir tarifte geçer.]

³⁴² Anlamlandırma ve okuma için bk. Maue, DBTS I, s. 38.

³⁴³ Wilkens, HDA, s. 234.

³⁴⁴ Maue, DBTS II, s. 386.

³⁴⁵ Wilkens, HDA, s. 235.

3.52. *çivju* (Çin. *qiu shu*) “katalpa ağacı”.

çivju

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Xuanzang IX-X (Barat) (*čīn žu*), Xuanzang IX (Aydemir) (*čiyžu*).

Etimoloji: **Xuanzang IX-X (Barat):** Barat, sözcüğün Çince metindeki karşılığından hareketle *čīnžu* < Zi Shu 梓樹 [=“catalpa” ve “ağaç”] biçiminde okur ve “catalpa” anlamını verir.³⁴⁶ **Xuanzang IX (Aydemir):** Aydemir, Barat’ın açıklamalarına atıfta bulunur ancak sözcüğü *čiyžu* olarak okur ve “catalpa tree” olarak anlamlandırır.³⁴⁷ **HDA:** *čīnžu* † → *čivžu*³⁴⁸; *čiyžu* † → *čivžu*; *čivžu* < Çin. *qiu shu* (Geç Orta Çin. *tshiw sʰyǝʔ*) “katalpa ağacı”.³⁴⁹

Çivju “Katalpa ağacı”: *čīn žu* “catalpa” || “katalpa ağacı [Xuanzang IX-X (Barat) IX 34 a (B98 a+ B 69a), 2. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; *čiyžu* “Katalpa-Bäume” || “katalpa ağaçları [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 98a + HtPek 69a), 1786 (3). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]”

3.53. *čmrasti* † → *amrasti*³⁵⁰ (Sans. *āmrāsthi*) “mango meyvesinin çekirdeği”.

amrasti

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*čmrasti*).

Etimoloji: **HDA:** *čmrasti* † → *amrasti*³⁵¹; *amrasti* < Sans. *āmrāsthi* “mango meyvesinin çekirdeği”³⁵².

³⁴⁶ Barat, Xuanzang IX-X (Barat), s. 333.

³⁴⁷ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), ss. 418-419. (Sözcüğün okunmasıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. a.g.e. ss. 418-419.)

³⁴⁸ Wilkens, HDA, s. 230.

³⁴⁹ Wilkens, HDA, s. 236.

³⁵⁰ Wilkens, HDA, s. 236.

³⁵¹ Wilkens, HDA, s. 236.

³⁵² Wilkens, HDA, s. 45.

Amrasti “Mango meyvesinin çekirdeği”: čmrasti (2 kez) [Heilkunde II, 3. metin, 100 ve 120. satırlarda, tıp metninde geçer.].

3.54. çüşüm (UÇİS *çuşüm*³⁵³ / *shuo-shuan*, Çin. *sang*) “dut”.

çuşüm, çüjim, çüşüm söğütñiñ yürüñ kasıķı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiđi metinler: Heilkunde I (*čüşüm, čüşüm söğüt-ning yurüng qasıq-ı*), ZiemeKaimeng (*čüzim*).

Čüşüm terimi Heilkunde I, 83. satırda *čüşüm* biçiminde, reçetede; ZiemeKaimeng’de *čüzim* biçiminde, Çince öğretmek amacıyla Uygurcaya çevrilmiş metinde geçer. Heilkunde I, 191. satırda *čüşüm söğüt-ning yurüng qasıq-ı* “dut ağacının beyaz kabuđu” ifadesinde, reçetede geçer.

Etimoloji³⁵⁴: **ED**: Clauson *çuşüm* “mulberry” [=dut] olarak verdiđi sözcüđu “yabancı kökenli?” gösterir ve sözcüđün okunuşunun kesin olmadığını belirtir.^{355, 356} **HDA**: *čüşüm* † → *čüşüm*; *čüşüm* < Çin. *chu ren* ~ *shu shen* (Geç Orta Çince *tr^hyǎ ǰshim*) “dut”; *čüşüm söğüt* “dut ağacı”.³⁵⁷

Čüşüm “Dut”: *čüşüm* “Maulbeere” || “dut” [Heilkunde I, 83. satır, tıp metni.]; *čüzim* “*Morus alba*, the white mulberry” [ZiemeKaimeng, section 06, 090–091. satırlarda, Çince öğretmek amacıyla Uygurcaya çevrilmiş metinde geçer.]. **Čüşüm Söğütñiñ Yürüñ Kasıķı** “Dut ağacının beyaz kabuđu”: *čüşüm söğüt-ning yurüng qasıq-ı* “Rinde vom Maulbeerenbaum” || “dut ağacının beyaz kabuđu” [Heilkunde I, 191. satır, tıp metni.].

³⁵³ Ayrıca bk. Ligeti, *LigetiVocabulaire*, s. 155.

³⁵⁴ bk. Zieme, *ZiemeKaimeng*, s. 82, 28. dionot.

³⁵⁵ Clauson, *ED*, s. 431.

³⁵⁶ Rachmati ve Clauson sözcüğün Turfan bölgesindeki güncel kullanımının *cücem/yücem* olduğunu aktarır. (Albert von Le Coq, *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan mit einer dort aufgenommenen Wörterliste* (Baessler-Archiv. Beiträge zur Völkerkunde, Beiheft 1), B.G.Teubner, Leipzig und Berlin, 1911, s. 89’dan aktaran Rachmati, *Heilkunde I*, s. 468; Clauson, *HDA*, s. 431.

³⁵⁷ Wilkens, *HDA*, s. 242.

3.55. devadar (Lat. *Cedrus deodara*, Sans. *devadāru*) “Himalaya sediri”.

devadar, dev(a)dar, devdaar, tevadar, div(a)dar ıgaç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. ve 4. metinler (*tivadar, divdaar*), DBTS I (Mz 202) (*deva[dar], [de]vadar*), DBTS II (U 5212 a-b (T.M. 308; exToch 403)) (Br. [+] *va dār = [de]wadar*), Uigurica IV (T III 84-40a, B) (*diwdar iyaç*), DKPAM (Mz 796) (*div(a)dar ıgaç*).

Etimoloji: **DBTS II:** Maue, sözcüğün Sanskritçe *devadāru*’ya dayandığını ve bununla birlikte Toh. B biçimlerinin son sesi koruması gerektiğini belirtir.³⁵⁸ **HDA:** *devdaar* → *devadar*³⁵⁹; *divdaar* † → *devdaar* → *devadar*³⁶⁰; *tivadar* † → *tevadar* → *devadar*.³⁶¹ *devadar* ~ *dev(a)dar* << Sans. *devadāru* “bir ağacın adı (*Cedrus deodara* (*Roxb.*) *Loundon*)), Sans. *dāru*’nun da eş değeri), (krş. Toh. B. *devadāru*).³⁶²

Devadar, Dev(a)dar, Devdaar, Tevadar “Himalaya sediri”: *tivadar* “Deodarholz” || “Himalaya sediri” [Heilkunde II, 3. metin, 71. satır, tıp metni.]; *divdaar* “Devdarholz”³⁶³ [Heilkunde II, 4. metin, 20. satır, tıp metni.]; *deva[dar], [de]vadar* (2 kez) “Cedrus deodara” [Sırasıyla DBTS I (Mz 202), 15 ve 24. satırlar, Yogaśataka, tıp metni.]; *[de]wadar* “Cedrus deodar” [DBTS II, U 5212 a-b (T.M. 308; exToch 403), b4, belirsiz bir tıp metninde, bir tarifte geçer.]; *diwdar iyaç* “Kiefernart” || “bir çam türü” [Uigurica IV (T III 84-40a, B), B, 22. satır, Budizm ile ilgili metin, Daśakarmapathaavadānamālā’da geçiyor.]; *div(a)dar ıgaç*³⁶⁴ “Pinus Devadāru” [DKPAM, Mz. 796, ön, 4067. satır, Budizm ile ilgili metin, Daśakarmapathaavadānamālā’da geçer.].

³⁵⁸ Maue, DBTS II, s. 386.

³⁵⁹ Wilkens, HDA, s. 247.

³⁶⁰ Wilkens, HDA, s. 248.

³⁶¹ Wilkens, HDA, s. 724.

³⁶² Wilkens, HDA, s. 247.

³⁶³ bk. *tivadar* maddesi. (Rachmati, Heilkunde II, s. 441.)

³⁶⁴ Terim, Uigurica IV’de de geçer.

3.56. dimitu “Lat. *Cedrus deodara*, Sans. *devadāru*) “çalı ardıcı”. bk.

ḳamatsun/ḳamtsun/ḳamsun maddesi.

dimitu ḳamatsun

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*dimitu? kamatsun*)³⁶⁵.

Etimoloji³⁶⁶: **HDA**: dimitu “bir ilaç adı (muhtemelen Sans. *devadāru* için değiştirilmiş; *Cedrus deodara* ,çalı ardıcı’); *dimitu kamatzun* dimitu, (yani) Hint sümbülü.³⁶⁷

Dimitu “çalı ardıcı”: dimitu kamatsun³⁶⁸ [UAY, 476, VII, 9b, 8-9. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.57. eken “bir çeşit bozkır otu”.

eken tozḡaḳı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Uigurica III (*igän tozḡaḳı*), DKPAM (*igne tozḡaḳı*).

Etimoloji: **ED**: Clauson, Uigurica III, s. 71, 1. satırda geçen *igän tozḡaḳı*’nın (=igen tozḡaḳı) Sanskritçe metinde “the pollen of maize cobs” anlamına geldiğini, *igen*’in anlamının bilinmediğini ve *ekin*’in yanlış okunmuş biçimi olabileceğini söyler. *tozḡaḳ*’ı ise *toz*- “powder” fiilinden getirir.³⁶⁹ **DKPAM**: Elmalı, sözcüğü Ehlers³⁷⁰’e dayanarak *igne* olarak verir ve bu sözcük ile Sans. *nigāṇa* “yanmış kurbandan çıkan duman” sözcüğü

³⁶⁵ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s.91, 32. satır: DYMYTW.

³⁶⁶ bk. *ḳamatsun/ḳamtsun/ḳamsun* maddesi, Etimoloji bölümü, Heilkunde II açıklaması.

³⁶⁷ Wilkens, HDA, s. 248.

³⁶⁸ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: *dimitu kamatsun*.

³⁶⁹ Clauson, ED, s. 573.

³⁷⁰ Ehlers, EhlersHandschriften II, s. 137.

arasında bir ilişki kurulabileceğini söyler.³⁷¹ **HDA:** igän † → *ekän*³⁷²; ekän “(bir çeşit) bozkır otu”³⁷³; tozgak “polen, çiçek tozu, toz, toprak”³⁷⁴.

Eken Tozgakı “Eken tozu”: igän tozıyaqı tǵ yinik bolup “dem Rohrkolben-Blütenstaub ähnlich leicht würde” || “hasır otu tozu gibi hafif olup” [Uigurica III, T I, D 7, arka, 1. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; igne tozgakı teg yinik bolup “iğne (ucu büyüklüğünde) çiçek tozu gibi hafif” [DKPAM, Mz. 698, arka, 1594 (01). satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.58. enetkek burçaķı “Hint bezelyesi”. bk. *burçaķ* maddesi.

3.59. fabhuake (Çin. *Fa Hua Jing* “Lotus Sutra”).

fabhuake, soğançıg körkle nom çeçeki atlıg vaphuaki sudur erdininiñ özeni

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT III (Ölmez-Röhrborn) HtPek 35 b (*fabhuake*), ZiemeEssenz, T III M 219.500 (U 3296) (*soğançıγ k[örklä] nom čäčäki atly vapx[ua]ki sudur ä[rđini]ning özäni*).

Etimoloji: **HT III (Ölmez-Röhrborn):** Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra’nın başlığı olan Çince *fa hua...jing*’in Sino-Uygurca transkripsiyonudur.³⁷⁵ **HDA:** fabhuake † → faphwake; fabhwake < Çin. *fa hua jing* (Geç Orta Çince *fa:p xhwa: kjiajŋ*) = Sans. *saddharmapuṇḍarīkasūtra*’nın başlığı³⁷⁶; vaphwake † → faphwake³⁷⁷; *sukançıg nom čäčäki at(ı)g faphwake sudur ärdiniñ özäni* “sevimli kanun çiçeği adlı Fa hua jing Sūtra mücevherinin esansı (bir metnin başlığı)³⁷⁸”.

³⁷¹ Elmalı, DKPAM, s. 255, 1594 numaralı açıklama.

³⁷² Wilkens, HDA, s. 296.

³⁷³ Wilkens, HDA, s. 252.

³⁷⁴ Wilkens, HDA, s. 736.

³⁷⁵ Ölmez ve Röhrborn, HT III (Ölmez-Röhrborn), s. 166.

³⁷⁶ Wilkens, HDA, s. 268.

³⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 840.

³⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 628.

Fabhuake “Saddharmapuṇḍarīkasūtra”: fabhuake “Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra” [HT III (Ölmez-Röhrborn), HtPek 35 b, 603 (26). satır, biyografide bir eserin başlığı olarak geçer.]. **Soğançığ Körkle Nom Çeçeki Atlı Vapḥuaki Sudur Erdiniñ Özeni**³⁷⁹ “Sevimli kanun çiçeği adlı Fa hua jing Sutra mücevherinin esansı”: soğançıy k[örklä] nom čäčäki atly vapḥ[ua]ki sudur ä[r dini]ning özäni “Essenz des ‘Liebliche, sch[öne] Dharma-Blume’ genannten Fa h[ua] jing-Sūtraj[uwels]” [ZiemeEssenz, T III M 219.500 (U 3296), sağ, (4) 2-(5) 3-(6) 4. satırlar, sūtra metninde eserin başlığı olarak geçer.].

3.60. *gai* “yavşan otu”. bk. *kamgak* maddesi.

gai

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Xuanzang IX-X (Barat) (*qamqaqıq qayıq*), Xuanzang IX (Aydemir) (*kamgakıg kayıg*).

Etimoloji: **Xuanzang IX-X (Barat)**: Barat, *qamqaqıq qayıq* ifadesinin Çince 蓬艾 [=peng ai]’nin karşılığı olduğunu belirtir ve *qay*’ın Çince ifadede geçen sözcüklerden herhangi birinin çevirisi olmadığını, belki de IX35a12’de geçen *qay* / Q’Y < “Jie 芥 “hardal” olabileceğini belirtir.³⁸⁰ **Xuanzang IX (Aydemir)**: kamgak+ıg kay+ıg’ın Çince *peng ai*’nin karşılığı olduğunu, (*peng* “Durrwurz, Berufkraut”; *ai* “mugwort, artemisia, or any plant from which moxa is obtained”) Aydemir, Barat’ın *kamgakıg kayıg* ifadesini “salt-wort” olarak çevirmesinin yetersiz olduğunu ve İngilizce “salt-wort”un sadece *kamgak*’ın tercümesi olduğunu belirtir. Barat’ın yukarıda *qay*’ın *jie (zi)* “hardal tohumu” önerisinin semantik sebeplerle mümkün olmadığını, Barat’ın önerdiği sözcüğün *jia zi*’nin Eski Türkçeye *kaitsi* biçiminde girdiğini aktarır.³⁸¹ **HDA**: kay † → gai³⁸²; gai < Çin. *ai* (Geç Orta Çince *ηaj*) “yavşan otu, misk otu”³⁸³

³⁷⁹ bk. *çeçek* maddesi.

³⁸⁰ Barat, Xuanzang IX-X (Barat), s. 332.

³⁸¹ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), ss. 412-413.

³⁸² Wilkens, HDA, s. 349.

³⁸³ Wilkens, HDA, s. 270.

Ğai “Yavşan otu”: qamqaqıq qayıq “salt-wort” || “dikenli çöven” [Xuanzang IX-X (Barat) IX 33 a (B97 a+ B 68a), 19 (7). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; kamgakıg kayıg “Salzkrauts und des [gemeinen] Beifußes(?)” || “dikenli çöveni ve yavşan otunu” [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 97a + HtPek 68a), 1748 (20). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.61. gosar/gösar/gavsar/gausar çintan, k'ws' r cynt' n “Goşırşa sandal ağacı”. bk.

çintan maddesi.

3.62. granti (Lat. *Acorus calamus*, Sans. *granthā*) “azakeğeri”.

granti

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*kanati*).

Etimoloji: **HDA**: kanati † → °*granti*³⁸⁴; °*granti* << Sans. *granthā* (Sans. *şad-granthā*’nın kalan kısmı) “azakeğeri (*Acorus calamus*)”.³⁸⁵

Granti “Azakeğeri”: kanati [Heilkunde II, 3. metin, 178. satırda, tıp metninde geçer.].

3.63. hoitse (Lat. *Sophora japonica*) “akasya”. krş. *piçum(a)nt*.

hoy tsi, hoytsi, haitse sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT X (Tezcan) (*ğaytsı sögüt*), TT VIII, A, T II S 52, (Br. *ho ytsi* = *hoytsi*), (DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (Br. *ho-y ts[]* = *hoy ts[ı]*), ZiemeKaimeng (*hoytsi*).

Etimoloji³⁸⁶: **DBTS I**: Sans. *picumanda* (=nimba = *arişta*) “Azadiracta indica, Juss., ‘Neem ağacı’”. Uyg. *hoy tsi* < Çin. *huai tzü*, Eski Çince *yuâi tsi* “*Sophora japonica*”

³⁸⁴ Wilkens, HDA, s. 328.

³⁸⁵ Wilkens, HDA, s. 275.

³⁸⁶ Sözcüğü okuma denemeleri ve literatür için bk. Zieme, ZiemeKaimeng, s. 81.

(Maue, DBTS I, s. 6). **HDA:** hoitse < Çin. *huai zi* (Geç Orta Çince *xñwa:j tsz*) “akasya (*Sophora japonica*) (Sans. *picumanda* = *Azadirachta indica*, Juss.’un eş değeri); kağıt (→ *haitse*); *haitse* söğüt “Japon soforası”; *hoitse* söğütlüg yazı “akasya ovası (bir yer adı)”; hoytsı (Br.) → *hoitse*³⁸⁷; kuytsı † → *hoitse*³⁸⁸; *haitse* → *hoitse*³⁸⁹; kaytsı † → *haitse*³⁹⁰; kaitsı † → *haitse*; kaitsı † → *haitse*³⁹¹.

Hoitse “*Sophora japonica*”: hoy ts[1] “*Sophora japonica*” [DBTS I, Mz 684 (T III M 140), 2. satırda, Brahmi yazısıyla, Sanskritçe-Uygurca çift dilli vinaya metninde geçer.]; hoytsı “*Orchidee* (?)” [TT VIII, A, T II S 52, 39. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; hoytsı “*Sophora japonica*” [ZiemeKaimeng, section 06³⁹², 90. satırda, Çince öğretmek amacıyla Uygurcaya çevrilmiş metinde geçer.].

Haitse Sögüt: qaytsı söğüt^{393, 394} [HT X (Tezcan), 45 b, 48. satırda geçer.].

3.64. *huma* (Çin. *hu ma*) “keten”.

huma yağı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*qum-a yay-i*).

Etimoloji: **Heilkunde I:** Arat, sözcüğün Çince *hu ma* “Hemp of the Hu”dan geldiğini, Çinlilerin *hu ma*’yı *Sesamum indicum* (Fam. Pedaliaceae) ve *Linum usitatissimum* (Fam. Linaceae) olmak üzere iki farklı bitkiyi tanımlamak için kullandıklarını belirtir³⁹⁵ ve *qum-a yay-i*’nin “keten yağı” anlamına gelebileceğini belirtir.

³⁸⁷ Wilkens, HDA, s. 281.

³⁸⁸ Wilkens, HDA, s. 434.

³⁸⁹ Wilkens, HDA, s. 277.

³⁹⁰ Wilkens, HDA, s. 350.

³⁹¹ Wilkens, HDA, s. 320.

³⁹² Yazma bilgileri için bk. Zieme, ZiemeKaimeng, ss. 75-76.

³⁹³ Sözcük, Tezcan tarafından anlamlandırılmamıştır. Maue, *q’y*’in *qwy* biçiminde okunması gerektiğini ve *tsy*’nin de Çin. *huai*’nin karşılığı olduğunu belirtir ve Tib. *hva cha* “*Sophora japonica*” ile karşılaştırır (Maue, DBTS I, s. 6, 31. dipnot). Zieme ise her yazımın da Uygurcada mevcut olduğunu ifade eder (Zieme, ZiemeKaimeng, s. 81).

³⁹⁴ bk. Barat, Xuanzang IX-X (Barat), s. 339, X1b, 20: *qay tsi söğütlär*.

³⁹⁵ Laufer, Laufer (Sino-Iranica) s. 288’den aktaran Rachmati, Heilkunde II, s. 467.

HDA: huma < Çin. *hu ma* (Geç Orta Çince *xhuǎ ma*; Yuan: *xu' ma'*) “keten (*Linum usitatissimum*) (→ *huba*); *huma yağı* “keten yağı”³⁹⁶; *huba* < Çin. *hu ma* (Geç Orta Çince *xhuǎ ma*; Yuan: *xu' ma'*) “bir ritüel yemeği, pirinç ve susamdan (Sans. *krsara*) yapılan bir püre (→ *huma*)³⁹⁷.

Huma Yağı “Keten Yağı”: qum-a yay-ı “Leinöl” || “keten yağı” [Heilkunde I, 64. satırda, tıp metninde geçer.].

3.65. *hyar* “hıyar”.

sirke hyar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT V (ZiemeManichäisch) (*xyar*).

Etimoloji: **BTT V (ZiemeManichäisch):** *xyar* < YF *xiyār* “salatalık”.³⁹⁸ **HDA:** *hyar* < YF *xiyār* “hıyar”; *sirkä hyar* “kornişon, hıyar turşusu”.³⁹⁹

Sirke Hyar “Kornişon, hıyar turşusu”: *sirkä xyar* “Essig-Gurken” || “hıyar turşusu” [BTT V, ZiemeManichäisch, 34, U 6069, (748) 5. satırda, Manihaizm metninde geçer.].

3.66. *ikşu* (Sans. *ikṣu*) “şeker kamışı”.

‘ykšw q’myš

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT IX (Maitri) (*‘ykšw q’myš*).

Etimoloji: **BTT IX (Maitri):** *‘ykšw* < ? < Sans. *ikṣu* “şeker kamışı”.⁴⁰⁰ **HDA:** *ikšu* < Toh. B *ikṣṣu* < Sans *ikṣu* “şeker kamışı”; *ikšu kamış* “şeker kamışı”.⁴⁰¹

³⁹⁶ Wilkens, HDA, s. 283.

³⁹⁷ Wilkens, HDA, s. 282.

³⁹⁸ Zieme, BTT V (ZiemeManichäisch), s. 79; detaylı bilgi için bk. s. 70, 748. not.

³⁹⁹ Wilkens, HDA, s. 285.

⁴⁰⁰ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt: 1, s. 205.

⁴⁰¹ Wilkens, HDA, s. 302.

İkşu Kamış “Şeker kamışı”: ‘ykšw q ‘myš “Schilfrohr” || “şeker kamışı [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 82. XXV, 5=Nr. 25, ön, 18. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]

3.67. imiti/amade (Lat. *Phyllanthus emblica*, Linn. veya *Emblica officinalis*, Sans.

āmalaka) “Emblica bitkisi”.

imiti, imta, imde, ’m’dy yymyš

Eski Uygur Türçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. ve 4. metinler (*imiti*); DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (Br. *i mi ti* = *imiti*) Br. *i mdhā/e* = *imta*); TT VIII, T II S 49 (*mδaṃ* = MaueVāgbhaṭa’da [*i*]mde), BTT IX (Maitri) (’m’dy yymyš).

Etimoloji⁴⁰²: **UW**: Röhrborn sözcüğü *amade*/'M'DY << Sans. *āmada*-“Asparagus racemosus”? olarak vermiştir.⁴⁰³ UW (Bd. II/1)’de *amadi*/'M'DY < geç Soğd. *’ mδy. “bir ağaç adı, *Phyllanthus emblica*”: a. yemiş “die Amade-Frucht” [=Amade meyvesi] Maitr 149 v. 24.⁴⁰⁴ **HDA**: *amade* < Soğd. ’mδ’y ~ *’mδy (bk. Soğd. ’mδ’k) < Sans. *āmalaka*. “Bir ağaç adı veya şifalı bir bitkinin adı = *Emblica bitkisi* (Sans. *āmalaka* eş değeri = *Phyllanthus emblica*, Linn. veya *Emblica officinalis*; Sans. *dhātrī*’nın da eş değeri” (bk. Toh. B. *amalāk*, Mo. *imiti*.) (→*imiti*)⁴⁰⁵; *imiti* → *amade*⁴⁰⁶; [*i*]mde (Br.) → *imiti*⁴⁰⁷. **MaueVāgbhaṭa**: Sözcüğün metindeki sıralaması vasıtasıyla *dhātrī* “*Phyllanthus emblica*, *emblic myrobalan*” olduğu söylenebilir ve bu sözcük Uygurcada *ııııdı* biçiminde de geçer.⁴⁰⁸ **MaueEinigeUigurischeWörter**: Maue, Heilkunde II, 1. metin, 22. satır ve 4. metin, 14. satırlarda geçen okumaları *ııııdı*; DBTS I (Mz 190/T III 114), 1. satır ve TT VIII, I, T II, S 49, 13. satırdaki okumaları ise *ııııda* biçiminde düzeltir ve buralarda geçen <d₁>’in işaretlenerek yazımının Soğdcada sedalılığı gösterdiğini,

⁴⁰² Etimoloji ve diğer literatür bilgisi için bk. Wilkens, UW (Bd. III/1), *imiti* maddesi.

⁴⁰³ Röhrborn, UW, s. 115.

⁴⁰⁴ Röhrborn, UW (Bd. II/1), s. 123.

⁴⁰⁵ Wilkens, HDA, ss. 41-42.

⁴⁰⁶ Wilkens, HDA, s. 305.

⁴⁰⁷ Wilkens, HDA, s. 288.

⁴⁰⁸ Maue, MaueVāgbhaṭa, s. 136, v1 [*i*]mde notu.

sözcüğün ilk olarak *imiti* yazımıyla iki kez geçtiği Heilkunde II'nin yayımlandığı dönemde *t* yazımının *d* sesini de karşılayabileceğinin henüz tartışmaya açılmadığını belirtir. Uygurca <*i*>'nin, Soğdca [i]'yı verdiği için sözcüğün transkripsiyonunun *imde* biçiminde yapılması gerektiğini belirten Maue, Uygurca biçimlerde *-md-* konsonant birliğinin bozulması için geçerli bir sebep olmadığını, bu durumun *triphalā*'ya⁴⁰⁹ dahil olan diğer iki Myrobalan türünün de üç heceli olması sebebiyle meydana gelmiş bir benzeşme olabileceğini belirtir.⁴¹⁰

İmiti/Amade⁴¹¹ “*Emblica Officinalis*”: *imiti* “*Crataegus pinnatifida*”⁴¹², [Heilkunde II, 1. metin, 22. satır ve 4. metin, 14. satırlar, tıp metni.]; *imiti* “*Phyllanthus emblica*” [DBTS I (Mz 684/T II M 140), 1. satır, Brahmi yazısıyla, Sanskritçe-Uygurca çift dilli vinaya metninde geçer.]; *imta*⁴¹³ [DBTS I (Mz 190/T III 114), 1. satır, Brahmi yazısıyla, tıp metni.]; *mḍam* (= MaueVāgbhaṭa'da [i]/*mde*) [TT VIII, I, T II, S 49, 13. satır, Brahmi yazısıyla, tıp metni.]. **Amadi Yemiş** “*Amade* meyvesi”: ”m'dy yymyş “<? Mango (?)”⁴¹⁴ [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 149. XV (?), ?=Nr. 50, arka ?, 24. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

⁴⁰⁹ bk. alt.

⁴¹⁰ Maue, *MaueEinigeUigurischeWörter*, ss. 299-304.

⁴¹¹ *Terminalia chebula* (EUT *arire*), *Emblica officinalis* (EUT *imde*) ve *Terminalia balerica* (EUT *virire*) bitkileri, *triphalā* “üç meyve” olarak anılıp birlikte üçleme olarak Sanskritçe kutsal metinlerden oluşan *Ṛgveda*'da da geçmektedir ve bu terimlerin tıp bilimi açısından birbirleriyle olan bağlantıları üzerine deliller mevcuttur. Bununla birlikte bu terimler muhtemelen başka dillere de birlikte geçmişlerdir ve aynı kaynak dilden birlikte alıntılanmışlardır (*Ensemble Hypothese*). Uygurca, Toharca, Soğdca ve Moğolca terimler *Terminalia chebula*'yı karşılayan sözcüklerde ilk seste gırtlaksı olmayan *h*'nin muhafaza edilmesi ve *Terminalia balerica*'yı karşılayan sözcüklerde söz başında *vi-*'nin muhafaza edilmesi özellikleri sebebiyle aynı grup altında toplanabilir (Maue, *MaueEinigeUigurischeWörter*, ss. 299-301.).

⁴¹² Arat, sözcüğü Moğol geleneğine dayanarak “*Crataegus pinnatifida*” olarak anlamlandırır (Rachmati, Heilkunde II, s. 435). Maue ise sözcüğün *Crataegus* cinsiyle bağlanmasının Moğol geleneği açısından doğru olduğunu ancak genel kanıyla örtüşmediğini; *imiti*'nin *Emblica*'yı mı karşıladığının yoksa yeniden yorumlama neticesinde *Crataegus*'a mı karşılık geldiğinin belirsiz olduğunu söyler (Maue, DBTS I, s. 5).

⁴¹³ Maue sözcükle ilgili düştüğü 6. dipnotta eğer *imta*, *im*'in lokatif hâli ekli biçimiye, *im* sözcüğü *am* “*pudenta muliebria*”nın başka bir biçimi olabilir, aksi takdirde *im*'in şimdiye kadar kayda geçmemiş bir drogün başlangıç bölümü olabileceğini bildirir (Maue, DBTS I, s. 187).

⁴¹⁴ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 12.

3.68. indirahast (Lat. *Bletilla hyacinthina* Rchb. f. veyahut *Bletilla striata*, Thunb., Sans. *indrahasta*).

'YNDYR'Q'SDW indirahast, indirahastu indirahast, indrahast

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad nüshası) ('YNDYR'Q'SDW indirahast), Drogen I (Mainz 144) ([ind]rahast), Drogen I (U 3244) (indrahast), Drogen I (U 3148) (indr(a)h(a)st), UAY (indrahastu indirahast).

Etimoloji: **Drogen I**: Uygurca transkripsiyonun Sans. *indrahasta*'ya beklenenden fazla benzer olması, sözcüğün Uygurcaya yabancı sözcük olarak girmiş olduğunu ve sözcüğün I-tsing'in metninde de saptandığının göstergesidir. İthal drog olan *Bletilla hyacinthina*, Rchb. f. (bir tür orkide); *Bletilla striata*, Thunb.'un Orta Asya'ya yabancı bir isimle geldiğinden şüphe etmeye gerek yoktur.⁴¹⁵ **HDA**: intrahast → *indirahast*⁴¹⁶; indirahasdu → *indirahast*; indirahast << Sans. *indrahasta* bir orkide türü (*Bletilla hyacinthina* Rchb. f. veyahut *Bletilla striata*, Thunb.) (bk. Moğ. *indiraqasta*)⁴¹⁷. **UW (Bd. III/1)**: indirahast / 'yndyr' q'zt "bir ilaç adı (*Bletilla hyacinthina* Rchb. f. veyahut *Bletilla striata*, Thunb.); Drogen I, 24. satırda Çin. eş değeri 白芨 *bai ji*, drogların sayıldığı listede.

418

İndirahastu İndirahast "Bletilla": 'YNDYR'Q'SDW indirahast "Bletilla" || "bir orkide türü" [Drogen I, Leningrad nüshası, 24. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; indirahastu indirahast < Sans. *indrahasta* [UAY, 475 (VII. 9a), 24. satırda, satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.] **İndrahast** "Bletilla": [ind]rahast "Bletilla" || "bir orkide türü" [Drogen I, Mainz 144 (T II 851/VII), arka, 7. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; indrahast "Bletilla" || "bir orkide türü" [Drogen I, U 3244 (T III M 131), arka, 2. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; indr(a)h(a)st "Bletilla" || "bir orkide

⁴¹⁵ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 88; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 202.

⁴¹⁶ Wilkens, HDA, s. 308.

⁴¹⁷ Wilkens, HDA, ss. 306-307.

⁴¹⁸ Wilkens, UW (Bd. III/1), *indirahast* maddesi. (Sözcüğün geçtiği eserler ve okuma düzeltmeleri de bu maddede yer alır.)

türü” [Drogen I, U 3148 (T III [M] 118), ön, 7. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.69. isiz.

isiz, isiz ıgaç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*issiz*), DBTS I (Mz 204) (*[vr]ṣabho*’nun karşılığı, Br. *i si-z i γā-c=isiz ıgač*).

Etimoloji: **DBTS I:** Maue, *vrṣabha*’nın anlamının belirsiz olduğunu, *vrṣaka*’nın eş anlamlısı ya da yanlış yazılmış biçimi olup olmadığını sorgular.⁴¹⁹ **HDA:** *issiz* → *isiz*; *isiz* “bir ağacın adı”; *isiz ıgač* “isiz ağacı”.⁴²⁰

İsiz: *issiz* [Heilkunde II, 3. metin, 121. satırda, tıp metninde geçer.]; **İsiz İgaç:** *isiz ıgač* [DBTS I (Mz 204), 14, a, sağ, 8. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.].

3.70. jim.

jim uruğı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler⁴²¹:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*z-um uruğı*)

Etimoloji⁴²²: **HDA:** *zum* † → *žum* → *žim*; *žum* → *žim*; *žim* “şifalı bir bitkinin adı (Sans. *arjaka*)”.⁴²³

Jim uruğı: *z-um uruğı* [Heilkunde II, 3. metin, 37. satırda, tıp metninde geçer.].

⁴¹⁹ Maue, DBTS I, s. 118 ve bk. 10. dipnot.

⁴²⁰ Wilkens, s. 312.

⁴²¹ Maue, DBTS II, s. 239, r4 Nr. 5 açıklaması.

⁴²² bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 91, Nr. 15’deki açıklama.

⁴²³ Wilkens, HDA, s. 929.

3.71. jimba (Lat. *Azadirachta indica*, Sans. *nimba*, Çin. *lin po*) “neem ağacı”. bk.

katırğan.

jimba katırğan tüş, jimba katırğan uruğı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ShōgaitoAbhidarma (2014) (*žimba qatırğan uruğ-ı, ž-imba qatırğan tüş*).

Etimoloji: **ShōgaitoAbhidarma (2014):** žimba < Çin. 賃婆 (Orta Çin. niəm-bua), bir ağaç adı olan Sans. nimba-(bīja)’ya karşılık gelir.⁴²⁴ **HDA:** žimba < Çin. *lin po* (Geç Orta Çince *nrim` phua*) < Sans. *nimba* “neem ağacı (*Azadirachta indica*)”; *žimba katırğan tüş* “Nimba, Neem ağacının meyvesi”⁴²⁵; katırğan “Sans. *nimba* (*Azadirachta indica* = Neem ağacı)’nın da eş değeri”⁴²⁶. (bk. *katırğan* maddesi.)

Jimba Uruğı “Neem ağacının tohumu”: žimba qatırğan uruğ-ı “seed of the nimba” || “nimba tohumu” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R10’de, abhidharma metninde geçer.]. **Jimba Tüş** “Neem ağacının meyvesi”: žimba katırğan tüş “fruit of the nimba” || “nimba meyvesi” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R20’de, abhidharma metninde geçer.].

3.72. jivak (Lat. *Pentaptera tomentosa*, Sans. *jīvaka*).

jivak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VIII, T II Y 3 (Br. *ji va k=jivak*), DBTS II (Br. *ji va-k=jivak*).

Etimoloji: **TT VIII:** jivak: *jivaka* “bir tür tıbbî bitki”.^{427, 428} **HDA:** jivak (Br.) << Sans. *jīvaka* “bir bitkinin adı (*Pentaptera tomentosa*) (bk. Toh. B *jīvaka, jivaka*).⁴²⁹

⁴²⁴ Shōgaito, ShōgaitoAbhidarma (2014), s. 196, 35R20 numaralı açıklama.

⁴²⁵ Wilkens, HDA, s. 929.

⁴²⁶ Wilkens, HDA, s. 345.

⁴²⁷ Gabain, TT VIII, s. 91.

⁴²⁸ krş. Maue, DBTS II, s. 389, v31. dipnot.

⁴²⁹ Wilkens, HDA, s. 316.

Jivak “Pentaptera tomentosa”: jivak “jivaka” [TT VIII, , T II Y 3, v 31. satırda, tıp metninde geçer.]; jivak [DBTS II, Ch / U 7610 (T II Y 3), v 31. satırda, tıp metninde geçer.].

3.73. **k(a)lpavrakş** (Sans. *kalpavṛkṣa*) “dilek ağacı”.

kalpavarkaş, k(a)lpavrakş sögüt, kalpav(a)rkaş sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*kalpavarkaş*), FragDKPAM-I (Blatt 4) (*k(a)lpavrakş sögüt*), ZiemeBegegnungen (*kalpavrkaş sögüt*).

Etimoloji: **HDA**: kalparvaş → *k(a)lpavrakş*; kalpavarkaş → *k(a)lpavrakş*; kalpavirikş → *k(a)lpavrakş*; kalpavrkaş → *k(a)lpavrakş*; *k(a)lpavrakş* < Toh. A *kalpavṛkṣā* < Sans. *kalpavṛkṣa* “dilek ağacı” (bk. Moğ. *galbavaragş ~ galbavaraş*) (→ *kilparvr(a)kšu*); *kalpavirikş sögüt* “Kalpavṛkṣa ağacı”.⁴³⁰ *kilpar-vakšu* † → *kilparvr(a)kšu*; *kilparvr(a)kšu* < Toh. A *kalpavṛkṣā* < Sans. *kalpavṛkṣa* “dilek ağacı” (→ *k(a)lpavrakş*); *kilpar-vakšu ulug* ı “Kalpavṛkṣa büyük ağacı”.⁴³¹

K(a)lpavrakş “Dilek ağacı”: kalpavarkaş [UAY, 685 (BE. 4b), 5. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *k(a)lpavrakş sögüt* “kalpavṛkṣa-Baum” || “kalpavṛkṣa ağacı” [FragDKPAM-I Blatt 4, 127 (15). satırda, Budizm ile ilgili metin, Daśakarmapathaavadānamālā, Hami nüshasına ait parçada geçer.]; kalpavrkaş sögüt “kalpavṛkṣa-Bäume” || “kalpavṛkṣa ağacı” [ZiemeBegegnungen, G, Ch/U 6834 + Ch/U 6087 (T II Y 59) + Ch/U 6864, ön, 18. satırda, Çince metne dayanan Mahāyāna Mahāparinirvāṇasūtra parçalarında geçer.].

3.74. **k(a)ranç** “Hint kayın ağacı”

k(a)ranç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Helkunde II, 3. metin (*kranč*)⁴³².

⁴³⁰ Wilkens, HDA. s. 324.

⁴³¹ Wilkens, HDA, s. 380.

⁴³² Dizinde *kränč*. (Rachmati, Heilkunde II, s. 443.)

Etimoloji: **HDA**: kranč † → k(a)ranč⁴³³; k(a)ranč << Sans. karañja “Hint kayın ağacı (*Pongamia pinnata*, Linn.)”⁴³⁴.

K(a)ranč “Hint kayın ağacı”: kranč [Heilkunde II, 3. metin, 173. satırda, tıp metninde geçer.].

3.75. **ķaitse evini** “hardal tohumu”. krş. *sirizavu*.

ķaitse evini

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Xuanzang IX-X (Barat) (*qamqaqiq qayiq*), Xuanzang IX (Aydemir) (*kamgakıg kayıg*).

Etimoloji: **Xuanzang IX-X (Barat)**: *qay tsi/Q'YTSY* < Jie Zi 芥 (子) “mustard seed”.⁴³⁵ **Xuanzang IX (Aydemir)**: *kaitsi ävini*: Çin. *jie* 芥’nin karşılığıdır ki bu sözcük de jie zi 芥子 “mustard seed; a Buddhist measure of length” (Sans. *sarşapa*)’nın kısaltmış biçimidir.⁴³⁶ **HDA**: *ķaitse* < Çin. *jie zi* (Geç Orta Çince *kja:j`tsz`*) “hardal (DLT *kıçı*, OM *kiči*)”; *tsz`*) hardal (DLT *kıçı*, OM *kiči*); *ķaitse ävini* “hardal tohumu”.⁴³⁷; *kaitsi* † → *ķaitse*⁴³⁸; *kay tsi* † → *ķaitse*⁴³⁹.

Ķaitse Evini “Hardal tohumu”: *qay tsi*⁴⁴⁰ “mustard seed” || “hardal tohumu” [Xuanzang IX-X (Barat) IX 35 a (B99a + B70a), 12. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; *kaitsi ävini* “Senfkörner (Sans. *sarşapa*)” || “hardal tohumu” [Xuanzang IX (Aydemir), HtPek 99a + HtPek 70a, 1850 (13). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

⁴³³ Wilkens, HDA, s. 416.

⁴³⁴ Wilkens, HDA, s. 335.

⁴³⁵ Barat, Xuanzang IX-X (Barat), s. 334.

⁴³⁶ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 428.

⁴³⁷ Wilkens, HDA, s. 319.

⁴³⁸ Wilkens, HDA, s. 320.

⁴³⁹ Wilkens, HDA, s. 349.

⁴⁴⁰ IX33a, 19. satırdaki *qamqaqiq qayiq* için bk. *gai* “yavşan otu” maddesi, etimoloji bölümünde Xuanzang IX (Aydemir) açıklaması.

3.76. kakola (Lat. *Amomum medium*; Sans. *kakola*) “siyah kakule”.

kakola

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin.

Taranan metinlerde *kakola* terimine sadece Heilkunde II’de rastlanmıştır. Güran, Heilkunde II’deki örnek için bölgede kullanılan cinslerin kaynağı göz önüne alınınca *Amomum medium*’un güncel taksonomik literatürde *Amomum subalatum* olarak geçen cins ile uyumlu olması gerektiğini ve Türkiye Türkçesinde *kakule*’nin zencefilgiller ailesinden *Elettaria* ve *Amomum* cinslerini kapsayan bitkilere verilen genel ad olduğunu belirtir.⁴⁴¹ Nişanyan sözcüğün Türkiye Türkçesindeki kökenini Arapça *kāḳulla(t)* قاقلة olarak verir⁴⁴² ve Alkayış bu görüşü yineler.⁴⁴³

Etimoloji: **HDA:** kakula † → *kakola*; *kakola* < Sans. *kakola* “siyah kakule” (bk. Moğ. *gagula*, Tib. *ka ko la*).⁴⁴⁴ **DTS:** Sözcüğün kökeni DTS’de Sanskritçe *kakkola* olarak gösterilmiştir.⁴⁴⁵

Kakola “Kakule”: kakula “*Amomum medium*” [Heilkunde II, 1. metin, 5. satır, tıp metni.].

3.77. amatsun/amtsun/amsun (in. *gan song*) “Hint smbl”. bk. *dimitu* maddesi.

amsun, DMYTW amtsun, dimitu amatsun

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 2. metin (*qamsun*), UAY (*dimitu? kamatsun*), Drogen I (Leningrad nüshası) (*DMYTW kamatsun*).

⁴⁴¹ Güran, GüranETT, s. 117.

⁴⁴² <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kakule>, (25. 12. 2021).

⁴⁴³ Fatih Alkayış, **Türkiye Türkçesinde Bitki Adları**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007, s. 11.

⁴⁴⁴ Wilkens, HDA, s. 320.

⁴⁴⁵ Надеяев, DTS, s. 288.

Etimoloji: **Heilkunde II:** *qamsun*: Altun Yaruk'taki drogların sayıldığı listede geçen (Petersburg = *qamatzun*; Berlin = *qamtsun*), Çince çevirisi *kan-sung* “süße Kiefer” olan Uygurca transkripsiyonlu Sans. *dimitu* sözcüğüne karşılık gelir ve muhtemelen *qamsun*, *qamatzun* ve *qamtsun* aynı kavramı ifade eder. *ts* = *s* için Heilkunde I, 146. dipnot, *tsun* ve *sun* sözcüklerine bakınız.⁴⁴⁶ **Drogen I:** *kamtsun* “Narde” [=Hint sümbülü”. Sözcük, Rachmati'nin de belirttiği gibi Çince *kan sung*'dan alıntılanmıştır.⁴⁴⁷ **AY VII (Çetin):** Çetin, Sanskritçe metinde *śāmyaka* olan sözcüğün Çince metinde *devadāru* sözcüğünün karşılığı olan *gāng sōng* sözleriyle karşılandığını, Uygurca metinde de Çince metne uygun olarak *dimitu* sözcüğünün kullanıldığını belirtir.⁴⁴⁸ **HDA:** *kamatzun* → *kamtsun*⁴⁴⁹; *kamsun* → *kamtsun*; *kamtsun* < Çin. *gan song* (Geç Orta Çince *kam shywŋ*) “Hint sümbülü”.⁴⁵⁰

Ḳamatsun/Ḳamtsun/Ḳamsun “Hint sümbülü”: *qamsun* [Heilkunde II, 2. metin, 83. satırda, tıp metninde geçer.]; DMYTW *kamtsun* [Drogen I, Leningrad nüshası, 33. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *dimitu kamatsun* [UAY, 476, VII, 9b, 8-9. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.] .

3.78. ḳamḡaḳ (Lat. *Salsola collina*) “dikenli çöven; kuzu sarmaşığı” bk. *gai* maddesi.

ḳamḡaḳ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT I (HazaiZiemeJin'ganjin) (*ḳamyäq*), HT VII (Röhrborn) (*kamgak*), HT VIII (Röhrborn) (*kamgak*), Xuanzang IX-X (Barat) (*qamqaqīq qayīq*), Xuanzang IX (Aydemir) (*kamgakıg kayıg*).

Etimoloji: **ED:** *kamḡa:k*: Clauson, *kam-* eyleminden türemiş isim olarak gösterdiği sözcüğün anlamını -kelimesi kelimesine- “sürekli zemine fırlatmak (ya da fırlatılmak?)” anlamına geldiğini ve tohumları ya da kendisi rüzgarda uzun mesafeler kat

⁴⁴⁶ Rachmati, Heilkunde II, s. 437.

⁴⁴⁷ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s.94

⁴⁴⁸ Çetin, AY VII (Çetin), s. 204.

⁴⁴⁹ Wilkens, HDA, s. 326.

⁴⁵⁰ Wilkens, HDA, s. 327.

eden çeşitli bitkiler için kullanıldığını belirtir.⁴⁵¹ **Xuanzang IX (Aydemir):** Aydemir, HT’de görülen q’ m q’ q’ imlâsının ikincil olduğunu, bu durumun belki de son ses pozisyonunda bulunan –k sebebiyle meydana geldiğini belirtir: kamgak > kamkak.⁴⁵² **HDA:** kamgak “dikenli çöven (*Salsola collina*); kuzu sarmaşığı; *kamgak kay* “dikenli çöven ve misk otu”; *kamgak küli* “(tıp) dikenli çövenin külü”⁴⁵³; kamkak † → *kamgak*⁴⁵⁴.

Ƙamƙaƙ “Dikenli çöven ve misk otu”: qamqāq “erigeron acris” [BTT I, HazaiZiemeJin’ganjin, T III 84-48 (U 3144), sağ, (10) 2. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; kamgak [HT VII (Röhrborn), 1974 (4). satırda geçer.]; kamgak [HT VIII (Röhrborn), 0188 (3.) satırda geçer.]; qamqaqīq qayīq “salt-wort” || “dikenli çöven” [Xuanzang IX-X (Barat) IX 33 a (B97 a+ B 68a), 19 (7). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; kamgakıg kayıg “Salzkrauts und des [gemeinen] Beifußes(?)” || “dikenli çöveni ve yavşan otunu” [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 97a + HtPek 68a), 1748 (20). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.79. kantik (Sans. *kañtaka*) “diken”.

temir kantik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: YakupAparimitāyus (*temir kantik*).

Etimoloji: **HDA:** kantik << Sans. *kañtaka* “büyük diken, diken”⁴⁵⁵; (*tāmir*’in alt maddesi) *tāmir kantik* “demir diken”⁴⁵⁶

Kantik “Diken”: tāmir kantik “eiserne Stachel”⁴⁵⁷ || “demir diken” [YakupAparimitāyus, (Ch/U 8066), E05’te, tantrik metin parçasında geçer.].

⁴⁵¹ Clauson, ED, s. 627.

⁴⁵² Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 412; ayrıca bk. *gai* maddesi, etimoloji, Xuanzang IX-X (Barat) ve Xuanzang IX (Aydemir) açıklamaları.

⁴⁵³ Wilkens, HDA, s. 326.

⁴⁵⁴ Wilkens, HDA, s. 327.

⁴⁵⁵ Wilkens, HDA, s. 330.

⁴⁵⁶ Wilkens, HDA, s. 693.

⁴⁵⁷ Zieme, *tāmir kantik*’in gerçekten “demir diken” anlamına gelip gelmediğinin kesin olmadığını, bununla birlikte Eski Uygur Türkçesinde k’ntyk biçiminde yazılan ve “çan” anlamına gelen sözcüğün yaygın

3.80. kantikar / k(a)ntakari (Lat. *Solanum virginianum*, Sans. *kaṇṭakārī*).⁴⁵⁸

kantikar, kntakari

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: (Heilkunde II, 1. ve 3. metin) ([*kan*]/*tikar, kantikar, kntakari*).

Etimoloji: **Heilkunde II:** *kantikar* = Sans. *kaṇṭakārī* “*Solanum xanthocarpum*”.⁴⁵⁹

HDA: k(a)ntakari << Sans. *kaṇṭakārī* (muhtemelen Toh. B *kaṇḍakāri* üzerinden ödünçlenilmiştir) “gelbbeeriger Nachtschatten, Thai-Aubergine || *kantikar* (*Solanum virginianum*) (Sans. *kaṭamkaṭerī*’nin eş değeri) (→ *kantikar*); *kantikar* << Sans. *kaṇṭakārī* “*kantikar*” (→ *k(a)ntakari*).⁴⁶⁰

Kantikar “*Solanum virginianum*”: [*kan*]/*tikar* Ivan “*Solanum xanthocarpum-Mixtur*” || “*Solanum xanthocarpum-karışımı*” [Heilkunde II, 1. metin, 51. satır, tıp metni.]; *kantikar* “*Solanum xanthocarpum*” [Heilkunde II, 1. metin, 51. satır, tıp metni.].

K(a)ntakari: *kntakari* [Heilkunde II, 3. metin, 173. satır, tıp metni.].

3.81. kapir (Lat. *Cinnamomum camphora*, Sans. *karpūra*).

kapir, k'pyr

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maytrisimit (1976) (*krbir*), BTT IX (Maitri) ([*'*]/ *pybws*).

Etimoloji: **Maytrisimit (1976);** *krbir* < Sans. *karavira* “güzel kokulu *oleander*”⁴⁶¹; *k'pyr* < Sans. *karpūra* “*Kampf*er” [=kâfur ağacı].⁴⁶² **HDA:** *kapir* << Sans.

olduğunu belirtir. (Peter Zieme, “Notizen zum altuigurischen “Geheimen Ritual des Tejo-Mahālāka” (BT XXXVIE)”, https://www.academia.edu/24757793/Notizen_zum_altuigurischen_Geheimen_Ritual_des_Tejo_Mah%C4%81k%C4%81la_BT_XXXVI_E, (03.02.2016) (Nisan, 2016).); krş. HDA *gantik/kantik* maddeleri.

⁴⁵⁸ Taksonomi için bk. Gürgen, Eski Türk Tıbbı, s. 117.

⁴⁵⁹ Dutt, Uday Chand, **The Materia Medica of the Hindus**, Thacker, Spink & Co., Calcutta, 1878’den aktaran: Rachmati, Heilkunde II, s. 409.

⁴⁶⁰ Wilkens, HDA, s. 330.

⁴⁶¹ Tekin, Maytrisimit (1976), s. 420.

⁴⁶² Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 157.

karpūra “kâfur ağacı (*Cinnamomum camphora*) (bk. Pāli *kappūra*) (→ *karpur*)⁴⁶³; *kāpir* † → *kāpir*⁴⁶⁴.

Kapir “Kâfur ağacı”: *krbir* < Sans. *karavira* “güzel kokulu *oleander*” [Maytrisimit 1976, 55/29. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *k’pyr* “Kampfer” || “kâfur ağacı” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 55, arka, 19. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; K’PYR [UAY, 440c (VI. 21a. [R=R-M: 129]), 3. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, *dhāraṇī* icrasında geçer.]⁴⁶⁵.

3.82. karba.

karba tüpi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*karba tübin yumyaq-ï*, *karba t[ü]bi*).

Etimoloji: **HDA**: *karba* “bir ilaç adı”; *karba tüpi* “karba kökü”.⁴⁶⁶

Karba Tüpi: *karba tübin yumyaq-ï*⁴⁶⁷ [Heilkunde I, 162. satırda, tıp metninde geçer.]; *karba t[ü]bi* [Heilkunde I, 165. satırda, tıp metninde geçer.].

3.83. qarğa tarmağı (Lat. *Salvinia cucullata*).

qarğa tarmağı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS I (Mz 204) (*[ākhu]karñ*’nin karşılığı, Br. *hka rhā ta rmā hki=karga tarmakı*).

⁴⁶³ Wilkens, HDA, s. 332.

⁴⁶⁴ Wilkens, HDA, s. 357.

⁴⁶⁵ bk. Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 157, 55 v 19.

⁴⁶⁶ Wilkens, HDA, s. 336.

⁴⁶⁷ Arat sözcüğü anlamlandırmamıştır. Bununla birlikte bağlamdan hareketle sözcüğün bitki türünü ifade etme ihtimaliyle ilgili bk. Botan Cudi Ekmen, **Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2018, s. 207. *yumgak* “katı (madde); top, küre, tümör, yumru, kabartı; **hap**; yumak; kırık; topak. (Wilken, HDA, s. 919.)

Etimoloji: **DBTS I:** Maue şimdiye kadar ilk kez karşılaşılan Uygurca *Salvinia cucullata*'nın DLT'de geçen *ķarga tarmakı* (=karga pençesi) ile birleştirilebileceğini belirtir ve ED *tarmak* maddesine gönderme yapar.⁴⁶⁸ **HDA:** karga “karga”; *karga tarmakı* ‘karga ayağı’ = bir su üstü bitkisinin adı (*Salvinia cucullata*).⁴⁶⁹

ķarga Tarmakı “*Salvinia cucullata*”: karga tarmakı [DBTS I (Mz 204), a, sağ, 1. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.].

3.84. karnikar (Lat. *Pterospermum acerifolium*, Sans. *karṇikāra*).

karnikar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maitrisimit-Forschung-II (Blatt 8) (*karnikar*).

Etimoloji: **HDA:** karnikar < Toh. A *karṇikār* < Sans. *karṇikāra* “bir ağaç türü (*Pterospermum acerifolium*)⁴⁷⁰.

Karnikar “*Pterospermum acerifolium*”: karnikar “Karṇikāra” [Maitrisimit-Forschung-II, 26. Kap., Blatt 8, v, 82. sayfa, 19. satırda, Maitrisimit'in Hami nüshasına ait parçada geçer.].

3.85. ķaşak → sasak ~ saşak “halfa, kamış”.

ķaşak yiltızı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II (*qaşaq yiltız-i*).

Etimoloji: **Heilkunde II:** Arat, sözcüğün anlamını DLT’atıfta bulunarak “halfa, kamış” olarak verir ancak sözcüğün metinde *sasak* olarak da okunmasının mümkün

⁴⁶⁸ Maue, DBTS I, s. 117.

⁴⁶⁹ Wilkens, HDA, s. 336.

⁴⁷⁰ Wilkens, HDA, s. 339.

olduğunu belirtir.⁴⁷¹ **HDA:** kaşak (okunuşu çok belirsiz; tercihen → *sasak* ~ *saşak* olarak okunmalı)⁴⁷²; *sasak* ~ *saşak*: Anlamı bilinmiyor (tıbbî bağlamda).⁴⁷³

Kaşak Yıltızı “Halfa, kamış”: qaşaq yıltız-ı “Schilfwurzel” || “kamış kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 12. satır, tıp metni.].

3.86. katal, katali (Lat. *Musa sapientum*, Sans. *kadalī*) “muz (otsul) bitkisi”.

katal sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*kadal sögüt*), EhlersHandschriften II (*kaḍal sögüt*).

Etimoloji: **HDA:** *katal* << Sans. *kadalī* “muz (otsul bitkisi) (*Musa sapientum*)” (→ *katali*); *katali sögüt* “muz otsul bitkisi”; *katali* << Sans. *kadalī* “muz (otsul bitkisi) (*Musa sapientum*)” (→ *katal*); *katali sögüt* “muz otsul bitkisi” (bk. Moğ. *gadali modun*).

Katal Sögüt “Muz (otsul) bitkisi”: *kadal sögüt* [UAY, 300a, Mz. 479’a göre, 22. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kaḍal sögüt*⁴⁷⁴ [EhlersHandschriften II, Mz 479 (T III M 240), arka, 4. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.87. ҡatırған (Lat. *Sophora japonica*; *Azadirachta indica*) “bir akasya türü; Sans.

nimba’nın eş değeri”. bk. *jimba* maddesi.

jimba ҡatırған түш, jimba ҡatırған уруғи

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ShōgaitoAbhidarma (2014) (*žimba qatırған uruғ-ı, ž-imba qatırған түш*).

Etimoloji: **OTWF I:** Erdal, sözcüğü +gAn isimden isim yapma ekiyle oluşturulmuş sözcükler başlığı altında değerlendirir.⁴⁷⁵ **HDA:** *katırgan* “*Sophora japonica* (akasyaya benzer bir ağaç); Sans. *nimba* (*Azadirachta indica* = Neem ağacı)’nın

⁴⁷¹ Rachmati, Heilkunde II, s. 434.

⁴⁷² Wilkens, HDA, s. 341.

⁴⁷³ Wilkens, HDA, s. 588.

⁴⁷⁴ bağlam için bk. Ehlers, EhlersHandschriften II, s. 75, 2. dipnot.

⁴⁷⁵ Erdal, OTWF I, s. 86.

da eş değeri; *katırgan tüş* “ akasya meyvesi”; *katırgan uruğı* “akasya tohumu”.⁴⁷⁶ (bk. *jimba* maddesi.)

Ƙatırğan Tüş “Akasya meyvesi”: žimba katırgan tüş [ShōgaitoAbhidharma (2014), 35R22’de, abhidharma metninde geçer.]. **Ƙatırğan Uruğı** “Akasya tohumu”: žimba qatırğan uruğ-ı [ShōgaitoAbhidharma (2014), 35R19’da, abhidharma metninde geçer.].

3.88. k(a)tp(a)l (Lat. *Myrica esculenta*, Sans. *katphala*).

katpal

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*katpani*).

Etimoloji: **HDA**: katpani † (tahminen *katpal* → *k(a)tp(a)l* için eski bir hata).⁴⁷⁷; *k(a)tp(a)l* << Sans. *katphala* “bir bitkinin adı (*Myrica esculenta*)”.⁴⁷⁸

Katpal “*Myrica esculenta*”: katpani [Heilkunde II, 3. metin, 102. satırda, tıp metninde geçer.].

3.89. kekre otı “acı bir bitki türü”.

kekre otı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*käkrä oğı*).

Etimoloji: **Heilkunde II**: *käkrä oğı*: Osm. *kekre* “ekşi, mayhoş, tadı keskin”; DLT. “develerin yemeyi sevdiği acı bir bitki”.⁴⁷⁹ **ED**: *kekre*: genelde çiftlik hayvanlarının yemeyi sevdiği “acı ya da ekşi bir bitki”. Osm. *kekre* “acı bir bitki; ekşi, acı”. Sözcüğün

⁴⁷⁶ Wilkens, HDA, ss. 345-346.

⁴⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 346.

⁴⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 346.

⁴⁷⁹ Rachmati, Heilkunde II, s. 435.

etimolojisi kesin değildir, başka bir dilden ödünçlenmiş olabilir.⁴⁸⁰ **HDA:** kākṛā “acı bir bitki türü”; *kākṛā oṭi* “kekre otu”.⁴⁸¹

Kekre Otu “Acı bir bitki türü”: kākṛā oḍi “*kākṛā*-Kraut” || “kekre otu” [Heilkunde II, 1. metin, 47. satırda, tıp metninde geçer.].

3.90. kesar (Sans. *kesara*) “bir çiçeğin içi, erkek organ (çiçek)”.

kesar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (U 7287) (Br. *gi sa-r* = *kesar*).

Etimoloji: **HDA:** kīsar † → *kesar*⁴⁸²; *kesar*⁴⁸³ < Toh. A/B *kesār* < Skt. *kesara* “bir çiçeğin içi, erkek organ (çiçek) (bk. Toh. B *kesara*, Moğ. *kisar*, *kiser-e*, *kesara*); kesarlıg “erkek organlı (çiçek)”⁴⁸⁴.

Kesar “Bir çiçeğin içi, erkek organ (çiçek)”: *kesar* “*Mesua ferrea*” [DBTS II, U 7287, r3, tıp metninde, Amṛtaprāśa tarifinde geçer.]⁴⁸⁵.

3.91. kiṇṣu (Lat. *Butea frondosa* Roxb., Sans. *kiṇśuka*). bk. *kiṇṣuk* maddesi.

kiṇṣu ḥua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT VII (Tantrischer) (*kiṇṣu xu-a*).

Etimoloji⁴⁸⁶: **BTT VII (Tantrischer):** *kiṇṣu* = Sans. *kiṇśuka* “*Butea frondosa* ağacı” (güzel çiçekleri sebebiyle şairlerce bolca kullanılır).⁴⁸⁷ **HDA:** *kiṇṣuk* << Sans.

⁴⁸⁰ Clauson, ED, s. 712.

⁴⁸¹ Wilkens, HDA, s. 353.

⁴⁸² Wilkens, HDA, s. 381.

⁴⁸³ DBTS II’deki *kesar* ile aynı mı?

⁴⁸⁴ Wilkens, HDA, s. 367.

⁴⁸⁵ Sözcüğün okunuşu ile ilgili bk. Maue, DBTS II, s. 373.

⁴⁸⁶ bk. *kiṇṣuk* maddesi.

⁴⁸⁷ Monier-Williams, MW, s. 282’den aktaran Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer), s. 38.

kiṃśuka ”bir ağacın adı (*Butea frondosa* Roxb.)” (→ *kinśuk*); *kiṃśu hwa öñlüg* “Kiṃśuka çiçeği renkli”.⁴⁸⁸

Kiṃśu Hua “ Kiṃśuka çiçeği”: *kiṃśu xu-a* “K[i]ṃśuka-Blume” || “kiṃśuka çiçeği” [BTT VII, Tantrischer, A 153. satırda, Budizm ile ilgili eserde, renk bildirir.].

3.92. kinśuk (Lat. *Butea frondosa* Roxb., Sans. *kiṃśuka*) “kiṃśuka”. bk. *kiṃśu*.

kinśuk erdini

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeKudaraGuanjing (*kinśuk ärdini*), ETŞ (*kinsük erdini*), YakupT(ä)ngrikän (*kinšoq ärdini*), ZiemeBegegnungen (*kinśuk ärdini*, [*kinśuk*] ärdini).

Etimoloji: **HDA**: *kinsük* † → *kinśuk*; *kinśok* † → *kinśuk*; *kinśuk* << Sans. *kiṃśuka* kırmızı değerli bir taş (çoğunlukla yakut); bir ağacın adı (*Butea frondosa* Roxb.) (→ *kiṃśu*).^{489, 490}

Kinśuk Erdini “Kiṃśuka mücevheri”: *kinśuk ärdini* “kiṃśuka jewel” || “kiṃśuka mücevheri” [ZiemeKudaraGuanjing, 243. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kinsük erdini* “kinsük” [ETŞ, 20. metin, 184. satırda, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; *kinšoq ärdini* “Kiṃśuka jewel” || “kiṃśuka mücevheri” [YakupT(ä)ngrikän, BD 14941, BD BD 14940, 27. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kinśuk ärdini* “kiṃśuka-Juwel” || “kiṃśuka mücevheri” [ZiemeBegegnungen, A, IV. Abschnitt Krankheit-1 (BD 14941, BD BD 14940), 27. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kinśuk ärdini* “kiṃśuka-Juwel” || “kiṃśuka mücevheri” [ZiemeBegegnungen, A, Abschnitt Tod-1, (BD 14941, BD BD 14940), 69. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; [*kinśuk*] ärdini “kiṃśuka-Juwel” || “kiṃśuka mücevheri” [ZiemeBegegnungen, B, Fragmente 02+03: SI 4756 + SI 4745, 28. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kinśuk ärdini* “kiṃśuka-Juwel” ||

⁴⁸⁸ Wilkens, HDA, s. 382.

⁴⁸⁹ Wilkens, HDA, s. 382.

⁴⁹⁰ bk. Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer) s. 38, A 153 dipnotu; Zieme ve Kudara, ZiemeKudaraGuanjing, s.155, 243. dipnot; Arat, ETŞ, s. 416, 20184; Zieme, Zieme Begegnungen s. 589, 92. dipnot.

“kiṃśuka mücevheri” [ZiemeBegegnungen, C, Fragment 06: SI 4956 (Kr I 10), (25/26) 9. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.93. kısrın.

kısrın uruğı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*qisır-in uruğ-i*⁴⁹¹).

Etimoloji: **HDA:** kısrın “bir bitkinin adı”; *kısrın uruğı* “Kısrın bitkisinin tohumu”.⁴⁹²

Kısrın Uruğı: qisır-in uruğ-i⁴⁹³ [Heilkunde I, 22. satırda, tıp metninde geçer.].

3.94. kıızıl burçaq “kırmızı fasulye”. bk. *burçaq* maddesi.

3.95. köverge “yabani soğan”.

köverge

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeKaimeng (*köverge*).

Etimoloji: **ZiemeKaimeng:** kövärgä sözcüğü, DLT’de geçen *kövürgän* “yabani soğan”ın varyantıdır. bk. Clauson, ED, s. 691.⁴⁹⁴

Köverge “Yabani soğan”: kövärgä “wild onion” || “yabani soğan” [ZiemeKaimeng, section 06⁴⁹⁵, 95. satırda, Çince öğretmek amacıyla Uygurcaya çevrilmiş metinde geçer.].

⁴⁹¹ *qisır-in* = *qisır-in* ? (Rachmati, Heilkunde I, s.465.)

⁴⁹² Wilkens, HDA, s. 374.

⁴⁹³ krş. Knüppel, HeilkundlicheKnüppel, s. 41.

⁴⁹⁴ Zieme, ZiemeKaimeng, s. 86.

⁴⁹⁵ Yazma bilgileri için bk. Zieme, ZiemeKaimeng, ss. 75-76.

3.96. k(a)pra (Lat. *Trianthema obcordata*).

k(a)pra

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*kpra*).

Etimoloji: **HDA**: *k(a)pra* “bir ilaç adı” (muhtemelen < Sans. *khapra*, *Trianthema obcordata*)⁴⁹⁶. **Heilkunde II**: Arat, sözcüğün anlamını metinde *Rubus Idaeus* [“ahududu”] olarak verip buna ek olarak 3. metin 49. notta⁴⁹⁷ sözcüğün *kháprá* “*Trianthema obcordata*”⁴⁹⁸ ile karşılaştırılabileceğini söyler.⁴⁹⁹

K(a)pra “*Trianthema obcordata*”: *kpra* “*Rubus Idaeus*” [Heilkunde II, 3. metin, 49. satır, tıp metni.].

3.97. kroç/guruç ~ g(u)ruç (Lat. *Tinospora cordifolia*, Sans. *guḍūcī*).

guruç, *g(u)ruç*, *kroç*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler⁵⁰⁰: Heilkunde II (1, 2 ve 3. metinler) (*krüč*, *ḡurüč*, *kurüč*), DBTS I (Mz 202) (*[guḍū]cīm*’in karşılığı, Br. *kro-c=kroč*).

Etimoloji: **Drogen I**: Maue ve Sertkaya, *gaw g(o)ronč* “Kuh-Bezoar” [=“panzehir taşı”⁵⁰¹] teriminin açıklandığı bölümde Heilkunde II, 1. metin, 43. satırda ve 2. metin, 4. satırda geçen KRWČ ve KRWYČ [= *qav kürüč* ve *qav krüč*] homograf biçimlerinin “*Tinospora cordifolia*, Miers” anlamına gelen sözcükle karıştırılmaması gerektiğini belirtir⁵⁰² ve yine Heilkunde II, 3. metin, 173 ve 177. satırlarda çeviri verilmeksizin geçen *ḡurüč* biçiminin, çift dilli bir Yogaśataka metninde (Mainz 202 V 3) geçen *kroč* imlası ve

⁴⁹⁶ Wilkens, HDA, s. 333.

⁴⁹⁷ Rachmati, Heilkunde II, s. 438.

⁴⁹⁸ William Dymock, **The vegetable materia medica of Western India**, Bombay-Londra, s. 59’dan aktaran Rachmati, Heilkunde II, s. 438.

⁴⁹⁹ Sözcüğün anlamı DTS’de de “ahududu” olarak verilmiştir (Наделяев, DTS s. 321).

⁵⁰⁰ Aşağıda verilen sözcüğün etimolojisi ve okunmasıyla ilgili bilgiler ışığında Heilkunde II’de dizinde *kürüč*, *krüč* maddelerinden ilgili olanlar buraya dahil edilmiştir.

⁵⁰¹ Wilkens, HDA, s. 273.

⁵⁰² Heilkunde II, 1₄₃ numaralı notta da bu iki terim AY’de geçen *gorocanā* ile karşılaştırılmıştır.

başka bir Sanskritçe paralel metin vasıtasıyla “*Tinospora cardifolia*, Miers” bitkisini ifade ettiğini söyler.⁵⁰³ **DBTS I:** Gırtlaksı olmayan k ve palatal olmayan vokal aracılığıyla *kroč* sözcüğünün alıntı bir sözcük olduğunu ve kökeninin *guḍūcī* “*Tinospora cordifolia*”ya dayandığı söylenebilir. İlk hecedeki sinkop ve sözcüğün sonundaki değişim sebebiyle sözcük, Uyurcaya Toh. B üzerinden girmiş olamaz. Bu konuda Soğdca daha makul bir seçenek olabilir. *o* vokalini açıklamak güçtür.⁵⁰⁴ **HDA:** *kuruč* → *guruč*⁵⁰⁵; *krüč* † → *g(u)ruč*⁵⁰⁶; *guruč* ~ *g(u)ruč* << Sans. *guḍūcī* bir sarmaşık bitki (*Tinospora cordifolia*) (bk. Toh. B. *kuruci*, *guruci*) (→ *kroč*)⁵⁰⁷; *kroč* (Br.) Sans. *guḍūcī* “bir bitkinin adı (*Tinospora cordifolia*) (bk. Toh. B *kuruci*, *guruci*) (→ *guruč*)⁵⁰⁸.

Guruç ~ G(u)ruç: *krüč* “Reis” || “pirinç” [Heilkunde II, 1. metin, 38. satırda, tıp metninde geçer.]; *krüč* (4 kez) “Reis” || “pirinç” [Heilkunde II, 1. metin, 51. ve 116. satırlarda ve 3. metin, 173 (çevirisiz) ve 177. (çevirisiz) satırlarda, tıp metninde geçer.]; *kurüč* “Reis” || “pirinç” [Heilkunde II, 1. metin, 61. satırda, tıp metninde geçer.]; *krüč* [Heilkunde II, 2. metin, 85. satırda, tıp metninde geçer.]. **Kroç:** *kroč* “*Tinospora cordifolia*” [DBTS I (Mz 202), 11, sağ, r3. satırda, Sanskritçe-Uyurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.].

3.98. *ktpl* † → *k(a)t(a)p(a)l* (Lat. *Strychnos potatorum*, Linn., Sans. *kataphala*)

“nirmali”.

k(a)t(a)p(a)l

Eski Uyur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*ktpl*).

⁵⁰³ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 86; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 200).

⁵⁰⁴ Maue, DBTS I, s. 125.

⁵⁰⁵ Wilkens, HDA, s. 426.

⁵⁰⁶ Wilkens, HDA, s. 416.

⁵⁰⁷ Wilkens, HDA, s. 276.

⁵⁰⁸ Wilkens, HDA, s. 416.

Etimoloji: **HDA:** ktpl † → *k(a)t(a)p(a)l*⁵⁰⁹; *k(a)t(a)p(a)l* << Sans. *kataphala* “nirmali (*Strychnos potatorum*, Linn.)” (bk. Soğd. *kypr*).⁵¹⁰

K(a)t(a)p(a)l “Nirmali”: ktpl (3 kez) [Heilkunde II, 3. metin, 115, 120 ve 123. satırlarda, tıp metninde geçer.].

3.99. kubiça “costus kökü”. bk. *kušti* maddesi.

kubiça kušti, KWPYČ’ kušti

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*kubiça* (?) *kušti*⁵¹¹).

Etimoloji: **HDA:** kübičä † → *kubiča*⁵¹²; *kubiča* “bir bitkinin adı, costus kökü (*Costus speciosus* SM. = *Cheilocostus speciosus* ya da *Saussurea lappa* CLARKE)”; *kubiča kušti* “costus kökü”.

Kubiça “costus kökü”: KWPYČ’ küšti “falscher Costus” [Drogen I, Leningrad nüshası, 32. satırda, dhāraṇī icrasında geçer.]; *kubiça* (?) *kušti* [UAY, 476 VII. 9b, 14. satırda, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.100. kuçgundı “soğan”.

kuçgundı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E) (*kuçgındı*), BTT XLVI (MoriyasuLetters) (*qučyinti*).

Etimoloji: **ED:** *kuçgundı* (ünlülerin durumu belirsizdir), hapax, krş. so:ğun; DLT I 493 *kuçgundı* “soğan”.⁵¹³ **Demirel“Soğan”:** Demirel, DLT’de Çiğil diyalekti söz varlığında hapax. olarak geçen *kuçgundı* sözcüğünü soğanın katmanlardan oluşan bir yapıdan olmasından yola çıkarak *kuç-* (*kucakla-*) fiilinden getirir: *kuç-* (*fiil kökü*) + *-gun*

⁵⁰⁹ Wilkens, HDA, s. 417.

⁵¹⁰ Wilkens, HDA, s. 343.

⁵¹¹ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: *küpiçe küšti*.

⁵¹² Wilkens, HDA, s. 435.

⁵¹³ Clauson, ED, s. 591.

(*fiilden fiil yapım eki*) + *-dı* (*fiilden isim yapım eki*).⁵¹⁴ **ZiemeZwiebel:** Zieme, Demirel'in yukarıda verilen etimolojisinin semantik açıdan tam olarak tatmin edici olmadığını, bununla birlikte sözcüğün *-(X)ndı* // *-dı* fiilden isim yapma eki ile türemiş az sayıdaki sözcüğün arasına dahil edilebileceğini ve sözcüğün hapax. olmadığını belirtir.⁵¹⁵ **HDA:** *kuçgandı* → *kuçgındı*, *kuçgındı* → *kuçgundı*; *kuçgıntı* → *kuçgundı*; *kuçgundı* “soğan”.⁵¹⁶

Ꞑuçuğundı “Soğan”: *kuçgındı* [ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E), yemenin günah olduğu kokulu sebzelerden bahsedilirken, Budizm ile ilgili metinde geçer: *bešinč beš türlüg yıdıg [] kuçgındı mansoñ uulyan yesär y[azuk] ärür* “Fünftens. Wenn man die fünf Arten von stinkendem [Gemüse wie] *kuçgındı*, *mansoñ*, *uulyan* ißt, ist es eine S[ünde]”.⁵¹⁷]. *quçyinti* “onion” || “soğan” [BTT XLVI, MoriyasuLetters, COUL no. 97 = U 5754 recto, sağ, 1. mektup, 4. satırda, ticari mektupta geçer.]

3.101. Ꞑulum “çiçekli bir bitki”.

Ꞑulum hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*qulum qu-a*).

Etimoloji: **Heilkunde I:** *qulum qu-a* “*qulum*-Blüte”.⁵¹⁸ **HDA:** *kulum* “bir çiçekli bitkinin adı”.⁵¹⁹

Ꞑulum Hua: *qulum qu-a* [Heilkunde I, 120. satırda, tıp metninde geçer.].

3.102. Ꞑundu burçaꞑ “kırmızı fasulye”. bk. *burçaꞑ* maddesi.

⁵¹⁴ Demirel, Demirel“Soğan”, s. 2129.

⁵¹⁵ Zieme, ZiemeZwiebel, s.2.

⁵¹⁶ Wilkens, HDA, s. 418.

⁵¹⁷ Zieme, ZiemeZwiebel, s. 1.

⁵¹⁸ Rachmati, Heilkunde I, s. 469.

⁵¹⁹ Wilkens, HDA, s. 421.

3.103. kunkumu (Lat. *Crocus sativa*, Linn., Sans. kuṅkuma) “safran”. bk. *kürküm* maddesi.

KWNKWMW kürküm, kunkumu..kürküm

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad nüshası) (*KWNKWMW kürküm*), UAY (*kunkumu..kürküm*).

Etimoloji⁵²⁰: **HDA**: kunkumu < Sans. kuṅkuma “safran (*Crocus sativa*, Linn.)” (bk. Moğ. *gurgum, gürgüm*) (→ *kürküm*); *kunkumu kürküm* “safran”.⁵²¹

Kunkumu “Safran”: KWNKWMW kürküm “Safran” || “safran” [Drogen I, Leningrad nüshası, 30. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; kunkumu..kürküm “kuṅkuma” || “safran” [UAY, 476 (VII. 9b), 6. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.104. kunt (Lat. *Jasminum multiflorum*, Sans. kunda).

kunt hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT VII (Tantrischer) (*kuṅt xu-a*).

Etimoloji: **BTT VII (Tantrischer)**: *kunt* = Sans. *kunda* “bir tür yasemin, kokulu zakkum (*Nerium odorum*, *karavīra*) (MW 291 b; BT VII A 208 Anm.) **HDA**: *kunt* << Sans. *kunda* “bir yasemin türü (*Jasminum multiflorum*)” (bk. Moğ. *kunda, kundam*); *kunt hwa* önlüg “yasemin çiçeği renkli”.⁵²²

Kunt Hua “*Jasminum multiflorum*”: *kuṅt xu-a* önlüg “es ist von der Farbe der Kunda-Blume” || “...kunda çiçeği renginde...” [BTT VII, Tantrischer, A 208. satırda, tantrik metinde renk belirtirken geçer.].

⁵²⁰ bk. *kürküm* maddesi.

⁵²¹ Wilkens, HDA, s. 424.

⁵²² Wilkens, HDA, s. 424.

3.105. kusalıñ (UÇİS *qurslañ / k'-êrh-ssü*, Çin. *tou-k'ou*⁵²³) “kakule”.

kusalıñ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*qusalıñ*).

Etimoloji: **Heilkunde II:** Arat, Uygurca Sözlük'te *qurslang* “Cardamom” ifadesinin geçtiğine değinir.⁵²⁴,⁵²⁵ **HDA:** kusalıñ “kakule (?)”.⁵²⁶

Kusalıñ “Kakule”: *qusalıñ* “Cardamom” || “kakule” [Heilkunde II, 1. metin, 20. satır, tıp metni.].

3.106. kuşgaç örük çeçeki “serçe kayısı çiçeği”.

*kuşgaç örük çeçeki, şırışa*⁵²⁷ *kuşgaç örük çeçeki, ŞYRYŞ kuşgaç örük çeçeki*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*şırışa kuşgaç..örük çeçek-i*), Drogen I (Leningrad nüshası) (*ŞYRYŞ kuşgaç örük čäčäk-i*), Drogen I (U 3244 (T III M 131)) (*k/oşgač örük čäčäki*).

Etimoloji: **Drogen I:** Uygurca terimin biçimsel ve semantik açıdan açıklaması çeşitli zorluklar barındırır. Terimin ilk bölümü için *kuşgač* “serçe” akla gelebilir. ‘WYRWK ise *örük* “kayısı” sözcüğünün gerileyici benzeşmeye uğramış biçimi *örük*’ü temsil ediyor olabilir. Terim, kelimesi kelimesine “serçe kayısı çiçeği” anlamına gelir ve I-tsing’in bahsettiği bitkinin alternatifi olarak kullanılıyor olmalıdır. Çince versiyonda *ho hun shu*’nın yanı sıra eş anlamlısı olan *ho huan shu* da vardır ve kayısıyı değil, Sanskritçe orijinal metinle de uyumlu olarak bir akasya türünü temsil eder. Bununla birlikte Uygurca terim ile I-tsing’in verdiği sözcük bağdaştırılabilir: *ho huan shu* ağacı, ki dalların birbirine sarılması açısından Liebespaar [=”sevişen çift”] için bir metafordur. Belki de Uygurca biçim, *koš* “çift” ya da *koš-* “bağlamak” fiilinden türemiş *koşgač* ile *ör-* “sarmak” fiilinden

⁵²³ Yunusoğlu, UÇİS, s. 72.

⁵²⁴ Rachmati, Heilkunde II, s. 435.

⁵²⁵ bk. *qurslañ / k'-êrh-ssü*, Çin. *tou-k'ou* (Yunusoğlu, UÇİS, s. 72.)

⁵²⁶ Wilkens, HDA, s. 427.

⁵²⁷ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136, 410-411. satırlar: *şırıza taş huası* (ve bk. s. 204, 410-411. satırların açıklaması.)

türemiş *örmek*'ten oluşan *calque* olarak ödünçlenmiş bir söz öbeğidir.⁵²⁸ **HDA:** koşgaç † → *kuşgač*⁵²⁹; kuşgač “serçe, küçük kuş” maddesi altında: *kuşgač örük čäčäki* “serçe kayısı çiçeği (Sans. *śirīṣa* için tercüme)⁵³⁰”; örük (muhtemelen → *ärük*'ün gerileyici benzeşmeye uğramış şekli)⁵³¹; širiša < Sans. *śirīṣa* bir ağaç türü (*Acacia sirissa*, *Albizia lebeck*, Benth.) (→ *širiš*); *širiša kuşgač örük čäčäki* “Širīša, (yani) serçe kayısı çiçeği”.⁵³²

Kuşgač Örük Çeçeki “Serçe kayısı çiçeği”: şiriša kuşgač..örük çeçek-i [UAY, 475 (VII. 9a), 23-24. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; ŠYRYŠ koşgač örük čäčäk-i “Akazienblüte (?)”⁵³³ || “akasya çiçeği” [Drogen I, Leningrad nüshası, 23-24. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; k]oşgač örük čäčäki “Akazienblüte (?)” || “akasya çiçeği” [Drogen I, U 3244 (T III M 131), arka, 1. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.107. kusumba (Lat. *Carthamus tinctorius*, Linn., Sans. *kusumbha*) “hasbir”.

kusumba hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: YakupKnüppelTantrische (U 389 (T III M 225 (21) T III M 225 (22)) (*kusumba hu-a önglög*); U 4658 (T I u) (*kusumba hu-a önglög*).

Etimoloji: **HDA:** kusumba < Sans. *kusumbha* “işlenmiş safran, hasbir, aspir (*Carthamus tinctorius*, Linn.), (bk. Moğ. *küsümbeg*); *kusumba hwa önglög* “safran çiçeği renkli”.⁵³⁴

Kusumba Hua “Hasbir”: kusumba hu-a önglög [YakupKnüppelTantrische, U 389 (T III M 225 (21) T III M 225 (22), b, 5. satırda, tantrik metinde geçer.]; kusumba hu-a önglög [YakupKnüppelTantrische, U 4658 (T I u), b, 5. satırda, tantrik metinde geçer.].

⁵²⁸ Maue ve Sertkaya, Drogen I, ss. 87-88; krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 202.

⁵²⁹ Wilkens, HDA, s. 397.

⁵³⁰ Wilkens, HDA, s. 428.

⁵³¹ Wilkens, HDA, s. 542.

⁵³² Wilkens, HDA, s. 653.

⁵³³ Maue ve Sertkaya, Drogen II, s. 123.

⁵³⁴ Wilkens, HDA, s. 427.

3.108. kuṣṭi (Lat. *Saussurea lappa* veya *Costus speciosus*), “Hint baş zencefil”. bk.

kubiça maddesi.

kuṣṭi, kubiça kuṣṭi, KWPYČ'kuṣṭi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY, 476, VII, 9b (*kubiça (?) kuṣṭi*⁵³⁵), Heilkunde I (*kuṣḍi*), Heilkunde II, 1, 2 ve 3. metinler (*kuṣṭi, küṣṭi*), Drogen I (Leningrad nüshası) (*KWPYČ'küṣṭi*).

Etimoloji: **Drogen I:** Maue ve Sertkaya, I-tsing'in Sans. *kuṣṭha* “*Saussurea lappa*, C. B. Clarke” sözcüğünü *ch'ing mu (hsiang)* (*Aristolochia debilis*, Sieb. et Zucc.” ile karşıladığını ve bu sözcüğün gerçek *Costus* bitkisi için bir ikame olduğunu ve bununla birlikte Şinko Şeli'nin Çince ikame sözcüğü, kökeninin Sanskritçe *kuṣṭha*'ya dayandığı bariz olan *küṣṭi* ile tercüme etmesinin, Şinko Şeli'nin ikame sözcüğü fark ederek eski sözcüğü kullandığını ya da ikame sözcüğü karşılayan bitkinin ticaretinin Orta Asya'da gerçek *Costus* bitkisi adı altında yapıldığını gösterdiğini bildirir.⁵³⁶ **HDA:** *kuṣḍi* → *kuṣṭi*⁵³⁷ *küṣi* † → *kuṣṭi*; *küṣṭi* † → *kuṣṭi*⁵³⁸; *kuṣṭi* < Soğd. *kwṣṭy* < Sans. *kuṣṭha* “Hint Baş zencefil (*Costus speciosus* = *Cheilocostus speciosus* ya da *Saussurea lappa* CLARKE)” (bk. Toh. B *kuṣṭa, kaṣṣu*; Soğd. [']*kwṣṭ*, Mo. *küṣḍi*)⁵³⁹.

Kuṣṭi “*Saussurea Lappa* veya *Costus Speciosus*”: *kuṣṭi* “*Saussurea lappa*⁵⁴⁰,” [UAY, 476, VII, 9b, 14. satır, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *kuṣḍi* “*Costuswurzel*” || “*Saussurea costus*” [Heilkunde I, 91. satır, tıp metni.]; *küṣṭi* “*Costuswurzel*” || “*Saussurea costus*” [Heilkunde II, 1. metin, 42. satır.]; *kuṣṭi* “*Costuswurzel*” || “*Saussurea costus*” [Heilkunde II, 2. metin, 82. satır⁵⁴¹; 3. metin, 137.

⁵³⁵ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: *küpiçe küṣṭi*.

⁵³⁶ Maue, Sertkaya, Drogen I, ss. 98-99.

⁵³⁷ Wilkens, HDA, s. 428.

⁵³⁸ Wilkens, HDA, s. 446.

⁵³⁹ Wilkens, s. 428.

⁵⁴⁰ krş. Drogen I, Leningrad nüshası, 32. satır.

⁵⁴¹ Burada sözcüğün anlamı verilmemiştir. (Rachmati, Heilkunde II, s. 418.)

satır, tıp metni.]; KWPYČ’ küšti “falscher Costus” [Drogen I, Leningrad nüshası, 32. satırda, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.109. kuşesay/kujejay (Sans. *kuśeśaya*) “nülüfer”.

kujişay

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DKPAM [*kujişay* (Uigurica III’te *kuziśai*)], Maytrısimit (1976) (*kuzişay*).

Etimoloji: **HDA:** /uzužni † → *kužežay*⁵⁴²; *kužežay* → *kuśeśay*; *kužežay* < Toh. A *kuśeśaiy* ~ *kuśeśaiyā* < Sans. *kuśeśaya* “nülüfer, su zambağı”⁵⁴³.

Kujişay “Nülüfer”: *kujişay*⁵⁴⁴ “*kuśeśaya*⁵⁴⁵” [DKPAM, 2977. satır, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *kuzişay* “nülüfer” [Maitrisimit, 18/35. satır, Budizm ile ilgili eserde geçer.].

3.110. kumut/kümüt (Lat. *Nymphaea esculenta*) “beyaz gece nülüferi”.

kumut, kümüt çeçek, kümüd çeçek kumut hua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: T III 66 [Ch/U 6858] (*kümüt xu-a*), UAY, 313, IV, 59a (*kümüd*) ve 658, X, 30b (*kümüd çeçek*).

İncelenen metinlerde *kümüt* sözcüğü T III 66 [Ch/U 6858], UAY, 313, IV, 59a ve UAY, 658, X, 30b’de “çiçek” anlamına gelen *hua* ve *çeçek* sözcükleriyle birlikte

⁵⁴² Wilkens, HDA, s. 813.

⁵⁴³ Wilkens, HDA, s. 435.

⁵⁴⁴ Uigurica III’te *kuziśai* olarak transkribe edilip “Wasserlilie” [nülüfer] olarak anlamlandırılmıştır. (Müller, Uigurica III, s. 46.)

⁵⁴⁵ Elmalı, *kujişay* sözcüğünü Türkiye Türkçesine aktarırken Sans. “*kuśeśaya*” karşılığını vermiştir. Bununla birlikte notlar bölümünde şu açıklama geçer: “Skr. *kuśeśaya* “*Kuśa* (Dini ayinlerde kullanılan kutsal ot) çimenlerin üzerine yayılan bir bitki; bir çeşit ağaç; Hindistan’da bulunan bir tür turna kuşu; su üzerinde bulunan su zambağı, nülüfer çiçeği” (Tekin, Maytrısimit, s. 423’ten ve Monier-Williams, MW, s. 297’den aktaran (Elmalı, DKPAM, s. 267).

kullanılmıştır. UAY, 313, IV, 59a’da lotus türlerini belirten *utpal*, *pundarika* ve *linhua* terimleriyle birlikte geçmektedir.

Etimoloji: **MW**: *kú-muda*: n. esküent beyaz su zambağı, *Nymphaea esculenta*.⁵⁴⁶

HDA: kutmut † (→ *kumut* için eski bir hata)⁵⁴⁷; kümüd → *kumut*⁵⁴⁸; kümüt → *kumut*⁵⁴⁹; *kumut* ~ *kum(u)t* < Toh. B *kmut* < Sans. *kumuda* “beyaz gece nilüferi (*Nymphaea esculenta*)”; krş. (HSak. *kumuda*-, Moğ. *kumuda*); bir Boddhisattva’nın adı (aslında = Sans. *guhyagupta*) (bk. Moğ. *kümüd*).^{550 551}

Kümüd Çeçek “Kumuda Çiçeği”: kümüd...çeçek⁵⁵² [UAY, 313, IV, 59a, 24. satır, Budist öğretiyile ilgili metinde geçer.]; kümüd çeçek [UAY, 658, X, 30b, 16. satır, Budist öğretiyile ilgili metinde geçer.]. **Kümüt Hua** “Kumuda Çiçeği”: kümüt xu-a “Kumuda-Blume” || “Kumuda Çiçeği” [T III 66 [Ch/U 6858⁵⁵³] (*kümüt xu-a*), yeni yıl kutsaması.].

3.111. künçi “Hint miyanı “ (Lat. *Abrus precatorius*, Sans. *guñjā*) “Hint miyanı”.

künçi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*künçi*).

Etimoloji: **Heilkunde II**: *künçi*. krş. Laufer (Sino-Iranica): *kuñci* veya *kuñcika*;

1. *Abrus precatorius*, 2. *Nigella indica*, 3. *Trogonella foenum graecum*.⁵⁵⁴ **HDA**: *künçi* << Sans. *guñjā* “Hint miyanı (*Abrus precatorius*)”.⁵⁵⁵

⁵⁴⁶ Monier-Williams, MW, s. 292.

⁵⁴⁷ Wilkens, HDA, s. 432.

⁵⁴⁸ Wilkens, HDA, s. 439.

⁵⁴⁹ Wilkens, HDA, s. 440.

⁵⁵⁰ Wilkens, HDA, s. 423.

⁵⁵¹ Erdal sözcüğü *kümüd-kumut* “lotus” biçiminde vermiştir. (Erdal, AGOT, s. 104.)

⁵⁵² *kümüd* < Sans. *kumuda* (Kaya, UAY, s. 473.)

⁵⁵³ Peter Zieme, “Māngi Bulzun!-Ein Weiterer Neujahrssegen”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. 24, 1986, ss. 131-139.

⁵⁵⁴ Rachmati, Heilkunde II, s. 435.

⁵⁵⁵ Wilkens, HDA, s. 441.

Künči “Hint miyanı”: künči “Abrus precatorius” [Heilkunde II, 1. metin, 19. satırda, tıp metninde geçer.].

3.112. kürküm (Lat. *Crocus sativa*, Linn, Sans. *kuṅkuma*) “safran”. bk. *kunkumu* maddesi.

kürküm, KWNKWMW kürküm, kunkumu..kürküm, kürküm öñlög

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*kürküm*), Heilkunde II, 1. ve 2. metinler (*kürküm*), BTT VII (Tantrischer) (*kürküm ögnlög*), UAY (*kunkumu..kürküm*), Drogen I (Leningrad Yazması) (*KWNKWMW kürküm*), Drogen I (Mainz 144 (T II 851/VII)) (*kürküm*).

Etimoloji: **ED**: Clauson sözcüğün muhtemelen Sans. *kuṅkuma*’nın bozulmuş bir biçimi olduğunu söyler.⁵⁵⁶ **Drogen I**: *Crocus sativa*, Linn. “safran”ın Uygurca biçimi *kürküm*’dür. Sözcüğün Türkçeleştirilmiş daha yeni biçimi olan KWYRKWM’ün yanı sıra orijinal biçime daha yakın olan KWRKWM yazımı da tanıklanabilir (krş. Heilkunde I ve II indeksleri). Sözcüğün r’li biçimi Clauson’un görüşünün aksine Sans. *kuṅkuma*’nın bozulmuş bir biçimi değildir. Bu biçim, daha doğrusu Sanskritçe ikincil bir fonetik biçime işaret eder.⁵⁵⁷ **HDA**: kürküm < HSak. *kurkum(a)* ~ Soğd. *kwrkwm* < Sans. *kuṅkuma* “safran (*Crocus sativa*, Linn.)” (krş. Peh. *kwlm*, Soğd. *kwrkwnph*, Toh. B *kurkamäṣṣe* (= sıfat), Moğ. *gurgum, gürgüm*) (→ *kunkumu*); *kürküm öñlög* “safran renkli”.⁵⁵⁸

Kürküm “Safran”: kürküm (2 kez) “Safran” || “safran” [Heilkunde I, 67 ve 94. satırlarda, tıp metninde geçer.]; kürküm (2 kez) “Safran” || “safran” [Heilkunde II, 1. metin, 15. satırda ve II. metin 3. satırlarda, tıp metninde geçer.] KWRKWM kürküm “Safran” || “safran” [Drogen I, Leningrad nüshası, 30. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; kürküm “Safran” || “safran” [Drogen I, Mainz 144 (T II 851/VII), 5. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *kunkumu..kürküm* “*kuṅkuma*” || “safran” [UAY, 476 (VII. 9b), 6. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]. **Kürküm Öñlög** “Safran renkli”: kürküm ögnlög

⁵⁵⁶ Clauson, ED, s. 395; ve ayrıca bk. Zieme, BTT VII (Tantrischer), s. 33, A 173 numaralı açıklama.

⁵⁵⁷ Maue ve Sertkaya, Drogen I, ss. 91-92; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 203.

⁵⁵⁸ Wilkens, HDA, s. 444.

“safranfarben” || “safran renkli” [BTT VII, Tantrischer, A 173. satırda, tantrik metinde, renk belirtirken geçer.].

3.113. küvüz.

küvüzlüg arıg, küvüzlüg sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT VIII (Röhrborn) (*küvüzlüg arıg*), Xuanzang IX-X (Barat) (*küvüzlüg sögüt*), Xuanzang IX (Aydemir) (*küvüzlüg sögüt*).

Etimoloji: **Xuanzang IX-X (Barat):** 鶴樹 Crane Grove, a term for Buddha or Buddhist temple.⁵⁵⁹ **Xuanzang IX (Aydemir):** *küvüzlüg sögüt* Çince he shu 鶴樹 “the Crane Wood” un karşılığıdır ve bununla Buda öldüğünde ağaçları çiçeklerini döken ve turna sürüsüne benzeyen, Kuşinagara’da bulunan turna ormanındaki ağaçların kastedildiğini belirtir. Ayrıca Aydemir biyografinin diğer bölümlerinde (HT VI 743, HT VIII 17, 662) *küvüzlüg sögüt* ifadesinin yerine Çin. *he lin* 鶴林’in karşılığı olarak *küvüzlüg arıg*’ın geçtiğine değinir.^{560, 561} **HDA:** küvüz “turna”; *küvüzlüg arıg* (Kuşinagara’da) turna ormanı; *küvüzlüg sögüt* “turna ağacı” (Buda’nın ölümünde ağaçları çiçeklerini döken ve bir turna sürüsüne benzeyen Kuşinagara’da turna ormanındaki ağaç); küvüz → *küvüz*.⁵⁶²

Küvüzlüg Arıg “Turna ormanı”: küvüzlüg arıg (2 kez) “Kranichain”; “Kranich-Hain” || “turna ormanı” [HT VIII (Röhrborn) (0017 (17) ve 0662 (5). satırlarda geçer.]; **Küvüzlüg Sögüt** “Turna ağacı”: küvüzlüg sögüt [Xuanzang IX-X (Barat) IX 3b (G57b), 10-11. satırlarda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; küvüzlüg sögüt [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPAr 57b), 145 (10)-146 (11). satırlarda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

⁵⁵⁹ Barat, Xuanzang IX-X (Barat), s. 312.

⁵⁶⁰ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 242.

⁵⁶¹ Zieme de bu bilgiye atıfta bulunur ve 鶴書 “crane wood” is translated by *küvüzlüg sögüt* “crane tree” bilgisini aktarır. (Zieme, ZiemeKaimeng, s. 94.)

⁵⁶² Wilkens, HDA, ss. 447-448.

3.114. le (Lat. *Poa cynosuroides*, *Eragrostis cynosuroides*).

le

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (Br. *le* = *le*).

Etimoloji: **DBTS I**: Hem tıp hem kumaş üretiminde kullanımı yaygın olan Kuşa otu (*Poa* resp. *Eragrostis cynosuroides*), görünüşe göre Uygurcada etimonu henüz belirsiz Çince bir sözcükle temsil edilmiştir.⁵⁶³ **HDA**: *le* (Br.) < Çin. bir çim türü, bir ot türü (*Poa cynosuroides*, *Eragrostis cynosuroides*) (Sans. *kuša*'nın eş değeri).⁵⁶⁴

Le: *le* “*Poa cynosuroides*, *Eragrostis cynosuroides*” [DBTS I, Mz 684 (T III M 140), 12. satırda, vinaya metninde, Sanskritçe *kuša*'nın karşılığı olarak geçer.].

3.115. lodur ~ lod(u)r (Lat. *Symplocos racemosa*, Sans. *lodhra*) “*Symplocos racemosa*”.

lotur, [lo]tr, *avin lodur*, *lu[tır...]*, *avin lodur*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. ve 3. metinler (*avin lodur*, *lotur*, [lo]tr), DBTS II (U5214) (Toch 400) (*lu[tır...]*).

Etimoloji: **HDA**: *lodır* → *lodur*; *lodur* ~ *lod(u)r* < Toh. B. *lotr* < Sans. *lodhra* bir ağaç türü (*Symplocos racemosa* ROXB.)⁵⁶⁵; *lotur* → *lodur*.⁵⁶⁶

Lodur ~ Lod(u)r “*Symplocos racemosa*”: *lotur* “*Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 105. satır, tıp metni.]; [lo]tr “*Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 119. satır, tıp metni.]; *lu[tır...]*⁵⁶⁷ “*Sym[plocos racemosa]*” [DBTS II (U5214) (Toch 400), sol, v1. satırda, tıp metninde, Kapitthāṣṭaka tozu yapımında geçer.]. **Evin Lodur** “*Symplocos racemosa* tanesi”: *avin lodur* “*Beere Symplocos racemosa*” || “*Symplocos racemosa* tanesi” [Heilkunde II, 1. metin, 41. satır, tıp metni.].

⁵⁶³ Maue, DBTS I, s. 8.

⁵⁶⁴ Wilkens, HDA, s. 452.

⁵⁶⁵ Wilkens, HDA, s. 455.

⁵⁶⁶ Wilkens, HDA, s. 456.

⁵⁶⁷ Okuma ile ilgili not için bk. Maue, DBTS II, s. 378.

3.116. lukura “Balsamodendron mukul HOOK. ağacının reçinesi”

lukura kıara küji, LWKWR' kara kuji

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: Drogen I (Leningrad nüshası) (*LWKWR' kara kuži*) UAY (*lukura kara küji*).

Etimoloji: **HDA:** lukura < Çin. < Sans. *guggula* “*Balsamodendron mukul* HOOK. ağacının reçinesi” (bk. Moğ. *gügöl*); *lukura kara küši* “*guggula*, (yani) siyah tütsü”.⁵⁶⁸

Lukura Kıara Küji: LWKWR' kara kuži “*schwarzer Weihrauch*” || “siyah tütsü” [Drogen I, Leningrad nüshası, 35. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *lukura kara küji* [UAY, 476 VII. 9b, 11. satırda, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.117. malik (Lat. *Jasminum sambac*, Sans. *mallikā*) “Arap yasemini”.

malik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: İÜ Nr. 20 (*malik*).

Etimoloji: **HDA:** malik << Sans. *mallikā* “Arap yasemini (*Jasminum sambac*)”.

Malik “Arap yasemini”: malik [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]⁵⁶⁹.

3.118. mansoñ (Çin. *man cong*).

mansoñ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E) (*mansoñ*).

Etimoloji: **ZiemeZwiebel:** Zieme, *mansoñ* sözcüğünün muhtemelen Çin. 蔓葱 *wangcong* “bir tür soğan”a dayandığını, pırasa için genel bir adlandırma olan Çin. 蔥

⁵⁶⁸ Wilkens, HDA, s. 456; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 205.

⁵⁶⁹ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

cong'un ise sözcüğün ikinci hecesi için düşünülebileceğini belirtir.⁵⁷⁰ **HDA:** *manson* < Çin. *man cong* (Geç Orta Çince *muan tshəwŋ*) “bir soğan türü”.⁵⁷¹

Mansoñ: *mansoñ* [ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E), yemenin günah olduğu kokulu sebzelerden bahsedilirken, Budizm ile ilgili metinde geçer: *bešinč beš türlüg yıdıg [] kučgındı mansoñ uulyan yesär y[azuk] ärür* “Fünftens. Wenn man die fünf Arten von stinkendem [Gemüse wie] *kučgındı, mansoñ, uulyan* ıst, ist es eine S[ünde]”.⁵⁷²].

3.119. *martavik yörüg üzüm* (Sans. *mṛdvīkā*) “asma kütüğü, asma bıyığı”.

martavik yörüg üzüm uruğı, martavik yörüg üzüm tüş

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ShōgaitoAbhidarma (2014) (*martavik yürük üz-üm uruy-ı, martavik yürük üzüm tüş*).

Etimoloji: **ShōgaitoAbhidarma (2014):** *martavik* < Sans. *mṛd-vīkā(-bīja)* Çin. 末度迦 (種)’a karşılık gelir. *martavik* Uyg. *yürük üzüm uruy* ‘the seed of vine’a karşılık gelir.⁵⁷³ **HDA:** *martavik* << Sans. *mṛdvīkā* “asma kütüğü, asma bıyığı”; *martavik yörüg üzüm* “asma bıyığı”⁵⁷⁴; *yürük* † (tahminen → *yörüg* olarak okunmalı).⁵⁷⁵

Martavik Yörüg⁵⁷⁶ **Üzüm Uruğı:** *martavik yürük üz-üm uruy-ı* “seed of the vine” || “asma tohumu” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18. satırda, abhidharma metninde geçer.]; **Martavik Yörüg Üzüm Tüş:** *martavik yürük üzüm tüş* “fruit of the vine” || “asma meyvesi” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18-35R19. satırlarda, abhidharma metninde geçer.].

⁵⁷⁰ Zieme, ZiemeZwiebel, s. 2.

⁵⁷¹ Wilkens, HDA, s. 467.

⁵⁷² Zieme, ZiemeZwiebel, s. 1.

⁵⁷³ Shōgaito, ShōgaitoAbhidarma (2014), s. 196, 35R18 numaralı açıklama.

⁵⁷⁴ Wilkens, HDA, s. 470.

⁵⁷⁵ Wilkens, HDA, s. 925.

⁵⁷⁶ *yörüg*’ü krş *yörgey. yörgey* için bk. Mehmet Ölmez, “Üç Kuşak Uygurca Bir Söz: *yörgey* ‘sarmaşık’”,

3.120. matulunk~ matuluñ (Lat. *Citrus medicus*, Linn., Sans. *mātulun̄k*) “limon”.

matulunk~ matuluñ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*matu-lung*).

Etimoloji: **HDA:** matuluñ → *matulunk*; *matulunk* ~ *matuluñ* < Toh. B *mātulun̄k* < Sans. *mātuluṅga* limon (*Citrus medicus*, Linn.)”.⁵⁷⁷

Matulunk~ Matuluñ “Limon”: *matu-lung* [Heilkunde II, 3. metin, 41. satırda, tıp metninde geçer.].

3.121. mirau sögüt “hurma ağacı”.

mirau sögüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XVIII (ZiemeAY) (*mirau sögü[t]*).

Etimoloji: **BTT XVIII (ZiemeAY):** Zieme, *myr* ‘w’u, Part. *amrāw*, arm. *armav*, Fars. *xormā* ve Harezm. *mr’w* ile karşılaştırır. *y* sesinin sözcüğün başında çift konsonanttan kaçınmakla açıklanabileceğini belirtir.⁵⁷⁸ **HDA:** *mirau* < Harezm. *mr’w* < Part. *amrāw* “hurma (*Phoenix dactylifera*, Linn.)”; *mirau sögüt* “hurma ağacı”.⁵⁷⁹

Mirau Sögüt “Hurma ağacı”: *mirau sögü[t]* “Dattelbaum (*Phoenix datylifera*, Linn.) || “hurma ağacı” [BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1066 (5). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.122. mukuy-tu (Lat. *Cyperus rotundus*, Linn., Sans. *musta*). bk. *topulğak* maddesi.

mukuy-tu topulğak, MWKWYTW topulğak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Yazması) (*MWKWYTW topulgak*), UAY (*mukuytu (?) topulgak*).

⁵⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 471.

⁵⁷⁸ Zieme, BTT XVIII (ZiemeAY), s. 159.

⁵⁷⁹ Wilkens, HDA, s. 476.

Etimoloji: **HDA:** mukuy-tu “bir ilaç adı” (<< Sans. *musta*’nın bozulmuş bir şekli = *Cyperus rotundus*, Linn.) (bk. Toh. B *musaka*, *musta*, Moğ. *musta*); *mukuy-tu topulgak* “Musta, (yani) topalak”.⁵⁸⁰

Mukuytu: MWKWYTW topulgak [Drogen I, Leningrad nüshası, 27. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; mukuytu (?) topulgak [UAY, 476 (VII. 9b), 3. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.123. mutugandik.

mutugandik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: İÜ Nr. 20 (*mutugandik*).

Etimoloji: **HDA:** mutugandik << Sans. (°gandik << Sans. °gandhika) “bir bitkinin adı”.⁵⁸¹

Mutugandik: mutugandik [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]⁵⁸²

3.124. nagakesara (Lat. *Mesua ferrea*, Linn., Sans. *nāgakesara*) “Hindistan Nageshvar çiçeği”.

nagakesara nagakesara, N’K’KYS’R’ nagakesar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*N’K’KYS’R’ nagakesara*), UAY (*nagakısara nagakısara*)⁵⁸³

Etimoloji: **Drogen I:** Maue ve Sertkaya, I-tsing’in Sans. *nāgakesara* “*Mesura ferrea*, Linn.”i *lung hua hsü* –kelimesi kelimesine- “*Drachen-Blumen-Haar*” çevirisinin Uygurcaya isabetli bir biçimde *nagakesara* biçiminde yapıldığını ve bu vasıtaıyla bu Hint drogunun Orta Asya’da tanındığına delil olabileceğini, bununla birlikte *nāgakesara*’nın

⁵⁸⁰ Wilkens, HDA, s. 479; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 202.

⁵⁸¹ Wilkens, HDA, s. 482.

⁵⁸² bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

⁵⁸³ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: *naga kisara naga kisara*.

eş anlamlısı olan *nāgapuṣpa* teriminin de Uyğurcada *nagapuṣp* şeklinde kaydedildiğini belirtir.⁵⁸⁴ **HDA:** nagakesara < Sans. *nāgakesara* “Hindistan Nageshvar çiçeği (*Mesua ferrea*, Linn.)”; *nagakesara nagakesara* “Nāgakesara, (yani) Nāgakesara”.⁵⁸⁵

Nagakesara “Hindistan Nageshvar çiçeği”: N’K’KYS’R’ nagakesara “*Mesua ferrea*, Linn” [Drogen I, Leningrad nüshası, 37. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; nagakısara nagakısara “< Sans. *nāgakesara*” [UAY, 476, VII. 9b, 13. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.125. nagapuṣp (Lat. *Mesua ferrea*, Linn., Sans. *nāgapuṣpa*) “Hindistan Nageshvar çiçeği”.

nagapuṣp

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Uigurica III (*nakapuṣp*), DKPAM (*nagapus(u)p*), DBTS I (Mz 190) (Br. *nā gā pu-ṣp* = *nagapuṣp*).

Etimoloji: **DBTS I:** < Sans. *nāgapuṣpa* “*Mesua ferrea*, Linn.”; bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 98.⁵⁸⁶ **HDA:** nagapuṣp < Toh. A *nāgapuṣp* < Sans. *nāgapuṣpa* “Hindistan Nageshvar çiçeği, Calophyllaceae ailesinden güzel kokulu, pembe ve beyaz çiçekleri olan bir ağaç (*Mesua ferrea*, Linn.)” (bk. HSak. *nāṭapuṣpa*, Moğ. *nagabuṣbi*).⁵⁸⁷

Nagapuṣp “Hindistan Nageshvar çiçeği”: *nakapuṣp* “Nāgapuṣpa Blumen” || “Nāgapuṣpa çiçekleri” [Uigurica III, T II, S 32a, Nr. 9, arka, 5. satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *nagapus(u)p*⁵⁸⁸ “nagapuṣpa adlı (ağacın altında) çiçekler arasından...” [DKPAM, U 1026, ön, 1228 (05). satırda, Budizm ile ilgili eserde geçer.]; *nagapuṣp* “*Mesua ferrea*, Linn.” [DBTS I (Mz 190) (T III 114), A, 1. satırda, tıp metninde geçer.].

⁵⁸⁴ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 98.

⁵⁸⁵ Wilkens, HDA, s. 483.

⁵⁸⁶ Maue, DBTS I, s. 187, 4. dipnot (*nagakesara* maddesi, etimoloji bölümü, Drogen I açıklaması.)

⁵⁸⁷ Wilkens, HDA, ss. 483-484.

⁵⁸⁸ *nagapuṣup* < Sans. *nagapuṣpa* “ejderha çiğeginin ağacı; Maitreya’nın aydınlanacağı aydınlanma ağacı” (Müller, Uigurica III, s. 56; Soothill ve Hodous, DCBD, s. 455’ten aktran, Elmalı, DKPAM, s. 253, 1228 numaralı açıklama).

3.126. naktamal (Lat. *Millettia pinnata*, Sans. *naktamāla*) “Hint kayın ağacı”

naktamal

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Handschrift 80TBI 529⁵⁸⁹ (Br. *na kta mā-l* = *naktamal*)

Etimoloji⁵⁹⁰: **HDA**: naktamal << Sans. *naktamāla* “Honge ağacı, Hint kayın ağacı, Pongam ağacı (*Millettia pinnata*)”.⁵⁹¹

Naktamal “Hint kayın ağacı”: naktamal “*Millettia pinnata*” [Handschrift 80TBI 529.].

3.127. narv(a)n “Karaağaç”.

narv(a)n atlıg ı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: LeCoqIdiqut (*nārua (?) atl(i)γ i*).

Etimoloji: **ED**: narwan (?) atlıg ı “*narwan (?)* adlı çalı” (Fars. *nārwan* “karaağaç, *Ulmus montana*”.⁵⁹² **HDA**: *nārua †* → *narw(a)n*⁵⁹³; *narw(a)n* < Part. *nārwan* “karaağaç” (bk. Fars. *nārvan*)⁵⁹⁴.

Narv(a)n “Karaağaç”: *nārua (?) atl(i)γ i* “*nāruä (nārün, narun, narua) (?)* genannter Baum (?) || “*narv(a)n* adlı ağaç” [LeCoqIdiqut, 4. satır, Mani metninde, Babil şehrinin dışında bulunan bir ağaç olarak geçer.].

3.128. nilapuşup (Lat. *Clitoria Ternatea*) “Mavi Kelebek Sarmaşığı”.

nilapuşup

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DKPAM [*nilapuşup* (Uigurica II’de *nilapuşup*)].

⁵⁸⁹ Maue, DBTS II, s. 278’de geçen *bindula-* ile ilgili nottaki açıklamadan alıntılanmıştır.

⁵⁹⁰ bk. Maue, DBTS II, s. 278, *bindula-* notu.

⁵⁹¹ Wilkens, HDA, s. 484.

⁵⁹² Clauson, ED, s. 1. (*ı* maddesinde.)

⁵⁹³ Wilkens, HDA, s. 489.

⁵⁹⁴ Wilkens, HDA, s. 487.

Etimoloji: **MW:** *nīla-puṣpa* m. “mavi çiçekli”, bir tür *Eclipta*.⁵⁹⁵ **DTS:** Sans. *nīlapuṣpa*, mavi çiçeklerle açan bir tür okalıptüs (*Clitoria tenatea*).⁵⁹⁶ **HDA:** nilapuṣup << Sans. *nīlapuṣpa* “bir bitkinin adı, mavi kelebek sarmaşığı (*Clitoria ternatea*)”⁵⁹⁷.

Nilapuṣup “Mavi kelebek sarmaşığı”: nilapuṣup⁵⁹⁸ “mavi çiçekli bir ağaç”⁵⁹⁹ [DKPAM, 3835. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.129. niyagrot/nigrot (Lat. *Ficus indica*, Sans. *nyagrodha*) “Hint inciri”.

ny(a)grod sögüt, nigrut atlağ sögüt, [nigrot sögüt]

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DKPAM (Mz. 660, arka) *ny(a)grod sögüt*, AY X. Tegzinç (Uçar) (St. Petersburg Versiyonu, X. 31a (R–M. 659, ön) *[nigrot sögüt]*⁶⁰⁰.

Etimoloji: **HDA:** niyagrot < Toh. A *nyagrot* < Sans. *nyagrodha* “bir incir ağacı çeşidi (*Ficus indica*) (bk. Toh. B *nigrot*, *ñigrot*) (→ *ñ(a)grot*)⁶⁰¹; *niyagrot sögüt* “Niyagrodha ağacı”; *ñ(a)grot* ~ *nigrot* < Toh. A *nyagrot* ~ Toh. B *nigrot* ~ *ñigrot* < Sans. *nyagrodha* “bir incir ağacı türü (bir incir ağacı çeşidi); *ñ(a)grot sögüt* “Niyagrodha ağacı”.⁶⁰² *ñ(a)godaram* ~ *niḡodaram* << Sans. *nyagrodhārāma* (bir manastırın adı); *ñ(a)grode* ~ *nigrode* << Sans. *nyagrodha* “bir Brahman’ın adı”.⁶⁰³

Niyagrot Sögüt “Hint inciri ağacı”: *ny(a)grod sögüt* (2 kez) “nyagrodhağ ağacı” [DKPAM (Mz. 660, arka), 3353 (33) ve 3356 (36). satırlar, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Nigrot Sögüt** “Hint inciri ağacı”: *nigrut atlağ sögüt* “nyagrodha adlı ağaç”

⁵⁹⁵ Monier-Williams, MW, s. 566.

⁵⁹⁶ Наделяев, DTS, s. 359.

⁵⁹⁷ Wilkens, HDA, s. 490.

⁵⁹⁸ Uigurica II’de *nilapuṣup* olarak transkribe edilip “Nilapuṣpa” olarak anlamlandırılmıştır. (Müller, Uigurica II, s. 25.)

⁵⁹⁹ Elmalı bu anlamlandırmayı notlar bölümünde yukarıda verilen Monier-Williams ve Müller’e atıfta bulunarak yapmıştır.

⁶⁰⁰ Tamamlama için bk. Erdem Uçar, “Altun Yaruk Sudur X. Tegzinç, XXX. Bölök [R–M. 657/18–661/12]”, **Gazi Türkiyat**, Cilt: 1, Sayı: 10, 2012, s.182.

⁶⁰¹ Wilkens, HDA, s. 492.

⁶⁰² Wilkens, HDA, s. 501.

⁶⁰³ Wilkens, HDA, s. 501.

[MaitriHami (BarutcuLakşana), Uygurca metin I, 5a, 22-23. satırlar, Buda'nın *lakşanaları* (=alâmetleri) sayılırken geçer.]⁶⁰⁴; [nigrot söğüt]⁶⁰⁵ “nyagrodha ağacı” [AY X. Tegzinç (Uçar) (St. Petersburg Versiyonu, X. 31a (R–M. 659), ön, 51. satır, Buda'nın özellikleri anlatılırken geçer.]

3.130. osğun “soğan”.

usqunnuñ qasıqın yıldızi birle

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*usqun-nung qaisiq-in yıldız-i birlä*).

Etimoloji: **ED**: Clauson sözcüğü *osğun* “soğan” şeklinde verir ve muhtemelen *so:ğun*'un metatezli biçimi olduğunu, Kuzey-Doğu Türkçesinde sözcüğün *oksum*, *uksım*, *uxsum*, *usxum* ve *muksun* ve Kazak Türkçesinde *üksün* biçiminde görüldüğünü belirtir.^{606, 607}

Osgun “Soğan, sarımsak”: *usqun-nung qaisiq-in yıldız-i birlä* “Knoblauchschalen und –wurzeln” || “...sarımsağın kabuğunu kökü ile...” [Heilkunde I, 44-45. satırlar, tıp metninde geçer.]

3.131. p(a)tmakes(a)r (Sans. *padmakesara*) “nilüfer çiçeği erciği”.

p(a)tmakes(a)r

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*ptmakiqr*).

⁶⁰⁴ Maitrisimit'in Hami nüshasında bulunan, Buda'nın 32 *lakşanasının* olduğu listede 10. *lakşana*dır. Bk. Fatma Sema Barutcu, “Eski Türkçede Buddha'nın 32 Lakşanası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Cilt: 35, 1987, s. 22.

⁶⁰⁵ bk. Gulcalı, AY X (Gulcalı), s. 185, 1251. satır.

⁶⁰⁶ Clauson, ED, s. 245.

⁶⁰⁷ *osgun* “soğan, sarımsak” (HDA, Wilkens, s. 516.)

Etimoloji: **HDA:** ptmakikr † → *p(a)tmakes(a)r*⁶⁰⁸; p(a)tmakes(a)r << Sans. *padmakesara* “nilüfer çiçeği erciği (Toh. B’de *Padmakesar* şeklinde kişi adı olarak tespit edilmiştir).⁶⁰⁹

P(a)tmakes(a)r “Nilüfer çiçeği erciği”: ptmakiqr [Heilkunde II, 3. metin, 137. satırda, tıp metninde geçer.].

3.132. padmak (Lat. *Nelumbo nucifera* Gaertn. / *Nelumbium speciosum* Willd.) krş. *padum* ve *utpal* maddeleri.

p(a)dmak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: FragDKPAM-I (Blatt 4) (*p(a)dmak*).

Etimoloji: **HDA:** padmak << Sans. *padmaka* “(masalsı) bir hazine” (Toh. B’de *padmak Nelumbo nucifera* Gaertn. / *Nelumbium speciosum* Willd. bitkisinin adı olarak tespit edilmiştir) (bk. Toh. B *padmaka*).⁶¹⁰

P(a)dmak: p(a)dmak agılık “*padmaka-Schatz*” || “*padmaka hazinesi*” [FragDKPAM-I Blatt 4, 128 (16). satırda, Budizm ile ilgili metin, Daśakarmapathaavadānamālā, Hami nüshasına ait parçada geçer.].

3.133. pariçatir (Sans. *pārijāta*) “cennet ağacı”.

pariçatir sögüt, p’ryc’tr swykw’t, altunluğ pariçatir sögüt, ’ltwnlwq p’ryc’tr swykw’t

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler:

Maytrısimit (1976) (*pariçtr sögüt, altunluğ pariçtr sögüt*), BTT IX (Maitri) (*p’ryc’tr swykw’t, ’ltwnlwq p’ryc’tr swykw’t*).

⁶⁰⁸ Wilkens, HDA, s. 562.

⁶⁰⁹ Wilkens, HDA, s. 554.

⁶¹⁰ Wilkens, HDA, s. 549.

Etimoloji: **HDA:** pariçatir < Toh. A *parijātrā* < Sans. *pārijāta* “cennet ağacı (muhtemelen Sans. << *pāricitra*)”.⁶¹¹ **BTT IX (Maitri):** Tekin sözcüğü *p’ryc’tr* < Sans. *pārijāta* “İndra’nın kutsal çalılarında biri, sarayının bahçesinde yetiştiği düşünülür.” biçiminde verir ve sözcüğün sonundaki *r*’nin Toharcadan gelip gelmediğini sorar.⁶¹²

Pariçatir Sögüt “Cennet ağacı”: pariçtr sögüt “Pariçtr ağacı” [Maytrisimit 1976, 89/18-19. satırlar, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; *p’ryc’tr swykw* “Pārijāta-Baum” || “Pārijāta ağacı” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 89. XXVI, 2=Nr. 2b, ön, 18-19. satırlar, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]. **Altunluğ Pariçatir Sögüt** “Altın pariçatir ağacı”: altunluğ pariçtr sögüt || “altın paricitra adlı ağaç” [Maytrisimit 1976, 16. satır, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; *’ltwnlwq p’ryc’tr swykw* “goldenen Pārijāta(?) -Baum” || “altın pariçatir ağacı” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 37. XI (?), ?=82, arka?, 7-8. satırlar, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.134. paşanabedak (Lat. *Selaginella imbricata*, Sans. *pāṣānabhedaka*) “selagin”.

paşanabedak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS I (Mz 204) (Br. *pā ṣā na bhe [...]* = [*paşanabe[dak]*]).

Etimoloji: **HDA:** paşanabedak (Br.) << Sans. *pāṣānabhedaka* selagin, süs yosunu (*Selaginella imbricata*) (krş. Toh. B *pāṣānabhid* = *Plectranthus aromaticus*).⁶¹³

Paşanabedak “Selagin”: [*paşanabe[dak]*] “*Selaginella imbricata*” [DBTS I (Mz 204), (16), av3. satır, Yogaśataka, tıp metninde geçer.].

3.135. patal (Sans. *pātāla* ~ *pātālī*, Lat. *Stercospermum suaveolens*; *Bignonia suaveolens*.)

patal atlıg sögüt, p’l’ ’tlq swykw

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

⁶¹¹ Wilkens, HDA, s. 552.

⁶¹² Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 109.

⁶¹³ Wilkens, HDA, s. 553.

Geçtiği metinler: Maytrisimit (1976) (*patal atlıg sögüt*), BTT IX (Maitri) (*p't'l 'tlq swykw*t).

Etimoloji: **BTT IX (Maitri)**: *p't'l < ? < Sans. pātālī* “çiçekleri güzel kokan bir ağaç”.⁶¹⁴ **HDA**: *patal << Sans. pātāla ~ pātālī*, “bir ağaç türü (*Stercospermum suaveolens*; *Bignonia suaveolens*)” ($\rightarrow$ *patali*); *patali << Sans. pātālī* “bir ağaç türü (*Stercospermum suaveolens*; *Bignonia suaveolens*)” ($\rightarrow$ *patal*).⁶¹⁵

Patal Atlıg Sögüt “Patal atlı ağaç”: *patal atlıg sögüt* “Pātālī adlı ağaç” [Maytrisimit 1976, 39/26. satır, Budizm ile ilgili anlatıda geçer. Buda olurken Bodhisattva Vipasyin bu ağacın altında bulunur.]; *p't'l 'tlq swykw*t “*einem Baum namens Pātālī*” || “Pātālī adlı ağaç [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 39. XIV (?), 10=Nr. 139, arka, 7. satır, bk. 1.a.].

3.136. *patol ~ p(a)tol* (Lat. *Trichosantes dioica*, Sans. *paṭola*) “bir hıyar türü”.

patol ~ p(a)tol

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VIII, I, T II S 49 (Br. *pat _ol*=(?)), Heilkunde II, 3. metin (*ptul*).

Etimoloji: **MaueVāgbhaṭa**: Sans. *paṭola*- “*Trichosantes dioica*”.⁶¹⁶ **HDA**: *ptul* $\rightarrow$ *p(a)tol*⁶¹⁷; *patol ~ p(a)tol << Sans. paṭola* “bir hıyar türü, bir salatalık türü (*Trichosantes dioica*)”⁶¹⁸.

Patol~ P(a)tol “Bir hıyar türü”: Br. *pat _ol* [TT VIII, I, T II S 49, sağ, 14. satırda, tıp metninde (eczacılık) geçer.]⁶¹⁹; *ptul* [Heilkunde II, 3. metin, 173. satırda, tıp metninde geçer.].

⁶¹⁴ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 77.

⁶¹⁵ Wilkens, HDA, s. 554.

⁶¹⁶ Maue, MaueVāgbhaṭa, s. 161.

⁶¹⁷ Wilkens, HDA, s. 562.

⁶¹⁸ Wilkens, HDA, s. 554.

⁶¹⁹ krş. Maue, MaueVāgbhaṭa, s. 132, sol, 1. satır.

3.137. payas ~ p(a)yas (Sans. *payas* (*payasyā*)).

payas ~ p(a)yas

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler⁶²⁰: Heilkunde II, 3. metin (*bīrq*).

Etimoloji: **HDA:** bīrk † → *p(a)yas*⁶²¹; *payas ~ p(a)yas* < Sans. *payas* (*payasyā*) “süt veya Mekke ayrığı türü (krş. Toh. B *payā*)”⁶²².

Payas ~ P(a)yas: bīrq [Heilkunde II, 3. metin, 132. satırda, tıp metninde geçer.].

3.138. piçul (Lat. *Barringtonia acutangula*, Sans. *picula*) “Hint meşesi”.

piçul

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Handschrift 80TBI 529⁶²³ (Br. *pi cu-l* = *picula*-).

Etimoloji: **HDA:** piçul << Sans *picula* “Hint meşesi (*Barringtonia acutangula*)”⁶²⁴.

Piçul “Hint meşesi”: *picula* “*Barringtonia acutangula*” veya “*Tamarix indica*” [Handschrift 80TBI 529.].

3.139. piçum(a)nt (Lat. *Azadirachta indica*, Juss., *picumanda*) “Neem ağacı”. krş.

hoitse.

piçum(a)nt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*umat*).

⁶²⁰ krş. Zieme, ZiemeSiddhasāra, s. 317: *payas*.

⁶²¹ Wilkens, HDA, s. 167.

⁶²² Wilkens, HDA, s. 555.

⁶²³ Maue, DBTS II, s. 278’de geçen *bindula*- ile ilgili nottaki açıklamadan alıntılanmıştır.

⁶²⁴ Wilkens, HDA, s. 556.

Etimoloji⁶²⁵: **HDA**: umat † → *pičum(a)nt*⁶²⁶; *pičum(a)nt* << Sans. *picumanda* “Neem ağacı (*Azadirachta indica*, Juss.) (Sans. *ariṣṭa*’nın eş değeri) (bk. Toh. B *picumaṇḍa*).⁶²⁷

Piçum(a)nt “Neem ağacı”: umat [Heilkunde II, 3. metin, 173. satırda, tıp metninde geçer.].

3.140. **pırşnaparni** (Lat. *Uraria lagopodioides*).

pır[şnaparni]

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (U5214) (Toch 400) (Br. *pr [] x [] = pri [şnaparni...]*)⁶²⁸

Etimoloji: **DBTS II**: < Toh. B *prśna^P/varṇi* << Sans. *prśniparnī*. *Desmodium gangeticum* [bk. *salaparni*] ve *Uraria lagopodioides*’in yan yana geçmeleri ve sözcüğün okunması ile ilgili bk. Maue, DBTS II, s. 380, v5.

Pırşnaparni: *pri[şnaparni]* [DBTS II (U5214) (Toch 400), sol, v5. satırda, tıp metninde, Kapitthāṣṭaka tozu yapımında geçer.].

3.141. **piryañu ~ p(i)ryañu** (Lat. *Panicum italicum*; *Aglaia roxburghiana*. Sans.

priyañu).

piriangu, priangu, piryangu hua öñlög

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. ve 4. metinler (*piriangu, priangu*), BTT VII (Tantrischer) (*piryangu xu-a önglög*).

Etimoloji: **HDA**: *priangu* † → *piryañu*; *piryañu* → *piryañu*⁶²⁹; *piryañu* ~ *p(i)ryañu* < Toh. A/B *priyañu* < Skt. *priyañu* “bir darı türü (*Panicum italicum*); “bir

⁶²⁵ bk. Maue, DBTS I, s. 6’daki Nr. 2 ve 33. dipnot.

⁶²⁶ Wilkens, HDA, s. 798.

⁶²⁷ Wilkens, HDA, s. 556.

⁶²⁸ Transkripsiyon bölümünde *pri[şnaparni...]*), açıklamada ***pır[şnaparni...]***).

⁶²⁹ Wilkens, HDA, s. 557.

bitkinin adı (bir maun bitkisi; *Aglaia roxburghiana*) (bk. Toh. B *priyañku*, Moğ. *biryanggu*, *bariyanggu*); *piryanggu hwa öñlög* “Priyañgu çiçeği renkli.”⁶³⁰ ⁶³¹

Piryañu ~ P(i)ryañu “*Panicum italicum*; *Aglaia roxburghiana*”: *piriangu* “*Aglaia Roxburghiana*” [Heilkunde II, 3. metin, 140. satır, tıp metninde geçer.]; *priangu* “*Aglaia Roxburghiana*” [Heilkunde II, 4. metin, 28. satır, tıp metninde geçer.]; *piryanggu xu-a öñlög* “Farbe der Priyanñgu-Blume” || “P(i)ryañu çiçeği rengi” [BTT VII, Tantrischer, A 188. satırda, Tantrik bir metin parçasında, renk ifade eder.].

3.142. piy(a)l ~ p(i)yal (Lat. *Buchanania latifolia*, Sans. *piyāla*).

p(i)yal

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*bikl*).

Etimoloji: **HDA**: *bikl* † → *p(i)yal*⁶³²; *piy(a)l* ~ *p(i)yal* << Sans. *piyāla* “bir bitkinin adı (*Buchanania latifolia*)”⁶³³.

Piy(a)l ~ P(i)yal “*Buchanania latifolia*”: *bikl* [Heilkunde II, 3. metin, 134. satırda, tıp metninde geçer.].

3.143. pudara (Sans. *pattra*) “yaprak, tefarik yaprağı”. bk. *ulun* maddesi.

PWD'R' ulunı azragunčuvud, pudara azragunčuvud

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*PWD'R' ulunı azragunčuvud*), UAY (*potara ulunı azragunčuvud*).

Etimoloji: **AY VII (Çetin)**: Çetin, sözcüğün Sans. *patra*’nın karşılığı olarak kullanıldığını ve bitki biliminde *Cinnamomum tamala*, *T. Nees et Eberm* (tarçının bir türü)

⁶³⁰ Wilkens, HDA, s. 558.

⁶³¹ *piryanggu hua öñlög* ifadesinin sarı rengini ifade etmesiyle ilgili bk. Zieme ve Kara, BTT VII (Tantrischer), s.39, dipnot A 188.

⁶³² Wilkens, HDA, s. 170.

⁶³³ Wilkens, HDA, s. 558.

adıyla anıldığını belirtir.⁶³⁴ **HDA:** podara → *pudara*; potara → *pudara*;⁶³⁵ *pudara* < Sans. *pattra* “yaprak, tefarik yaprağı”⁶³⁶.

Pudara “Yaprak, tefarik yaprağı”: PWD’R’ ulunı azragunçuvud [Drogen I, Leningrad nüshası, 33. satırda, , Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; potara ulunı azragunçuvud⁶³⁷ [UAY, 476 (VII. 9b), 9. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.144. **puḡa** (Lat. *Areca catechu*, Sans. *pūga*) “betel ağacı”.

sarığ puḡa

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*srīy puḡa*).

Etimoloji: **ED:** Clauson, *buḡa* biçiminde aktardığı sözcüğü hapax. olarak gösterip muhtemelen Sanskritçe *pūga*’dan “betel-nut” [=Betel cevizi] geldiğini ve DLT. III, 224’te geçen “Hindistan’dan ithal edilen bir ilaç; *sa:riḡ buḡa* “sarı buḡa” ve *bo:z buḡa* “kırmızımsı buḡa açıklamasını verir.”⁶³⁸ Heilkunde II, 3. metin, 121. satırdaki örnekle sözcük hapax. olmaktan çıkar. **HDA:** *puga* < Sans. *pūga* “betel ağacı (*Areca catechu*)” (*sarığ puḡa* = Sans. *haridrā*’nın eş değeri, *Curcuma longa*).

İncelenen metinlerde *puḡa* terimine tek başına rastlanmamıştır. Bununla birlikte *sarığ puḡa* terimi Heilkunde II, 3. metin, 121. satırda⁶³⁹, DTS’de⁶⁴⁰ ve GürganETT’de⁶⁴¹ “Areca catechu” olarak anlamlandırılmıştır.

Sarığ Puḡa “Curcuma Longa”: *srīy puḡa* “Areca catechu” [Heilkunde II, 3. metin, 121. satır, tıp metni.].

⁶³⁴ Çetin, AY VII (Çetin), s. 204.

⁶³⁵ Wilkens, HDA, s. 558.

⁶³⁶ Wilkens, HDA, s. 562.

⁶³⁷ Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: *podara ulunı ezragunçuvut*.

⁶³⁸ Clauson, ED, s. 312.

⁶³⁹ Rachmati, Heilkunde II, s. 427.

⁶⁴⁰ Наделеяев, DTS, s. 488.

⁶⁴¹ Gürgan, GürganETT, s. 132.

3.145. saġbiç “günnük, buhur, sıġla ağacı”. bk. *şaruki*.

saġbiç, şaruki (?) saġbiç, S’RWKY saġbiç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiġi biçimler ve metinler:

Geçtiġi metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*S’RWKY saġbiç*), UAY (*şaruki (?) saġbiç, saġbiç*).

Etimoloji: **Drogen I:** Maue ve Sertkaya, saġbiç “Liquidambar” anlamını verir ancak bununla birlikte I-tsing’de geçen *ch’ih chih* ile semantik ve etimolojik ilişkinin net olmadığını belirtir.⁶⁴² **HDA:** sagpuç → *sagbuç* → *sagbiç*; *sagbuç* → *sagbiç*; *sagbiç* “günnük, buhur, sıġla ağacı”.⁶⁴³

Saġbiç “Günnük, buhur, sıġla ağacı”: S’RWKY saġbiç “Liquidambar” || “sıġla ağacı” [Drogen I, Leningrad nüshası, 34. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *şaruki (?) saġbiç* [UAY, 476, VII. 9b, 10. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *sagbiç* [UAY, 440c (VI. 21a. [R=R-M: 129]), 3. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.146. s(a)hakar/sah(a)kar (Sans. *sahakāra*) “bir tür kokulu mango ağacı”⁶⁴⁴.

sahakar söġüt

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiġi biçimler ve metinler:

Geçtiġi metinler: ZiemeWettkampf (Ch 5546) (*[...saha]kar söġüt, s(a)hakar söġüt*).

Etimoloji: **ZiemeWettkampf:** s’qk’r < *sahakāra* “bir mango ağacı adı”.⁶⁴⁵ **HDA:** s(a)hakar ~ sah(a)kar << Sans. *sahakāra* “bir mango ağacı türü”; *s(a)hakar söġüt* “Sahakāra ağacı”; *sahkar* → *sah(a)kar*.⁶⁴⁶

⁶⁴² Maue ve Sertkaya, DBTS I, s. 95.

⁶⁴³ Wilkens, HDA, s. 573.

⁶⁴⁴ Monier-Williams, MW, s. 1193.

⁶⁴⁵ Peter Zieme, “Der Wettkampf Śāriputras mit den Hāretikern nach einer alttürkischen Version”, **Bahşı Ögdisi. Klaus Röhrborn Armağanı**, (Ed. J. P. Laut ve Mehmet Ölmez), Freiburg/İstanbul, 1998, s. 440.

⁶⁴⁶ HDA, Wilkens, s. 574.

Sahakar Sögüt “Sahakāra ağacı”: [...saha]kar sögüt “[...Saha]kāra-Baum” || “sahakāra ağacı” [ZiemeWettkampf, Ch 5546, 32. satır, Budizm ile ilgili metinde geçiyor.]; s(a)hakar sögütnüñ huasın yavışgusın yapırgakı[n...] “...und die Blüten, das Balttwerk und die Blätter des Sahakāra-Baumes... || “...sahakāra ağacının çiçekleri ve yapraklarını...” [ZiemeWettkampf, Ch 5546, 34. satır, Budizm ile ilgili metinde, geçiyor.].

3.147. salaparni (Lat. Desmodium gangeticum, Sans. śālaparṇī).

salaparni

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (U5214) (Toch 400) (Br. *sā la pa rṇi*=salaparni).

Etimoloji: **DBTS II:** Yazmadaki śālaparṇi ile TochB 500'deki imla birbiri ile örtüşmektedir. Bu sebeple Toh. B'den direkt bir ödünçleme düşünülebilir. Sanskritçe standart biçim śālaparṇī- ile Toharca ve Uyğurca biçimler karşılaştırıldığında, Toharca ve Uyğurca biçimlerde ön seste Batı Hint dilindeki sibilanların değişimine (ś, ṣ, s > s) dayanan dental s görülür.⁶⁴⁷ **HDA:** salaparni (Br.) < Toh. B *sālaparṇi* < Sans. *śālaparṇī* “bir şifalı bitkinin adı (*Desmodium gangeticum*)” (bk. Toh. B *sālavarṇi*).⁶⁴⁸

Salaparni “Desmodium gangeticum” salaparni [DBTS II (U5214) (Toch 400), sol, v5. satırda, tıp metninde, Kapitthāṣṭaka tozu yapımında geçer.].

3.148. sarğan otı yaşı.

sarğan otı yaşı

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT V, B (*sarṣan otī yaṣī*).

Etimoloji: **ED:** Clauson *sarṣa:n* (sıfat ve isim fonksiyonunda, aynı eylemi tekrarlayan) sözcüğünün *sarı-* (*saru:-*) sözcüğünden, “kendisini başka nesnelere dolayan bir bitki” anlamıyla türemiş olabileceğini belirtir ve Karahanlı Türkçesi döneminde geçen

⁶⁴⁷ Maue, DBTS II, s. 380.

⁶⁴⁸ Wilkens, HDA, ss. 576-577.

sarğa:n“, *sarğa:n yér*, *sarğa:n kamyş* örneklerini verir.⁶⁴⁹ **OTWF I:** Erdal, sözcüğü +gAn isimden isim yapma ekiyle oluşturulmuş sözcükler başlığında değerlendirir ve sözcüğün renk adı olan sarıg’dan türemiş olabileceğini belirtir: < *sarıg+gan.⁶⁵⁰ **HDA:** sargan otı yaşı “tuzlu arazide yetişen bir bitki”.⁶⁵¹

Sarğan Otu Yaşı: saryan otı yaşı “*saryan*-Pflanzen”⁶⁵² || “sargan bitkisi” [TT V, B, 123-124. satırlarda, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.149. sarıg muña [Lat. *Phaseolus mungo*, Sans. *mudga*] “maş fasulyesi”.

sarıg muña

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*sariy munga*).

Etimoloji: **Heilkunde I:** *sariy munga* “gelbe Mungo”. Krş. Sans. *mudga* “*Phaseolus mungo*”; Fars. *mung* < Hint. *muṅga* veya *muṅgu*; Pāli *mugga*.⁶⁵³ **HDA:** muña < Fars. *mung* “maş fasulyesi (*Phaseolus mungo*) (bk. Sans. *mudga*, Moğ. *munga*)”.⁶⁵⁴

Sarıg Muña “Maş fasulyesi”: *sariy munga* (2 kez) “gelbem Mungo” || “maş fasulyesi” [Heilkunde I, 87. ve 119. satırlar, tıp metninde geçer.].

3.150. sarıg puğa (Lat. *Curcuma longa*). bk. *puğa* maddesi.

3.151. satçarasi (Sans. *sarjarasa*) “*Shorea robusta* Gaertn.’nın reçinesi”.

satçarasi yig hupık

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

⁶⁴⁹ Clauson, ED, s. 849.

⁶⁵⁰ Erdal, OTWF I, s. 86.

⁶⁵¹ Wilkens, HDA, s. 586.

⁶⁵² krş. Clauson, ED, s. 849: “the foliage of the *sarğan* plants...”

⁶⁵³ Laufer, Laufer (Sino-Iranica), s. 308, 3. dipnot, s. 308’den aktaran Rachmati, Heilkunde I, s. 468.

⁶⁵⁴ Wilkens, HDA, s. 481.

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Yazması) (*S'TČ'R'SY yig kubık*), UAY (*saça-rası (?) yig kubık*⁶⁵⁵).

Etimoloji: **HDA**: saçtarasi † → satčarasi⁶⁵⁶; satčarasi << Sans. *sarjarasa* (bozulmuş şekil) *Shorea robusta* Gaertn.'nın reçinesi (bk. Toh. B *sarjaras*, *sarjarasa*, Soğd. *srcrs*); *satčarasi yig hupık* Sarjarasa, (yani) taze reçine⁶⁵⁷. hobık † → *hupık*; hodık † (→ *hupık* için eski bir hata)⁶⁵⁸; kobık † → *hupık*⁶⁵⁹; kopık † → *hupık*⁶⁶⁰; kubık⁶⁶¹ † → *hupık*⁶⁶²; *hupık* < Çin. (Geç Orta Çince *xuǎ pha:jk*) “kehribar, kehribar taşı” (bk. Moğ. *uba(n)*)⁶⁶³.

Satčarasi Yig Hupık “*Shorea robusta* Gaertn.'nın reçinesi”: S'TČ'R'SY yig kubık “frisches Bernstein(harz)” || “taze kehribar (reçinesi)” [Drogen I, Leningrad nüshası, 37-38. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; saça-rası (?) yig kubık [UAY, 476 (VII. 9b), 13-14. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.152. sınçğan (Lat. *Lycium europaeum*) “Sincan dikenî”. krş. *sırınçan* maddesi.

sınçğan

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*sīnčqan*).

Etimoloji: **ED**: Clauson, DLT III, 146,26'da geçen sançga:n'ı hapax. olarak gösterir ve Osm. *sincan* “the box-thorn, *Lycium europaeum*” ile karşılaştırır.^{664, 665}

⁶⁵⁵ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136, 413-414. satırlar: *satčarasi yëg kubık*.

⁶⁵⁶ Wilkens, HDA, s. 572.

⁶⁵⁷ Wilkens, HDA, s. 589.

⁶⁵⁸ Wilkens, HDA, s. 281.

⁶⁵⁹ Wilkens, HDA, s. 387.

⁶⁶⁰ Wilkens, HDA, s. 393.

⁶⁶¹ krş. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 98, Nr. 31'deki açıklama; Çetin, AY VII (Çetin), s. 205, 413-414. satırların açıklaması.

⁶⁶² Wilkens, HDA, s. 418.

⁶⁶³ Wilkens, HDA, s. 283.

⁶⁶⁴ Clauson, ED, s. 836.

⁶⁶⁵ Erdal, Clauson'un ilk heceyi *a* olarak vermesinin hatalı olduğunu belirtir. (Erdal, OTWF I, s. 86.)

[Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda geçen örnekle sözcük hapax. olmaktan çıkar.] **OTWF I:** Erdal, sözcüğü +gAn isimden isim yapma ekiyle oluşturulmuş sözcükler başlığında değerlendirir.⁶⁶⁶ **HDA:** sinčkan † → *sinčgan*; sinčgan “sincan dikenini (*Lycium europaeum*)” (Sans. *vrkšāmla* “demirhindinin meyvesi”nin de eş değeri).⁶⁶⁷ **DBTS II:** Maue, Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda geçen *sinčqan* [=sinčgan] ile Siddhasāra’da geçen *vrkšāmla*- “demirhindi meyvesi” denklğine değinmiştir.⁶⁶⁸

Sinčgan “Sincan dikenini”: sinčqan “Bocksborn” || “Sincan dikenini” [Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda, tıp metninde geçer.].

3.153. **sirinčan.** krş. *sinčgan* maddesi.

sirinčan, sirinčan çurnı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: Heilkunde II, 1. ve 3. metinler (*sirinčan, sirinčan çurnı*).

Etimoloji: **Heilkunde II:** Okunuş belirsiz, krş DLT sinčgan “Bocksborn, *Lycium europaeum*?”⁶⁶⁹ **HDA:** siričga manası belirsiz (kesinlikle → *siričga*’nın varyantı değil; muhtemelen → *sinčgan*’ın varyantı).⁶⁷⁰

Sirinčan: sirinčan (2 kez) “Bocksborn” || “Sincan dikenini” [Heilkunde II, 1. metin, 30 ve 46. satırlarda, tıp metninde geçer.]. **Sirinčan Çurnı:** sirinčan çurnı “Bocksbornpulver” || “Sincan dikenini tozu” [Heilkunde II, 1. metin, 46. satırda, tıp metninde geçer.].

3.154. **sirizavu** (Lat. *Sinapis glauca*, Sans. *saršapa*) “akhardal”. krş. *kaz üyüri*.

sirizavu kaz üyüri, ŠYRYŽ kaz üyüri

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

⁶⁶⁶ Erdal, OTWF I, s. 86.

⁶⁶⁷ Wilkens, HDA, s. 609.

⁶⁶⁸ Maue, DBTS II, s. 380.

⁶⁶⁹ Rachmati, Heilkunde II, s. 435.

⁶⁷⁰ Wilkens, HDA, s. 610.

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*ŠYRYŽ kaz üyüri*), UAY (*sırjavu (?) kaz üyüri*).

Etimoloji: **HDA**: sırızavu † → *sirizavu*⁶⁷¹; *sirizavu* << Sans. *saršapa* (bozulmuş şekil) *akhardal* (*Sinapis glauca*); *sirizavu kaz üyüri* “Sarşapa, (yani) *akhardal*”⁶⁷².

Sirizavu “akhardal”: *ŠYRYŽ kaz üyüri* “weißer Senf” || “akhardal” [Drogen I, Leningrad nüshası, 35-36. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *sırjavu (?) kaz üyüri* [UAY, 476, VII. 9b, 11-12. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.155. snuk (← *saba* †, *suṇ* †, *šenük* †, *šünük* †) (Lat. *Euphorbia neriifolia*) “sehund”.

saba kadızı, šenük, šnük, šenük uruḡı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*saba [qadiz-i]*, *saba qadiz-i*, [*saba*] *q[a]diz-i*, *saba qadiz-i*), Heilkunde II, 3. ve 4. metinler (*šänük*, *šnük*, *šnük uruyi*, *šünük uruyi*).

Etimoloji: **Heilkunde II**: DLT’de geçen *šünük* = *čünük* “Platane” sözcüğünü kaynak göstermiştir.⁶⁷³ **HDA**: *saba* † → *snuk*⁶⁷⁴; *sanuk* → *snuk*⁶⁷⁵; *sunuk* ~ *sun(u)k* → *snuk*⁶⁷⁶; *suṇ* † → *sun(u)k* → *snuk*⁶⁷⁷; *šänük* † → *sanuk* → *snuk*⁶⁷⁸; *šünük* † → *sunuk* → *snuk*⁶⁷⁹; *snuk* “sehund (*Euphorbia neriifolia*)”; *snuk uruḡı* “sehund tohumu”.⁶⁸⁰

Saba Kadızı: *saba [qadiz-i]* “*saba-Rinde*” [Heilkunde II, 3. metin, 117. satır, tıp metni.]; *saba qadiz-i* “*saba-Rinde*” [Heilkunde II, 3. metin, 122. satır, tıp metni.]; [*saba*]

⁶⁷¹ Wilkens, HDA, s. 610

⁶⁷² Wilkens, HDA, s. 616; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 205.

⁶⁷³ Rachmati, Heilkunde II, s. 438.

⁶⁷⁴ Wilkens, HDA, s. 571.

⁶⁷⁵ Wilkens, HDA, s. 583.

⁶⁷⁶ Wilkens, HDA, s. 631.

⁶⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 631.

⁶⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 647.

⁶⁷⁹ Wilkens, HDA, s. 658.

⁶⁸⁰ Wilkens, HDA, s. 571.

q[a]diz-ı “[saba]-Rinde [Heilkunde II, 3. metin, 123-124. satırlar, tıp metni.]; *saba* qadiz-ı “*saba*-Rinde” [Heilkunde II, 3. metin, 125. satır, tıp metni.]. **Şenük** “Sehund”: şanük “Platane” || “çınar” [Heilkunde II, 3. metin, 122. satır, tıp metni.]; şnük “Platane” || “çınar” [Heilkunde II, 3. metin, 125. satır, tıp metni.]. **Şenük Uruğı** “Sehund tohumu”: şnük uruyı (2 kez) “Platanensamen” || “çınar tohumu” [Heilkunde II, 3. metin, 142 ve 178. , satırlar, tıp metni.]; şnük uruyı [Heilkunde II, 4. metin, 19. satır, tıp metni.].

3.156. sōkō (Lat. Ornithopus compressus) “kuşayağı”.

ķuruğ sōkō

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VIII, K, T III 272 (Br. *hko ro g syo kyo dham*= *hkorog sōkōdham*).

Etimoloji: **TT VIII**: *sōkō*: krş. *sōkü* (Osm.) “Vogelfuß, ornithopus compressus”.⁶⁸¹

ED: Clauson, TT VIII K 10’da verilen Osm. *sōkü otı* “bird”s-foot, *Ornithopus compressus*’da geçen *sōkü* sözcüğünün *sōküğ’den (sōk- “to tear apart, pull down, break through (an obstacle)” fiilinden türemiş isim) geldiğini ve Uyğurca metinde geçen sözcükle Osmanlıca sözcüğün aynı olamayacağını, Br. *syo kyo dham*’ın sōgötün biçiminde okunması gerektiğini belirtir.⁶⁸² **HDA**: sōkō “kuşayağı (Ornithopus compressus).”⁶⁸³

ķuruğ Sōkō “Kurutulmuş kuşayağı”: *hkorog sōkōdham* “trocknem Vogelfuß(klee)” || “kurutulmuş kuşayağı” [TT VIII, K, T III 272, sol, 10. satırda, Budizm ile ilgili parçada, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.157. sōkti “kepek”.

sōkti

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HuangWenbi Nr 87 (*sōkti*).

⁶⁸¹ Gabain, TT VIII, s. 62.

⁶⁸² Clauson, ED, s. 819.

⁶⁸³ Wilkens, HDA, s. 623.

Etimoloji: **ED**: sökti: sök- “to tear apart, pull down, break through (an obstacle)” -ti eki ile türetilmiş isim, “kepek”. Clauson sadece KHT döneminden örnekler vermiştir.⁶⁸⁴ **HDA**: sökti “kepek”.⁶⁸⁵

Sökti “Kepek”: sökti [HuangWenbi Nr 87, 75-76. satırlarda geçer.]⁶⁸⁶.

3.158. sudimika (Lat. *Elettaria cardamomum* MATON, Sans. *sūkṣmailā*) “ince kakule”.

sudimika sūkṣümür, SWDYMYK’ sūkṣümür

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*SWDYMYK’ sūkṣümür*), UAY (*sudimika (?) sukṣumur*).

Etimoloji: **HDA**: sudimika “kakule (<< Sans. *sūkṣmailā*’nın bozulmuş bir şekli = *Elettaria cardamomum* MATON); sudimika sūkṣümür “ince kakule”.⁶⁸⁷

Sudimika “İnce kakule”: SWDYMYK’ sūkṣümür “Kardamon” || “kakule” [Drogen I, Leningrad nüshası, 32. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; sudimika (?) sukṣumur [UAY, 476, VII. 9b, 8. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.159. sudu.

sudu ḥuası

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeBegegnungen (*sudu hu-a-sı*).

Etimoloji: **ZiemeBegegnungen**: Zieme, swdw’nun belki de Sans. *sumanas*⁶⁸⁸ “çiçek” sözcüğü için kullanılan adlandırmalardan biri olan *sudhādyā*’nın kısaltması olabileceğini belirtir. **HDA**: sudu < Çin. (?) “bir çiçek türü”⁶⁸⁹.

⁶⁸⁴ Clauson, ED, s. 819.

⁶⁸⁵ Wilkens, HDA, s. 623.

⁶⁸⁶ Zieme, BTT V (ZiemeManichäisch), s. 68, 723 numaralı nottan alınmıştır.

⁶⁸⁷ Wilkens, HDA, s. 627; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 204.

⁶⁸⁸ bk. *suman* maddesi.

⁶⁸⁹ Wilkens, HDA, s. 627.

Sudu Huası: sudu hu-a-sıña okş[atı...] [ZiemeBegegnungen, G, Ch/U 6834 + Ch/U 6087 (T II Y 59) + Ch/U 6864, ön, 4. satırda, Çince metne dayanan Mahāyāna Mahāparinirvāṇasūtra parçalarında geçer.].

3.160. sugandik (Lat. *Feronia limonia*, Linn., Sans. *sugandhika*).

sugandik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: İÜ Nr. 20 (*sugandik*).

Etimoloji: **HDA:** sugandik << Sans. *sugandhika* “bir bitkinin adı (*Feronia limonia*, Linn.)”⁶⁹⁰

Sugandik “*Feronia limonia*, Linn.”: sugandik [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]⁶⁹¹.

3.161. sukşumur/sükşümür (Lat. *Elettaria cardamomum*, Sans. *sūkṣmelā* ~ *sūkṣmailā*)

“ince kakule”.

sogşımır, sudimika sūkşümür, SWDYMYK’ sūkşümür, sukşumur, sukşumur çurnı, sukşmir

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*sukşumur*), Heilkunde II (*sukşumur, sūkşümür*), Drogen I (Leningrad Nüshası) (*SWDYMYK’ sūkşümür*), DBTS I (Mz 204) (*elā*’nın karşılığı, Br. *su kşmi-r=sukşmir*), DBTS II (U 7287) (Br. *šo-gı śi mi-r²=şogşımır*), (UAY (*sudimika (?) sukşumur*)⁶⁹².

Etimoloji: **Heilkunde I:** Sans. *sūkṣmāilā* (*sūkṣmā elā*) “*Elettaria Cardamomum*”.⁶⁹³ **Drogen I:** Maue ve Sertkaya, nihai kökeninin Sanskritçe *sūkṣmailā*’ya dayandığı belirtilen sözcüğün -l’ nin *r* olarak görülmesi sebebiyle- İrani bir dil aracılığıyla

⁶⁹⁰ Wilkens, HDA, s. 627.

⁶⁹¹ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

⁶⁹² krş. AY VII (Çetin): *sudimika sūkşümür*. (Çetin, AY VII (Çetin), s. 136).

⁶⁹³ Rachmati, Heilkunde I, s. 465.

Uygurcaya girdiğine işaret eder.⁶⁹⁴ **DBTS I, II:** Maue, metinde (Mz 204) geçen Sanskritçe *elā* sözcüğünün *sūkṣmailā* sözcüğünün sinonimi olarak verildiğini bu sözcüğün Soğdca aracılığıyla Uygurca *sukṣmır*’ın etimonu hâline geldiğini belirtir.⁶⁹⁵ *şogşımır*’ın biçimsel açıklaması için bk. Maue, DBTS II, s. 373.⁶⁹⁶ **HDA:** *sukṣumur* < Toh. B *sukṣmel* < Sans. *sūkṣmelā* ~ *sūkṣmailā* “bir ilaç adı = kakule, ince kakule (*Elettaria cardamomum*) (Sans. *elā*’nın da eş değeri.) (krş. Moğ. *sūgmil*, *sūgsmil*, *sukmil*, Tib. *sug-smel*); (→*sukṣmır*, *sūkṣümür*); *sukṣmır* (Br.) → *sukṣumur*; *suksumur* † → *sukṣumur*⁶⁹⁷; *şogşımır* (Br.) → *sukṣmır*⁶⁹⁸; *süksümür* † → *sūkṣümür* → *sukṣumur*; *sūkṣümür* → *sukṣumur*⁶⁹⁹.

Sogşımır/Sudimika **Sūkṣümür/SWDYMYK’** **Sūkṣümür/Sukṣumur/**
Sukṣumur Çurnı/Sukṣmır: “İnce kakule”: *suksumur* “Cardamomum” [Heilkunde I, 6 ve 15. satırlarda, tıp metninde geçer.]; *suksumur* çurnı “Cardamomum Pulver [Heilkunde II, 14. satırda, tıp metninde geçer.]; **SWDYMYK’** *sūkṣümür* “Kardamon” || “kakule” [Drogen I, Leningrad nüshası, 32. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *sudimika* (?) *sukṣumur* [UAY, 476, VII. 9b, 8. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *sukṣmır* “Elettaria cardamomum” [DBTS I (Mz 204), a, sağ, 1. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.]; *sogşımır* “grünes Kardamom” || “yeşil kakule” [DBTS II (U 7287), sağ, 2. satırda, tıp metninde, bir tarifte (*Amṛtaprāśa*) geçer.].

3.162. *sulanı* (?).

sulanı yiltızı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*sulanı yiltız-ı*).

⁶⁹⁴ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 93.

⁶⁹⁵ Maue, DBTS I, s. 118

⁶⁹⁶ Maue, DBTS II, s. 373

⁶⁹⁷ Wilkens, HDA, ss. 629.

⁶⁹⁸ Wilkens, HDA, s. 655.

⁶⁹⁹ Wilkens, HDA, s. 637.

Etimoloji: **HDA:** sulanı (?) “bir bitkinin adı”; *sulanı yıldızi* “Sulanı kökü”.⁷⁰⁰

Sulanı Yıldızi: sulanī yıldızi [Heilkunde II, 1. metin, 19. satırda, tıp metninde geçer.].

3.163. suman (Lat. *Chrysanthemum indicum*, Linn., Sans. *sumanā*) “kasımpatı”.⁷⁰¹

suman

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: İÜ Nr. 20 (*suman*).

Etimoloji: **HDA:** suman < Toh. B *sumān* < Sans. *sumana* “bir çiçek türü = kasımpatı (*Chrysanthemum indicum*, Linn.)” (bk. HotenSak. *sumana*-, Moğ. *suman*, *süman*).⁷⁰²

Suman “Kasımpatı”: suman [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]⁷⁰³.

3.164. sunu (Lat. *Nigella sativa*) “kişniş tohumu”.

sunu

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*sunu*).

Etimoloji: **ED:** su:nu “coriander seed, *Nigella sativa*”. Clauson, sözcüğün muhtemelen yabancı kökenli olduğunu belirtir ve Heilkunde I’de geçen *sunu* ile birlikte KHT döneminde geçen DLT 238 “su:nu”yu [=“çörek otu”] verir.⁷⁰⁴ **HDA:** sunu “kişniş tohumu (*Nigella sativa*)”.⁷⁰⁵

Sunu “Kişniş Tohumu”: sunu “Schwarzkümmel” || “çörek otu” [Heilkunde I, 18. satırda, tıp metninde geçer.].

⁷⁰⁰ Wilkens, HDA, s. 630.

⁷⁰¹ bk. *sudu* maddesi.

⁷⁰² Wilkens, HDA, s. 630.

⁷⁰³ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

⁷⁰⁴ Clauson, ED, s. 834.

⁷⁰⁵ Wilkens, HDA, s. 631.

3.165. supuşup (Lat. *Pterospermum Suberifolium* Sans. *supuşpa*).

supuşup atlığ çeçek

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Uigurica II (T. II Y. 52,1) (s..[u]pusup atl[ę]), DKPAM (Mz. 790) (*supuşup[atlığ] çeçek*).

Etimoloji: **HDA:** *supuşup* << Sans. *supuşpa* “bir çiçeğin adı” (*Pterospermum Suberifolium*).⁷⁰⁶

Supuşup “*Pterospermum Suberifolium*”: s..[u]pusup atl[ę]... “mit der Supuşpa genannten (Blumen-)...” || “supuşpa adlı çiçekle...” (Uigurica II (T. II Y. 52,1), arka, 16. satır, Dařakarmapathaavadānamālā’da geçiyor.); supuşup[atlığ] çeçek “karanfil”⁷⁰⁷ DKPAM (Mz. 790), 1161. satır, Dařakarmapathaavadānamālā’da, bir obje süslenirken geçiyor.]⁷⁰⁸.

3.166. süküçe ~ sukuça “karanfil”. bk. *lv(a)ñ*.

sukuça lv(a)ñ, SWKWČ lv(a)ñ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtięi metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*SWKWČ lv(a)ñ*), UAY (*sukuça (?) lv(a)ng*).

Etimoloji: **HDA:** süküčä ~ sukuça “karanfil” (etimolojisi bilinmiyor); *süküčä lv(a)ñ* “karanfil”.⁷⁰⁹

Süküçe ~ Sukuça “Karanfil”: *SWKWČ lv(a)ñ* “Gewürznelke” || “karanfil” [Drogen I, Leningrad nüshası, 35. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *sukuça (?) lv(a)ng* [UAY, 476, VII. 9b, 5. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

⁷⁰⁶ Wilkens, HDA, s. 632.

⁷⁰⁷ Elmalı, DKPAM, s. 186.

⁷⁰⁸ bk. üst.

⁷⁰⁹ Wilkens, HDA, s. 637; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 203.

3.167. ř(a)baralotr / ř(a)baralotur / ř(a)b(a)ralotr (Lat. *Symplocos racemosa*, Sans.

şabaraka) “*Symplocos racemosa*”.⁷¹⁰

şbr lotr, şbar lotur, şbara lotur, şbara lotr, şbara lotur, şbara (l)otr

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*şbr lotr, şbar lotur, şbara lotur, şbara lotr, şbara lotur, şbara (l)otr*).

Etimoloji: **HDA:** ř(a)baralotr < Toh. B *řabaraloträ ~ şabaralodr ~ şabaralottar* < Sans. *şabharalodhra* “bir ağaç türü (*Symplocos racemosa* ROXB. (Sans. *şabaraka*’nın da eş değeri); ř(a)baralotur → ř(a)baralotr; ř(a)b(a)rlotur → ř(a)baralotur.⁷¹¹

ř(a)baralotr/ ř(a)baralotur/ ř(a)b(a)ralotr “*Symplocos racemosa*”: şbara lotur “bunte⁷¹² *Symplocos racemosa*” || “renkli *Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 99. ve 125. satırlar, tıp metni.]; şbr lotr “bunte *Symplocos racemosa*” || “renkli *Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 123. satır, tıp metni.]; şbara lotr “bunte *Symplocos racemosa*” || “renkli *Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 132 ve 135. satırlar, tıp metni.]; şbara (l)otr bunte *Symplocos racemosa*” || “renkli *Symplocos racemosa*” [Heilkunde II, 3. metin, 138. satır, tıp metni.].

3.168. ř(a)laka (Lat. *Boswellia thurifera*, Sans. *řallakī*). bk. *b(a)t(a)r* maddesi.

ř(a)laka

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*şlaka ptr ř*).

Etimoloji: **HDA:** slaka ptr ř → ř(a)laka ve → *b(a)t(a)r*⁷¹³; ř(a)laka << Sans. *řallakī* “olibanum (*Boswellia thurifera*)” (bk. Moğ. *şilaki, saliki*)⁷¹⁴.

ř(a)laka “Olibanum”: slaka ptr [Heilkunde II, 3. metin, 133-134. satırlarda, tıp metninde geçer.].

⁷¹⁰ bk. *lodur ~ lod(u)r* maddesi.

⁷¹¹ Wilkens, HDA, s. 640.

⁷¹² Arat, *şbr* ile ilgili olarak Sans. *şabara* “bunt” notunu vermiştir (Rachmati, Heilkunde II, s. 438).

⁷¹³ Wilkens, HDA, s. 618.

⁷¹⁴ Wilkens, HDA, s. 643.

3.169. ř(a)ngabir (sakabir ř)⁷¹⁵, (Lat. *Zingiber Officinale*) “zencefil”.

*şangabir*⁷¹⁶

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin.

Etimoloji: **Laufer (Sino-Iranica)**: Eserde sözcükle ilgili olarak İran farmakolojisinde Hint kökenli elementlerin incelendiği bölümde şu bilgiler geçmektedir: *řangalāl* (OF *řangavīr*), Arapça-Farsça *zanjabāl*, zencefil (*Zingiber officinale*). Sözcük, Hintçe yerel bir biçim olan **s(ř)angavīra*’ya dayanır ve sözcüğün Pali dilindeki karşılığı *siṅgivera*; Sanskritçedeki karşılığı *çřṅgavera*; *ādraka*’dır (taze kök).⁷¹⁷ **Heilkunde II**: Arat, sözcüğü metinde *sakabir* olarak okumuştur. Bununla birlikte notlar bölümünde *sngabir*, *şngabir* okumalarının da mümkün olduğunu belirtip Laufer’in yukarıda verilen açıklamasına da gönderme yapmıştır.⁷¹⁸ **HDA**: *ř(a)ngabir* < OF *řangavīr* < Sans. *řṅgavera* “zencefil” (*Zingiber officinale*) (krş. Soğd. *snkrpyl*).⁷¹⁹

ř(a)ngabir “Zencefil”: sakabir “Ingwer” || “zencefil” [Heilkunde II, 3. metin, 35. satır, tıp metni.].

3.170. şalmalı (Sans. *řālmālī*) “řālmalı ağacı”.

şalmalı/şalmalı atlığ sōğüt, ř’lm’ly ’tlyq swykwat, şalmalı arığlığ tamu

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: LautDKPAM (*ř[al]mālī [atl(ı)g] sōğüt*), DKPAM (*ř[a]lmālī [atlı]g sōğüt*), BTT IX (Maitri) (*ř’lm’ly ’tlyq swykwat*), BTT XXV (SündenWilkens) (*[ça]l[mālī arığ]l[ı]g tamu*).

Etimoloji: **BTT IX (Maitri)**: *ř’lm’ly* < ? < Sans. *řāla-mala* “bir tür ağac (?)”⁷²⁰ **DKPAM**: şalmalı: < Sans. *řālmālī* “ipek pamugu ağacı; *Bombax Heptapilium* ya da

⁷¹⁵ Wilkens, HDA, s. 574.

⁷¹⁶ bk. (*bışıg*) *siñir* maddesi.

⁷¹⁷ Laufer, Laufer (Sino-Iranica), s. 583.

⁷¹⁸ Rachmati, Heilkunde II, s. 438.

⁷¹⁹ Wilkens, HDA, s. 643.

⁷²⁰ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 2, s. 105.

Salimalia Malabarica olarak bilinen kırmızı çiçekleri olan yüksek ve dikenli ağaç.”⁷²¹
HDA: šalmali << Sans. *śālmālī* “cehennemdeki bir ağacın adı” (krş. Moğ. šalmali; bk. HSak. ayośśambala < Sans. ayaḥśālmālā, Moğ. ayışmali); *šalmali arırlıg tamu* “Šālmālī ormanının cehennemi.”⁷²²

Şalmalı/Şalmali Atlıg Sögüt “Šālmali adlı ağaç”: š[al]mali [atl(ı)g] sögüt “Šālmali [genannten] Bäumen” || “Šālmali adlı ağaç” [LautDKPAM, Mainz 658, sağ, 80 (10). satır, Budizm ile ilgili anlatıda, cehennemdeki bir ağaç olarak geçer.]; š[a]lmali [atlı]g sögüt) “Šālmali adlı ağaç” [DKPAM, Mz. 658, 640 (10). satır, Budizm ile ilgili anlatıda, cehennemdeki bir ağaç olarak geçer.⁷²³]; š’lm’ly ’tlyq swykwat “Šāla-mala (?) genannten Baum” || “Šālmali adlı ağaç” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, (202. = Nr. 39, ön (arka?), 11. satır, Budizm ile ilgili anlatıda, cehennemdeki bir ağaç olarak geçer.]. **Şalmalı Arırlıg Tamu** “Šālmali: ormanının cehennemi”: [ša][mali arırlı]g tamu “Hölle des šālmālī-Waldes⁷²⁴” || “Šālmali ormanının cehennemi” [BTT XXV, SündenWilkins, U 957, sağ, 2333. satır, Budizm ile ilgili eserde, cehennemde šālmālī ağaçlarından oluşan orman ifadesinde geçer.].

3.171. **şarip** (Sans. *śāriva*) “saparna”.

şarip

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler⁷²⁵: Heilkunde II, 3. metin (*sanip*).

Etimoloji: **HDA:** sanıp † → *şarip*⁷²⁶; şarip < Toh. B *śārip* < Sans. *śāriva* “saparna (*Hemidesmus indicus*)” (bk. Toh. B *śarapa*, *śārapa*, *śaripa*, *śāripa*, *śarīpa*, *śariva*)⁷²⁷.

Şarip “Saparna”: sanip [Heilkunde II, 3. metin, 132. satırda, tıp metninde geçer.].

⁷²¹ Laut, LautDKPAM, s. 128 ve s. 131’den aktaran Elmalı, DKPAM, s. 244.

⁷²² Wilkins, HDA, s. 643.

⁷²³ bk. LautDKPAM.

⁷²⁴ Wilkins, BTT XXV (SündenWilkins), s. 203’te, çeviri bölümünde *śālmālīvana* karşılığı verilmiştir.

⁷²⁵ krş. Zieme, ZiemeSiddhasāra, s. 317: *şarip*.

⁷²⁶ Wilkins, HDA, s. 580.

⁷²⁷ Wilkins, HDA, s. 644.

3.172. şaruki (Lat. *Boswellia serrata* ROXB., Sans. řallakī) “bir reçine, Hint tütşüsü”.

bk. *sagbıç* maddesi.

şaruki sagbıç, S'RWKY sagbıç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: Drogen I (Leningrad Nüşası) (*S'RWKY sagbıç*), UAY (*şarukı (?) sagbıç*).

Etimoloji: **HDA:** şaruki << Sans. řallakī “bir reçine, Hint tütşüsü (*Boswellia serrata* ROXB.)”; şaruki *sagbıç* “řallakī, (yani) sığla ağacı”.⁷²⁸

şaruki: S'RWKY *sagbıç* “Liquidambar” || “sığla ağacı” [Drogen I, Leningrad nüşası, 34. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; şarukı (?) *sagbıç*⁷²⁹ [UAY, 476, VII. 9b, 10. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.173. řiřup (Lat. *Dalberghia sissoo*, Sans. řiřśapā) “sissoo ağacı”.

şişup yiltızı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

Geçtiğı metinler: Heilkunde II, 1. metin (*şişup yiltız-ı*).

Etimoloji: **HDA:** sısup † → řiřup⁷³⁰; şişup << Sans. řiřśapā “Sissoo ağacı (*Dalberghia sissoo*)” (bk. Toh. B řāṇcapo); şişup *yiltızı* “Sissoo kökü⁷³¹”.

şişup Yiltızı “Sissoo ağacı”: şişup yiltız-ı [Heilkunde II, 1. metin, 12. satırda, tıp metninde geçer.].

3.174. şravani (Lat. *Sphaeranthus indicus*, Sans. řrāvaṇī) “kirpi dikenı”.

şravani

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiğı biçimler ve metinler:

⁷²⁸ Wilkens, HDA, s. 645; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 204.

⁷²⁹ krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 136: şaruki *sagbıç*.

⁷³⁰ Wilkens, HDA, s. 611.

⁷³¹ Wilkens, HDA, s. 654.

Geçtiği metinler: TT VIII, M, T II Y 3 (Br. *śrā va ṇi*= *śrāvāṇi*), DBTS II (Br. *śrā va ṇi*= *śrāvāṇi*).

Etimoloji: **DBTS II:** *śrāvāṇi* << Sans. *śrāvāṇī*- “*Sphaeranthus indicus*”.⁷³² **HDA:** *śrāvāṇi* << Sans. *śrāvāṇī* “Doğu Hint dünya devedikeni (*Sphaeranthus indicus*)” (bk. Toh.B *sarwanā*, *sarwāna*).⁷³³

Śrāvāṇi “Kirpi dikenî”: *śrāvāṇi* [TT VIII, M, T II Y 3, 31. satırda, tıp metninde geçer.]; *śrāvāṇi* [DBTS II, Ch / U 7610 (T II Y 3), v 31. satırda, tıp metninde geçer.].

3.175. **şudi** (Lat. *Piper nigrum*, Linn., Sans. *śuddhā*) “karabiber”.

şudi, *şudi atlıg ığaç budıķı*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 2. metin (*sutī*), ZiemeNM (*şudi*), EhlersHandschriften II (*şudi*), KudaraZiemeĀgama 1 (*şuṭi atly iyač budıķi*).

Etimoloji: **ZiemeNM:** *şudi*: ?, krş. Heilkunde II, 2. metin, 74. satır *sutī*.⁷³⁴ **HDA:** *şuti* → *şudi*.⁷³⁵; *şudi* << Sans. *śuddhā* “karabiber (*Piper nigrum*, Linn.)”.⁷³⁶

Şudi “Karabiber”: *sutī* [Heilkunde II, 2. metin, 74. satırda, tıp metninde geçer.]; *şudi* [ZiemeNM, (4) T I x 505 (U5478), sağ?, 2. satırda, tıp metninde geçer.]; *şudi* [EhlersHandschriften II, U 5478 (Glas: T I X 505), sağ, tıp metninde geçer.]. **Şudi Atlıg İğaç Budıķı** “Śuddhā adlı ağacın dalı”: *şuṭi atly iyač budıķi* “Zweig vom Śuddhā (?) genannten Baum” || “śuddhā adlı ağacın dalı” [KudaraZiemeĀgama 1, F metni, 63. dipnotta geçer: (2) *yariḷyay olar*-(3)-*nīng baš-larī yiti bin öngi* (4) *adrilip inča qlti şuṭi* (5) *atly iyač budıķi yarilmiş tā[g]* (T II Y 59 [U 1868a]).].

⁷³² Maue, DBTS II, s. 389.

⁷³³ Wilkens, HDA, s. 656.

⁷³⁴ Zieme, ZiemeNM, s. 330.

⁷³⁵ Wilkens, HDA, s. 658.

⁷³⁶ Wilkens, HDA, s. 657.

3.176 tagar (Lat. *Delphinium brunonianum*, *Tabernaemontana coronaria* R. Br., *Melilotus officinalis* LAM., Sans. *tagara*) “hezaren çiçeği, Delfinyum çiçeği”. bk. *tugara* maddesi.

tagar

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*tagar*), ZiemeNM (a. Ch/U 6532; b. Ch/U 7552) (*tagar*).

Etimoloji⁷³⁷: **HDA**: *tagar* < Soğd. *tkkr* ~ *tkr* < Sans. *tagara* “hezaren çiçeği, Delfinyum çiçeği (*Delphinium brunonianum*, *Tabernaemontana coronaria* R. Br., *Melilotus officinalis* LAM.)” (bk. Toh. B *takaru*, Moğ. *tayara*) (→ *tugara*).⁷³⁸

Tagar “Hezaren çiçeği, Delfinyum çiçeği”: *tagar* [UAY, 440c (VI. 21a. [R=R-M: 129]), 3. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *tagar* “Tagara” [ZiemeNM, (2) a. Ch/U 6532 ve b. Ch/U 7552, 10. satırda, hangi geleneğe ait olduğu belirsiz bir tıp metninde geçer.].

3.177. tal (Lat. *Borassus flabelliformis* Roxb., *Borassus flabellifer*, Linn.; Sans. *tāla*; *cetasa*.) “hurma ağacı, palmiye; söğüt”⁷³⁹.

tal, *tal sögüt*, *tal ıgaç*, *t’l swykwat*, *t’l ‘tlq swykwat*, *kwymwšlwkw t’l swykwat*, *’ltwnlwq t’l swykwat*, *s’pryl’q t’l swykwat*

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*tal sögütününg yimişi*), DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (*ceta[sa]=tal*), DBTS II (Ch/U 7605, sol) (*ta[l]*), USadap (*tal sögüt*, *altı-lı bir-li tal sögüt turkıñça*), BTT IX (Maitri) (*t’l swykwat*, *t’l ‘tlq swykwat*, *kwymwšlwkw t’l swykwat*, *’ltwnlwq t’l, swykwat*, *s’pryl’q t’l swykwat*), ZiemeGadgadasvara (*yeti tal ıgaç bodınça*).

Sözcük DBTS I, Mz 684 (T III M 140), vinaya metninde, Sanskritçe *cetasa*’nın karşılığı olarak geçer.⁷⁴⁰ DBTS II (Ch/U 7605, sol)’da ise Mahayana mezhebine ait,

⁷³⁷ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 91.

⁷³⁸ Wilkens, HDA, s. 660.

⁷³⁹ bk. etimoloji, HDA.

⁷⁴⁰ Maue, DBTS I, s. 4

Sanskritçe-Türkçe çift dilli metinde *ta[l]* biçiminde geçer. USadap, 74 (8). satırda *tal sөгüt* biçiminde, Budizm ile ilgili anlatıda geçer. UAY, 34f, I. ?’de, Budizm ile ilgili anlatıda *tal sөгütning yimişi* biçiminde geçer. BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 11. satırda *t’l swykwt* biçiminde; BTT IX, Maitri, 1. cilt, 29. V (?), ? = Nr. 72, ön (?) 8. satırda *t’l ’tlq swykwt* biçiminde geçer. BTT IX, Maitri, 1. cilt, 138. V, ? = Nr. 3c, arka, 20-21. satırlar; BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 4. satır) *kwymwšlwk t’l swykwt* şeklinde geçer. BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 1-2. satırlarda *’ltwnlwq t’l swykwt* biçiminde geçer. BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 5. satır) *s’pryl’q t’l swykwt* biçiminde geçer.

Sözcük, USadap, 533 (7). satırda *altı-lı bir-li tal sөгüt turkınça* ifadesinde geçer. *altı-lı bir-li tal sөгüt* = Sans. *saptatāla*. *saptatāla* genellikle bir kimsenin, özellikle Buda’nın büyümlü sûrette göğre çıkışındaki yüksekliğin ölçüsü olarak kullanılmıştır.⁷⁴¹ ZiemeGadgadasvara, U 1511 (T I α 62) sol, 49-50 (16-17). satırlarda *yeti tal ıgač bodınča* ifadesinde geçer.

Etimoloji: **HDA**: tal < Toh. B. *tāl* < Sans. *tāla* “hurma ağacı, palmiye (*Borassus flabelliformis* Roxb., *Borassus flabellifer*, Linn.), sөгüt (Sans. *cetasa*’nın da eş değeri) (bk. Moğ. *dala*, *tal-a*)”; tal bärk en sun das “sөгüt korusu ovası köyü (bir yer adı)”; *tal sөгütlüg arıg* “sөгüt ormanı”; tal yalpırgakı “hurma yaprağı, palmiye yaprağı (yazı malzemesi olarak); tal yalpırgaklıg “hurma yapraklı, hurma yapraklı el yazması, palmiye yapraklı”⁷⁴².

Tal “Hurma ağacı, Palmiye”: tal = *cetasa* [DBTS I, Mz 684 (T III M 140), 16. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli vinaya metninde geçer.]; *ta[l]* [DBTS II (Ch/U 7605, sol, ve-vf, Mahayana mezhebine ait, Sanskritçe-Türkçe çift dilli metinde geçer.]. **Tal Igač** “Hurma ağacı, Palmiye”: *yeti tal ıgač bodınča* “...in eine Höhe von sieben Tālas” || “yedi tāla ağacı yüksekliğince” [ZiemeGadgadasvara, U 1511 (T I α 62) sol, 49-50 (16-17). satırlar, yükseklik ölçüsü olarak geçmektedir.]. **Tal Sөгüt** “Hurma ağacı, Palmiye”: *altı-lı bir-li tal sөгüt turkınça* “yedi tāla ağacı [=palmiye ağacı⁷⁴³] uzunluğu kadar” [USadap,

⁷⁴¹ Barutcu, USadap s. 282; bk. **Tal Igač** ve Zieme, ZiemeGadgadasvara, s. 283’te 21. dipnot.

⁷⁴² Wilkens, HDA, ss. 665-666.

⁷⁴³ Barutcu, Usadap, s. 282.

533 (7). satır, yükseklik ölçüsü olarak geçmektedir.]; tal söğüt [USadap, 74 (8). satır), Budizm ile ilgili anlatıda geçer.] tal söğütning yimişi [UAY, 34f (I. ?), 4. satır, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; t'l swykwat "Palmbäume" || "palmiye ağacı" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 5. satırda geçer.]; t'l "tlq swykwat "Fächerpalme" || "yelpaze palmiyesi" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 29. V (?), ? = Nr. 72, ön (?), 8. satırda geçer.]; kwymwšlwkw t'l swykwat "silberne Palmbäume [=tāla⁷⁴⁴]" || "gümüş palmiye ağaçları" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 138. V, ? = Nr. 3c, arka, 20-21. satırlarda geçer.]; kwymwšlwkw t'l swykwat "die silbernen Palmbäume [=tāla⁷⁴⁵]" || "gümüş palmiye ağaçları" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 4. satırda geçer.]; "ltwnlwq t'l swykwat "die goldenen Palmbäume" [=tāla⁷⁴⁶]" || "altın palmiye ağaçları" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 1-2. satırlarda geçer.]; s'pryl'q t'l swykwat "die Palmbäume aus Kristall" || "kristal palmiye ağaçları" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 139. V, 13 = Nr. 26, ön, 5. satırda geçer.].

3.178. taliz (Lat. *Flacourtia jangomas* (Lour.), Sans. *tālīśa*).

taliz yiltızı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*taliz yiltiz-i*).

Etimoloji: **HDA:** taliz † → *taliz*; taliz < Toh. B *tālis* < Sans. *tālīśa* "Hint kahve erik (*Flacourtia jangomas* (Lour.))"; *taliz yiltızı* "tālīśa kökü".⁷⁴⁷

Taliz Yiltızı "Tālīśa kökü": taliz yiltiz-i [Heilkunde II, 1. metin, 5. satırda tıp metninde geçer.].

⁷⁴⁴ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 93.

⁷⁴⁵ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 95.

⁷⁴⁶ Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 95.

⁷⁴⁷ Wilkens, HDA, s. 666.

3.179. tamalapatr (Lat. *Garcinia xanthochymus* Hook. veya *Xanthochymus pictorius* yaprağı, *Cinnamomum tamala*, Sans. *tamālapattra*).

tamalapatr

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT IX (Maitri) (*t[']m'l'ptr*).

Etimoloji: **HDA:** tamalapatr < Toh. B *tamālapatrā* ~ *tamālapātr* ~ *tamālapātr* < Sans. *tamālapattra* “*Garcinia xanthochymus* Hook. veya *Xanthochymus pictorius* yaprağı, *Cinnamomum tamala*”.⁷⁴⁸

Tamalapatr: *t[']m'l'ptr* “Tamālapatra...-Bäume” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 55. XVIII, Ende und XIX, 1 = 18, 52, 519, arka, 19. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]⁷⁴⁹.

3.180. tambul (Lat. *Piper betle*, Sans. *tāmbūla*) “tambul, betel”.

tambul atlağ ot

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: MaueVāgbhaṭa (*tambul atlağ ot*).

Etimoloji:

MaueVāgbhaṭa: Maue bu metin aracılığıyla Uygurcada ilk kez rastlandığını ve sözcüğün Toh. B’den ödünçlenmediğini belirtir.

HDA: tambul (Br.) << Sans. *tāmbūla* “tambul, betel (*Piper betle*)”.⁷⁵⁰

Tambul “Tambul, betel”: tambul atlağ ot “the drug named tāmbūla” || “tambul adlı drog” [MaueVāgbhaṭa, Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā, 1 A U 6871 b, AHS I (= Sūtrasthāna) 2, 1-7, sol, 3. satırda, tıp metninde geçer.].

⁷⁴⁸ Wilkens, HDA, s. 667.

⁷⁴⁹ krş. Tekin, Maytrısimit (1976), 55/XIX. Bölüm, 29. satır.

⁷⁵⁰ Wilkens, HDA, s. 667.

3.181. tasti.

tastı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*tasti*).

Etimoloji: **HDA:** tasti “muhtemelen bir bitki”.⁷⁵¹

Tasti: tasti [Heilkunde II, 3. metin, 179. satırda, tıp metninde geçer.].

3.182. tatikapuşp (“Lat. *Woodfordia fruticosa*, *dhātakīpuṣpa*) “Woodfordia fruticosa’nın çiçeği”.

tatikapuşp

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*tati kapuṣp*).

Etimoloji: **HDA:** tatikapuşp << Sans. *dhātakīpuṣpa* “*Woodfordia fruticosa*’nın çiçeği”⁷⁵².

Tatikapuşp “*Woodfordia fruticosa*’nın çiçeği”: tati kapuṣp [Heilkunde II, 3. metin, 124. satırda, tıp metninde geçer.].

3.183. teve siñiri “kudzu”.

teve siñiri

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Xuanzang IX-X (Barat) (*tava siñürü*), Xuanzang IX (Aydemir) (*tävā siñirü*).

Etimoloji: **Xuanzang IX (Aydemir):** Aydemir, *teve siñiri*’ni *tävā siñürü* (< *täv-siñür-*) biçiminde açıklar. *teve*’nin *tev-* “birbirine dolanmak” (← *dönmek; dolaşmak; daire çizmek) fiilinin zarf fiil ekli biçimi olabileceğini ve Eski Türkçede bu fiilin türemiş biçimlerinin görüldüğünü (DLT’de geçen *tevin-* *uvun-* ve *tevür-*), Eski Türkçede *tev-* şeklinde ilk kez (?) görülüyor olabileceğini belirtmiştir. *teve*’nin Çince çeviride *man* “to

⁷⁵¹ Wilkens, HDA, s. 680.

⁷⁵² Wilkens, HDA, s. 683.

creep as plants; to spread over”, *siñir basyok*’un Çince *huang* “uncultivated; wild; to go to wild excess” ifadesinin serbest çevirisi olduğunu söyler ve *tävä siñirü basyok ol*’un Çince *huang wan* “growing wild all around” ifadesin serbest çevirisi olduğunu belirtir.⁷⁵³ **HDA:** tava † → *tävä*⁷⁵⁴; *tävä* “deve, iki hörgüçlü deve” maddesinde *tävä siñiri* “kudzu (*Pueraria Thunbergiana*)⁷⁵⁵”; ²täv- † (*tävä* yerine = *täv*-’in zarf-fiili oku: → *tävä*; daha sonra gelen *siñürü* yerine *siñiri* okunmalı)⁷⁵⁶.

Teve Siñiri “Kudzu”: ot azyan tava singürü “wild grass and wild briar covered” [Xuanzang XI-X (Barat), IX33a (B97a + B68a), 4. satırda, Budizm ile ilgili anlatıda *ot azğan teve siñiri basyok ol* ifadesinde mezarı kaplayan bitki olarak geçer.⁷⁵⁷]; ot azgan *tävä siñirü* “Gras und Dornen überwucherten es” || “otlar ve dikenler kaplamıştı.” [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 97a + HtPek 68a), 1733 (5). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda *ot azğan teve siñiri basyok ol* ifadesinde mezarı kaplayan bitki olarak geçer.⁷⁵⁸].

3.184. teve tabanı.

teve tabanı tüpi

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II (*tävä tabanī tübi*).

Etimoloji:

ED: Clauson, sözcüğün asıl anlamını “the sole of the foot” olarak verir ve Türk dil ve lehçelerinde geniş anlam çeşitliliğiyle görüldüğünü, Heilkunde II’de geçen *taban* sözcüğünün alıntı olması gerektiğini belirtir. (Clauson, ED, s. 441.) **HDA:** *tävä* “deve, iki hörgüçlü deve” maddesinde *tävä tabanı tüpi* “deve tabanı kökü (şifa olarak)”.⁷⁵⁹

Teve Tabanı Tüpi “Deve tabanı kökü”: *tävä tabanī tübi* “*tävä tabanī*-Wurzel” || “*tävä tabanī* kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 125. satırda tıp metninde geçer.].

⁷⁵³ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 410.

⁷⁵⁴ Wilkens, HDA, s. 684.

⁷⁵⁵ Wilkens, HDA, s. 706.

⁷⁵⁶ Wilkens, HDA, s. 705.

⁷⁵⁷ bk. *azğan* maddesi.

⁷⁵⁸ bk. *azğan* maddesi.

⁷⁵⁹ Wilkens, HDA, s. 706.

3.185. tinbar (Lat. *Diospyros embryopteris*, Sans. *timbaru*) “timbaru ağacı”.

tinbar, tinbar yusu

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*tınvar, tınvar lvan, t[ınva]r*), Heilkunde I (*tınbar yusi*).

Etimoloji: **ED:** Clauson, metnin bağlamına göre *tınbar suyu* anlamlandırmasının mümkün olabileceğini ve sözcüğün Çince'den alıntılanmış olabileceğini belirtir.⁷⁶⁰ **HDA:** tınbar † → *tinbar*⁷⁶¹; tınvar → *tınbar*⁷⁶²; tinbar << Sans. *timbaru* (~ *tumburu*) “bir ağacın adı (*Diospyros embryopteris*)”; *tinbar yusu* “Timbaru ağacının suyu”⁷⁶³.

Tinbar “*Diospyros embryopteris*”: tınvar [Heilkunde II, 1. metin, 7. satırda, tıp metninde geçer.]; tınvar lvan “*tınvar-Mixtur*” || “*tınvar-karışımı*”⁷⁶⁴ [Heilkunde II, 1. metin, 55. satırda, tıp metninde geçer.]; t[ınva]r [Heilkunde II, 1. metin, 56. satırda, tıp metninde geçer.]. **Tinbar Yusu** “Timbaru suyu”: tınbar yusi [Heilkunde I, 165. satır, tıp metninde geçer.].

3.186. turalim (Lat. *Alhagi* sp., Sans. *durālabhā*) “aguldikeni”.

turalim

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*toylim*).

Etimoloji: **ZiemeSiddhasāra:** Çeviride *durālabhā* “deve dikenini” = *turalim* ve *yāsaka* “deve dikenini” = *tur(a)lim* kullanımlarını vermiştir.⁷⁶⁵ **HDA:** toglım † → *turalim*⁷⁶⁶; turalim ~ tur(a)lim << Sans. *durālabhā* “Aguldikeni (*Alhagi* sp.) (Sans. *yāsaka* ve *durālabhā*’nın da eş değeri)”⁷⁶⁷.

⁷⁶⁰ Clauson, ED, s. 869.

⁷⁶¹ Wilkens, HDA, s. 714.

⁷⁶² Wilkens, HDA, s. 715.

⁷⁶³ Wilkens, HDA, s. 720.

⁷⁶⁴ lvan † → *l(i)v(a)ŋ* (Wilkens, HDA, s. 458.) ve bk. *l(i)v(a)ñ* maddesi.

⁷⁶⁵ Zieme, ZiemeSiddhasāra, s. 314.

⁷⁶⁶ Wilkens, HDA, s. 725.

⁷⁶⁷ Wilkensi HDA, s. 758.

Toğlīm † → **Turalīm** “Aguldikeni”: toylīm [Heilkunde I, 120. satırda, tıp metninde geçer.].

3.187. toğraḳ, toğraḡu “bir kavak türü”; “kavak reçinesi”.

toğraḳ, toğraḳ toğraḡusı, nuṣadır toğraḡu, yaḡaklıḡ toğraḳ

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*taḡıyū yumurḡqasīn-ča toyrāq toyrāyū-sīn, nuṣadır toyrāyū*), IrkB (*yagaklıḡ tograk*), DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (*recanī=tograk*).

Etimoloji: **LeCoqLieder**⁷⁶⁸: *tōyraḡ* “kavak türü (*P. suaveolens*)”; *tōyraḡu* “*tōyraḡ* suyundan elde edilen boya (sarı)”. **Heilkunde I**: Arat, Le Coq’un yukarıda verilen anlamlandırmalarına değinir ve *nuṣadır toyrāyū-sīn* ifadesinin amonyaktan ya da başka bir nesneden elde edilmiş bir ürünü karşılıyor olabileceğini belirtir.⁷⁶⁹ **ED**: Clauson, sözcüğün Türkçenin güneydoğru kolunda *Populus balsamifera* bitkisini ifade ettiğini ancak sözcüğün IrkB’de “ceviz” [=yaḡaklıḡ toğra:k] sözcüğüyle münasebetinin kafa karıştırıcı olduğunu belirtir.⁷⁷⁰ **DBTS I**: Maue, sözcüğün “kavak” ve özel olarak “*Populus balsamifera*” anlamına geldiğini, bitkinin kurutulmuş özütünden diş ağrısına iyi gelen ilaç, maya ve boya elde edildiğini, anlamının Sans. *recanī* “*Ipomoea turpethum*” veya “*Croton polyandrus*” ile uyuşmadığını belirtir.⁷⁷¹ **HDA**: tograk “bir kavak türü (*Populus balsamifera* ya da *Populus euphratica*)” (uygun olmayan Sans. *recanī* = *Ipomoea turpethum* veya *Croton polyandrus*’un eş değeri); *toğraḳ toğraḡusı* “kavak kerestesinden elde edilen çare”; *toğraḡu* “ilaçların hazırlanmasında kullanılan ve kavak kerestesinden elde edilen öz.”⁷⁷²

Toğraḳ “Kavak”: tograk=*recanī* [DBTS I, Mz 684 (T III M 140), 18. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli vinaya metninde geçer.]. **Toğraḡu** “Kavak reçinesi”: *taḡıyū yumurḡqasīn-ča toyrāq toyrāyū-sīn* “Pappelharz von der Größe eines Hühnereis” || “tavuk

⁷⁶⁸ Le Coq, LeCoqLieder, s. 88.

⁷⁶⁹ Rachmati, Heilkunde I, s. 468.

⁷⁷⁰ Clauson, ED, s. 472.

⁷⁷¹ Maue, DBTS I, s. 10.

⁷⁷² Wilkens, HDA, s. 725.

yumurtası büyüklüğünde kavak reçinesi” [Heilkunde I, 182. satırda, tıp metninde geçer.]; nuşadır toyrayı “Salmiaksalz” || “amonyak tuzu” [Heilkunde I, 81. satırda ,tıp metninde geçer.]. **Yağaklıg Toğrak:** yağaklıg tograk “üstü cevizle dolu kavak” IrkB, 64. ırk, fal metninde geçer.]: *Körüklüg kayaka konūpan küzleyür men, yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men tir.*⁷⁷³

3.188. tozğak. eken tozğakı maddesi.

3.189. trikatun (Sans. trikaṭu) “üç acı madde”.

trikatun

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*trika tun, trika [tun]*).

Etimoloji: **Heilkunde II:** *trikaṭu* “the tree acrids” (=ginger, black pepper and long pepper).⁷⁷⁴ **HDA:** trikatun << Sans. *trikaṭu* “üç acı madde (yani, zencefil ve iki biber türü)” (bk. Toh. B *trākaṭuka*).⁷⁷⁵

Trikatun “Üç acı madde”: trika tun [Heilkunde II, 3. metin, 71. satırda, tıp metninde geçer.]; trika [tun] [Heilkunde II, 3. metin, 72. satırda, tıp metninde geçer.].

3.190. triman (Lat. Gentiana kurroo, Sans. trāyamāṇa) “Hint centiyani”.

triman

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*triman*).

Etimoloji: **HDA:** triman << Sans. *trāyamāṇa* “Hint centiyani (*Gentiana kurroo*) (Sans. *trāyantī*’nin eş değeri)”.⁷⁷⁶

Triman “Hint centiyani”: triman [Heilkunde II, 3. metin, 177. satırda, tıp metninde geçer.].

⁷⁷³ Tekin, IrkB, s. 26.

⁷⁷⁴ Dutt, DuttMateria’dan aktaran, Rachmati, Heilkunde II, s. 438 (372)

⁷⁷⁵ Wilkens, HDA, s. 749.

⁷⁷⁶ Wilkens, HDA, s. 749.

3.191. tsap “bir çalı türü”.

tsap ı tarıĝ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS I (Mz 648 ([T II] S 19 oo MIK III 598a) (Br. *tsā-p i dā*[[= *tsap ı ta[rıg]*), DBTS II (U 6831) (Br. [...] *ri-g uyu x* [...] = [*t*]*sap ı tarı[g üzäki + + +]*), DBTS II (U 6831) (Br. [...] *xsa-p i tā xri* [...] = *tsap ı tarıg*)

Etimoloji: **HDA:** tsap (muhtemelen < Çin.) “bir çalı türü” (Sans. *cakaṭi* ~ *cakaṭi*⁷⁷⁷’nin eş değeri).⁷⁷⁸

Tsap I Tarıĝ: tsap ı ta[rıg...] “[Brei aus] tsap Getreide” || “tsap tahılından [lapa]” [DBTS I, Mz 648 ([T II] S 19 oo MIK III 598a, av2, 18. satırda, Budizmn literatürüne ait Vinayavibhaṅga der Mūlasarvāstivādin’den Mūsikāhairaṇyika anlatısında geçer.]; [*t*]*sap ı tarı[g üzäki + + +]* “aus Tsap-Getreide bestehender [Brei]” || “tsap tahılından [lapa]” [DBTS II, U 6831, v2. satırda, Budizmn literatürüne ait, Vinayavibhaṅga der Mūlasarvāstivādin’de geçer.]; *tsap ı tarı[g üzäki +]* “[Brei] aus Tsap-Getreide” || “tsap tahılından [lapa]” [DBTS II, U 6831, v3. satırda, Budizm literatürüne ait, Vinayavibhaṅga der Mūlasarvāstivādin’de geçer.].

3.192. tseklitse (Lat. *Rosa roxburghii*, Çin. *qi li zi*).

tseklitse

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VII, T I D 596, I (*tsiklitsi*).

Etimoloji: **HDA:** siklikisi⁷⁷⁹: Anlamı bilinmiyor (tıbbi bağlamda) (muhtemelen *tsiklitsi* değil)⁷⁸⁰; *tsiklitsi* † → *tseklitse*; *tseklitse* < Çin. *qi li zi* (Geç Orta Çince *ts^hiajk li tsʒ*) “bir gülün adı (*Rosa Roxburghii*)”⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ “bad rice” (Monier-Williams, MW, s. 380) ve bk. Maue, DBTS I, s. 33, Nr. 18 ve 21 açıklamaları; Maue, DBTS II, s. 8, v2 ve v3 açıklamaları.

⁷⁷⁸ Wilkens, HDA, s. 749.

⁷⁷⁹ bk. Rachmati, Heilkunde II, 1. metin, 126. satır.

⁷⁸⁰ Wilkens, HDA, s. 613.

⁷⁸¹ Wilkens, HDA, s. 750.

Tseklitse “*Rosa roxburghii*”: tsiklitsi [TT VII, T I D 596, I, ön, 8. satırda, tıp metninde geçer.].

3.193. tsip “bir çeşit meşe”.

stip [sögüt]

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: HT III (Barat)/HtPek 141 a (*tsip [sögüt]*), HT III (Ölmez-Röhrborn) Ht Pek 141 a (*tsip [sögüt]*).

Etimoloji: **HT III (Barat):** *tisp*, anlamı “bir tür meşe” olan Çin. *hu*’ya karşılık gelir ancak Eski Türkçe sözcüğün etimonu *hu* olamaz.^{782, 783} **HDA:** tsip “bir ağacın adı (bir çeşit meşe)”; *tsip sögüt* “meşe”.⁷⁸⁴

Tsip Sögüt “Meşe ağacı”: tsip [sögüt] “Eichen (-Baum (?))” || “meşe ağacı” [HT III (Barat), HtPek 141 a, 221 (24). satırda geçer.]; tsip [sögüt] “meşe (?) ağacı” [HT III (Ölmez-Röhrborn), HtPek 141 a, 211 (24). satırda geçer.].

3.194. tugara (Lat. *Tabernaemontana coronaria* BR., Sans. *tagara*) “taçlı Tabernemontana”. bk. *tagar* maddesi.

TWK’R’azragunçuvud, togara azragunçuvud

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*TWK’R’azragunçuvud*), UAY (*togara azragunçuvud*).

Etimoloji⁷⁸⁵: **HDA:** tugara < Sans. *tagara* (biraz bozulmuş bir şekil) Taçlı Tabernemontana (*Tabernaemontana coronaria* BR.) (→ *tagar*); *tugara äzragunçuvut* “Tagara, (yani) Ocimum (bu kıyas bir yanlış anlamadır)”.⁷⁸⁶

⁷⁸² Barat, HT III (Barat), 221 (24). satırdaki açıklama.

⁷⁸³ bk. Ölmez ve Röhrborn, HT III (Ölmez-Röhrborn), s. 143, 211. dipnot.

⁷⁸⁴ Wilkens, HDA, s. 751.

⁷⁸⁵ bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 91.

⁷⁸⁶ Wilkens, HDA, s. 753.

Tugara “Taçlı Tabernemontana”: TWK’R’ azragunçuvud “Basilienkraut” || “fesleğen” [Drogen I, Leningrad nüshası, 29. satırda, , Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; togara azragunçuvud⁷⁸⁷ UAY, 476 (VII. 9b), 5. satırda, Budist öğretiyle ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.195. turmıķ.

turmıķ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (*turmīq*).

Etimoloji: **HDA**: turmıķ “bir bitkinin adı”.⁷⁸⁸

Turmıķ: turmīq [Heilkunde II, 1. metin, 119. satırda, tıp metninde geçer.].

3.196. turmuz “küçük salatalık”.

turmuz

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeKaimeng (*turmuz*).

Etimoloji: **ED**: tarmaz “a gherkin”. Clauson, vokallerin kesin olmadığını ve sözcüğün türemiş olabileceğini belirtir. Sözcük, turma “radish” [bk. Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), 2034 (8). satır] ile ortak kökten gelen bir alıntı değilse ta:r- fiilinin -mAz partisip ekli biçimi olabilir açıklamasını yapar. DLT’de geçen *tarmaz* (DLT I, 457) ve *turmuz* (DLT I, 343) kaynak olarak verilmiştir.⁷⁸⁹ **ZiemeKaimeng**: turmuz “gherkin” [=“küçük salatalık”]; DLT *turmuz-tarmaz*; bk. Clauson, ED, s. 550.

Turmuz “Küçük salatalık”: turmuz “gherkin” || “küçük salatalık” [ZiemeKaimeng, section 06⁷⁹⁰, 95. satırda, Çince öğretmek amacıyla Uygurcaya çevrilmiş metinde geçer.].

⁷⁸⁷ Çetin, AY VII (Çetin), s. 135, 405. satır: *togara ezragunçuvut*.

⁷⁸⁸ Wilkens, HDA, s. 760.

⁷⁸⁹ Clauson, ED, s. 550

⁷⁹⁰ Yazma bilgileri için bk. Zieme, ZiemeKaimeng, ss. 75-76.

3.197. tutça⁷⁹¹(Lat. *Cinnamomum cassia* BLUME, Sans. *tvaca*) “Çin tarçını”.

tutça yuka kadız

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: UAY (*tutça yuka kadız*).

Etimoloji: **HDA:** tutča << Sans. *tvaca* “Çin tarçını (*Cinnamomum cassia* BLUME); *tutča yuka kadız* “Tvaca, (yani) ince kabuk (tarçın kabuğu)”.⁷⁹²

Tutça Yuğa Kadız “Tarçın kabuğu”: tutça yuka kadız [UAY, 476 VII. 9b., 3. satırda, Budizm ile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.198. tavğaç qamışı “Çin kamışı”.

tavğaç qamışı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeNM (= Haenisch B 12 = BT XVI Nr. 83) + T II D 33 (=Haenisch B 11 = BT XVI Nr. 82) (*tvyač qamışı*).

Sözcük, ZiemeNM (= Haenisch B 12 = BT XVI Nr. 83) + T II D 33 (=Haenisch B 11 = BT XVI Nr. 82)’de *tvyač qamışı* biçiminde, kötü ruh çarpmasına karşı bir tarifte, tıp metninde geçer.⁷⁹³

Tavğaç Qamışı “Çin kamışı”: *tvyač qamışı* [ZiemeNM (= Haenisch B 12 = BT XVI Nr. 83) + T II D 33 (=Haenisch B 11 = BT XVI Nr. 82, 19. satırda, tıp metninde geçer.].

3.199. ud burçaķı “öküz bezelyesi”. bk. *burçaķ* maddesi.

3.200. udumpar (Lat. *Ficus glomerata*, Sans. *udumbara*.)

udmpr, udumpar çeçek, ‘wdwmp’r c’c’k, udumpar ħua, udumpar lenħuası, udumpar söğü, ‘wdwmp’r ‘tlq swykw

⁷⁹¹ bk. *arçuntvaç* maddesi.

⁷⁹² Wilkens, HDA, s. 764; ayrıca bk. Çetin, AY VII (Çetin), s. 202.

⁷⁹³ Kötü ruhlarla (*graha*) mücadele kadim Hint tıbbına dair alanlardandır. (Zieme, ZiemeNM, s. 327.)

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*udmbr*), UAY (*udumbar çeçek*), ShōgaitoAbhidharma (1991) (*udumbar xu-a*), BTT XVIII (ZiemeAY) (*udumbar [čäčäk]*), CaityaZieme, U 3367 (T III TV 68.506) sağ (*udumbar sögütliü*), BTT XXVI (KasaiKoloph.) (*udumbar čäčäk, ud[u]mbar len[hua]sı*), BTT IX (Maitri) (*'wdwmp'r c'c'k, 'wdwmp'r 'tlq swykw*t).

Heilkunde II, 3. metin, 17. satırda sözcük, *udmbr atlg ürmen* biçiminde, bir hastalığın sebep olduğu yara tasvir edilirken tıp metninde geçer. László Károly, *udumbara*'nın özel bir tür cilt hastalığı olduğunu belirtir ve sözcüğün MW'de geçen "*Ficus Glomerata*; bakır renkli noktalara sebep olan cüzzamın bir türü" anlamlarını aktarır. Bununla birlikte Károly, MW'nin bu sözcüğü başka dört sözcükle birlikte cüzzam türleri olarak tanımladığını ancak bunlardan bazılarının cüzzam değil de sadece cüzzama benzer görüntüleri olabileceğini söyler.⁷⁹⁴

UAY, 352 (V.4b.), 5. satır; 654 (X. 28b.), 4. satır; 682 (BE. 3a.) 2. satırlarda sırasıyla *udumbar çeçek teg burkanlar* ifadesinde ve *udumbar çeçek teg* (2 kez) ifadelerinde geçmektedir.⁷⁹⁵ BTT XVIII, ZiemeAY, Berliner Fragmente, Handschrift B 11, T I a (U 746) 1015/17 (sağ), 705. satırda *udumbar [çeçek]*; BTT XXVI, KasaiKoloph., U9026 (sağ) (AY'a ait), 21. satır) *udumbar çeçek* ve BTT IX, Maitri, 1. cilt, II, Ende=Nr. 83, ön, 30. satırda *'wdwmp'r c'c'k*⁷⁹⁶ biçimlerinde geçer. ShōgaitoAbhidharma (1991), 1161. satır *udumbar hu-a teg burhanlar* ifadesinde geçer.⁷⁹⁷ BTT XXVI, KasaiKoloph., U 2105, 14. satır) *ud[u]mbar len[hua]sı* biçiminde geçer. CaityaZieme, U 3367 (T III TV 68.506) sağ, 22. satırda *udumbar sögütliü arıg semekde* ifadesinde, caitya metninde ve BTT IX, Maitri, 1. cilt, XIV, 11=Nr. 1c, arka, 19. satırda *'wdwmp'r 'tlq swykw*t biçiminde geçer.

⁷⁹⁴ Károly, s. 56. (bk. 16. ve 17. dipnotlar.)

⁷⁹⁵ bk. alt.

⁷⁹⁶ Tekin, sözcükle ilgili şu açıklamayı yapar: *'wdwmp'r c'c'k* < Sans. *udumbara* "zaif, hoş; *ficus glomerata*". Efsaneye göre bu ağaç çiçekleri olmaksızın meyve verir ve her 3000 yılda bir çiçek açar. Bu sebeple Budaların da nadiren görülmesiyle ilişkilendirilmiştir. (Tekin, BTT IX (Maitri), Cilt 1, s. 60.)

⁷⁹⁷ bk. üst dipnot.

Etimoloji: **HDA**: udumbar † → *udumpar*; udumpar ~ udump(a)r ~ ud(u)mp(a)r < Toh.A **udumpar* (sadece *udumparši* sıfatı yapımında görülür) < Sans. *udumbara* “nadir bir çiçeğin ve ağacın (*Ficus glomerata*) adı; bir ülserin adı” (bk. Toch. B *udumbara*, Moğ. *udumbar*).⁷⁹⁸

Udumpar “Udumbara”: udmbr atly ürmän “*udumbara* genannt *ürmen-Geschwür*.” || “*udumbara* adlı yara” [Heilkunde II, 3. metin, 17. satır, tıp metni, bir hastalığın sebep olduğu yara tasvir edilirken geçer.]. **Udumpar Çeçek** “Udumbara çiçeği”: udumbar çeçek teg burkanlar; udumbar çeçek teg (2 kez) [sırasıyla UAY, 352 (V.4b.), 5. satır; 654 (X. 28b.), 4. satır; 682 (BE. 3a.), Budizm ile ilgili metinlerde geçmektedir.]; udumbar [čäčäk] “*udumbara-Blume*” || “*udumbara* çiçeği” [BTT XVIII, ZiemeAY, Berliner Fragmente, Handschrift B 11, T I a (U 746) 1015/17 (sağ), 705. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; udumbar čäčäk || “*udumbara* çiçeği” [BTT XXVI, KasaiKoloph., U9026 (sağ) (AY’a ait), 21. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]; ‘*wdwmp*’r c’c’k “*udumbara-Blume*” || “*udumbara* çiçeği” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, II, Ende=Nr. 83, ön, 30. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Udumpar Hua** “Udumbara çiçeği”: udumbar xu-a täg [ShōgaitoAbhidharma (1991), 1161. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Udumpar Lenhuası** “Udumbara çiçeği”: ud[u]mbar len[hua]sı “*Udumbara-Blume*” || “*udumbara* çiçeği” [KasaiKoloph., U 2105, 14. satır, Toharcadan çevrilmiş Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Udumpar Sögüt** “Udumbara ağacı”: udumbar sögütlüg arıg sāmākdä “in the pure forest with Udumbara trees” || “Udumbara ağaçlarının olduğu saf ormanda” [CaityaZieme, U 3367 (T III TV 68.506) sağ, 22. satır, caitya metninde geçer.]; ‘*wdwmp*’r ‘tlq swykwat “Baum namens Udumbara” || “Udumbara adlı ağaç” [BTT IX, Maitri, 1. cilt, XIV, 11=Nr. 1c, arka, 19. satır, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.201. ulun: bk. *pudara* maddesi.

ulun, yulun, ulunlantur-, sögüt ulunı, PWD’R’ ulunı azrağunçuvud, potara ulunı azrağunçuvud

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

⁷⁹⁸ Wilkens, HDA, s. 786.

Geçtiği metinler: ETŞ (*ulunın yapırğak ɣu-a-ların*), Drogen I (Leningrad Nüshası) (*PWD'R' ulunı azragunčuvud*), HT VII (Röhrborn) (*[ulunlan]lan?turdı*), HT VIII (Röhrborn) (*sögüt ulunı*), UAY (*potara ulunı azragunčuvud*), Maitri (VATEC) (*yulun*).

Etimoloji: **HDA**: ulug † (*ulunı* → *ulun* için eski bir hata); ulunlag → *ulunlug*; ulunlug “saplı”; *ulunlantur-* “filizlendirmek”; ulun “sap, ağaç gövdesi”; *ulun butık yapırğak* “sap, budak ve yaprak”; *ulun yapırğak hwa* “sap, yaprak ve çiçek”.⁷⁹⁹

Ulu “Sap, ağaç gövdesi”: ulunun yapırğak ɣu-a-ların “dalını, yaprak ve çiçeklerini” [ETŞ, 20. metin, 2. satırda, Budizm ile ilgili metinde geçer.]. **Pudara Ulu**: PWD'R' ulunı azragunčuvud [Drogen I, Leningrad nüshası, 33. satırda, , Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; potara ulunı azragunčuvud [UAY, 476 (VII. 9b), 9. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]. **Uulunlantur-** “Filizlendirmek”: [ulunlan]lan?turdı “sprießen lassen” || “filizlendirdi” [HT VII (Röhrborn), 0558 (8). satırda geçer.]. **Sögüt Ulu** “Ağacın gövdesi”: sögüt ulunı “der Stamm des Baumes” || “ağacın gövdesi” [HT VIII 1209 (25). satırda geçer.]. **Yulu** bk. *ulun*: yulun tåg “wie ein Zweig” || “dal gibi” [Maitri (VATEC), (MaitrGeng1639) v 09. satırda, kutsal bir varlığın bedeni tasvir edilirken benzetme amacıyla kullanılmıştır.].

3.202. updi/upadi/upudi (Sans. *utpala*, Lat. *Nymphaea cyanea* veya *Nymphaea stellata*).

updi çeçek, sukançığ nom updi çeçek bitig, upudi lenhua çeçek, upudi lenhua

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XXIII (ZiemeMagische) (*updi čäčäk*), ZiemeFurtherSaddharma (Mz 225 (T I D, TM 409)) (*suk]ançığ nom updi čäčäk bitig*), DBTS II (U 6900 ([] S 33; ex Toch 468)) (Br. [...] *pu di leṃ hv ā = [...u]pudi lenhwalar*], ZiemeWettkampf (...u]pudi lenhua çeçek).

Sözcük, ZiemeMagische (Mainz 738 (T II D 315), H 180-181, 142-143. satırlarda *updi çeçek* biçiminde, Budizm ile ilgili anlatıda geçer. ZiemeFurtherSaddharma (Mz 225

⁷⁹⁹ Wilkens, HDA, s. 797.

(T I D, TM 409), sağ) 7-8. satırlarda *suk]ançığ nom updi čäčäk bitig* biçiminde sūtra başlığı olarak geçer. DBTS II, U 6900 ([] S 33; ex Toch 468), b2) ([...u]pudi lenhualar biçiminde, Abhidarma metninde ve ZiemeWettkampf (Ch 5546, 37. satırda ...u]pudi lenhua çeçek biçiminde, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.

Etimoloji: **HDA:** updi < Soğd. *wpδ'y ~ 'wpδy* < OH *uppala* (Pāli *uppala*); Sans. *utpala* “mavi su zambağı (*Nymphaea cyanea* veya *Nymphaea stellata*); nilüfer için de kullanılmıştır. (krş. HSak. *upala*–; Toh. A *oppal*, Toh. B *uppāl*, *upāl*, *oppāl*, *utpāl*) (→ *utpal*); *updi čäčäk* “su zambağı çiçeği; upudi → *updi*; Upudi < Soğd. *Wpδ'y* < OH *uppala* (Pāli *uppala*); Sans. *utpala* “bir kişi adının bir bölümü”; Upudi Šila “erkek adı”.⁸⁰⁰

Updi Çeçek “Su zambağı”: updi čäčäk [BTT XXIII, ZiemeMagische, (Mainz 738 (T II D 315), H 180-181 (142-143). satırlar, Budizm ile ilgili anlatıda geçer.]; *suk]ançığ nom updi čäčäk bitig* [ZiemeFurtherSaddharma (Mz 225 (T I D, TM 409), sağ) 7-8. satırlar, sūtra başlığı olarak geçer.]. **Upudi Lenhua, Upudi Lenhua Çeçek** “Su zambağı”: [...u]pudi lenhualar [DBTS II, U 6900 ([] S 33; ex Toch 468), b2, Abhidarma metninde geçer.]; ...u]pudi lenhua çeçek [ZiemeWettkampf (Ch 5546, 37. satır), Budizm ile ilgili anlatıda geçer.].

3.203. uulyan

uulyan

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E).

Etimoloji: **ED:** Clauson, DLT I, 121’de geçen sözcüğün (ulya:n) muhtemelen yabancı kökenli ve hapax. olduğunu belirtir.⁸⁰¹ **ZiemeZwiebel:** Zieme, Uygurca metinde sözcüğün iki vav ile yazılmasına dikkat çeker ve bu metinle birlikte sözcüğün artık hapax. olmadığını belirtir.⁸⁰² **HDA:** uulyan “bir sebze türü”.⁸⁰³

⁸⁰⁰ Wilkens, HDA, s. 802.

⁸⁰¹ Clauson, ED, s. 154.

⁸⁰² Zieme, ZiemeZwiebel, s. 2.

⁸⁰³ Wilkens, HDA, s. 809.

Uulyan: uulyan [ZiemeZwiebel (Pelliot-Fragmenten, Text E), yemenin günah olduğu kokulu sebzelerden bahsedilirken, Budizm ile ilgili metinde geçer: *bešinč beš türlüg yıdıg [] kučgındı mansoñ uulyan yesär y[azuk] ärür* “Fünftens. Wenn man die fünf Arten von stinkendem [Gemüse wie] *kučgındı, mansoñ, uulyan* ıft, ist es eine S[ünde]”.⁸⁰⁴].

3.204. vada (Lat. *Ficus indica*, Sans. *vaṭa*) “bir incir ağacı çeşidi”.

vada

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. ve 3. metinler (*vada*).

HDA: vada < Sans. *vaṭa* “bir incir ağacı çeşidi (*Ficus indica*)”.⁸⁰⁵

Vada “Bir incir ağacı çeşidi”: vada (2 kez) “Ficus Indica” [Heilkunde II, 1. ve 3. metinler, 126 ve 121. satırlarda, tıp metninde geçer.].

3.205. varşik ~ v(a)rşik (Lat. *Jasminum sambac*, Sans. *varṣika ~ vārṣika*) “ful yasemini, Arap yasemini”.

varşik

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Maitrisimit-Forschung-II (Blatt 8) (*var]şik*), İÜ Nr. 20 (*varsik*).

Etimoloji: **HDA:** yaşar † → *v(a)rşak* → *varşik*⁸⁰⁶; *vasik* † → *v(a)rşik*; *v(a)rşak* → *varşik*; *varşik* ~ *v(a)rşik* << Sans. *varṣika ~ vārṣika* “ful yasemini, Arap yasemini (*Jasminum sambac*)”.⁸⁰⁷

Varşik “Ful yasemini, Arap yasemini”: *varsik* [İÜ Nr. 20, *sugandik mutugandik vasik malik suman čampak-ta ulatı* ifadesinde geçer.]⁸⁰⁸; *var]şik* “Var]şika” [Maitrisimit-

⁸⁰⁴ Zieme, ZiemeZwiebel, s. 1.

⁸⁰⁵ Wilkens, HDA, s. 837.

⁸⁰⁶ Wilkens, HDA, s. 874.

⁸⁰⁷ Wilkens, HDA, ss. 840-841.

⁸⁰⁸ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 664, 459. dipnot.

Forschung-II, 26. Kap., Blatt 8, r, 60. sayfa, 18. satırda, Maitrisimit'in Hami nüshasına ait parçada geçer.].

3.206. **vaytulıǵ.**

vaytulıǵ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS II (U 6839, b) (Br. *vai tu lıǵı lā-r* = *waytulıǵılar*).

Etimoloji: **DBTS II:** Maue, *ılar* okuması doğruysa *waytulıǵ*'ın bir bitki adı olması gerektiğini söyler.⁸⁰⁹ **HDA:** *vaytulıǵ* (Br.) “muhtemelen bir bitki adı”.⁸¹⁰

Vaytulıǵ: Br. *vai tu lıǵı lā-r* = *waytulıǵılar* [DBTS II, U 6839, b, 3. satırda, belirsiz din metninde geçer.].

3.207. *vibuni* “ajowan, Mısır anasonu”. (Sans. *yavānī*, Lat. *Trachyspermum copticum*, Linn.). bk. *artun* maddesi.

Etimoloji: **HDA:** *vibuni* << Skt. *yavānī* (bozulmuş şekil) ajowan, Mısır anasonu (*Trachyspermum copticum*, Linn.); *vibuni artun* “Yavānī, “Yavānī, (yani) kimyon”.

3.208. *vidañ* (Lat. *Embelia ribes*, Sans. *viḍaṅga*). bk. *vrañ*.

vidañ

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*viḍang*).

Etimoloji: **HDA:** *yıdañ* † → *vidañ*⁸¹¹; *vidañ* << Sans. *viḍaṅga* “bir bitkinin adı (*Embelia ribes*)” (Sans. *kṛmiśatru*'nun eş değeri) (krş. Tib. *byi dan ga*) (*vrañ*)⁸¹².

Vidañ “*Embelia ribes*”: *yıdañ* (2 kez) [Heilkunde II, 3. metin, 146. satırda, tıp metninde geçer.].

⁸⁰⁹ Maue, DBTS II, s. 262.

⁸¹⁰ Wilkens, HDA, s. 842.

⁸¹¹ Wilkens, HDA, s. 896.

⁸¹² Wilkens, HDA, s. 844.

3.209. virana (*Andropogon Muricatus*).

virana

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde I (*virana*).

Etimoloji: **HDA:** virana << Sans. *vīraṇa* ~ *vīriṇa* “güzel kokan köklü bir ot türünün adı (*Andropogon muricatus*)”.⁸¹³,⁸¹⁴

Virana “*Andropogon Muricatus*”: virana “*Andropogon muricatus*” [Heilkunde I, s. 406, 47. satır, tıp metni.].

3.210. vrañ (← vrana†) (Lat. *Embelia Ribes*, Sans. *viḍaṅga*).

vrañ

Eski Uyğur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*vrana*), DBTS I (Mz 204) (Br. *wra-ñk* = *vrañ*).

Etimoloji: **DBTS I:** Maue, Mz 204 numaralı metinde geçen *vrañ* sözcüğü için düştüğü notta sözcükle ilgili şunları söylemiştir: *kṛmśatru* sözcüğünün eş anlamlısı *viḍaṅga*’dır ve Soğdca aracılığıyla türetilmiş Uyğurcası *vrañ*’dır. Buna göre paralel metninde karşılığı *viḍaṅga* olan Heilkunde II, 422, 70’de ve Sanskritçe paralel metinde yer almayan Heilkunde II, 422, 68’de geçen *vrana* sözcükleri ile Heilkunde I, 47’de geçen *virana* sözcüğü *vrañ* olarak okunmalıdır.⁸¹⁵ **HDA:** vrana † → *vrañ*; *vrañ* < Soğd. < Sans. *viḍaṅga* “bir bitkinin adı (*Embelia ribes*) (Sans. *kṛmśatru*’nun da eş değeri) (→ *viḍaṅ*)”⁸¹⁶

⁸¹³ Wilkens, HDA, s. 846.

⁸¹⁴ Arat, Heilkunde II’de 3. metin 68 ve 70. satırlarda *vrana* olarak okuduğu ve dizinde (*vrang*)? bk. *virana* olarak gösterdiği sözcüğü “*Andropogon muricatus*” olarak anlamlandırmıştır (Rachmati, Heilkunde II, s. 448). Bu okumalar ve Heilkunde I, 47. satırda geçen *virana* sözcüğünün Maue tarafından DBTS I’de *vrañ* olarak düzeltilmesi için bk. *vrañ* “*Embelia ribes*” maddesi.

⁸¹⁵ Maue, DBTS I, s. 117.

⁸¹⁶ Wilkens, s. 848.

Vrana † “*Embelia ribes*”: vrana “*Andropogon muricatus*” [Heilkunde II, 3. metin, 68. ve 70. satırlar, tıp metni.]. **Vrañ** “*Embelia ribes*”: vrañ “*Embelia ribes*” [DBTS I, (Mz 204), 2. satır, Brahmi yazısıyla, tıp metni.].

3.211. vsada (Lat. *Trachyspermum copticum*, Linn.) “ajowan”.

vsada, vsada uruğı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3 metin (*vsada, vsada uruğı*).

Etimoloji: **HDA**: *vsada* “ajowan (*Trachyspermum copticum*, Linn.) (Sans. *dīpyaka* ve *yavānī*’nin de eş değeri)”; *vsada uruğı* “ajowan tohumu”.⁸¹⁷

Vsada “Ajowan”: *vsada* [Heilkunde II, 3. metin, 37. satırda, tıp metninde geçer.].

Vsada Uruğı “Ajowan tohumu”: *vsada uruğı* [Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda, tıp metninde geçer.].

3.212. yaşıl burçağ “yeşil fasulye”. bk. *burçağ* maddesi.

3.213. yava “yabani soğan”. bk. *yupa* maddesi.

yava

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT V, B (*yawa*).

Etimoloji: **ED**: Clauson, sözcüğün Karakalpakça, Kazakça ve Nogaycada *yuva/yuwa* biçimlerinde “yabani soğan” anlamında ve Türkmencede de *yuva* biçiminde “bir ilkbahar bitkisi” anlamıyla yaşadığını belirtir ve sözcüğün Uygurca, KHT ve Kıpçakça dönemlerinden örnekler verir.⁸¹⁸ **HDA**: *yava* “muhtemelen yabani soğan” (→ *yupa*).⁸¹⁹

⁸¹⁷ Wilkens, HDA, s. 849.

⁸¹⁸ Clauson, ED, ss. 871-872.

⁸¹⁹ Wilkens, HDA, s. 877.

Yava “Yabani soğan”: yawa [TT V, B, 123-124. satırlarda, Budizm ile ilgili metinde geçer.].

3.214. yazak (Lat. *Alhagi* sp., Sans. *yāsaka*) “aguldikeni”.

yazak

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*vaz-ak*, *važ-ak*).

Etimoloji: **HDA**: vazak † → *yazak*; važak † → *yazak*⁸²⁰; yazak << Sans. *yāsaka* “aguldikeni (*Alhagi* sp.)”⁸²¹.

Yazak “Aguldikeni”: vaz-ak [Heilkunde 3. metin 173. satırda, tıp metninde geçer.]; važ-ak [Heilkunde 3. metin 178. satırda, tıp metninde geçer.].

3.215. yelim yı “sarmaşık bitki, sarılğan bitki”⁸²²

yelim yı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: ZiemeHochzeitssegen (*yelim yi*).

Etimoloji: **ED**: yelim (?yèlim) “tutkal, macun”, çağdaş Türk dillerinde -e- ya da -è- nöbetleşmesiyle görülür.⁸²³ **ZiemeHochzeitssegen**: Zieme, *yylym yy* (= *yelim yi*)’nın muhtemelen bir bitki ya da bitki türünü ifade ettiğini belirtir ve tek paraleli olduğunu söylediği Yakutça *abāsī ilimā* (= *ilim ot*) ile karşılaştırır. Zieme, sözcüğün karşılığı olan bitkinin tam olarak belirlenemediğini ancak ağacın etrafına dolanan bir bitki olarak varsayılabilirliğini ifade eder.⁸²⁴ **HDA**: yelim “tutkal”; *yelim yı* “sarmaşık bitki, sarılğan bitki”.⁸²⁵

⁸²⁰ Wilkens, HDA, s. 842.

⁸²¹ Wilkens, HDA, s. 880.

⁸²² Wilkens, HDA, s. 886.

⁸²³ Clauson, ED, s. 929.

⁸²⁴ Zieme, ZiemeHochzeitssegen, s. 230.

⁸²⁵ Wilkens, HDA, s. 886.

Yelim Yı “Sarmaşık birki, sarılğan bitki”: yilim yï “Netz-Pflanze” [ZiemeHochzeitssegen, T II Kurutka, sol, 23-24. satırlarda, Süryani harfli, Hristiyanlık ile ilgili metinde geçer.].

3.216. yez.

yez

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: TT VII (T III, 62, 24. metin ve T I 603, 25. metin) (yez), DBTS I (Mz 684 (T III M 140)) (Br. ye-z=yez (=muñja).

Etimoloji: **TT VII:** Sözcük, 24. metin 11. satırda ve 25. metin 12. satırlarda “Messing” [=pirinç] olarak anlamlandırılmıştır.⁸²⁶ **ED:** Clauson, 1 yé:z “bir bitki türü” olarak gösterdiği sözcüğün yukarıda TT VII’de Arat’ın anlamlandırmasından (yez 2) farklı olması gerektiğini belirtir. Kaşgarlı’nın DLT’de verdiği *Artemisia abrotonon* anlamına gönderme yapar.⁸²⁷ **DBTS I:** Maue sözcüğün Clauson tarafından açıklandığı üzere bir bitkiyi ifade ettiğini, Mz 684 (T III M 140)’te Sans. *muñja*’nın “kamış” (*Saccharum arundinaceum*) karşılığı olduğunu belirtir.⁸²⁸ **HDA:** yez “bir bitkinin adı (belki *Lasiagrostis splendens*) (Sans. *muñja*’nın eş değeri = *Saccharum arundinaceum*, Retz.)”⁸²⁹

Yez: yiz “Messing” || “pirinç” [TT VII (T III, 62, 24. metin), 11. satırda ve (T I 603, 25. metin), 12. satırlarda hastalık ve ölüm tehlikesine karşı sunulacak neslener arasında geçer.]; yez [DBTS I, Mz 684 (T III M 140), 13. satırda, Sans. *muñja*’nın karşılığı olarak, Sanskritçe-Türkçe çift dilli vinaya metninde geçer.].

3.217. yıpar yorunçğa (Lat. *Trigonella corniculata*, Sans. *spṛkkā*) “kokulu yonca”. bk. *zaparka* maddesi.

yıpar yorunçğa

⁸²⁶ Rachmati ve Eberhard, TT VII, s.34 ve s. 36.

⁸²⁷ Clauson, ED, s.982.

⁸²⁸ Maue, DBTS I, s. 8.

⁸²⁹ Wilkens, HDA, s. 896.

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Yazması) (*Z’P’RK’ yıpar yorunçga*), UAY (*saparka yıpar yorunçga*).

Etimoloji: **Drogen I:** Maue ve Sertkaya *yıpar* sözcüğünün *yorunçga*’nın belirttiği türü netleştirmek için eklendiğini belirtir. Bununla birlikte Mainz 202 V 5’te *yorunçga*’nın Sans. *punarnavā* “Boerhaavia diffusa, Linn.” ile karşılanmasına değinir.⁸³⁰

HDA: *yıpar* “güzel koku, tütsü, mis, misk” maddesi altında: *yıpar yorunçga* “kokulu yonca, çemen, çemen otu, boy otu (bir ilaç adı) (Sans. *sprkkā*; *Trigonella corniculata*)”⁸³¹; *zaparka yıpar yorunçga* “*Sprkkā*, (yani) kokulu yonca”⁸³².

Zaparka Yıpar Yorunçga “Kokulu yonca, çemen otu”: *Z’P’RK’ yıpar yoruçga* “Luzerne” || “yonca” [Drogen I, Leningrad nüshası, 21. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, *dhāraṇī* icrasında geçer.]; *saparka yıpar yorunçga* “*saparka* < Sans. *sprkkā*” [UAY, 475 (VII. 9a), 21. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, *dhāraṇī* icrasında geçer.].

3.218. **yupa** “yabani soğan”. bk. *yava* maddesi.

yupa

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: BTT XLVI (MoriyasuLetters) (*yupa*).

Etimoloji: **HDA:** yabani soğan (→ *yava*).⁸³³ **BTT XLVI (MoriyasuLetters):** *yupa* = *yuva* / *yava* “wild onion”.⁸³⁴

Yupa “Yabani soğan”: *yupa* “wild onion” || “yabani soğan” [BTT XLVI, MoriyasuLetters, COUL no. 45 = Ot.Ry. 1978, 6. satırda, gönderilmiş bir Mani mektubunda geçer.].

⁸³⁰ Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 87; krş. Çetin, AY VII (Çetin), s. 200).

⁸³¹ Wilkens, HDA, s. 900.

⁸³² Wilkens, HDA, s. 928.

⁸³³ Wilkens, HDA, s. 921.

⁸³⁴ Clauson, ED, ss. 871-872’den aktaran Moriyasu, MoriyasuLetters, s. 238.

3.219. yutik (Lat. *Jasminum auriculatum*, Sans. *yūthikā*) “yasemin”.

yutik, yutik sögütünüñ çeçeklig butıķı

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: FragDKPAM-I⁸³⁵ (Blatt 8) (*yutik sögütünüñ čäčäklig buđıķı*), Maitrisimit-Forschung-II (Blatt 8) (*yutik*).

Etimoloji: **FragDKPAM-I:** *yutik* < Sans. *yūthikā* (*Jasminum auriculatum*).⁸³⁶

HDA: *yutik* << Sans. *yūthikā* “yasemin (*Jasminum auriculatum*)” (bk. Moğ. *yutika*).⁸³⁷

Yutik “Yasemin”: *yutik* “*yūthikā*” || “yasemin” [Maitrisimit-Forschung-II, Blatt 8, r, 18. satırda, Maitrisimit’in Hami nüshasına ait parçada geçer.]. **Yutik Sögüt** “Yasemin ağacı”: *yutik sögütünüñ čäčäklig buđıķı* “Blütenzweig des Yūthikā-Baumes” || “Yūthikā ağacının çiçekli dalı” [FragDKPAM-I, 26. Kap., Blatt 8, 60. sayfa, 171 (03)-172 (04). satırlarda, Daśakarmapathaavadānamālā, Hami nüshasına ait parçada geçer.].

3.220. yürün bil (Lat. *Moringa oleifera*) “moringa ağacı”. krş *bil* maddesi.)

yürün bil

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: DBTS I (Mz 202) (*şigru*’nun karşılığı, Br. *yyu ryu-ñ bi[-]l= yürün bil*).

Etimoloji: **DBTS I:** Maue, önünde niteleyicisi bulunmayan *bil* ile Mz 202, Katalog Nr. 23/13, 25. satırda geçen *yürün bil* arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu, Heilkunde II, s. 432, 120. satırda geçen *bil*’in Sans. *bilva* “Aegle marmelos”un karşılığı olduğunu dolayısıyla *yürün bil* ile *bil*’in aynı droglar olmadığını net olduğunu belirtir.⁸³⁸

HDA: *yürün bil* “mucize ağaç, moringa ağacı = Sans. *şigru* eş değeri (*Moringa oleifera*, Lam.)”.⁸³⁹

⁸³⁵ bk. Zieme, ZiemeBegegnungen, s. 565; Wilkens, BTT XXXVII (DKPAM), 00288. satır.

⁸³⁶ Shimin, Laut ve Jens Wilkens, FragDKPAM-I, s. 93.

⁸³⁷ Wilkens, HDA, s. 922.

⁸³⁸ Maue, DBTS I, ss. 127-128.

⁸³⁹ Wilkens, HDA, s. 925.

Yürüñ Bil “Moringa oleifera”: yürüñ bil [DBTS I (Mz 202), 13, v4. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.].

3.221. yürüñ ikisek, yürüñ kesek/kezek, yürüñ yiksek.

yürüñ ikisek, yürüñ kesek/kezek, yürüñ yiksek

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 1. metin (yürüñ kāsāk, yürüñ kās-āk), Heilkunde II, 2. ve 4. metinler (yürüñ ikisāk), Heilkunde II, 3. metin (yürüñ yiksāk).

Etimoloji: **ZiemeSiddhasāra**: Zieme, *yyks*’k’in muhtemel okunmasının *yigsāk/yigsāk* olabileceğini, sözcüğe Türkçede ilk kez rastladığını belirtir ve sözcüğün DLT’de geçen *yüksük* “fingerhut [=yüksükotu]” ile bağlantılı olabileceği ya da *yiz* “Artemisia” sözcüğünün +GAK eki almış biçiminin “*yizgāk*” metatezli biçiminden türemiş olabileceğini belirtir: **yizgāk* > *yigsāk* / *yiksāk*.⁸⁴⁰ **HDA**: ikisāk → *yiksāk*⁸⁴¹; kāsāk → *yiksāk*⁸⁴²; kāsāk → *yiksāk*⁸⁴³; *yigsāk* † → *yiksāk*; *yiksāk* “bir bitki (yüksük, itboğan, kaplanboğan; Sans. *ativiśā*’nın eş değeri) (→ *kāsāk*, *kāsāk*)⁸⁴⁴. yürüñ kāsāk → *yürüñ yiksāk*⁸⁴⁵; yürüñ *yiksāk* “bir bitki (Sans. *ativiśa* = *Aconitum heterophyllum* WALL. EX ROYLE veya *Aconitum palmatum*’un eş değeri)⁸⁴⁶.

Yürüñ İkisek: yürüñ ikisāk [Heilkunde II, 2. metin, 85-86. satırlarda, tıp metninde geçer.]; yürüñ ikisāk [Heilkunde II, 4. metin, 19. satırda, tıp metninde geçer.].

Yürüñ Kesek/Kezek: yürüñ kāsāk (2 kez) [Heilkunde II, 1. metin, 110. ve 122. satırda, tıp metninde geçer.]; yürüñ kās-āk [Heilkunde II, 1. metin 136. satırda, tıp metninde geçer.].

Yürüñ Yiksek: yürüñ yiksāk (4 kez) [Heilkunde II, 3. metin, 115, 122, 179 ve 218. satırda, tıp metninde geçer.].

⁸⁴⁰ Zieme, ZiemeSiddhasāra, s. 316.

⁸⁴¹ Wilkens, HDA, s. 302.

⁸⁴² Wilkens, HDA, s. 359.

⁸⁴³ Wilkens, HDA, s. 360.

⁸⁴⁴ Wilkens, HDA. s. 902.

⁸⁴⁵ Wilkens, HDA, s. 925.

⁸⁴⁶ Wilkens, HDA, s. 926.

3.222. z(a)rgunčvud (Lat. *Ocimum basilicum*) “fesleğen”. bk. *tugara* ve *azragunčuvud* maddeleri.

TWK'R' azragunčuvud, PWD'R' ulunı azragunčuvud, z(a)rgunčvud, togara azragunčuvud, potara ulunı azragunčuvud

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Nüshası) (*TWK'R' azragunčuvud, PWD'R' ulunı azragunčuvud*), Drogen I (U 3244) (*z(a)rgunčvud*), UAY (*togara azragunčuvud, potara ulunı azragunčuvud*).

Etimoloji: **HDA:** *azragunčuvut* → *zrgunčvud*⁸⁴⁷, *äzragunčuvut* → *zrgunčvud*⁸⁴⁸; *zrgunčvud* < Soğd. *zrywnc* + *βwδ* “fesleğen (*Ocimum basilicum*)” (bk. DLT *zargunčmud*)⁸⁴⁹.

Azragunčuvud “Fesleğen”: *TWK'R' azragunčuvud* “Basilienkraut” || “fesleğen” [Drogen I, Leningrad nüshası, 29. satırda, , Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *PWD'R' ulunı azragunčuvud* [Drogen I, Leningrad nüshası, 33. satırda, , Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *togara azragunčuvud* UAY, 476 (VII. 9b), 5. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; *potara ulunı azragunčuvud* UAY, 476 (VII. 9b), 9. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]. **Z(a)rgunčvud** “Fesleğen”: *z(a)rgunčvud* “Basilienkraut” || “fesleğen” [Drogen I, U 3244 (T III M 131), arka, 4. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.223. zaparka (Lat. *Trigonella corniculata* ~ *Trigonella balansae*, Sans. *spṛkkā*)

“kokulu yonca, çemen otu”. bk. *yıpar yoruṇçğa*.

zaparka yıpar yoruṇçğa, Z'P'RK'yıpar yoruçğa

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

⁸⁴⁷ Wilkens, HDA, s. 94.

⁸⁴⁸ Wilkens, HDA, s. 132.

⁸⁴⁹ Wilkens, HDA, s. 929.

Geçtiği metinler: Drogen I (Leningrad Yazması) (*Z'P'RK' yıpar yoruçga*), UAY (*saparka yıpar yorunçga*).

Etimoloji⁸⁵⁰: **HDA**: saparka † (oku: *zaparka* → *zaparka*)⁸⁵¹; zakarka † (→*zaparka* için eski bir hata); zaparka << Sans. *spṛkkā* bir ilaç adı = kokulu yonca, Gazal çemen otu (*Trigonella corniculata* ~ *Trigonella balansae*) (bk. HSak. *sparka*, *sperka*, Toh. B *spṛī*, *spṛīk*, *spṛīka*, *sbrige*, *isburakin*, *isberike*); *zaparka yıpar yorunçga* “*Spṛkkā*, (yani) kokulu yonca”.⁸⁵²

Zaparka Yıpar Yoruçga “Kokulu yonca, çemen otu”: Z'P'RK' yıpar yoruçga “Luzerne” || “yonca” [Drogen I, Leningrad nüshası, 21. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.]; saparka yıpar yoruçga “saparka < Sans. *spṛkkā*” [UAY, 475 (VII. 9a), 21. satırda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

3.224. zira “Kimyon”. (krş. TT zırva.)

zira

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 3. metin (*z-ira*).

Etimoloji: **Laufer (Sino-Iranica)**: Laufer, *Cuminum*'un İran'dan Hindistan'a geçtiğini ve bununla birlikte filolojik delillerin kimyonun İran'dan Çin'e geçtiğini gösterdiğini ancak bu geçişin kayıtlarla net bir biçimde ortaya koyulmadığını belirtir. Laufer, Çince **ži-la*, *ši-lo*; Orta Farsça *žīra* veya *zīra*; Sanskritçe *jīra* sözcükleri üzerine çıkarımlarda bulunmuştur.⁸⁵³ **HDA**: zira < YF *zire* kimyon (vgl./krş. Sogd. *zyr'kk*)⁸⁵⁴ **Heilkunde II**: Arat, *zira* “Anason”⁸⁵⁵ olarak verdiği sözcüğün *zirk* olarak da

⁸⁵⁰ Detaylı bilgi için bk. Maue ve Sertkaya, Drogen I, s. 87, Nr. 3; bk. Çetin, AYFarklılıklar, s. 699.

⁸⁵¹ Wilkens, HDA, s. 585.

⁸⁵² Wilkens, HDA, s. 928.

⁸⁵³ Laufer, Laufer (Sino-Iranica) ss. 383-384.

⁸⁵⁴ Wilkens, HDA, s. 928.

⁸⁵⁵ Her ikisi de maydanozgiller familyası üyesi olan kimyon ve anason bitkisinin cinsleri farklıdır.

okunabileceğini belirtir.⁸⁵⁶ **Räsänen (EWb.):** Farsça *zīra* > Doğu Türkçesi *zīrā*; *zirik*, Kkalp., Kırğ. ve Kkır. *zire*, Çağ., Sart., Özb., *zira* “Anason”.⁸⁵⁷

Zira “Kimyon”: z-ira “Anis” || “anason” [Heilkunde II, 3. metin, 123. satır, tıp metni.].

3.225. **zmuran**⁸⁵⁸ “mürsafi, mür”.

zmuran

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Uigurica I (T II B 29) (*zmuran*).

Etimoloji: **HDA:** *zmurun* → *zmuran*; *zmuran* << Gr. *σμύρνα* “mürsafi, mür”.⁸⁵⁹

Zmuran “Mürsafi, mür”: *zmuran*⁸⁶⁰ “Myrrhe” || “mürsafi” [Uigurica I (T II B 29), Hristiyanlıkla ilgili metinde geçer.].

3.226. **zrgunç**. krş. *z(a)rğunçvud* maddesi.

sırgunç, zrgunç

Eski Uygur Türkçesi kaynaklarında geçtiği biçimler ve metinler:

Geçtiği metinler: Heilkunde II, 2. metin (*z-aγunč*), ZiemeNM (a. Ch/U 6532; b. Ch/U 7552) (*siryunč*).

Etimoloji: **ZiemeNM:** *siryunč* (Soğd. *zrγwnc* “altın rengi”).⁸⁶¹ **HDA:** *sırgunč* → *zrgunč*⁸⁶²; *zagunč* † → *zrgunč*⁸⁶³; *zrgunč* < Soğd. *zrγwnc* (‘grün’) “bir bitkinin adı”⁸⁶⁴.

⁸⁵⁶ Rachmati, Heilkunde II, s. 438.

⁸⁵⁷ Räsänen, Räsänen (EWb.), s. 532.

⁸⁵⁸ bk. Clauson, ED, s. 989, preliminary note “myrrh” [=mürsafi].

⁸⁵⁹ Wilkens, HDA, s. 929.

⁸⁶⁰ ya da *zmurna*. (Müller, Uigurica I, s. 5.)

⁸⁶¹ Zieme, ZiemeNM, s. 328.

⁸⁶² Wilkens, HDA, s. 610.

⁸⁶³ Wilkens, HDA, s. 928.

⁸⁶⁴ Wilkens, HDA, s. 929.

Zrġunç: z-ayunç [Heilkunde II, 2. metin, 83. satırda, tıp metninde geçer.].
Sırġunç: sîryunç “Basilienkraut” || “fesleġen” [ZiemeNM, (2) a. Ch/U 6532 ve b. Ch/U 7552, 10. satırda, hangi geleneġe ait olduġu belirsiz bir tıp metninde geçer.].

4. BÖLÜM – SONUÇ VE ÖNERİLER

Botanik terimleriyle ilgili elde edilen sonuçlar ařaġıda çeşitli başlıklar altında deġerlendirilmiřtir. Daha isabetli bir deġerlendirme yapabilmek amacıyla çalışmada madde başı olarak bulunmayan terimlere de yer verilmiştir.

4.1. Sözcüklerinin Kökenine ve Alıntılanan Dillere Göre Botanik Terimleri

4.1.1. Toharca

4.1.1.1. Toharca A Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler

agat, ajok, ampar, arugv(a)d, ambu, çampak, çitrak, karnikar, kepez (< Toh. A / Soġdca < OH < Sans.), kesar, kujejay, nagapuşp, niyagrot⁸⁶⁵, pariçatir, piryañu ~ p(i)ryañu, udumpar terimleri Sanskritçeden Eski Uygur Türkçesine Toharca A kanalıyla geçmiştir.

4.1.1.2. Toharca B Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler

agat, ampar, ambu, andan, ikşu, kesar, kumut/kümüt, lodur ~ lod(u)r, matulunk~ matuluñ, pat, piryañu ~ p(i)ryañu, pırşnaparni, salaparni, suman, ř(a)baralotr / ř(a)baralotur / ř(a)b(a)ralotr, şarip, şeker (şamış), tal, taliz, tamalapatr terimleri Sanskritçeden Eski Uygur Türkçesine Toharca B kanalıyla gemiştir.

⁸⁶⁵ Wilkens, HDA, s. 492.

4.1.1.3. Toharca A ve Toharca B Kanalıyla Sanskritçeden Geçen Terimler

agat, ampar, çambu, kesar, küñçit (< Toh. A/B < HSak.) ñ(a)grot ~ nigrot⁸⁶⁶, pıryañu ~ p(i)ryañu terimleri Sanskritçeden Eski Uygur Türkçesine Toharca A ve Toharca B kanalıyla geçmiştir.

4.1.2. Çince

4.1.2.1. Çinceden Geçen Terimler

çivju, çüşüm, fabhuake, ğai, hoitse, ğua, huma, kaitse, kāmatsun/kām̐tsun/kāmsun, kundu, tan, tseklitse terimleri Eski Uygur Türkçesine Çinceden geçmiştir.

4.1.2.2. Sanskritçeden Çince aracılığıyla Geçen Terimler

ali, çamuka, çintan ~ çint(a)n⁸⁶⁷, jimba, le, mansoñ terimleri Eski Uygur Türkçesine Sanskritçeden Çince aracılığıyla geçmiştir.

4.1.3. Sanskritçe

4.1.3.1. Nihai Kökeni Sanskritçeye Dayanan Ancak Hangi Dil Aracılığıyla Geçtiği Kesin Olmayan Terimler

agar, amartapatr, ananto, arçuk, arçuntvaç, aşvant, atimaktik, avşat, b(a)t(a)r, binduli, bil (<< OF < Sans.), bitmul ~ b̐tmul, buda, çamlu ~ ç(a)m̐lu, çantane, çımı-çamı, çinagantik, çandanaşiri, indirahazt, jivak, k(a)ranç, kantik, kantikar, kapir, katal, katali, k(a)tp(a)l, kiñşu, kiñşuk, kroç/guruç ~ g(u)ruç, kunt, küñçi, malik, martavik, mukuy-tu, mutugandik, naktamal, nilapuşup, p(a)tmakes(a)r, padmak, paşanabedak, patal, patol~p(a)tol, piçul, piçum(a)nt, piy(a)l~p(i)yal, s(a)hakar/sah(a)kar, satçarasi, siñir, sirizavu, sudimika, sugandik, supuşup, ş(a)laka, şalmalı, şaruki, şişup, şravani, şudi,

⁸⁶⁶ Wilkens, HDA, s. 501.

⁸⁶⁷ bk. Soğdcadan geçen terimler.

tambul, tatikapuşp, tinbar, turalim, trikatun, triman, tutça, varşık ~ v(a)rşık, vibuni, vidañ, virana, yazak, yutik, zaparka.

4.1.3.2. Sanskritçeden Geçen Terimler

amrasti, baaçana, banduka, bimba, çandana, çira, devadar, kakola, kunkumu, kusumba, mana, nagakesara, payas ~ p(a)yas, pudara, puğa, tugara, uragasara, vada.

4.1.3.3. Sanskritçeden Orta Hintçe Aracılığıyla Geçen Terimler

bil, kepez (< Toh. A / Soğdca < OH < Sans.).

4.1.4. Farsça

4.1.4.1. Orta Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler

anğabuş⁸⁶⁸, şeker (kamuş).

4.1.4.2. Sanskritçeden Orta Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler

bil (<< OF < Sans.), gosar/gösar/gavsar/gausar, ş(a)ngabir.

4.1.3.3. Yeni Farsça Aracılığıyla Geçen Terimler

badıyan, tana (tana uruğı), hıyar, muña, zira.

4.1.5. Soğdca

4.1.5.1. Sanskritçeden Soğdca Aracılığıyla Geçen Terimler

arire, çintan ~ çint(a)n⁸⁶⁹, imiti/amade, kuşti, tagar, updi/upadi (< Orta Hintçe), vrañ.

⁸⁶⁸ Röhrborn, UW, s. 145.

⁸⁶⁹ bk. Çinceden geçen terimler.

4.1.5.2. Soğdcadan Girmiş Terimler

azrağunçuvud, nara, sırğunç, z(a)rğunçvud zrgunç.

4.1.6. Grekçe

4.1.6.1. Nihai Kökeni Grekçeye Dayanan Ancak Hangi Dil Aracılığıyla Geçtiği

Kesin Olmayan Terimler

abinus, ekir ~ egir, zmuran.

4.1.7. Hoten Sakacası

4.1.7.1. Sanskritçeden Hoten Sakacası ve Soğdca Aracılığıyla Geçen Terimler

kürküm.

4.1.7.2. Hoten Sakacası Aracılığıyla Geçen Terimler

künçit (< Toh. A/B < HSak.).

4.1.8. Harezmi Türkçesi

4.1.8.1. Parçadan Harezmi Türkçesi Aracılığıyla Geçmiş Terimler

mirau.

4.1.9. Orta Hintçe

4.1.9.1. Orta Hintçe Aracılığıyla Geçmiş Terimler

updi/upadi (< Soğdca < OH).

Çalışmanın kapsamı doğrultusunda Eski Uygur Türkçesine başka dillerden giren botanik terimleri incelendiğinde alıntılanan çoğu sözcüğün nihai kökeninin Budizm inancının tesiriyle çevirisi yapılan eserlerin kaynak metinlerinin Sanskritçe kaleme alınması sebebiyle Sanskritçeye dayandığı görülür. Yukarıda bahsedildiği üzere bazı

terimler doğrudan Sanskritçeden geçerken bazı terimler de Toharca A, Toharca B, Çince, Soğdca, Orta Hintçe, Orta Farsça ve Hoten Sakacası üzerinden Eski Uygurcaya girmiştir.

Alıntılanan sözcüklerden aynı kökene dayanan bazı sözcüklerin farklı diller aracılığıyla farklı biçimlerde Eski Uygurcaya girdiği ve farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. Örnek olarak kökeni Sanskritçe *candana* “sandal ağacı”na dayanan ve Eski Uygurcaya Sanskritçeden giren *çandana* sözcüğü bir Buda ismini ifade ederken geçer. *Candana* sözcüğünün Çince ve Soğdca aracılığıyla geçen *çintan* ~ *çint(a)n* biçimleri, temelde sandal ağacını ifade etmelerinin yanı sıra başka sözcüklerle birlikte geniş bir yelpazede kullanılmıştır. BK G 11’de *çint(a)n iğ(a)ç*, Bilge Kağan’ın cenaze töreninde, Çin tarafından gönderilen hediyeler arasında geçer. Xuanzang XI-X (Barat), IX 6b (Uig6 5b + B72b) 16 (3). satırda ve IX 20b (B91b + H4b + B 163b) 5. satır, Budistlerin giydikleri cübbelerin rengi belirtilirken *çintan kraja tonluğ beglerge* ve *çintan kraja tonluğlarğa* ifadelerinde geçer.

Sözcüğün Orta Farsça aracılığıyla geçen *gosar* (*gosar/gösar/gavsar/gausar*) “bir sandal türü”⁸⁷⁰ ile birlikte kullanımı olan *gosar çintan* terimi ise ağacın güzel kokusu sebebiyle kutsal kişiliklerden yayılan güzel kokuları tasvir ederken geçer. Sanskritçeden geçen ve bir tür sandal ağacını belirten *uragasara* sözcüğünün *çintan* sözcüğüyle birlikte kullanımı *uragasara çintan* terimi ise BTT VII, Tantrischer, A 729. satırda güzel kokulu bir sandal ağacını ifade eder. Sözcük, beyaz rengi bildiren *yürüñ* sözcüğüyle birlikte *yürüñ çintan* teriminde “beyaz sandal ağacı” anlamına gelir. Bu terimin hem tıp metninde [Heilkunde I, 158-159. satırlar vd.] reçetede hem de Buda’nın zaman geçirdiği kutsal mekânlara verilen ve bu sebeple övgüye mazhar olan yerleri belirten Caitya metninde [CaityaZieme, U 3366 (T III TV 68.505) sağ, 5. satır] *yürüñ çintanlıq* “beyaz sandal ağacı bahçesi”nin karşılığı olarak kullanıldığı görülür. *Kızıl çintan* “kırmızı sandal ağacı” terimi ise tıp metninde [Heilkunde II, 1. metin, 109 ve 126. satırlar vd.] reçetede, Altun Yaruk’ta [UAY, 476 VII. 9b, 4. satır] *dhāraṇī* icrasında ve Budizm’in Mahāyāna koluna ait bir sūtra metninde görülmekle birlikte [USadap, 590 (3). satır] *eñridim kızıl çintan suv-ı* ifadesinde, akmış olan kanlar, İndra tarafından tan kırmızısı sandal suyuna

⁸⁷⁰ Wilkens, HDA, s. 274.

çevrilirken geçer. Sözcüğün geçtiği örnekler ve başka metinlerde geçtiği farklı biçimlerine *çintan* maddesinde değinilmiştir.

Çintan sözcüğünün Budist kültürdeki yerinin BK G 11. satırdaki örnekten hareketle Türklerce bozkır kağanlıklarından beri bilindiğini ve önemli bir egzotik hediye olduğunu, Eski Uygur Türkçesi döneminde ise hem Budist eserlerde hem tıp metinlerinde *ığaç*, *gosar* (*gosar/gösar/gavsar/gausar*), *yürüñ*, *kızıl*, *suv* sözcükleriyle hem isim hem sıfat tamlaması biçimlerinde terkipler oluşturduğunu ve oldukça geniş bir kullanım alanına sahip bir terim olarak metinlerde yer aldığını yukarıda verilen örnekler ışığında söylemek mümkündür.

Kökenleri Sanskritçe *kiṃśuka*'ya dayanan ancak hangi dil aracılığıyla Eski Uygurcaya girdiği belirsiz olan *kiñşu* ve *kiñşuk* terimleri de farklı sözcüklerle terkip oluşturmuşlar ve kaynaklarda farklı kavramları karşılarken geçmektedir. Sanskritçe *kiṃśuka* sözcüğü *Butea frondosa* Roxb. bitkisini karşılar. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ise BTT VII, Tantrischer, A 153. satırda *kiñşu hua* terkinde *Butea frondosa* Roxb. bitkisinin çiçeğini belirtirken geçer. ZiemeKudaraGuanjing, 243. satırda ise *kiñşuk erdini* “*kiṃśuka* mücevheri” terkinde değerli bir taşı gösterir.

UAY, 476 VII. 9b., 3. satırda geçen *tutça* “Çin tarçını” ve Heilkunde II, 3. metin, 134. satırda geçen *arçuntvaç* “arjuna ağacı kabuğu” teriminin *tvaç* bölümü Sanskritçe *tvaca* “kabuk” sözcüğüne dayanır ancak bu sözcüklerin Eski Uygurcaya hangi diller aracılığıyla geçtiği belli değildir.

Heilkunde II, 3. metin, 134. satırda geçen *ç(a)m̐lu* “jambol” ile BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1062 (3). satırda geçen *çambu atl(i)ğ söğü*t ifadesindeki *çambu* sözcüğü Sanskritçe *jambu* ~ *jambū*'ya dayanır.

4.1.9. Kökeni Belirlenemeyen Terimler

artun, arvuud, bintadu, bil, çapak, çarun, çığ, çigjin, eken, isiz, jim, karba, kulña, mirç, sasak ~ saşak, kısırın, kubiça, kulum, sadun ~ satun, snuk, sudu, sulanı, sunu, tsip, süküçä ~ sukuça, tastı, tsap, turmik, uulyan, vaytulıg, yiksek.

4.1.10. Türkçe Terimler

alımla, arpa, artuç, azğan, boğmak, boğok, buğday, burçak, butık, bür, çeçek, çıbık, çığ, çigdem, çimgen, çupağan, eken tozgağı, ekin, ekin yıltızı, ençir, erük, erük ığaç, evin, ı, ıt burnı, ıt üzümü, kadın, kadız, kağun, kamgağ, kamış, kapak, kapak çeçeki, karga tarmağı, kara burçak, kara murut, kas, kat, katırğan, kavık, kekre, kentir, kızıl burçak, konak, köverge, kuşgağ örük çeçeki, küvüz, murut, oşgun, ot, saşal, sarğan otı yaşı, sarıg erük, sınçğan, soğun, söğüt, süksük, tarıg, taş (huası), teve tabanı, tıt, tiken, toğrağ, toğrak, topulgağ, tögi, tülüg erük, tülüg erük çeçeki, tülüg erükñün kasığı, tüş, ud burçağı, ulun, ulunlantur-, uruğ, üyür, üyürken, üzüm, yağak, yapırğak, yasımuğ, yaş, yaşıl burçak, yava, yelim yı, yemiş, yez, yı, (y)ığaç, (yıpar) yorınçga, yigde (saşızı), yuldurğa, yumurtga çeçeki.

Uygurların yeni kültür çevrelerine girmeleri, farklı toplumlarla kültürel alışverişte bulunmaları ve yoğun çeviri faaliyetleri sonucunda söz varlığı genişlemiş, botanik terimleri de genişleyen söz varlığında önemli bir yer tutmuştur. Çeviri faaliyetleriyle birlikte başka dillerden alıntılanmış birçok botanik terimi *Sözcüklerin Kökenine ve Alıntılanan Dillere Göre Elde Edilen Botanik Terimleri* bölümünde de bahsedildiği üzere Eski Uygurcaya girmiştir. Eski Uygurcaya giren alıntı botanik terimlerinin yanı sıra çevirisi yapılan metinlerde geçen botanik terimlerinin azımsanamayacak bir bölümünün de Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Erdal'ın da belirttiği gibi Türkçe botanik terimlerinden bazılarının isimden isim yapan +gAn ekiyle oluşturuldukları görülür⁸⁷¹: az+ğan, çim+gen, çupa+ğan, katır+ğan, sar+ğan⁸⁷², sınç+ğan. Bununla birlikte ZiemeKaimeng, section 06, 95. satırda geçen köverge “yabani soğan”, DLT’de geçen kövürge⁸⁷³ sözcüğünün bir varyantıdır.⁸⁷⁴

Bazı Türkçe botanik terimlerinin hayvan adlarıyla oluşturulduğu görülür: ıt burnı, ıt burunñın kasığı, ıt üzümü, karga tarmağı, keyik kentir huası, kuşgağ örük çeçeki, küvüzlüg söğüt, teve tabanı tüpi, teve siñiri, ud burçağı.

⁸⁷¹ Erdal, OTWF I, ss. 85-89.

⁸⁷² Erdal, sözcüğün sarıg’dan türemiş olabileceğini belirtir: < *sarıg+gan. (Erdal, OTWF I, s. 86.)

⁸⁷³ Erdal sözcüğü kövürkän ~ kümürkän olarak verir. (Erdal, OTWF I, s. 86.)

⁸⁷⁴ Clauson, ED, s. 691; Zieme, ZiemeKaimeng, s. 86.

ıt burunnıñ ƙasıƙı “kuşburnunun kabuğu” anlamına gelir ve Heilkunde I, 190. satırda, tıp metninde geçer. Sözcük günümüzde Türkiye Türkçesinde *itburnu* biçiminde aynı anlamla yaşamaktadır. *ƙarƣa tarmaƙı* “*Salvinia cucullata*” terimi DBTS I (Mz 204), a, sağ, 1. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer. Maue, sözcüğün ilk kez bu metinde geçtiğini ve DLT’de geçen *ƙarƣa tarmaƙı* (=karga pençesi) ile birleştirilebileceğini belirtir.⁸⁷⁵ Yine kuş adıyla oluşturulmuş başka bir botanik terimi de *ƙuşƣaƣ örük ƙeƣeki*’dir. Maue ve Sertkaya bu terimin *calque* olarak ödünçlenmiş bir söz öbeği olabileceğini belirtir.⁸⁷⁶ Wilkens ise anlamı “serçe kayısı çiçeği” (Sans. *śirīṣa* için tercüme) olarak verir.⁸⁷⁷ Kuş adıyla oluşturulmuş başka bir terkip de *küvüzlüg söğüt*’tür. Aydemir’e göre *küvüzlüg söğüt* Çince *he shu* 鶴樹 “the Crane Wood”’un karşılığıdır ve bununla Buda öldüğünde ağaçları çiçeklerini döken ve turna sürüsüne benzeyen, Kuşinagara’da bulunan turna ormanındaki ağaçlar kastedilir.⁸⁷⁸ Sözcük, HDA’da ise “*küvüzlüg söğüt* “turna ağacı” (Buda’nın ölümünde ağaçları çiçeklerini döken ve bir turna sürüsüne benzeyen Kuşinagara’da turna ormanındaki ağaç) açıklamasıyla verilir.⁸⁷⁹ *teve tabanı tüpi* terimi Heilkunde II, 1. metin, 125. satırda, tıp metninde geçer.⁸⁸⁰ *teve siñiri* terimi Xuanzang IX (Aydemir) (HtPek 97a + HtPek 68a), 1733 (5). satırda, *ot azƣan teve siñiri basyok ol* ifadesinde mezarı kaplayan bitki olarak geçer geçer. Aydemir, *teve*’nin ET *tev-* “birbirine dolanmak” fiilinin zarf fiil ekli biçimi olabileceğini, *tev-*’in Eski Türkçe döneminde DLT’de geçen genişlemiş *tevin-* *uvun-* ve *tevür-* biçimlerine değinir ve *tev-*’in Eski Türkçede ilk kez görülüyor olabileceğini belirtir. Aydemir, *siñir basyok*’un Çince *huang* “unvultivated; wild; to go to wild excess” ifadesinin serbest çevirisi olduğunu söyler ve *teve siñirü basyok ol*’un Çince *huang wan* “growing wild all around” ifadesin serbest çevirisi olduğunu belirtir.⁸⁸¹ Wilkens bu etimolojiyi kabul etmez.

⁸⁷⁵ Maue, DBTS I, s. 117.

⁸⁷⁶ Maue ve Sertkaya, Drogen I, ss. 87-88.

⁸⁷⁷ Wilkens, HDA, s. 428.

⁸⁷⁸ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 242.

⁸⁷⁹ Wilkens, HDA, ss. 447-448.

⁸⁸⁰ Terimin tam olarak hangi nesneyi ifade ettiği belli değildir. Arat, açıklamalar bölümünde Osm. *deve tabanı*’na atıfta bulunur. Ayrıca bk. *teve tabanı tüpi* maddesi.

⁸⁸¹ Aydemir, Xuanzang IX (Aydemir), s. 410.

Terimi *teve* “deve, iki hörgüçlü deve” maddesinde *teve siñiri* “kudzu (*Pueraria Thunbergiana*)” biçiminde anlamlandırır.⁸⁸² *ud burçaķı* “öküz bezelyesi” terimi ise Totenbuch, 50a, 1082-1083. satırlarda büyü metninde geçer.

İlgi çekici Türkçe terkiplerden birisi de ZiemeLaymanİndu’da geçen *yumurtğa çeçeki*’dir. Terim, Budist literatüre dair bir şiirde geçer. Zieme, *çeçek*’in *čwč*’k biçiminde yazıldığını ve *çeçek* sözcüğünün *çöçek* ya da *çüçek* varyantlarının olmadığını belirtir. Bununla birlikte ED’de *yımurtğa:/yumurtğa:* maddeleriyle ilgili açıklamada DLT’de Kaşgarlı’nın *yımurtğa* “yeşil yapraklı bitki” ve *yumurtğa* “yumurta”yı net biçimde ayırdığını ancak “yeşil yapraklı bitki” anlamına gelen sözcüğe dair başka bir izin bulunmadığı belirtilir.⁸⁸³ Ayrıca Zieme, sözcüğün ikinci vokalinin transliterasyonunu yuvarlak olarak göstermiştir: *ywmwrdq̄* ‘*čwč*’ky.⁸⁸⁴

Bir diğer dikkat çekici Türkçe terkip ise *yelim yı* “sarmaşık bitki”dir. *yelim yı* maddesindeki bilgileri tekrar etmek yerinde olacaktır: Bu bitki, ZiemeHochzeitssegen, T II Kurutka, sol, 23-24. satırlarda, Süryani harfli, Hristiyanlık ile ilgili metinde geçer. Zieme, *yylym yy* (= *yilim yi*)’nin muhtemelen bir bitki ya da bitki türünü ifade ettiğini belirtir ve tek paraleli olduğunu söylediği Yakutça *abāsī ilimā* (= *ilim ot*) ile karşılaştırır. Zieme, sözcüğün karşılığı olan bitkinin tam olarak belirlenemediğini ancak ağacın etrafına dolanan bir bitki olarak varsayılabileceğini ifade eder.⁸⁸⁵ Wilkens de sözcüğü *yelim* “tutkal” maddesi altında *yelim yı* “sarmaşık bitki, sarılgan bitki” anlamıyla verir.⁸⁸⁶ AY VI, 1005 (13)-1006 (14). satırlarda *ıgaç yelimi* “ağaç tutkalı” terimi de geçer.

Bitkilerin bölümlerini ve yapısal elemanlarını bildiren terimler incelendiğinde çoğu sözcüğün Türkçe olduğu görülür. Çince den alıntılanan *hwa* sözcüğü istisnalar arasında sayılabilir: *amartapatr söğütñiñ huası* “amrtapattra ağacının çiçeği” [DKPAM, Mz. 815, arka, (3930) (12). satır, Budizm ile ilgili metinde]; *s(a)hakar söğütñiñ huasın yavişgusın yapırğakı[n...]* “...sahakāra ağacının çiçekleri ve yapraklarını...” [ZiemeWettkampf, Ch 5546, 34. satır, Budizm ile ilgili metinde] vd. Bir örnek de Eski

⁸⁸² Wilkens, HDA, s. 706.

⁸⁸³ Clauson, ED, s. 938.

⁸⁸⁴ Zieme, ZiemeLaymanİndu, s. 40.

⁸⁸⁵ Zieme, ZiemeHochzeitssegen, s. 230.

⁸⁸⁶ Wilkens, HDA, s. 886.

Uygurcaya Çinceden giren *hupık* “reçine” sözcüğüdür: *satçarasi yig hupık* “Sarjarasa, (yani) taze reçine”⁸⁸⁷ [Drogen I, Leningrad nüshası, 37-38. satırlarda, Budist öğretiyile ilgili metinde, dhāraṇī icrasında geçer.].

Bitkilerin bölümlerini bildiren Türkçe kökenli terimlere *butık*, *bür*, *çeçek*, *çibık* *evin*, *ı*, *kasık*, *sağal*, *tariğ tozgağ*, *tüp*, *tiken*, *tüş*, *uruğ*, *ulun*, *yapırğak*, *yavışgu*, *yemiş*, *yıldız* sözcükleri örnek verilebilir.

butık sözcüğü *yutık söğütünüñ çeçeklig butıkı* “yüthikā ağacının çiçekli dalı” tamlamasında [FragDKPAM-I, 26. Kap., Blatt 8, 60. sayfa, 171 (03)-172 (04). satırlarda, Daśakarmapathaavadānamālā, Hami nüshasına ait parçada]; *ajok söğütünüñ butıkı* “aśoka ağacının budağı” [DKPAM, T. II. Y. 52. 2, ön, 3821 (03). satırda, Budizm ile ilgili eserde]; *artuğ söğüt butıkı* “ardıç ağacının dalı” [TT I, T II Y 36, 11, 165. satır, fal metninde geçer.]. *bür* “tomurcuk” sözcüğünün *butık* ile birlikte kullanıldığı birçok örnek vardır: *büri butıkı* “tomurcuk ve budakları” [Maytrisimit 1976, 113/20. satırda]; DKPAM 642 ve 646. satırlar vd. *çibık* sözcüğü de “dal” anlamına gelir ve *butık* sözcükleriyle birlikte kullanıldığı örneklerle rastlanır.

Genel anlamda “çiçek” anlamına gelen ve *ıgaç*, *tüş*, *yemiş*, *söğüt*, *uruğ* vd. gibi kapsayıcı terimler arasında yer alan, botanik elemanlarıyla birlikte oluşturdukları terkiplerle bitkilerin çiçeklerini de ifade eden *çeçek* terimi, taranan metinlerde en çok geçen terimlerdenidir: *kapak çeçeki* “kabak çiçeği” [Heilkunde II, 3. metin, 197. satırda, tıp metninde]; *kızıl k(e)ntir çeçeki* “kırmızı kenevir çiçeği” [Heilkunde II, 3. metin, 102. satırda, tıp metninde].

tüp ve *yıldız* sözcükleri botanik elemanlarının köklerini belirtirken çeşitli örneklerde görülür: *usqunnuñ*⁸⁸⁸ *kasığın yıldızı birle* “sarımsağın kabuğunu kökü ile” [Heilkunde I, 44-45. satırlar, tıp metni]; *sulanı (?) yıldızı* “bir bitkinin kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 19. satırda, tıp metni]; *şışup yıldızı* “sissoo kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 12. satırda, tıp metni]; *taliz yıldızı* “tālīśa kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 5. satırda tıp metni]; *kaşak yıldızı* “bir bitkinin kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 12. satır, tıp metni]. *teve tabanı tüpi* “deve tabanı kökü” [Heilkunde II, 1. metin, 125. satırda tıp metninde geçer.]; *buda*

⁸⁸⁷ Wilkens, HDA, s. 589.

⁸⁸⁸ bk. *osgun* maddesi.

tüpi “meyan kökü” [Heilkunde I, 191. satır; Heilkunde II, 1. metin 120. satır ve 2. metin 48. satırlar, tıp metni.]; *çımı-çamı tiken tüpi* “çımı-çamı, (yani) dikenli çalı kökü”⁸⁸⁹ [UAY, 476 VII. 9b, 1. ve 2. satırlarda, dhāraṇī icrasında geçer.]; *ot yiltizi* “bitki kökü”^{890, 891}.

Taranan metinlerde çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülen *tüş* sözcüğü botanik elemanlarının meyvelerini belirtir: *martavik yürük*⁸⁹² *üzüm түш* ifadesindeki *tüş* [ShōgaitoAbhidharma (2014), 35R18-35R19. satırlarda, abhidharma metninde] ve *katırğan түш* “akasya meyvesi” [ShōgaitoAbhidharma (2014), 35R22’de, abhidharma metninde] vd. Clauson, sözcüğün Harezmi döneminde geçen ancak net olmayan bir örnek haricinde Eski Uygurca döneminde kullanıldığını, asıl anlamının belirsiz olmakla birlikte muhtemelen “meyve” olduğunu ancak metinlerde çoğunlukla bir eylemin “sonucu” anlamında geçtiğini söyler.⁸⁹³ Sözcük, “netice, sonuç” anlamlarında *utlı* sözcüğüyle birlikte Budizm ile ilgili eserlerde birçok kez kullanılmıştır: ...*buyan edgü kılınç küçinte түш utlı bolmuş* “...sevap gücünde karşılık bulmuş...” [DKPAM, Mz. 768, 2498-2499. satırlarda] vd. Sözcük “faiz” anlamında Uygur sivil belgelerinde de görülür. USP 7’de, sonbaharda *iki küri* miktarında verilmek üzere bir *küri künçit* alınır ve zamanında verilmezse *tüş* “faizi” ile verileceği belirtilir: ...*il y(a)ñınça түши birle birür [men]* “ülke adetlerine göre faizi ile vereceğim”.

Kullanım sıklığı yüksek olan ve botanik elemanlarının meyvelerini belirtirken kullanılan bir diğer sözcük de *yemiş*’tir: *ampar atlıg yemiş* “mango isimli meyve” [BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1068 (6). satırda, Budizm ile ilgili anlatıda]; *bimba atl(ı)g yemiş* “bimba adlı meyve” [AY V (Uçar), 348 (V. 2b), 0088 (20)-0089 (21). satırlarda, Budizm ile ilgili eserde, kutsal bir kişiliğin dudaklarının rengi ağacın meyvesinin kırmızı rengine benzetilirken]; *tal söğütnüñ yemişi* “hurma ağacının meyvesi” [UAY, 34f (I. ?), 4. satır, Budizm ile ilgili anlatıda] vd. Sözcüğün eş anlamlısı *tüş* ile birlikte “meyve” anlamında kullanıldığı örnekler de mevcuttur: *ı tarıg түш yemiş*

⁸⁸⁹ Wilkens, HDA, s. 228.

⁸⁹⁰ Wilkens, HDA, s. 517.

⁸⁹¹ yiltiz → *yultız* (Wilkens, HDA, s. 902.)

⁸⁹² yürük † (tahminen → *yörüğ* olarak okunmalı) (Wilkens, HDA, s. 925.)

⁸⁹³ Clauson, ED, s. 558.

bütmegey “mahsul, meyve yetişmeyecek” [AY (Ayazlı), 699 (2). satırda, Budizm ile ilgili eserde] vd. Dönem metinlerinde *yemiş* sözcüğünden türemiş *yemişlik* “meyve bahçesi, koruluk” sözcüğü Maytrisimit (1976)’da ve HT’de birçok örnekte geçmektedir. Sözcüğün türemiş başka bir versiyonu Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (LXXV)’te *yemişlikçi er* “park bekçisi, bahçıvan, meyveci”dir.⁸⁹⁴ Erdal, +*LXk*’lı türetimlerin bir kısmının ekim-dikim yapılan arazinin (tarla ve bahçelerin) adlandırılmasına dair olduğu ve bu kelimelerde kökün ürünü gösterdiği belirtilmiştir: *borluk*, *çeçeklik*, *ügürlük*, *yemişlik* ve krş. *murutluk*⁸⁹⁵ [Murtuk’un kaynağı].⁸⁹⁶

yavişgu ve *yapırğak* sözcükleri botanik elemanlarının yapraklarını belirtirken geçer: ...*s(a)hakar söğütünüñ huasın yavişgusun yapırğakı[n...]* “...sahakāra ağacının çiçekleri ve yapraklarını...” [ZiemeWettkampf, Ch 5546, 34. satır, Budizm ile ilgili metinde]; *ulunın yapırğak hu-a-ların* “dalını, yaprak ve çiçeklerini” [ETŞ, 20. metin, 2. satırda, Budizm ile ilgili metinde]. *yavişgu* ve *yapırğak* sözcüklerinin birlikte kullanıldıkları çeşitli örnekler mevcuttur.

ulun “sap, ağaç gövesi”⁸⁹⁷ anlamına gelir. Clauson, sözcüğün “ince dal, filiz” anlamı temelinde DLT I, 78’de “ok gövdesi” anlamına geldiğini de belirtir.⁸⁹⁸ Yukarıda ETŞ’de geçen *ulunın yapırğak hu-a-ların* örneği dışında HT VIII 1209 (25). satırda *söğüt ulunu* “ağacın gövdesi” anlamıyla da geçer. Maitri (VATEC), (MaitrGeng1639) v 09. satırda, ise *yulun teg* “dal gibi” biçiminde, kutsal bir varlığın bedeni tasvir edilirken benzetme amacıyla kullanılmıştır.

sağal sözcüğü, *soğun* ve *satun* sözcüklerinin kök bölmünde saçak biçiminde bulunan lifleri ifade eder: *soğun sağalı satun sağalı* “soğan ve sarımsağın kök lifi” [Heilkunde I, 144. satırda, tıp metninde].

uruğ sözcüğü temelde “tohum, çekirdek” anlamına sahiptir: *ariri uruğı* “Terminalia chebula çekirdeği” [Heilkunde II, 3. metin, 124. satır, tıp metninde]; *kısırın*

⁸⁹⁴ Wilkens, HDA, s. 888.

⁸⁹⁵ Peter Zieme, “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”, **Altorientalische Forschungen**, 8, 1981, ss. 240-243’te.

⁸⁹⁶ Erdal, OTWF I, s. 127.

⁸⁹⁷ Wilkens, HDA, s. 797.

⁸⁹⁸ Clauson, ED, s. 147.

uruğı “bir bitkinin tohumu” [Heilkunde I, 22. satırda, tıp metninde]; *martavik yörüg üzüüm* *uruğı* “asma tohumu” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18. satırda, abhidharma metninde]; *vsada uruğı* “ajowan tohumu” [Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda, tıp metninde]. Sözcüğün temel anlamı haricinde “soy, nesil; akraba” anlamında kullanıldığı birçok örnek mevcuttur. Sertkaya, *uruğ* (<ur+uğ) “tohum”, *urı* “erkek” ve *uragut* (<ur+a-gu+t) “kadın” sözcüklerinin kökenini Eski Türkçe döneminde görülmeyen *ur* “tohum” sözcüğüne dayandırır.⁸⁹⁹ Sözcük, *uruğ evin* “tohum tanesi”, *uruğ tarığ* “tohum; evlat, evlat ve evladın evladı” ve *uruğ uşık(ı)* “tohum hece (Sans. *bījākṣara*⁹⁰⁰)”⁹⁰¹ anlamlarında da görülür.

Sözcüğün “meyve” anlamına geldiği örnekler de vardır: *katırğan uruğı* “akasya meyvesi” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R19’da, abhidharma metninde]; *mana uruğı* “māna meyvesi” [Heilkunde II, 1. metin, 41. satırda].

Çalışmanın Kapsamı başlığı altında da bahsedildiği üzere sivil belgelerde geçen botanik terimleri ve tarım ile ilgili botanik terimleri daha önce belirtilen çalışmalarda detaylı biçimde incelendikleri için bazı terimler hariç bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Ancak Türklerin tarım alanındaki bilgi seviyesini göstermek açısından *uruğ* sözcüğü temelinde Bülent Gül’ün çıkarımını yinelemek yerinde olacaktır:

Uruğ “tohum” kelimesi sivil Uygur belgelerinde sıkça tanıklanmaktadır. Arazi kiralama ve satış belgelerinde ekim yapılabilecek yerlerin satılması, kiralınmasından da bahsedilmektedir. YamSa04 numaralı arazi satış belgesinde tarlanın/yerin ölçüsü bir şıy säkiz küri uruğ kirür yir yani “bir şıy sekiz küri ölçüsündeki tohumun gireceği, yani saçılacağı, yetiştirileceği kadar” büyüklüktedir. Tohumun bu şekilde ölçü birimi olarak kullanılması, Türklerin tarımcılıktaki bilgisinin seviyesini de göstermektedir. O dönemdeki tarımcılar, bir tarlaya ne kadar tohum atılacağını bilecek ve bunu tarla satışlarında kullanılacak kadar bilgiye sahiptir: bir şıy säkiz küri uruğ kirür yirimin basmılqa toyuru tomlıqu satdım... “bir şıy säkiz küri tohum atılacak, yetiştirilecek kadar büyüklükteki yerimi Basmıl’a tamamen sattım” (YamSa04-3.4).⁹⁰²

⁸⁹⁹ Osman Fikri Sertkaya, “Ur ~ Uruğ “Tohum”, Urı “Erkek”, Uragut “Kadın” ve Avrat “Kadın” Kelimeleri Üzerine”, **Türk Dili Dergisi**, Cilt: 121, Sayı: 840, 2021, ss. 26-27.

⁹⁰⁰ “Büyü ya da mantranın ilk hecesi” (Monier-Williams, MW, s. 732).

⁹⁰¹ Wilkens, HDA, ss. 803-804.

⁹⁰² Bülent Gül, **Eski Türk Tarım Terimleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, ss. 269-270.

Terimin türemiş biçimi *urugsırat*- “soykırım yapmak” BK D 9’da geçer: ...*bunça* : *iş(i)g küç(ü)g birtük(ä)rü* : *s(a)k(ı)nm(a)tı* : *türk* : *bod(u)n(u)g* : *ölür(ä)yin* : *ur(u)gs(i)r(a)t(a)yın* : *tir (ä)rm(i)ş...*⁹⁰³

“Tohum” anlamına gelen başka bir sözcük de *tarıg* sözcüğüdür. Terimin türemiş biçimi Tar. B 4’te *ıl(a)g(ı)m t(a)r(ı)gl(a)g(ı)m* “ağaçlık yer, tarla” hendiadyoininde geçer. “*t(a)r(ı)gl(a)g*” sözcüğü, ilk kez bir kağanlık yazıtında geçmektedir. Bu nedenle Taryat yazıtı, Türk tarım kültürü açısından da önem taşımaktadır.”⁹⁰⁴ Eski Uygurca döneminde *tarıg* sözcüğü hem dinî metinlerde hem de sivil belgelerde birçok farklı kullanımla görülmektedir. HDA’da sözcükle ilgili şu maddeler yer alır: *tarıg* ~ *t(a)rıg* tohum, bitki; hububat, ekin, mahsul, tahıl; buğday; boz darı; evlat ve evladın evladı; köken; *tarıg işi* “ziraat”; *tarıg tarımak* “ziraat, ekin ekme”; *tarıg tsañ* “tahıl ambarı”; *tarıg üyür* “buğday ve darı”; *tarıgçı* “çiftçi, köylü” vd.⁹⁰⁵ Clauson ve Erdal sözcüğün kökenini *tarı*- “ekmek, yetiştirmek” fiiline dayandırır.⁹⁰⁶ Doerfer ise sözcüğün Manichaica III, Nr. 6, III, arka, 6. satırda geçen *ī taray oryalī* ifadesinde geçen geniş vokalli biçime dayanarak *tara-* “saçmak” fiilinden geldiğini belirtir.⁹⁰⁷ Erdal, bu görüşü kabul etmez.⁹⁰⁸ Doerfer’in görüşünü dayandırdığı *taray* sözcüğünde görülen *a*’nın imlâ ile ilgili olduğunu söyler.⁹⁰⁹ Gül de sözcüğü *tarı*- fiiliyle ilişkilendirmiştir.⁹¹⁰

Sözcük, Eski Uygurcada *uğuş tarıg* “köken”⁹¹¹; *uruğ tarıg* “tohum; evlat, evlat ve evladın evladı”⁹¹²; *aşlık tarıg* “tahıl, hububat”^{913, 914}; *ı tarıg* “ekin ve hububat, hububat”;

⁹⁰³ Şirin, ŞirinETY, s. 632.

⁹⁰⁴ Şirin, s. 134.

⁹⁰⁵ Wilkens, HDA, s. 667.

⁹⁰⁶ Clauson, ED, ss. 537-538; Erdal, OTWF I, s. 206.

⁹⁰⁷ Gerhard Doerfer, “Zum Vokalismus nichtester Silben im Alttürkischen”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, Vol. 74, 1982, s. 113.

⁹⁰⁸ Erdal, OTWF I, s. 206.

⁹⁰⁹ Erdal, OTWF I, s. 18.

⁹¹⁰ Gül, s. 248.

⁹¹¹ Wilkens, HDA, s. 788.

⁹¹² Wilkens, HDA, s. 804.

⁹¹³ Wilkens, HDA, s. 76.

⁹¹⁴ Zieme, ZiemeSamanta, s. 604, 17. satır.

ıçı tarıgçı “çiftçi”⁹¹⁵ ikili kullanımlarında ve +*lAg* ekiyle genişlemiş *tarıglağ* “tarla” biçiminde de görülür.

ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18-35R19’da *martavik yörüg üzüm* ifadesindeki *yörüg üzüm* terimi “asma bıyığı, sülük”⁹¹⁶ anlamlarına gelmektedir.

AY, 529, 9-10. satırlarda geçen *kulña*⁹¹⁷ “filiz, fidan, dal”⁹¹⁸ sözcüğü de botanik elemanlarının bölümlerini gösteren terimlerdenidir. Clauson, sözcüğün yapısının Türkçeden uzak olduğunu, Hint Avrupa kökenli (Toharca?) olabileceğini belirtir ve **gol* “dal”; Ermenice *kolr* “branch”; Toh. B *kolyi* “hair” sözcüklerine atıfta bulunur.⁹¹⁹

Saptanan botanik terimleriyle oluşturulmuş meslek adlarının Türkçe sözcüklerden +*çI* ekiyle türetildiği görülmüştür: *ıçı*, *ıçı tarıgçı*, *ıgaççı*, *otaçı*, *tarıgçı*, *yemişlikçi*. Erdal, *tarıgçı* sözcüğünde ki *-(X)gçI* ekinin -ve sözcüğün- bünyesinde bulunan *-(X)g* eki sebebiyle hareket bildirdiğini, bu sebeple anlamının da “tahıl satıcısı” değil de “çiftçi” olduğunu belirtir.⁹²⁰

HDA’da *ı* sözcüğü şu anlamlarla geçer: “çalı, ağaç; ekin, tarla ürünü, hububat, tahıl, bitki, sarmaşık bitki, sarılğan bitki; ağaç, odun, tahta; dal”⁹²¹. Yazıtlar döneminde, sözcüğün görüldüğü yerler şunlardır: (T I B 4) *ıda t(a)şda k(a)lmışı : kubr(a)n(ı)p : y(e)ti yüz boltı* “Sağda solda kalmışları ittifak kurup yedi yüz (kişi) oldu”; (T I K 27) *(a)t(ı)g ıka b(a)yur (ä)rt(i)m(i)z* “Atı ağaca bağlıyorduk”; (BK G 15) *k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n [üç(ü)n] (a)g(ı)r t(a)ş(ı)g yog(u)n ıg türk b(ä)gl(ä)r bod(u)n [it(i)p y(a)r(a)t(ı)p k(ä)l]ürti* “Babam kağan için ağır taşı (ve) kalın tomruğu, Türk beyleri (ve) halkı kurup yapılandırıp getirdi.” “*ağır taş*, Bilge Kağan’ın yazıt taşının yapımında, *yogun ı*, Bilge Kağan’ın anıt mezarının inşasında kullanılan (*itilmiş*, *yaratılmış*) ham maddelerdir. Bu cümle, eski Türk çağı insanının marangozluk ve daha genel anlamıyla zanaat / yapı işleri alanında varlık

⁹¹⁵ Wilkens, HDA, s. 286.

⁹¹⁶ Wilkens, HDA, s. 917.

⁹¹⁷ koluna † → *kulña* (Wilkens, HDA, s. 391).

⁹¹⁸ Wilkens, HDA, s. 421.

⁹¹⁹ Clauson, ED, s. 624.

⁹²⁰ Erdal, OTWF I, s. 371.

⁹²¹ Wilkens, HDA, s. 285.

gösterdiğinin belgesi durumundadır.”⁹²² Harabeye dönen bir şehrin yeniden inşasıyla ilgili bir metin parçası olan Mainz 354 (T I 172)’de, 4. satırda geçen *ıgaççı* “ağaç işçisi” ya da “marangoz”⁹²³ anlamlarındaki sözcüğün varlığı yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir. Erdal, *ıgaç* sözcüğünü *ı*’nın +gAç ile türemiş biçimi olarak açıklar.⁹²⁴ Eski Uyğurcada *ı* ve *ıgaç* sözcüklerinin *ı ıgaç* biçimiyle ikili kullanımı da çok yaygındır. *ıçı tarıgçı* ise HDA’da “çiftçi” anlamıyla geçer.⁹²⁵

ıgaç sözcüğü, Hristiyanlıkla ilgili bir metinde *kerig ıgaç* “haç, çarmıh” teriminde görülür.⁹²⁶

İlgi çekici başka bir kullanım da şudur: *yıgaç yultuz* “ağaç yıldızı (yani, Jüpiter; Çin kültüründe elementlerin gezegenlerle eşlenmesine göre; Çin. *mu xing*)”⁹²⁷.

Botanik elemanlarının kurutulmasıyla elde edilen ürünlerle ilgili sözcükler de mevcuttur: *bışıg siñir* “kurutulmuş zencefil” [Heilkunde I, 4, 8, 136 ve 163. satırlarda] *ķuruğ üzüüm* “kuru üzüm” [Heilkunde II, 1. metin, 19. ve 118. satırlarda]; *yürüñ ķuruğ üzüüm* “beyaz kuru üzüm” [Heilkunde II, 1. metin, 30 ve 134-135. satırlarda]; *ķuruğ sōkō* “kurutulmuş kuşayağı” [TT VIII, K, T III 272, sol, 10. satırda, dhārañi icrasında].

Çeşitli metinlerde botanik elemanlarının yaşamsal durumlarıyla ilgili *ķuruğ*, *yaş*, *irüg* gibi niteleyiciler de kullanılmıştır: *ķuruğ sōgūt* “kuru ağaç” [KaljanovaDışast, 49b, 701 (3). satırda]; *yaş ot* “taze ot” [IrkB, 2. ırkta, ...yış üze yaş ot ķörüpen, yoriyu barıpan, sub içipen, yāş yipen ölümnden ozmış tir. “...dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek ölümden kurlulmuş, der.” cümlesinde]; *ķergeksiz irüg ıgaç teg* “gereksiz çürük ağaç dalı gibi” [AY V (Uçar), IX. bölüm, B 0523 (18). satır, Budizm ile ilgili metinde, bedenın zayıflığı ifade edilirken benzetme amacıyla kullanılmıştır.].

⁹²² Şirin, s. 87.

⁹²³ Peter Zieme, “Ordo Uluş, Solmı And Beşbalık”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Vol. 62 (3), 2009, s. 260.

⁹²⁴ Erdal, OTWF I, s. 83.

⁹²⁵ Wilkens, HDA, s. 286.

⁹²⁶ Peter Zieme, “Das nestorianische Glaubensbekenntnis in einem alttürkischen Fragment aus Bulayıq”, *UAJ Neue Folge*, Band: 15, 1997/1998, s. 175 (f).

⁹²⁷ Wilkens, HDA, s. 287.

Bazı botanik terimlerinin ise kişi adı olarak kullanıldığı görülür: *sundari azğan çeçek terim* [AY III (Ölmez)] *sundari teri terim azğan çeçek terim* [AY III (Ölmez)]; *ay çeçek* [Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 189, 3. satır]; *çeçektü* [Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 147, 9. satır]; *kır çeçek* [Radloff, USP, s. 93, 54/3. satır].

Bazı meslek adlarının da kişi adı olarak kullanıldığı örnekler vardır: *ıgaççı* ve *tariğçi*.

Budizm ile ilgili eserlerin bölüm adlarında ya da başlıklarında bir botanik terimi olan *çeçek* sözcüğü, ZiemeEssenz'de *soğançığ körkle nom çeçeki atlıg vaphuaki sudur erdininiñ özeni*⁹²⁸, ZiemeFurtherSaddharma'da *sukançığ nom updi çeçek bitig*⁹²⁹ biçimlerinde ve başka metinlerde de bu görevde geçmektedir.

tavgaç kamışı ve *enetkek burçağı* terimlerinin ise ülke adlarıyla kurulduğu görülür.

4.2. Oluşturdukları Terkiplere Göre Botanik Terimleri

Eski Uygurcada isim ve sıfat tamlaması terkipleriyle oluşturulmuş birçok botanik terimi mevcuttur. Aşağıda örnekleri verilmiştir:

4.2.1. ıgaç ile terkip oluşturunlar

ali ıgaç [TT VI, 375-376. satırlarda, Sekiz Yükmek'te, benzetme yapılırken geçer: *ol yawlaq yäk içgäkniñ başi yiti öñi yarılıyai, inčä qaltı alı iyaç tæg*.⁹³⁰]; *çarun ıgaç* “katalpa ağacı ahşabı” [HT VII (Röhrborn), 0397 (12). satır]; *çıntan ıgaç* “sandal ağacı” [IrkB, 4. ırk, fal metninde geçer]; *devadar*⁹³¹ ıgaç “Pinus Devadāru” [DKPAM, Mz. 796, ön, 4067. satırda]; *isiz ıgaç* DBTS I (Mz 204), 14, a, sağ, 8. satırda, Sanskritçe-Uygurca çift dilli Yogaśataka metninde geçer.]; *yeti tal ıgaç bodınça* “yedi tala ağacı yüksekliğince” [ZiemeGadgadasvara, U 1511 (T I α 62) sol, 49-50 (16-17). satırlar, yükseklik ölçüsü olarak geçmektedir.].

⁹²⁸ Zieme, ZiemeEssenz, s. 255, sağ, (4) 2-(5) 3-(6) 4. satırlar.

⁹²⁹ Zieme, ZiemeFurtherSaddharma, sağ, 7-8. satırlar.

⁹³⁰ Kaup, Gabain ve Rachmati, TT VI, s. 136.

⁹³¹ Elmalı, *div(a)dar ıgaç* olarak okumuştur.

4.2.2. sögüt ile terkip oluşturanlar

ajok sögütnüñ butıķı “Asoka ağacının dalı” [Uigurica II, T II Y 52, 2, 3. satırda, Budizm ile ilgili eserde]; *amartapatr sögütnüñ ħuası* “amṛtapattra ağacının çiçeği” [DKPAM, Mz. 815, arka, (3930) (12). satırda]; *arçuk sögütnüñ boğmaķı*⁹³² “arjuka ağacının goncası” [BTT XXIII, ZiemeMagische, U 2341, sağ, A053-A054. satırlarda, Budizm ile ilgili metinde]; *artuç sögüt* “ardıç ağacı” [ETŞ, 8. metin, 3. satır, *anı teg orunlarta* redifli Budist edebiyata ait metinde geçer]; *bodi sögüt [erser] aşvant sögüt ol* “Bodhi ağacına [gelince], (o) Aśvattha [=Ficus religiosa] ağacıdır: [HT III (Barat), HtPek 159 a, 357 (25)- 358 (26). satırlarda]; *bintadu sögüt* “dut ağacı” [HT VIII (Röhrborn), 1961 (11.) satırda]; *çambu sögüt* “jambol ağacı”; *c’mpw swykw* [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 143. XI, ? = Nr. 144, arka ?, 1. satırda ve 37. XI (?), ? = 82, arka ?, 11. satırda]; *çampak sögütlüg arıg* “manolya ağaçlı orman” BTT XX, ZiemeVimala, B 1 + m (II,24) U 1789 + U 762 + U 755, sağ, 615 (15). satırda]; *çüşüm sögütnüñ yürün ħasıķı* “dut ağacının beyaz kabuğu” [Heilkunde I, 191. satır, tıp metni.]; *haitse sögüt* “Sophora japonica” [HT X (Tezcan), 45 b, 48. satırda]; *kalpav(a)rkaş sögüt* “kalpavṛkṣa ağacı” [ZiemeBegegnungen, G, Ch/U 6834 + Ch/U 6087 (T II Y 59) + Ch/U 6864, ön, 18. satırda]; *katal/katali sögüt* “muz otsul bitkisi” [EhlersHandschriften II, Mz 479 (T III M 240), arka, 4. satırda]; *küvüzlüg sögüt* “turna ağacı” [Xuanzang IX (Aydemir) (HtPAr 57b), 145 (10)-146 (11). satırlarda, Buda’nın ölümünde ağaçları çiçeklerini döken ve bir turna sürüsüne benzeyen Kuśinagara’da turna ormanındaki ağaç olarak.⁹³³]; *mirau sögüt* “hurma ağacı” [BTT XVIII, ZiemeAY, T II M 192 (U 3285), sağ, 1066 (5). satırda]; *ny(a)grod sögüt* “Hint inciri ağacı” [DKPAM (Mz. 660, arka), 3353 (33) ve 3356 (36). satırlarda]; *pariçatir sögüt* “cennet ağacı” [Maytrisimit 1976, 89/18-19. satırlarda]; *altunluğ pariçatr sögüt* “altın paricitra ağacı” [Maytrisimit 1976, 16. satırda]; *sahakar sögüt* “sahakāra ağacı” [ZiemeWettkampf, Ch 5546, 34. satırda]; *tal sögüt* “tāla ağacı” USadap, 533 (7). satıda]; *udumpar sögütlüg arıg semekde* “udumbara ağaçlarının olduğu saf ormanlarda” [CaityaZieme, U 3367 (T III TV 68.506) sağ, 22. satırda]; *yutik sögütnüñ çeçeklig butķı* “yūthikā ağacının çiçekli dalı” [FragDKPAM-I, 26. Kap., Blatt 8, 60. sayfa, 171 (03)-172 (04). satırlarda geçer.]

⁹³² bogmak † → bokmak (Wilkens, HDA, s. 185.)

⁹³³ Wilkens, HDA, ss. 447-448.

4.2.3. *çeçek* ile terkip oluşturanlar

sundari azğan çeçek terim [AY III (Ölmez)] *sundari teri terim azğan çeçek terim* [AY III (Ölmez)]; *ay çeçek* [Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 189, 3. satır]; *çeçektü* [Matsui, BTT XLVIII (Administrative), s. 147, 9. satır]; *kır çeçek* [Radloff, USP, s. 93, 54/3. satır]; *soğançığ körkle nom çeçeki atlıg vaphuaki sudur erdininiñ özeni* [ZiemeEssenz, s. 255, sağ, (4) 2-(5) 3-(6) 4. satırlarda]; ZiemeFurtherSaddharma'da *sukançığ nom updi çeçek bitig* [ZiemeFurtherSaddharma, sağ, 7-8. satırlarda]; *kapak çeçeki* "kabak çiçeği" [Heilkunde II, s. metin, 235. satırda]; *kızıl kentir çeçeki* "kırmızı kenevir çiçeği" [Heilkunde II, 3. metin, 102. satırda]; *kusgaç örük çeçeki* "serçe kayısı çiçeği" [Drogen I, U 3244 (T III M 131), arka, 1. satırda]; *kümüd çeçek* "beyaz gece nilüferi" [UAY, 658, X, 30b, 16. satır,]; *udumpar çeçek teg burkanlar* "nilüfer çiçeği gibi Budalar" [UAY, 352 (V.4b.), 5. satır; 654 (X. 28b.), 4. satırda]; *updi çeçek* "su zambağı" BTT XXIII, ZiemeMagische, (Mainz 738 (T II D 315), H 180-181 (142-143). satırlarda geçer.].

4.2.4. *yemiş* ile terkip oluşturanlar

m'dy yymyş "Amade meyvesi" [BTT IX, Maitri, 1. cilt, 149. XV (?), ?=Nr. 50, arka ?, 24. satırda]; *ampar atlıg yemiş* [UAY, 34f, I., ?, 6. satırda] vd.

4.2.5. *tüş* ile terkip oluşturanlar

jimba katırğan түş "Nimba, Neem ağacının meyvesi"⁹³⁴ [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R20'de]; *martavik yörüg üzüm түş* "üzüm meyvesi" ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18-35R19. satırlarda geçer.] vd.

4.2.6. *ot* ile terkip oluşturanlar

sargan otı yaşı "sargan bitkisi" [TT V, B, 123-124. satırlarda]; *kekre otı* "kekre otu" [Heilkunde II, 1. metin, 47. satırda geçer.] vd.

⁹³⁴ Wilkens, HDA, s. 929.

4.2.7. uruğ ile terkip oluşturanlar

arire uruğı “Terminalia chebula’nın çekirdeği” [Heilkunde II, 3. metin, 124. satırda]; *artuç uruğı* “ardıç meyvesi, ardıç yemişi”⁹³⁵ [Heilkunde II, 3. metin, 177. satır]; *jum uruğı* [Heilkunde II, 3. metin, 37. satırda]; *jimba kıtırğan uruğı* “akasya tohumu” [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R10’de]; *kısırın uruğı* [Heilkunde I, 22. satırda]; *martavik yörüğ üzüm uruğı* [ShōgaitoAbhidarma (2014), 35R18-35R19]; *snuk uruğı* “sehund tohumu” [Heilkunde II, 3. metin, 142 ve 178. satırlarda]; *vsada uruğı* “ajowan tohumu” [Heilkunde II, 3. metin, 39. satırda] *nara uruğı* [Heilkunde II, 3. metin, 42. satırda geçer.].

744 yılında Türk yurdunda siyasi iktidar Köktürklerden Uygurlara geçmiştir. Eski Uygur Türkçesi olarak adlandırılan dönemin dili, bazı ses ve şekil farklılıkları dışında Köktürk döneminin devamıdır. Eski Uygurca kronolojik olarak Köktürk, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden oluşan ve Türk dilinin ilk devri olarak kabul edilen Eski Türkçe döneminin ikinci basamağında yer alır. Bu dönemin yazılı yadigârları konu, içerik ve sayı bakımından Köktürk devri yazılı yadigârlarına göre çok daha zengindir. Bu durumun başlıca sebepleri Uygurların savaşı tasvip etmeyen yeni dinleri benimsemeleri, ticarete yönelmeleri ve yerleşik hayata geçerek yeni kültür çevreleriyle kültürel alışverişte bulunmalarıdır. Mani, Soğd, Köktürk, Brahmi, Tibet, Süryani, İbrani ve Uygur yazı sistemlerinin Uygurlar tarafından kullanıldığına bakılarak çok çeşitli kültür dairelerinde bulundukları anlaşılabılır. Eski Uygur Türkçesi döneminde yazılı kaynakların fazlalığı, üzerine çalışılacak dil malzemesinin de artmasını sağlamıştır. Birçok farklı kültür çevrelerinden beslenen Uygur yazınının sözcük hazinesi de kültürel zenginleşmeyle doğru orantılı olarak artmıştır ve bu hazinede botanik terimlerinin önemli bir yeri vardır.

Eski Uygur Türkçesi dönemindeki botanik terimlerini konu alan bu çalışmada madde başı olarak 226 botanik terimi incelenmiştir. Çalışmadaki temel amaç, söz konusu dönem eserlerinde geçen botanik terimlerinin *İncelenen Kaynaklar* bölümünde sıralanmış metinlerden hangilerinde, hangi anlamlarda geçtiğinin gösterilmesi ve bu sözcüklerden alıntı olanlarının hangi dilden alıntılındıklarının daha önceki yapılmış çalışmalardan yola

⁹³⁵ Wilkens, HDA, s. 68.

çıkılarak verilip toplu biçimde ortaya koyulması yoluyla Eski Uygurcada geçen botanik terimlerine geniş bir çerçeveden bakmaktır.

Eski Uygurcadaki terim üretme yollarıyla ilgili Scharlipp'in çalışmasının giriş bölümünde de bahsedilen şu görüşlerini yinelemek yerinde olacaktır: Budizm ile ilgili terminoloji geniş anlamda düşünüldüğünde, sadece Budizm doktriniyle ilgili terimleri değil, bunun yanında bağlantılı oldukları kavramlarla ilgili olan şahıs ve eser isimlerini de kapsar. Eski Türkçe çeviri geleneğine bağlı literatürde bu terminolojinin oluşturulması sürecinde farklı yollar mevcuttur. Bu yollarla üretilmiş sözcükler arasında fonetik olarak transkripsiyonu yapılmış sözcüklerin yanı sıra herhangi başka bir işlemde geçmemiş alıntı sözcükler, bazıları karma bir morfolojik yapıyla oluşturulmuş alıntı sözcükler ve bazıları da saf Türkçe kullanılarak meydana getirilmiş sözcüklerden oluşan ödünçleme çeviriler mevcuttur.⁹³⁶

Çalışmadaki örneklerle de tanıklandığı üzere bitki habitatı açısından verimsiz ve kısır bir coğrafyadan Doğu Türkistan ve Gansu'ya göç eden Uygurlar, girdikleri yeni kültür çevrelerinin ihtiyacı olan terminolojiye Türkçenin gücü aracılığıyla kısa sürede vâkıf olmuşlardır. Konu özelinde yapılacak art zamanlı ve eş zamanlı çalışmalar Türkçenin botanik alanındaki terminoloji zenginliğini ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır.

⁹³⁶ Scharlipp ss. 1259-1260.

KAYNAKLAR

Alkayış, Fatih. **Türkiye Türkçesinde Bitki Adları**, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

Arat, Reşit Rahmeti. **Eski Türk Şiiri**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ayazlı, Özlem. **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap** (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Aydemir, Hakan. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert** (Doktora Tezi), Göttingen, 2010.

Aydın, Erhan. “Eski Türk Yazıtlarındaki Çıntan Igaç ‘Sandal Ağacı’ Üzerine”, **Bilig**, Sayı: 56, Kış 2011, ss. 25-32.

Bailey, Harold Walter. “Madu: A Contribution to the History of Wine”, **Silver Jubilee Volume of the Zinbun-Kagaku-Kenkyusyo Kyoto University**, 1954, ss. 1-11.

——— “Indo-Iranian studies-II”, **Transantions of the Philolohical Society**, 1954, ss. 129-156.

——— “Medical Plant Names in Uigur Turkish”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1953, ss. 51-56.

Barat, Kahar. “The Uighur Xuanzang Biography Volume III.” **Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)**, Cilt: 16, 1992, ss. 5-65.

——— **The Uyğur–Turkic Biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang, Ninth and Tenth Chapters**, Bloomington, Indiana, 2000.

Barutcu, Fatma Sema. “Eski Türkçede Buddha’nın 32 Lakşanası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Cilt: 35, 1987, ss. 11-33.

——— **Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikâyesi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1987.

Barutcu Özönder, Fatma Sema. **Üç İtigsizler: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998.

——— “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, **Türkler**, Cilt: 3, Ankara, 2002, s.s 481-501.

Brockelmann, Carl. **Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens**. Leiden, 1954.

Caferoğlu, Ahmet. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968.

Clark, Larry Vernon. **Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)**, (Doktora Tezi), Bloomington, 1975.

Clauson, Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Clarendon Press, Oxford, 1972.

Cunningham, Alexander. **Coins of Ancient India: From the Earliest Times Down to the Seventh Century A. D.**, B. Quaritch, London, 1891.

Çetin, Engin. **Altun Yaruk. VII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2012.

———**Altun Yaruk. VIII. Kitap. Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)**, Karahan Kitabevi, Adana, 2017.

———“Altun Yaruk Nüshalarındaki Söz ve Söz Dizimi Düzeyindeki Farklılıklar Üzerine -Altun Yaruk Yedinci Kitaptan Hareketle-”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, , Cilt: 6, Sayı: 2, 2021, ss. 694-709.

Dankoff, Robert ve James Kelly. **Mahmūd al Kāşyarī. Compendium of the Turkic dialects (Dīwān luyāt at-turk). Edited and Translated with Introduction and Indices.** P 1-3., Harvard University, 1982–1985.

Das, Sarat Chandra. **A Tibetan-English Dictionary with Sanskrit Synonyms**, Bengal Secretariat Book Depoôt, Kalkuta, 1902.

Demirel, Ezgi. “Kuçgundı “Soğan” Sözcüğünün Kökeni Üzerine”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 6(4), 2122-2131.

Doerfer, Gerhard. **Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag, Cilt 2, Wiesbaden, 1965.

———**Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen**, Franz Steiner Verlag, Cilt 3, Wiesbaden, 1967.

———“Zum Vokalismus nichtester Silben im Alttürkischen”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, Vol. 74, 1982, ss. 103-128.

Dutt, Uday Chand. **The Materia Medica of the Hindus**, Thacker, Spink & and Co., Calcutta, 1878.

William Dymock, **The vegetable materia medica of Western India**, Bombay-Londra.

Edgerton, Franklin. **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Vol 2: Dictionary**, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 1993.

Ehlers, Gerhard. **Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathaavadānamālā**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1987.

Eker, Süer. “Türk-Soğd Kültürel Ortak Yaşamının Bugüne Mirası Pencakent Antik Kenti ve Türklük Bilimi Araştırmaları”, **VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012**, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2020, ss. 2149-2169.

Ekmen, Botan Cudi. **Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2018.

Elmalı, Murat. **Daśakarmapathaavadānamālā** (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

Ercilasun, Ahmet Bican. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Ercilasun, Ahmet Bican (haz.) ve Ziyat Akkoyunlu (haz.). **Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Erdal, Marcel, **Old Turkic Word Formation**, Otto Harrasowitz, Vol. 1-2, Wiesbaden, 1991.

———A Grammar of Old Turkic, Brill, Leiden-Boston 2004.

Eren, Hasan. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 1. Baskı, Ankara, 1999.

Erk, Kutluay. **Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, İzmir, 2015.

Gabain, Annemarie von. **Türkische Turfan Texte VIII**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1954.

——— **Türkische Turfan-Texte X**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1959.

Gabain, Annemarie von ve Winter Werner. **Türkische Turfan Texte IX**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1958.

Golden, Peter B. **Türk Halkları Tarihine Giriş. Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, çev. Osman Karatay, 5. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.

Gulcalı, Zemire. **Altun Yaruk Sudur X. Kitap**, (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Gumilëv, Lev Nikolayeviç. **Eski Türkler**, çev. D. Ahsen Batur, 7. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

Gül, Bülent. **Eski Türk Tarım Terimleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Gülensoy, Tuncer. **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlere Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Cilt, Ankara, 2007.

——— **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlere Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Cilt, Ankara, 2007.

Gürkan Mahmut. **Orta Asyadaki Eski Türk Tıbbının Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Hamilton, James Russell. **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Hazai, Georg ve Zieme, Peter. **Fragmente der uigurischen Version des “Jin’ganjing mit den Gāthās des Meister Fu”**, Berliner Turfantexte I, Akademie Verlag, Berlin, 1971.

Joki, Aulis Johannes. **Die Lehnwörter des Sajansamojedischen**, MSFOu 103, Helsinki, ss. 94-95.

İzgi, Özkan. “Kao-ch’ang Uygurları Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı 32, 1979, ss. 1-10.

Kaljanova, Elmira. **Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

Kara, György. "Moğolca Deresün-Türkçe Yez" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt 28-29, 1980-1981, ss. 43-48.

Károly, László. “Some Remarks on the Turkic Word qart”, **Studia Etymologica Cracoviensia**, Cilt: 10, 2005, s. 57.

Kasai, Yukiyo. **Die uigurischen buddhistischen Kolophone**, Turnhout, Berliner Turfantexte XXVI, Brepols, Turnhout, 2008.

———Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra, Turnhout, Berliner Turfantexte XXIX, Brepols, Turnhout, 2011.

Kaup, Willi Bang ve Gabain, Annemarie von. **Türkische Turfan-Texte I**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1929.

———**Türkische Turfan-Texte II**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1929.

———**Türkische Turfan-Texte III**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1930.

———**Türkische Turfan-Texte IV**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1930.

———**Türkische Turfan-Texte V**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1931.

Kaup Willi Bang, Gabain, Annemarie von ve Rachmati, G[abdur] R[eşit]. **Türkische Turfan-Texte VI**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1934.

Kaya, Ceval. **Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989.

Knüppel, Michael. **Alttürkische Handschriften, Teil 17: Heilkundliche, volksreligiöse und Ritualtexte**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2013.

Kudara Kōgi ve Zieme, Peter. "Uigurische *Āgama*-Fragmente (1)", **Altorientalische Forschungen**, 10/2, 1983, ss. 269-318.

———**Guanwuliangshoujing in Uigur**, Nagata Bunshōdō, Kyoto, 1985.

———"Uigurische *Āgama*-Fragmente (2)", **Altorientalische Forschungen**, 17/1, 1990, ss. 130-145.

Laufer, Berthold. **Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran. With Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products**, Chicago, 1919.

Le Coq, Albert [August] von. "Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idiqutschahri", **SKPAW**, 1908, ss. 398-414.

———**Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan mit einer dort aufgenommenen Wörterliste** (Baessler-Archiv. Beiträge zur Völkerkunde, Beiheft 1), B.G.Teubner, Leipzig und Berlin, 1911.

———**Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1912.

———"Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen", **Baessler-Archiv VI**, Leipzig und Berlin, 1917, ss. 118-129.

———**Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1919.

———**Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1922.

Laufer, Berthold. **Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran. With Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products**, Chicago, 1919.

Laut, Jens Peter. “Zwei Fragmente eines Höllenskapitels der uigurischen der uigurischen Daśakarmapathaavadānamālā” **UAJ Neue Folge**, Band 4, Wiesbaden 1986, ss. 118–133.

Ligeti, Louis. “Un Vocabulaire sino-ouigour des Ming. Le Kao-tch’angkouan yi-chou du bureau des traducteurs”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 19, No: 3, 1966, ss. 257-316.

Macdonell, Arthur Anthony, **A Practical Sanskrit Dictionary**, https://dsal.uchicago.edu/cgi-bin/app/macdonell_query.py?page=114, (10.12.2021).

Mackerras Colin. “Uygurlar”, çev. Şinasi Tekin, **Erken İç Asya Tarihi**, (Der. Denis Sinor), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 425-449.

Maue, Dieter. **Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

———“An Uighur version of Vāgbhaṭa’s Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā”, **Asian Medicine**, 2008, 4, ss. 113-173.

———“Einige uigurische Wörter indischen und iranischen Ursprungs”, **Exegisti monumenta. Festschrift in honour of Nicholas Sims-Williams**, (Ed. Werner Sundermann vd.), Wiesbaden, 2009, ss. 293-311.

———**Alttürkische Handschriften. Teil 2: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.

Matsui, Dai. **Old Uigur Administrative Orders from Turfan**, Berliner Turfantexte XLVIII, Brepols, Turnhout, 2023.

Maue, Dieter ve Osman Fikri Sertkaya. “Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil I)”, **UAJ Neue Folge**, Band 6, Wiesbaden 1986, ss. 76–99.

———“Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‘Zauberbad der Sarasvatī’ des uigurischen Goldglanzsūtra (Teil II)”, **UAJ Neue Folge**, Band 10, Wiesbaden 1991, ss. 116–127.

Maue, Dieter ve Nicholas Sims-Williams. “Eine Sanskrit-Sogdische Bilingue in Brāhmī”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 54, Sayı: 3, 1991, ss. 486-495.

Menges, Karl Heinrich. “Etymologika zu den altajischen Bezeichnungen von Metallen, Haustieren und Gewächsen”, **UAJb Neue Folge**, 3, 1983, ss. 102-165.

Monier-Williams, Monier. **A Sanskrit–English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages**, Oxford 1899.

Moriyasu, Takao. **Corpus of the Old Uighur Letters From the Eastern Silk Road**, Berliner Turfantexte XLVI, Brepols, Turnhout, 2019.

Müller, Friedrich Wilhelm Karl. **Uigurica**, APAW, Berlin, 1908.

———**Uigurica**, II, APAW, Berlin, 1910.

———**Uigurica**, III, APAW, Berlin, 1920.

Müller, Friedrich Wilhelm Karl ve Gabain, Annemarie von. **Uigurica**, IV, SPAW, Berlin, 1931.

Наделяев, Владимир Михайлович, Дмитрий Михайлович Насилов, Эдхям Рахимович Тенишев, Александр Михайлович Щербак. **Древнетюркский словарь**, Наука, Ленинград, 1969.

Ögel, Bahaeddin. “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri”, **Bellekten**, Cilt: 19/5, ss. 331-376.

Ölmez, Mehmet. **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)**, Ankara, 1991.

——— **Hsüan-tsang’ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

——— “Die alttürkische Xuanzang-Biographie II”, **Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme** (Ed. Mehmet Ölmez ve Simone Christiane Raschman), İstanbul-Berlin, 2002, ss. 199-242.

——— “Üç Kuşak Uygurca Bir Söz: yörgey ‘sarmaşık’”, **International Journal of Old Uyghur Studies**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2020, ss. 61-68.

Ölmez Mehmet ve Klaus Röhrborn. **Die alttürkische Xuanzang-Biographie III, nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2001.

Özertural, Zekine. **Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Rachmati, G[abdur] R[eşit]. “Zur Heilkunde der Uiguren I”, **SPAW**, 1930, ss. 451-473.

———“Zur Heilkunde der Uiguren II”, **SPAW**, 1932, ss. 401-408.

Radloff, Wilhelm. **Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien, nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben**, Akademie der Wissenschaften der USSR, Leningrad, 1928.

Rachmati, G[abdur] R[eşit] ve Eberhard, W[olfram]. **Türkische Turfan-Texte VII**, Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1937.

Ramstedt, Gustav John. **Kalmückisches Wörterbuch**, Druckerei-A.G. der Finnischen Literaturgesellschaft, Helsinki, 1935.

Räsänen, Martti. **Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen**, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1969.

Roux, Jean-Paul. **Türklerin Tarihi. Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, 6. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 162.

Róna Tas, András ve Berta, Árpád. **West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian**, Harrassowitz Verlag, 1. Cilt, Wiesbaden, 2011.

Röhrborn, Klaus. **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1: a-agrig**, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1977.

———**Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1991.

- **Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996.
- **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 1: a – asvık**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2015.
- **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina – Pronomina – Partikeln. Band 2: aš – äžük**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2017.
- Rybatzki, Volker. "Uigurische Wörter aus der Landwirtschaft", **Studia Etymologica Crocoviensia**, Vol. 6, 2001, ss. 133-171.
- Scharlipp, Wolfgang. "Die alttürkische Übersetzungsliteratur (Translation into Turkic)", **Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung**, edited by Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert and Fritz Paul, Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 2. Cilt, 2007, ss. 1255-1262.
- Sertkaya, Osman Fikri. "Maitrisimit Nom Bitig", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 30-31, Sayı: 1982-1983, 1986, ss. 253-271.
- "Ur ~ Urug "Tohum", Urı "Erkek", Uragut "Kadın" ve Avrat "Kadın" Kelimeleri Üzerine", **Türk Dili Dergisi**, Cilt: 121, Sayı: 840, 2021, ss. 26-30.
- Sevortyan, Edvard. Vladimiroviç. **Étimologiceskiy slovar' tyurkskih yazıkov. (Obşcetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glasnie)**, İzdatel'stvo "Nauka", Cilt 1, Moskva, 1974.

——— **Étimologiceskiy slovar' tyurkskih yazıkov. (Obşcetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glasnıe)**, İzdatel'stvo "Nauka", Cilt 2, Moskva, 1978.

Shimin, Geng; Laut, Jens Peter ve Pinault, Georges-Jean. "Neue Ergebnisse der Maitrisimit-Forschung (I)", **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Vol. 154, No. 2, 2004, ss. 347-369.

——— "Neue Ergebnisse der Maitrisimit-Forschung (II): Struktur und Inhalt des 26. Kapitels", **Studies on the inner Asian languages**, 19, 2004, ss. 29-94.

Shimin Geng; Laut, Jens Peter ve Wilkens Jens. "Fragmente der uigrischen Daşakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 1)", **UJb Neue Folge**, Band 19, 2005, ss. 72- 121.

——— "Fragmente der uigrischen Daşakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 2)", **UJb Neue Folge**, Band 20, 2006, ss. 146-169.

——— "Fragmente der uigrischen Daşakarmapathaavadānamālā aus Hami (Teil 3)", **UJb Neue Folge**, Band 21, 2007, ss. 124-140.

Shōgaito, Masahiro. **Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tattvārthā, Volume I, Text, Translation, Commentary**, Nakanishi Printing, Kyoto: Shokado, 1991.

——— **The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm**. Turcologica, Band: 99, (Herausgegeben von Lars JOHANSON.) Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2014.

Stachowski, Kamil. **Names of Cereals in the Turkic Languages** (Studia Turcologica Cracoviensia 11), Kraków, 2008.

Stachowski, Marek. **Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache**, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2019.

Starostin, Sergei; Dybo, Anna; ve Mudrak, Oleg. **Etymological Dictionary of the Altaic Languages I, II, III**, Brill, Leiden-Boston, 2003.

Şirin, Hatice. **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Kömen Yayınları, Konya, 2010.

——— **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, 1. Baskı, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

——— **Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Şirin User, Hatice. “Türk Dillerinde *çilek* ve *yilek*.” In: **Mańczak-Wohlfeld E, Podolak B, eds. Studies on the Turkic World: A Festschrift in Honor of Stanisław Stachowski**. Jagiellonian University Press; 2010, ss. 131-138.

Taşdemir, Ekrem. **Nevsal-i Afîyet (H.1316/M.1900 Tarihli) Salnamesinin Çeviri Yazısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray, 2019.

Tekin, Şinasi. “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Cilt: 10, 1963, ss. 1-10.

——— **Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâî Bir Dram**, Ankara, 1976.

———**Maitrisimit nom bitig, die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika-Schule, I. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, II. Teil: Analytischer und rückläufiger Index**, Berliner Turfantexte IX, Akademie Verlag, Berlin, 1980.

———**Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1993.

———**Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Tekin, Talat. **Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı**, Simurg, Ankara, 1997.

——— **İrk Bitig**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Tekin, Talat; Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker. **Türkmence-Türkçe Sözlük**, Simurg, Ankara, 1995.

Tezcan, Semih. **Das uigurische Insadi-Sūtra**, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag, Berlin, 1974.

———**Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi. X. Bölüm**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul, 1975.

Tietze, Andreas. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, Simurg, Cilt: 1, İstanbul-Wien, 2002.

Tokyürek, Hacer. **Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri**, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011.

Türk Dünyası Kültür Atlası-İslam Öncesi Dönem, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, Cilt: 1, İstanbul, 1975.

Uçar, Erdem. **Altun Yaruk Sudur V. Kitap, Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir, 2009.

———“Altun Yaruk Sudur: VIII. Tegzinç, XIX. Bölök”, **Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı**, Çantay, Cilt: 2, İstanbul, 2017, ss. 1197-1250.

———“Altun Yaruk Sudur X. Tegzinç, XXX. Bölök [R–M. 657/18–661/12]”, **Gazi Türkiyat**, Cilt: 1, Sayı: 10, 2012, s.182.

Uzunkaya, Uğur. “Eski Uygurca Sitātapatrādhārāṇī’ye İlişkin Fragmanlar” **Gaziantep University Journal Of Social Sciences**, 2023 22 (1) ss. 115-131.

Ünal, Orçun. **Klasik Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler Ve Türkçe Moğolca Ses Denklikleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016.

———“Klasik ve Orta Moğolca Söz Varlığında Türkçe Kökenli Kelimeler I (A-D)”, **Journal of Old Turkic Studies**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, ss. 502-615.

VATEC (Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus) (<https://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/>).

Waku Hakuryū, 仏教植物辞典 **Bukkyō shokubutsu jiten** (Buddhist Flora Sözlüğü), 1979, Tokyo.

Wilkens, Jens. **Die drei Körper des Buddha (Triyāka) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur)**, eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert, Berliner Turfantexte XXI, Brepols, Turnhout, 2001.

——— **Das Buch von der Sündentilgung, Edition des Alttürkisch-Buddhistischen Kšanti Kilguluk Nom Bitig**, Berliner Turfantexte XXV, Brepols, Turnhout, 2007.

——— **Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien**, Berliner Turfantexte XXXVII, Brepols, Turnhout, 2016.

——— **Handwörterbuch des Altuigurischen**, Universitätsverlag Göttingen, Göttingen, 2021.

——— **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. III. Fremdelemente. Band 1: eč – bodis(a)v(a)tv**, Stuttgart, 2021.

Yakup, Abdurishid. **Dišastvustik, eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catasparisat-sūtra**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

——— **Prajñāpāramitā literature in Old Uyghur**, Berliner Turfantexte XXVIII, Brepols Publishers, Turnhout, 2010.

——— **Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte**, Berliner Turfantexte XXXVI, Brepols Publishers, Turnhout, 2016.

——— “An Old Uyghur Appeal to T(ä)ngrikän Tegin T(ä)ngrim to Renounce Secular Life”, **Turkic Languages**, Vol. 23 /Num. 2, 2019, ss. 6-30.

Yakup, Abdurishid ve Knüppel, Michael. **Alttürkische Handschriften, Teil 11: Die Uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2007.

Yamada, Nobuo. **Uigurubun keiyaku bunsho shūsei. Sammlung uigurischer Kontrakte**, (Ed. Oda Juten, Peter Zieme, Umemura Hiroshi und Moriyasu Takao), Bd. 1-3, Osaka, 1993.

Yunusoğlu Kemal, Mağrifet. **Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2021.

Zieme, Peter. “Die Uiguren und Ihre Beziehungen zu China”, **Central Asiatic Journal**, Vol. 17, No. 2/4, 1972 (1973), ss. 282-293.

——— **Manichäisch-türkische Texte**, Berliner Turfantexte V, Akademie Verlag, Berlin, 1975.

——— Drei neue uigurische Sklavendokumente, **Altorientalische Forschungen**, 5, 1977, ss. 145-170.

——— “Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen”, **Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde, Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag** (Ed. K. Röhrborn, H. W. Brands), Wiesbaden, 1981, ss. 221-232.

——— “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”, **Altorientalische Forschungen**, 8, 1981, ss. 237-263.

——— “Zum uigurischen Samantabhadracaryāpraṇidhāna”, **Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata (Istituto Universitario Orientale, Seminario di Studi Asiatici, Series Minor XIX.)**, Napoli, 1982, ss. 599-609.

——— “Sandelholz in den uigurischen Texten”, **Altorientalische Forschungen**, 11/2, 1984, ss. 377-380.

- **Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren**, Berliner Turfantexte XIII, Akademie Verlag, Berlin 1985.
- “Māngi Bulzun!-Ein Weiterer Neujahrssegen”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Cilt: 24, 1986, ss. 131-139.
- “Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichäer”, **Manichaeen Studies: Proceedings of the First International Conference on Manichaeism**, Department of History of Religions, Lund University, Sweden/Lund, August 5-9, 1987, ss. 221-228.
- “Zwei neue alttürkische Saddharmapuṇḍarīka-Fragmente”, **Altorientalische Forschungen**, 16, 1989, ss. 370-379.
- “Der Essenz-Śloka des Saddharmapuṇḍarīka-Sūtras”, **Varia Eurasistica, Festschrift für Professor András Róna-Tas**, Szeged, 1991, ss. 249-269.
- **Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhāsaottamasūtra)**, Berliner Turfantexte XVIII, Brepols, Turnhout, 1996.
- “Das nestorianische Glaubensbekenntnis in einem alttürkischen Fragment aus Bulayīq, **UAJ Neue Folge**, Band: 15, 1997/1998, ss. 173-180.
- “Der Wettkampf Śāriputras mit den Häretikern nach einer alttürkischen Version”, Bahşı Ögdisi, **Klaus Röhrborn Armağanı**, (Ed. J. P. Laut ve Mehmet Ölmez), Freiburg/İstanbul, 1998, ss. 429-447.
- “The Conversion of King Śubhavyūha. Further fragments of an Old Turkish Version of the Saddharmapuṇḍarīka”, **Sūryacandrāya: Essays in Honour of**

Akira Yuyama on the Occasion of His 65th Birthday, Ed. P. Harrison ve G. Schopen, Indica-et-Tibetica-Verlag, Swisttal-Odendorf, 1998, ss. 257-265.

———“Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren”, **Studia Tibetica et Mongolica (Festschrift Manfred Taube)**, (Ed. Helmut Eimer, Michael Hahn, Maria Schetelich, and Peter Wyzlic), Indica et Tibetica-Verlag, Swisttal Odendorf, 1999, ss. 323-340.

———“Ein Zizyphuskorn”, **Festschrift für Arslan Terzioğlu zum sechzigsten Geburtstag**, (Ed. Erwin Lucius et al.), İstanbul, 1999, ss. 83-92.

———“Der Bodhisattva Gadgadasvara. Ein alttürkisches Fragment aus dem XXIV. Kapitel des Saddharmapuṇḍarīkasūtra”, **Vostok. Istorija i kul'tura. Professoru Ju. A. Petrosjanu k 70-letiju so dnja roždenija** içinde, St. Petersburg, 2000, ss. 271-286.

———**Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto**, Berliner Turfantexte XX, Brepols, Turnhout, 2000.

———“Indische Wörter in nichtbuddhistischen alttürkischen Texten”, **Indien und Zentralasien. Sprach- und Kulturkontakt. Vorträge des Göttinger Symposions**, 7-10. 05. 2001, ss. 153-163.

———**Magische Texte des uigurischen Buddhismus**, Berliner Turfantexte XXIII Brepols, Turnhout, 2005.

———“Caitya Veneration – an Uigur Manuscript with Potraits of Donors”, **Journal of Inner Asian Art and Archeology**, Vol. 2, 2007, ss. 165-172.

- “Notes on Uighur Medicine, Especially on the Uighur Siddhasāra Tradition”, **Asian Medicine**, Cilt: 3, 2007, ss. 308-322.
- “Ordo Uluš, Solmı And Bešbalık”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 62, No: 3 , 2009, ss. 255-266.
- “Notizen zum altuigurischen “Geheimen Ritual des Tejo-Mahālāka” (BT XXXVI E)”, https://www.academia.edu/24757793/Notizen_zum_altuigurischen_Geheimen_Ritual_des_Tejo_Mah%C4%81k%C4%81la_BT_XXXVI_E (03.02.2016).
- “The Layman Īndu and an Old Uighur Poem”, **Written Monuments of the Orient**, Vol. 5, No. 2, 2019, ss. 39-48.
- “Zur altuigurischen Zwiebel”, Aralık 2017, https://www.academia.edu/35467124/Zur_altuigurischen_Zwiebel, (06.04.2019).
- “Die Lehre des Buddha und das Königshaus des Westuigurischen Reichs: Die vier Begegnungen”, **Journal of Old Turkic Studies**, Vol. 4/2, 2020, ss. 546-731.
- “An Old Uyghur Translation of the 開蒙要訓 *Kaimeng yaoxun*”, **Written Monuments of the Orient**, Vol. 7, No. 1 (13), 2021, ss. 71–99.
- Zieme, Peter ve György Kara. **Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti**, Berliner Turfantexte VIII, Akademie Verlag, Berlin, 1977.
- **Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung**, Berliner Turfantexte VII, Akademie Verlag, Berlin, 1976.

———**Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.**

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca beni sabırla destekleyen ailem, eşim ve değerli görüşleriyle tezime sağladığı katkılardan dolayı Sayın Prof. Dr. Hatice Şirin’e teşekkür ederim.

ÖZ GEÇMİŞ

İlköğretim ve ortaöğretimimi İzmir’de, Yavuz Sultan Selim Ortaokulunda, liseyi yine İzmir’de, Cem Bakioğlu Anadolu Lisesinde tamamladım. 2009 yılında Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girip 2014 yılında mezun oldum. Daha sonra yine aynı üniversitede Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında lisans derecesiyle doktora programına başladım.

